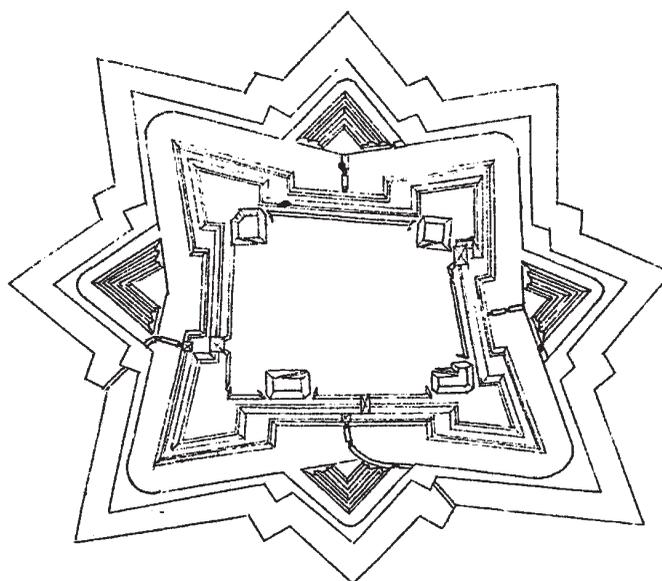

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Broj 19	Volumen X.	lipanj 2011.	Cijena 150 kuna	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)
No. 19	Vol. X	June 2011.	Price 150.-	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće

Editorial board

Dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. sc. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Karl KASER (Graz), dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), Mario KOLAR (Koprivnica), dr. sc. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. sc. Saboles VARGA (Pečuh), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo

Editorial Staff

Dr. sc. Dragutin FELETAR, dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. sc. Andrej HOZJAN, dr. sc. Lučka LORBER, dr. sc. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik

Editor-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR, e-mail: meridijani@meridijani.com

Urednik

Editor

Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom

Layout

Alan ČAPLAR

Tajnik uredništva

Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik

Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika

Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva

Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Zahvaljujemo na pomoći

Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa

Priprema

Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici

Front cover

Povelja Velikog ceha u Križevcima iz 1646./47. godine

Tisak

Print by

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 500 primjeraka

KAZALO / CONTENTS

Danijela COFEK, Nataša ŠTEFANEC	
VOJNOKRAJIŠKE INSTITUCIJE U PRAKSI: SLAVONSKA KRAJINA 1578. GODINE	
<i>MILITARY BORDER IN PRACTICE: SLAVONIAN BORDER IN 1578</i>	5
Hrvoje PETRIĆ	
POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE UKUPNOG BROJ STANOVNIKA	
VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE	
OD KRAJA 16. DO POČETKA 18. STOLJEĆA	
<i>RECONSTRUCTION EFFORTS TO DETERMINE THE TOTAL POPULATION</i>	
<i>NUMBERS IN MILITARY FRONTIER'S VARAZIN GENERALATE AND</i>	
<i>IN KRIZEVCI COUNTY FOR THE PERIOD LATE 16TH TO EARLY 18TH CENTURY</i>	45
Lóránt BALI, András MÉREI, Gábor SZALAI	
<i>SCHICKSAL DER DEUTSCHEN IM BARANYA KOMITAT UND IM</i>	
<i>BARANYA DREIECK NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG</i>	
SUDBINA NIJEMACA U ŽUPANIJI BARANJI I U BARANJSKOM TROKUTU	
NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	
<i>DESTINY OF THE GERMANS IN BARANYA COUNTY AND IN THE</i>	
<i>BARANYA TRIANGLE AFTER THE II. WORLD WAR</i>	58
Béla MAKKAI	
MIGRACIJA IZ JUŽNE MAĐARSKE PREKO DRAVE I SAVE	
KRAJEM XIX. STOLJEĆA	66
Ozren BLAGEC	
KRIŽEVAČKI VELIKI CEH	77
Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ	
DOPRINOS PODRAVINE PREHRANI HRVATSKE U PRVOM SVJETSKOM RATU	97
Đuro FRANKOVIĆ	
LADA - "LEPI IVO" - IVANJDAN - S POSEBNIM OSVRTOM NA POPIJEVKE I OBIČAJE	
PODRAVSKIH HRVATA U MAĐARSKOJ	119
Željko KARAULA	
"BUDI ODAN CARU" I "ŠTO BOG DADE I SREĆA JUNAČKA"	143
PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / <i>REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES</i>	161
360 godina organiziranog čitanja i knjižničarenja u Koprivnici (Mario Kolar)	161
Ekonomika i ekohistorija, broj 6, Zagreb 2010. (Mario Kolar)	163
Ivan Peklić: Križevačka tragedinja Nina Vavra u hramu hrvatske Talije (Jelena Prugović) .	165
Damir Demonja, Pavlo Ružić: Ruralni turizam u Hrvatskoj (Petar Feletar)	166
Éva Gyulai, Zita Horváth, Éva Turbulý: Gospodarstvo i društvo	
Međimurskog vlastelinstva u 17. i 18. stoljeću (Dragutin Feletar)	167
Kršćanska baština i plemstvo u hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji	
(znanstveni skup, Kalnik 16. - 17. 10. 2010.) (Ivan Peklić)	169
UPUTE SURADNICIMA / <i>A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS</i>	172

U DEVETNAESTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Danijela COFEK, *prof. povijesti, Selnica (Međimurje)*
Dr. sc. Nataša ŠTEFANEC, *docentica, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, *docent, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*
Dr. sc. Lóránt BALI, *docent, Institut za turizam ju geografiju, Visoka škola, Nyiregyhaza, Mađarska*
Andras MÉREI, *doktorand geografije, Pečuh, Mađarska*
Gabor SZALAI, *doktorand geografije, Pečuh, Mađarska*
Dr. sc. Bela MAKKAI, *docent, Odsjek za povijest, Sveučilište Karoly Gaspar, Budimpešta, Mađarska*
Ozren BLAGEC, *prof. povijesti, Gradski muzej Križevci*
Dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *red. sveuč. prof. u miru, Zagreb*
Dr. sc. Đuro FRAJKOVIĆ, *jezikoslovac, etnolog i pisac, Pečuh, Mađarska*
Željko KARAULA, *prof. povijesti, doktorand, Bjelovar*
Mario KOLAR, *prof. književnosti, doktorand, Koprivnica*
Jelena PRUGOVIĆ, *Križevci, OŠ Gornja Rijeka*
Petar FELETAR, *prof. geografije i povijesti, doktorand, asistent, Fakultet prometnih znanosti Zagreb*
Dr. sc. Dragutin FELETAR, *red.sveuč. prof. u miru, Koprivnica*
Ivan PEKLIĆ, *prof. povijesti, Gimnazija Križevci*

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehcnical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA: History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALS GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom a2 te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.).

VOJNOKRAJIŠKE INSTITUCIJE U PRAKSI: SLAVONSKA KRAJINA 1578. GODINE

MILITARY BORDER IN PRACTICE: SLAVONIAN BORDER IN 1578

Danijela Cofek

profesorica povijesti i njemačkog jezika
Zebanec Selo 84, 40314 Selnica

Nataša Štefanec, docentica

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Primljeno: 12. 12. 2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 664.71(497.5) Vojna krajina

SAŽETAK

Na temelju izvorne građe i literature, autorice rekonstruiraju kontekst nastanka jedne opširne relacije o stanju na Slavonskoj krajini 1578. godine, donose obavijesti o glavnim akterima te objašnjavaju niz postupaka i akata koje se u relaciji spominje. Relacija je nastala kao završni rezultat rada trojice visokih unutrašnjoaustrijskih povjerenika koji su u srpnju spomenute godine obišli cijelu Slavonsku krajinu te vojsci i zapovjednicima obznanili novi ustroj krajine dogovoren na saboru u Brucku, objavili novovažeće akte i hijerarhijsku ljestvicu, pregledali i popisali vojsku te utvrdili stanje građevina i obrambenog sustava na Slavonskoj krajini. U prilogu znanstvenog rada donose kritički prijepis i prijevod relacije.

Ključne riječi: Slavonska krajina, Vojna krajina, 16. stoljeće, povijest institucija, povijest svakodnevnog života

Key words: Slavonian Border, Military Border, 16th century, institutional history, history of everyday life

UVOD

Arhivi u Beču i Grazu čuvaju brojne izvore za hrvatsku ranonovovjekovnu povijest, koje se još uvijek nedostavno koristi, dijelom stoga što su pisani ranonovovjekovnim njemačkim jezikom i pismom, takozvanom njemačkom goticom.¹ U fondu *Alte Feldakten* Ratnog arhiva u Beču (*Krie-*

¹ U kolegijima "Uvod u njemačku paleografiju I i II" na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu osposobljava se studente za čitanje i razumijevanje izvora pisanih njemačkim jezikom i pismom, popularno zvanim 'gotica'. Nastavu, u obliku izbornog kolegija na preddiplomskoj i diplomskoj razini, već deset godina izvodi dr. sc. Sanja Lazanin, znanstvena suradnica na Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu (vidi priručnik: Sanja LAZANIN, *Priručnik iz njemačke paleografije*, Tipex, Zagreb 2004.). Od 2008/9. godine, kolegij se izvodi i na doktorskoj razini Od 2001/2. do 2007/8. akademske godine, su-voditeljica u izbornom kolegiju bila je Nataša Štefanec.

gsarchiv), sačuvana je i poduža relacija povjerenstva koje je 1578. godine obišlo Slavonsku krajinu. Smatrali smo vrijednim ovaj dokument objaviti u kritičkom prijepisu i prijevodu, kako zbog obavijesti koje donosi, tako i zbog stvaranja adekvatne hrvatske terminologije za brojne stručne izraze koji su rijetko, ili uopće nisu, prevedeni. Naime, procedurama koje stoje iza tih brojnih izraza, historiografija se u nas manje bavila te su danas i manje poznati. Relacija donosi brojne obavijesti na makro i mikro razini. S jedne strane saznajemo o dosezima vojnokrajiških reformi provedenih 1577/8. godine, strukturnim i financijskim problemima krajine te pokušajima njihova nadvladavanja, o preslagivanju krajiških vojnih potencijala te o novoj krajiškoj hijerarhiji i uređenju. S druge strane, doznajemo o dnevnom funkcioniranju krajine, odnosu između austrijskih časnika i plaćene vojske na krajini i njihovim gorućim problemima, stanju obrambenih utvrda i pratećih građevina na krajini, i drugo.²

Da bi relacija bila razumljivija i iskoristivija za istraživače, u uvodnom radu smo, na temelju izvorne građe, predočili kontekst njezina nastanka, donijeli obavijesti o glavnim akterima te rekonstruirali i opisali niz postupaka koje relacija navodi, a koje su vojne vlasti provodile na krajini.

POVIJESNI KONTEKST NASTANKA RELACIJE

Godine 1577. i 1578. proveden je niz dalekosežnih reformi vojnokrajiškog sustava, koje su, mada ih se nije uspjelo u cijelosti provesti onako kako su zamišljene, postale osnova za funkcioniranje vojnih krajina spram Osmanlija u idućih stoljeće i pol - sve do velikih reformi 18. stoljeća. Da je krajinu potrebno ustrojiti sustavno i jednoobrazno postalo je na bečkom dvoru jasno već nakon velikih osmanskih ofenziva 1540-ih godina, zbog niza problema i nedostataka na koje su civilni uredi nailazili pri rješavanju obrambenih pitanja. Stoga je 1556. godine osnovano Dvorsko ratno vijeće u Beču, kao gremij, kojega su činili najutjecajni plemići i vojni stratezi habsburškog dvora, a čiji je zadatak bio osmišljavanje strategije obrane te nadgledanje i usmjeravanje ogromnih financijskih izdataka kojima se iz Dvorske komore financirala vojska.³ Bečko Dvorsko ratno vijeće dobilo je nadzor nad milijunima guldena koje se svake godine ulagalo u obranu te već i time postalo jedna od najmoćnijih institucija u habsburškom sustavu moći.

Već desetljeće-dva kasnije, ni ovo vijeće nije bilo u mogućnosti nadgledati upravu krajinama koje su se protezale od Jadrana do Erdelja - zbog relativne sporosti u protoku informacija, zbog manjka kadrova i zbog rastućih financijskih potreba. Na Dvoru i po austrijskim Nasljednim zemljama, kojih se dio osjećao zapostavljen od strane središnjih dvorskih institucija, počelo se razmišljati o podijeli jurisdikcija nad krajinama i preustroju cijelog obrambenog sustava. Članovi bečkog Dvorskog ratnog vijeća negodovali su ne želeći izgubiti povlašten položaj zbog raspršivanja

² Rukopis relacije čuva se u Ratnom arhivu u Beču pod signaturom: Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1578-7-6 i 1578-7-ad6-d, fol. 1r-31v. Sama relacija, bez dodataka, ima 45 stranica. N. Štefanec ju je prepisala i dijelove koristila pri pisanju svoje doktorske disertacije (Nataša ŠTEFANEC, *Diet in Bruck an der Mur (1578) and the Estates on the Croatian, Slavonian and Kanisian Military Border, Doctoral dissertation*, Budapest 2004.). Akademske godine 2006/7. relacija je poslužila kao predložak za vježbe iz transkripcije na "Uvodu u njemačku paleografiju", te manjim dijelom vježbe iz prevođenja, studentima povijesti i germanistike, Matiji Rudvaldu i Danijeli Cofek pod vodstvom N. Štefanec. Akademske godine 2007/8., Danijela Cofek i Nataša Štefanec sustavno su doradile transkripciju i napravile radni prijevod izvještaja. Danijela Cofek je prijevod i prijepis koristila kao podlogu za diplomski rad *Izveštaj povjerenstva za Slavonsku krajinu iz 1578. godine kao izvor za vojnokrajišku povijest*, koji je na Odsjeku za povijest obranila u srpnju 2008. godine. U ljetnom semestru 2010. godine, prijevod je poboljšan i dovršen. Najljepše zahvaljujemo kolegici Sanji Lazanin na prijedlozima za poboljšanje prijevoda.

³ Thomas FELLNER - Heinrich KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung*, Bd. 1-2, Veröff. d. Kommission f. neuere Geschichte Österreichs 5, Wien 1907.

financijskih sredstava i ovlasti. Ipak, već na zajedničkim unutrašnjoaustrijskim saborima 1574/1575. godine, obavljen je niz službenih preliminarnih razgovora o preustroju vojnokrajiske obrane.⁴ Zatim je, uz razne otpore u samim dvorskim institucijama, kao i nakon niza savjetovanja održanih 1576. godine, godine 1577. održano veliko bečko savjetovanje na kojem su sudjelovali izabrani predstavnici i najviši uglednici iz svih austrijskih Nasljednih Zemalja te Češkog Kraljevstva i inkorporiranih zemalja. Predstavnici staleža Ugarskog i Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva nisu bili pozvani, ponajprije stoga da brojnim žalbama na svoje pojedinačne probleme ne bi remećili rasprave o važnim općim pitanjima - tako je barem glasilo službeni stav dvorskih institucija.⁵

Već u pripremama za bečko savjetovanje i sabor u Brucku, zapovjednici pojedinih krajina od Erdelja do Jadrana, poslali su niz dopisa, relacija i izvještaja o stanju na svojim krajinama te na njima suprotstavljenim osmanskim dijelovima krajišta te se ove dokumente obilno koristilo za procjenu stanja i donošenje mjera za reorganizaciju.⁶

Savjetovanje u Beču je najvećim dijelom, i to planski, bilo posvećeno četirima ugarskim krajinama, a manjim dijelom Hrvatskoj i Slavonskoj krajini. Raspravljalo se o vojnostrateškim načelima rata protiv Osmanlija, o novom ustroju vojnih krajina, načinu financiranja te o broju i raspodjeli trupa po utverdama i na terenu na četiri ugarska odsjeka krajine. Dogovoreno je i da nadvojvoda Ernest preuzme vođenje ugarskih odsjeka krajine od Erdelja do Drave, kao vrhovni zapovjednik u kraljevoj odsutnosti. Naime, car i kralj Rudolf bio je zaokupljen drugim poslovima pa je one krajiške odlučio povjeriti svojim rođacima, nadvojvodama Ernestu i Karlu. U Beču se nadugačko raspravljalo i o pitanjima opskrbe, artiljeriji, izgradnji utvrda i obrambenih sustava te o unutrašnjem Obrambenom redu Nasljednih zemalja.⁷ Rasprave o Hrvatskoj i Slavonskoj krajini ostavljene su za zajednički sabor zemalja Unutrašnje Austrije (vojvodina Koruške, Kranjske, Štajerske te kneževine Goričke)⁸ u Brucku na Muri. Sabor je trajao od početka siječnja do početka ožujka 1578. godine.⁹

Na saboru u Brucku raspravljalo se o vjerskim slobodama većinski protestantskih unutrašnjoaustrijskih staleža te o financiranju i novom ustroju Hrvatske, Slavonske i Kaniške (donjougarske) krajine. Donesen je niz važnih odluka, čija se provedba može pratiti i kroz relaciju povjerenstva koju donosimo u nastavku. I samo povjerenstvo imenovano je baš s ciljem implementiranja odluka na krajini, nekoliko mjeseci nakon završetka sabora.

Na saboru je odlučeno da od 1. ožujka 1578., habsburški nadvojvoda (tada Karlo) službeno preuzme vojnu upravu nad Hrvatskom i Slavonskom krajinom, kao vrhovni vojni zapovjednik s carskim ovlastima (*Obrist Kriegsherr*). U vojnim pitanjima podređeni su mu ban, glavni zapovjednik Slavonske krajine i glavni zapovjednik Hrvatske krajine, a ovima pak zapovjednici voj-

⁴ Winfried SCHULZE, *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des Innerösterreichischen Territorialstaates (1564 - 1619)*, Wien-Köln-Graz 1973, 63.

⁵ Proces pregovaranja je rekonstruiran u ŠTEFANEČ, N., 2004, 89-115.

⁶ Vidi, primjerice, sljedeće izvještaje i dokumente: Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1576-12-ad1; 1576-12-1/2; 1577-6-3; 1577-6-ad3-Litt:a; 1577-5-ad5-Litt:a.

⁷ Svojevrsni zaključci ovog velikog savjetovanja su u formi zapisnika zabilježeni na oko 735 stranica teksta. Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1577-13-2, fol. 1r-368r, *Haupt Beratschlagung vber Bestellung der Hungrischen Windischen vnd Cravatischen Granitzen vnd deren zuegehörigen Notturfftten, Wie die auf beuelich der Rom: Kay: Mt: etc. vnsers allergnedigisten Herrn zu Wien im August vnd September des 77ten Jares gehalten, durch Irer Mt: etc. Kriegs Secretarien Berhardten Reisacher verfasst vnd dan im October, Nouember vnd tails December Irer Mt: auf diese Form fürbracht worden.*

⁸ Ove četiri zemlje su već od 1440-ih nazivane Unutrašnja Austrija (*innere Lande*). SCHULZE, W., 1973, 37.

⁹ Zaključci sabora u Brucku na Muri, takozvana Bručka Libela, čuvaju se na nekoliko mjesta. Za ovaj rad korišten je primjerak pod signaturom: Graz, Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung, MS 432, fol. 1r-265v, *Uniuersäl Landtag So Ihr Fürstl: Durchl: Erzhörzog Carl mit Steyer, Kärnten, Crain, vnd Görz, zu Prugg an der Muehr gehalten im 1578 Jahr.*

nih jedinica i utvrda. Osnovano je Dvorsko ratno vijeće u Grazu s brojnim uredima u samom Grazu te s ispostavama u zemljama Unutrašnje Austrije i na krajinama. Hrvatsko-slavonski staleži su, mada negodujući, morali prihvatiti novostvorena tijela. Dio krajiških službi i ureda postojao je već i ranije, no nije nastajao sustavno, nego ovisno o trenutnim potrebama te je u cijelosti bio podređen vojnoj hijerarhiji. S Bruckom su jasno razgraničena administrativna i vojna hijerarhija Vojne krajine, razdvojeni su njihovi godišnji proračuni, donesene odluke o njihovu suodnosu, ovlastima i dužnostima, a ustroj je velikim dijelom standardiziran na razini svih krajiških odsjeka te dodatno ujednačen na razini Hrvatske i Slavonske krajine. Novo gradačko Dvorsko ratno vijeće, koje se sastojalo od sedam članova iz Štajerske, Kranjske i Koruške, dobilo je kancelariju s brojnim činovnicima te su mu podređeni ured blagajnika, ured opskrbnika, ured graditelja i ured oružara. Tijela su bila stacionirana u Grazu, što je značilo da su voditelji ureda stolovali u Grazu, ali su često odlazili i na krajine. Ispostave su se nalazile u Ljubljani i drugim manjim mjestima, a dijelom i na krajinama. Svaki ured imao je niz podređenih službenika, a njihov rad i dužnosti bili su dnevno isprepleteni o čemu svjedoči golema korespondencija između službenika, oficira i ostalog vojnog osoblja, koja se odvijala između krajine, Graza, Ljubljane, Beča, itd.¹⁰ Time su unutrašnjoaustrijski staleži ozakonili svoju prisutnost i proširili jurisdikcije na vojnokrajiškom prostoru. Dobro plaćeni dužnosnici ovih tijela, čak i oni vodeći, bili su obvezni dio vremena provoditi na krajini da bi bili što bolje upućeni u dnevno poslovanje krajine. Svoj su posao uglavnom obavljali revno i savjesno, sastavljajući brojne relacije, izvješća, popise i slično. Najvažnije dokumente su, osim u Dvorsko ratno vijeće u Grazu, u kopijama dostavljali i u Dvorsko ratno vijeće u Beč, pa je i relacija koja je povod ovom radu nađena baš u Ratnom arhivu u Beču.

Uz navedene urede (čiji se ustroj znao mijenjati već u 16. stoljeću), Dvorsko ratno vijeće je za razne potrebe sastavljalo povjerenstva (*Commission*) koja su činili utjecajni i iskusni *Verordnete*¹¹ te ostali uvaženiji pripadnici unutrašnjoaustrijskih staleža. Povjerenstva su imala ulogu izvršnih tijela, provodila su razne odluke (popise vojske, podjelu plaća, inspekcije raznih vrsta), posredovala naredbe vojnih vlasti na krajinu te vršila nadzor.

Staleži Štajerske, Kranjske i Koruške dogovorili su, ponajviše pod pritiskom revnih i vrlo aktivnih štajerskih staleža, visoke godišnje iznose koje je godišnje trebalo isplaćivati za uzdržavanje vojne krajine i obranu protiv Osmanlija. Radilo se oko 250.000 do 300.000 rajnskih guldena godišnje za Slavonsku i Hrvatsku krajinu. Mada su ovi iznosi u stvarnosti znali biti i dvostruko manji, a neisplaćeni dugovi su se s godinama gomilali u takozvani krajiški dug, predstavljali su golemo opterećenje za unutrašnjoaustrijske staleže.¹² U Brucku je zato dogovoren niz interventnih mjera koje su staleži Unutrašnje Austrije morali provesti u svojim zemljama da bi te visoke iznose sakupili. Štajerski su staleži postali nadležni za funkcioniranje i financiranje Slavonske, a krajiški i koruški za Hrvatsku krajinu.

¹⁰ U tom je pogledu posebno bogat fond *Militaria*, Štajerskog državnog arhiva u Grazu.

¹¹ Pojam *Verordnete*, mogao bi se prevesti kao opunomoćenici. Oni su tvorili stalno tijelo koje se sastojalo od pet istaknutih ljudi i jednog zemaljskog tajnika. Birali su ih staleži unutrašnjoaustrijskih zemalja da bi vodili poslove svoje zemlje tijekom godine. U svakoj pokrajini, *Verordneten* su bili izvršno tijelo, vrsta vlade uz paralelna vojvodina tijela.

¹² Rekonstrukcija iznosa na osnovu podataka u: Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1576-12-2; 1576-13-1, 24r; 1576-12-ad1, 22v; 1578-3-2; 1578-3-1-1/2; 1582-10-ad2, 1r-1v. Vidi također: Karl KASER. *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva, 1545-1754*. Sv. I Zagreb, 1997, 79-84; Géza PÁLFFY. "Die Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie: Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts", *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert* (Friedrich Edelmayer - Maximilian Lanzinner - Peter Rauscher, Hg.), R. Oldenbourg Verlag, München 2003, 20-44, ovdje 27; ŠTEFANEC, N., 2004, 256-289.

Na saboru je usuglašen i izglasan novi ustroj (*Bestellung, bstallung*) Hrvatske i Slavonske krajine.¹³ Dogovoren je preustroj vojske na samoj krajini, a stanje je ujednačeno na obje krajine.¹⁴ Naime, do 1578. godine, plaćena vojska na Slavonskoj krajini bila je podijeljena na plaćenu redovnu vojsku (*ordinary*) raspoređenu po utverdama koja se sastojala od oko 500 vojnika i plaćenu neredovnu vojsku (*extra-ordinary*) raspoređenu po šumama i na terenu koja se sastojala od oko 1500 vojnika. Reformama je drastično smanjen broj neredovne plaćene vojske i gotovo sva vojska raspoređena je po utverdama da bi ju se moglo lakše i svakodnevno nadzirati, da bi se spriječilo izdavanje novca za vojsku za koju se u svakom trenutku nije znalo gdje je i da bi se pojačao obrambeni utvrđni pojas spram Osmanlija. Pritom je broj utvrda na Slavonskoj krajini povećan s 9 (1577.) na čak 24 (1578.).¹⁵ Gusta linija utvrda, čak i ako su bile posjednute premalim brojem vojnika, što je često bio slučaj, ipak je osiguravala znatno bolju obranu spram Osmanlija, a puno je značila i za bolje povezivanje plaćenih vojnika na krajini, kako u smislu protoka informacija, tako i u smislu jasnijih jurisdikcija.

Osim toga, kapetanijska podjela Hrvatske i Slavonske krajine koja je, mada uglavnom neformalno, bila djelatna već od 1550-ih, sada je ustaljena. Donesene su odluke o strategiji gradnje utvrda u krajiškom sustavu, pri čemu je izvidom stanja na obje krajine trebalo provjeriti u kakvom se stanju nalaze utvrde i razne obrambene građevine te što bi se, uz najmanju potrošnju novca, moglo najefikasnije obnoviti i utvrditi. Razmatran je niz planova za opskrbu Hrvatske i Slavonske krajine namirnicama i oružjem. Uređen je sustav skladišta za artiljeriju i krupno oružje u Unutrašnjoj Austriji i na krajinama te razrađen sustav postupanja i okupljanja vojske u kriznim vremenima, čime je stvorena preglednija infrastrukturna mreža.¹⁶

Utjecaj u novostvorenim tijelima i vojnoj hijerarhiji, kao i vojni i politički utjecaj u regiji, izravno su ovisili o količini financijskog ulaganja. Zahvaljujući tome, kontrolu nad teritorijem

¹³ Neka temeljna djela koja donose podatke o preustroju na raznim razinama su osim već navedenih: Vasa ČUBRILLOVIĆ (ur.), *Die Militärgrenzen in den jugoslawischen Ländern der Neuzeit bis zum Frieden von Karlowitz 1699. Sammelband zur wissenschaftlichen Konferenz 24. und 25. April 1986.* Beograd 1989; Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata*, Sv. 5, Zagreb 1973; Anton MELL, *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*, Graz-Wien-Leipzig 1929, posebno 504-518; Dragutin PAVLIČEVIĆ (ur.), *Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave*, Zagreb 1984; Vasko SIMONITI, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana 1991; R.J.W. EVANS (ed.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991, 70-79; Victor THIEL, *Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564-1749. I. Die Hof und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564-1625*, Wien 1916. (=Archiv für Österreichische Geschichte, Bd. 105); Franz VANIČEK, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, Vol. 1, Wien 1875.

¹⁴ Detaljnije u ŠTEFANEK N., 2004, 289-350.

¹⁵ Godine 1554. bilo je još vrlo malo stalno zaposjednutih utvrda na Slavonskoj krajini: Varaždin, Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg, Križevci, Gradec, Ivanić, Kloštar Ivanić, Sveti Križ, Rasinja, Kostajnica i Novigrad, Kupinac. Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb 1995, 155. Godine 1577. na Slavonskoj krajini, unutrašnjoaustrijski su staleži financirali posade u sljedećim utverdama: Varaždin, Koprivnica, Đurđevac, Križevci, Ivanić, Sveti Križ, Topolovac, Bisag i Zagreb. Beč. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1577-13-2, 61v-65v. Godine 1578. trebalo je provesti zaposjedanje sljedećih utvrda: Križevci (Cirkvena, Sv. Petar, crkva Sv. Juraj, Glogovnica, Sv. Ivan, Toplica, Remetinec, Gradec), Koprivnica (Drnje, Đelekovac, Novigrad, Đurđevac, Topolovac, prazna crkva između Koprivnice i Topolovca, Apatovac, Ludbreg), Ivanić (Kloštar Ivanić, Sveti Križ, Gofnec), Zagreb, Varaždin. Beč. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1578-3-1-1/2. Godine 1577. planirano je i zaposjedanje Rasinje, praznog kaštela na Kalniku, Vrbovca, Lepoglave, Božjakovine i Prodavića, koje nije realizirano. Beč. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1577-13-2, 65v-72v.

¹⁶ Osim navedenih odluka, revidiran je unutrašnji Obrambeni red (*Defensionsordnung*) zemalja Unutrašnje Austrije te način popisivanja, podizanja i opskrbe unutrašnjoaustrijske vojske u slučaju potrebe. Odlučeno je da će prve akcije biti izgradnja nove velike utvrde na Hrvatskoj krajini, budućeg Karlovca, te velika vojna ofenziva protiv Osmanlija - ova je pokrenuta pod generalom Khevenhüllerom, no zbog problema s opskrbom je propala. Za sve daljnje podatke i razmatranja vezana za savjetovanje u Beču i sabor u Brucku na Muri vidi: Nataša ŠTEFANEK, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb 2011, passim.

Kršćanske i osmanske utvrde zaposjednute plaćenom vojskom na Slavonskoj i Kaniškoj krajini 1578. godine (izradila Nataša Štefanec)¹⁷

vojne krajine, koji je pripadao Hrvatskom i Slavonskom Kraljevstvu, sada su i formalno, osnaženi svim potrebnim zakonskim aktima, počeli preuzimati unutrašnjoaustrijski staleži predvođeni svojim nadvojvodom. Sukladno znatno manjoj količini organiziranog institucionalnog ulaganja u obranu, hrvatski i slavonski staleži došli su u vrlo nezavidan položaj.

Većina spomenutih mjera i reformi može se iščitati i iz relacije povjerenstva koju donosimo u prilogu, a koja je zgotovljena nakon obilaska Slavonske krajine, oko pet mjeseci nakon završetka bručkog zasjedanja, 26. srpnja 1578. godine.

SASTAVLJAČI RELACIJE I DUŽNOSNICI NA SLAVONSKOJ KRAJINI U RAZMATRANOM VREMENU

Relacija nudi dobar uvid u strukturu elita na tadašnjoj Vojnoj krajini, uključujući više društene slojeve na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva te one u zemljama Unutrašnje Austrije, ali i ponekog 'stranca.'

1. Prvo, bili su tu najugledniji plemići, odnosno najviše pozicionirani predstavnici staleža, Unutrašnje Austrije. Oni su zadržavali pravo obnašati službu samih dvorskih ratnih vijećnika, voditi urede te ulaziti u važna povjerenstva novostvorenih krajiških institucija - kako zbog financijske isplativosti tako i zbog želje za kontrolom sustava. U ovom slučaju imenovano je tročlano povjerenstvo koje je, kao izvršno tijelo, trebalo objaviti novu vojnu hijerarhiju na krajinama, obznaniti nove odluke, dokumente i rješenja te rekognoscirati i popisati zatečeno stanje na terenu radi izrade plana za provedbu dalekosežnijih mjera. Naime, prijašnji izvještaji, dostavljeni za potrebe saborske rasprave u Brucku, za to nisu bili dostatni. U povjerenstvo su imenovani Gottfried Breuner, Erasmus von Saurau i Wilhelm von Gera auf Arnfels.

Samo mjesec dana ranije, u lipnju 1578. godine, povjerenstvo u vrlo sličnom sastavu, s istim ingerencijama i dužnostima, obišlo je i južni dio ugarske krajine od Drave do Balatona (takozvanu Bajčavarsku granicu) te napravilo opsežan izvještaj za taj dio krajine. Naime, štajerski staleži su, tijekom rasprave u Brucku, uslijed nebrige cara za taj dio krajine, pristali privremeno preuzeti nadzor i upravu nad njime. Na to ih je prisiljavala i situacija. Namjeravali su nastaviti s obilnim ulaganjima u Slavonsku krajinu, a jednako su opasno bili ugroženi s južnog, zapuštenog dijela ugarske krajine. Povjerenstvo za južni odjel Ugarske krajine činili su Gottfried Breuner, Erasmus von Saurau, Wilhelm von Gera auf Arnfels i Hans Friedrich von Trauttmansdorf.¹⁷

Gottfried Breuner, pripadnik najvišeg plemićkog sloja, ostvario je zavidnu karijeru kao jedan od mnogobrojnih članova obitelji koji su obnašali najviše službe na habsburškim dvorovima. Među prvima je predložen u sastav, a zatim i imenovan, članom novog Dvorskog ratnog vijeća u Grazu, kojeg je činilo samo sedam ljudi. Obnašao je niz važnih službi u upravi zemalja Unutrašnje Austrije (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*, *Feldobristen*, *erzherzoglicher Hofmarschall*), a bio je i *S. Caes. Maejest. Consiliarus Imperii ac Vicepraesidens*. Studirao je na padovanskom sveučilištu gdje je 1554. godine zabilježen među studentima prava.¹⁸

Erasmus von Saurau, štajerski plemić, također je posjedovao najvišu titulu *Liber Baro* ili *Freiherr*. Kao pripadnik najviše pozicioniranih i najbogatijih štajerskih obitelji bio je među prvih 13 koji su predloženi zaposjesti službu u sedmeročlanom Dvorskom ratnom vijeću.¹⁹ Za njima nije puno zaostajao ni izuzetno cijenjen štajerski plemić Wilhelm von Gera auf Arnfels. Primjerice, velik dio članova obitelji Gera i Saurau, a posebno nasljednici dvoje spominjanih, već tad su redovito pohađali sveučilišta u Padovi, Sieni i drugdje, aspirirajući na najviše administrativne pozicije.²⁰

¹⁷ Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1578-7-ad1-a, 3r-11v; Vidi i: ŠTEFANEK, N., 2004, 34-36.

¹⁸ Gottfried Breuner /Breyner, Preiner, Preuner, Preyner/, inače sin Philippa iz donjoaustrijske linije obitelji Breuner, rođen je 1540. a umro 1599. godine. Ingrid MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630). Regionale und soziale Herkunft - Karrieren - Prosopographie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz*, Graz 1999, 213. Također: Graz, UB, MS 432, 23v-24v et passim. Vidjeti i: Ulrike WALTEN, *Die Breuner. Genealogie und Besitzgeschichte einer steirischen Adelsfamilie. Doct. Dissertation*. Graz 1985; THIEL, V., 1916, 54-55.

¹⁹ Schulze, 1973, 75.

²⁰ O članovima obitelji von Gera i Saurau te njihovu školovanju vidi: MATSCHINEGG, I., 1999, 372-374, 523-525.

U Brucku 1578. godine - nakon brojnih burnih rasprava, čak i svađa, koje su se vodile oko nadzora i vođenja financija te podjele odgovornosti između staleža i nadvojvode - Wilhelm von Gera je na prijedlog staleža izabran za blagajnika Dvorskog ratnog vijeća (*Hoff-Khriegs-Zahlmeister*). Izabran je uz potpunu suglasnost nadvojvode koji se inače libio prepustiti makar i dio financijskih ovlasti staležima, što svjedoči o Gerinoj tada toliko spominjanoj, stručnosti. Ured mu je bio u Grazu, a podređeni su mu bili blagajnik za Hrvatsku krajinu i blagajnik za Slavonsku krajinu, koje su izabirali kranjski i koruški, odnosno, štajerski staleži. Inače, plemićka, grofovska, obitelj Herren von Gera, potjecala je starinom iz Saske, iz grada Gere, a u 14. stoljeću rasprostranila se po austrijskim zemljama. Wilhelm i brat mu, Erasmus, već su caru Ferdinandu I. posuđivali novce u vremenima nužde. Godine 1570., Wilhelm Herr von Gera je za nadvojvodu Karla radio prikaz prihoda vlastelinstva Arnfels. Dana 29. prosinca 1575. kupio je isto vlastelinstvo od nadvojvode Karla te se u njegovu imenu od tih godina javlja pridjevnik *auf Arnfels*. Idućih godina Wilhelm je zabilježen pri još nekim znatnijim kupnjama, što svjedoči o uspješnoj karijeri i stalnoj vezi s nadvojvodom unatoč protestantsku opredjeljenju i nedvojbenoj odanosti staleškoj politici. Car Rudolf II. je, dana 5. prosinca 1589. godine, uzdignuo Wilhelma, njegovu braću i rođake u rang baruna (*Freiherrstand*). Velik dio obitelji kasnije je ipak raseljen, ponajviše zahvaljujući progonu protestantskih obitelji kojima je pripadala i obitelj von Gera.²¹

Relacija uvodno spominje i štajerskog baruna (*Freiherr*) Franza von Poppendorfa (umire 1590.). Mjesto predsjednika Vijeća, na kojem se nalazio od 1578. do 1583. godine,²² bilo je od početka rasprave u Brucku predviđeno za ovog štajerskog plemića - suglasnošću staleža i nadvojvode. Dvorsko ratno vijeće u Grazu sastojalo se od samo sedam osoba pa je to bila vrhunška čast. Prije nego što je postao predsjednik, izravno nadređen povjerenicima iz naše relacije, obnašao je dužnosti carskog savjetnika i glavnog oružara (*obersten Zeugmeister*) te povjerenika za izgradnju. I Poppendorf je bio gorljivi pristalica protestantizma. S jačanjem utjecaja protestantskih staleža tih 1570-ih godina uvodio je i protestantske propovjednike na svoje posjede. Obitelj je, izgleda baš zbog toga, u narednim desetljećima polako nestajala iz najvišeg političkog života. U sprnju 1578., Poppendorf je kao predsjednik vijeća trebao doći u Varaždin te povjerenicima koji su dolazili izravno s Ugarske krajine predati potrebne dokumente i instrukcije.

Budući da je bio sprječen, nadvojvoda je poslao zamjenu, Gebharda Peuschera. Bio je to još jedan od sedmorice ljudi koji su zauzeli mjesto u prvoj postavi članova Dvorskog ratnog vijeća u Grazu.²³ Ova koruška obitelj s velikim posjedima u okolici Wörthersee-a, mada isprva vrlo utjecajna, do 17. stoljeća znatno oslabjela. Početkom 17. stoljeća samo su još dvije žene bile nasljednice obiteljskog imanja, a obiteljski dvorac Leonstein ubrzo je postao nepogodan za življenje te je i opisivan kao "prazne zidine."²⁴

²¹ Vidi: Graz, UB, MS 432, 264r-265r; THIEL, V., 1916, 57;

<http://members.kabsi.at/seeau/Encyclopaedia/LinienMuetter/Familie-Gera.htm> (12. 7.2010., 13.20)

²² THIEL, V., 1916, 207; Franz von Poppendorf umro je oko 1590. godine.

<http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/wienerhof2/hofdamen/hf4.htm> (12. 7.2010., 12.11)

²³ KRUEHEK, M., 1995, 287.

²⁴ Njegov nosioc, vitez (*Ritter*) Gebhard Peuscher, prethodnik istog imena i pezimena, bio je *Vicedom zu Friesach*, a s dopuštanjem cara Ferdinanda 1490. godine kupio je dvorac i posjed Leonstein (*Burg Leonstain / Schloss Leonstein*) koji se protezao s obje strane jezera Wörthersee te postao sjedištem obitelji, a obitelj je napredovala i u plemićkoj hijerarhiji. Budući da su i do tada dopirale osmanske provale u 15. stoljeću, obitelj je imala povijesno iskustvo sukoba s Osmanlijama. Anna Peuscher von Leonstein se nakon smrti svog prvog muža (1575.) udala za Ehrenreicha Ungnada, koji je nosio barunsku titulu *Freiherr von Sonegg*. <http://www.leonstein.poertschach.net/> (1. 5. 2010, 12.31); <http://www.poertschach.net/geschichte.htm> (1. 5. 2010, 12.38); [http://www.burgen-austria.com/Archiv.asp?Artikel=Leonstein%20\(Kärnten\)](http://www.burgen-austria.com/Archiv.asp?Artikel=Leonstein%20(Kärnten)) (9. 7. 2010., 08.37).

Iz popisa najutjecajnijih ne treba izostaviti ni nadvojvodu Karla Habsburškog, u relaciji oslovljavanog s "Vaša kneževska Presvjetlost". Rođen 1540. godine, preuzeo je upravu Unutrašnje Austrije 1564. godine, nakon smrti svoga oca, cara Ferdinanda. Kao najmlađem od trojice sinova dodijeljena su mu vojvodstva Štajerska, Koruška i Kranjska te kneževina Gorička, s glavnom rezidencijom u Grazu. Kao praktičan tip čovjeka, vrijeme je provodio studirajući vojnu strategiju i naoružanje te vježbajući baratanje oružjem, ali i u banketima, igrama i lovu. Preferirao je luksuzan stil života. Godine 1571., nakon brojnih planova kovanih po raznim europskim dvorovima, oženio je Mariju Bavarsku, kćer katoličkog bavarskog kneza Albrehta, čime je pojačao habsburšku poziciju u dogotrajnoj borbi s protestantima - inače političkom pitanju koje je za njegove vladavine bilo jednako važno kao i ustroj Vojne krajine spram Osmanlija. Umro je 1590. godine.²⁵

Vidimo, dakle, da su u događajima vezanim uz ovu relaciju i obilazak Slavonske krajine sa sasvim praktičnim zadacima sudjelovali ljudi koji su bili među desetak najviše pozicioniranih u novostvorenom Dvorskom ratnom vijeću u Grazu.

2. Drugo, relacija spominje i brojne više vojne i administrativne dužnosnike na samoj krajini koji su regrutirani iz redova unutrašnjoaustrijskih staleža, no ne iz najviših barunskih plemićkih slojeva.

Veit von Hallegg zu Razenegg bio je jedan od najuglednijih zapovjednika na Hrvatsko-Slavonskoj krajini u 16. stoljeću. Za razliku od Globizera, izvori ga uvijek spominju u radnom okružju, na važnim zadacima i u najboljem svjetlu bez obzira na složenu dužnost koju je obavljao. Uživao je izuzetan ugled i doživio mnogo pohvala među lokalnim plemstvom. Od 1554. do 1558. godine, bio je zapovjednik izravno podređen glavnom zapovjedniku Hrvatske i Slavonske krajine. Zatim je od 1559. do 1568. bio zamjenik zapovjednika Slavonske krajine, a od 1568. pa do 1589. godine glavni zapovjednik Slavonske krajine. Umro je 15. travnja 1589. godine, u 62. godini, nakon 35 godina obnašanja najviših službi.²⁶ O njegovu privatnom životu zasad znademo malo. Napominjemo da se godine 1577. u križevačkoj posadi spominje Georg von Hallegg, moguće Veitov sin, s prilično visokom mjesečnom plaćom od 12 guldena koja je odgovarala prosječnoj plaći nekog *Burggrafa* i bila znatno viša od 10 guldena mjesečno koje su obično dobivale haramijske vojvode.²⁷

Veit von Hallegg. Slika preuzeta iz članka: Leopold TOIFL, "Die Katastrophe von Kanischa 1577 oder Heiraten kann tödlich sein", *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 46 (1996), 101-115, ovdje 105. Izvor: Steiermärkisches Landesarchiv, Porträtsammlung.

²⁵ Osnovni podaci u Johann LOSERTH, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, Stuttgart 1898, 118-121.

²⁶ Na Hrvatskoj krajini to su u razmatranom vremenu bili Hans von Auersperg (1576.-1578.) i Johan Fernberger von Auer (1578.-1579.). Géza PÁLFFY, "Kerületi és végvidéki f kapitányok és f kapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században", *Történelmi szemle*, Vol. 2, Budapest 1997, 282-283. Vidi i Radoslav LOPAŠIĆ, *Spomenici hrvatske krajine, Knjiga III. od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730*, (dalje: SHK, III), Zagreb 1889, 471; KLAIĆ, V., 1973, 463.

²⁷ Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin

Vrlo kontroverzna osoba bio je Hans Wilhelm Globizer (Globitzer), dugogodišnji koprivnički kapetan. Dužnost velikog kapetana Koprivnice, kao jedne od nekoliko najvećih utvrda na Slavonskoj krajini, obnašao je, prema Lopašiću, od 1572. do 1581. godine, no izvori i literatura ga do pred kraj 1580-ih spominju kao koprivničkog kapetana. Prema Klaićevim podacima i izvornoj građi, dužnost koprivničkog kapetana obavljao je do Hallegove smrti, dakle do 15. travnja 1589. godine, kad je imenovan glavnim zapovjednikom Slavonske krajine. Samo mjesec dana nakon imenovanja umro je i on, 14. svibnja 1589. godine.²⁸

Globizer se nebrojeno puta upuštao u ovlaštene i neovlaštene bitke s Osmanlijama te je nesumnjivo imao reputaciju hrabrog i iskusnog ratnika, ali uz njega su povezane i najbrojnije afere na krajini. Na Globizera su se tužili podanici u okolici Koprivnice. Naime, koprivničkoj utvrdi pripadali su brojni kmetovi i selišta u okolici kojima je u feudalnom smislu upravljao baš Globizer kao kapetan Koprivnice. Kmetove je upotrebljavao za privatne poslove, obrađivali su mu zemlju i lovili ribe koje je prodavao, te je time zloupotrebljavao svoje feudalne ovlasti. Nije se pokoravao odlukama sabora, kao ostali plemići. Konstantno je oklijevao uputiti svoje kmetove na rabotu koju je sabor određivao za obnavljanje koprivničke i okolnih utvrda, a prijetio je smrću i batinama poreznim službenicima koji su dolazili ubrati porez za kralja (diku) ili za zemaljske potrebe (dimnicu). Na njega su se tužili i građani Koprivnice koje je bio dužan štiti i pomagati uslijed njihove teške situacije na granici, no proganjao ih je i uzrokovao im razne štete. Sabor je prijetio Veitu von Halleggu da će Globizera zbog svega toga tužiti kralju, ako ga Hallegg i nadvojvoda Karlo koji ga je postavio, uskoro ne natjeraju da se popravi.²⁹ Na njega su se često tužili i vojnici iz okolnih utvrda koje je tjerao na razne pljačke i oduzimao im plijen. Primjerice, jednom je pri likom krajem 1571. godine nagovorio okolne vojvode da pođu s njim u nedozvoljenu pljačku osmanskog teritorija, no pošto za taj pohod nije imao ovlasti, vojvode su skoro bile strogo kažnjene te su odlučile tužiti ga caru. Vojvode su tvrdile da im je kazao da ih je natjerao riječima "*Er sey Vnnser Obrighkhait vnnnd haubt*".³⁰ Na njega su se tužili i okolni plemići. Primjerice, na saboru u Zagrebu su 3. lipnja 1583. iznesene brojne tužbe protiv Globizera koji je u Podravini činio velika nasilja, od otimanja baštine kapetana Petra Ratkaya kod Martijanca do otimanja posjeda bana Ungnada.³¹ Uostalom, o Globizerovom ponašanju spram nadređenih i podređenih svjedoči i ova relacija koja nije mogla proći bez pritužbi na njegovo ponašanje.

Ipak je opstao u službi, zahvaljujući svojim ratnim vještinama i iskustvu. Po smrti ga je odmi-jenio Stephan von Grasswein (1589-1594.)³², koji je inače 1577. godine zabilježen na dobro plaćenom mjestu (8 guldena) u koprivničkoj posadi u kojoj je očito napredovao u službi do najviših pozicija.

Od stranih zapovjednika, porjeklom iz nižih plemićkih obitelji tu je bio i Hans Keller (Kheller), koji je obavljao dužnost kapetana Đurđevca. U toj se ulozi spominje već 1572. godine, u muster-listi za srpanj 1577. godine te u relaciji datiranoj srpnjem 1578. godine. Lopašić spominje da je *Ivan Kheller* bio kapetan Ivanića, ne Đurđevca, od 1565. do 1577., no vjerovatno se radi o grešci. Nadalje, relacija iz 1578. spominje Ambrosyja Wattnickha koji se već 1577. godine spominje u ulozi kapetana velike križevačke utvrde i posade kao Georg Ambrosy Wattnickh. Kape-

²⁸ KLAIĆ, V., 1973, 444, 450, 463; SHK, III, 472.

²⁹ Rudolf HORVAT, *Povijest Hrvatske. Knjiga 1. od najstarijeg doba do g. 1657*, Zagreb 1925, 265-266.

³⁰ Pismo su potpisale vojvode Tomaš Preskočilović, Jurko iz Gorjana i Radoslav Bakoš - svo troje iz Koprivnice, Matjaš Dragovan - vojvoda iz Drnja, Emerik iz Babocse - vojvoda u novom kaštelu na Dravi kod Koprivnice, Marko Vranković - vojvoda iz Topolovca i Antal Kopniski - vojvoda iz Ludbrega. Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV, Militaria, Schube 38, 1572-III-2, Warasdin (pismo br. 1).

³¹ HORVAT, R., 1925, 270.

³² PÁLFFY, G., 1997, 283. Grasswein je bio veliki kapetan Koprivnice od 1589. do 1597. godine. SHK, III, 471-472.

tana Ivanića Hansa Panavića muster lista iz 1577. godine dosljedno spominje kao kapetana Ivanića, doduše kao Paunovića (Paunouitsch). Lopašić ga za 1580. godinu navodi kao kapetana Ivanića (Ivana Panović) te napominje da je umro 1586. godine.³³

Bili su tu i brojni arkebuzirski zapovjednici, uglavnom njemačkog porijekla kojih ne nalazimo godinu dana ranije jer se tek s preustrojem 1578. godine uvodi niz arkebuzirskih jedinica. Relacija spominje arkebuzirske zapovjednike Kochera i Ferdinanda Leisstera vezano uz varaždinsku posadu, Ehrenreiciha Steinpeiša u Križevcima te Britvića u Ivaniću. U relaciji se javlja i Hans Bersay, kao zapovjednik husara u Ivaniću, a koji se kao zapovjednik husara, bez određenog mjesta služenja, javlja već 1577. godine, pod imenom Janusch Bersey. Gospodin Ratkay se u relaciji navodi kao husarski zapovjednik u Lovrečini, a u toj ulozi, doduše bez naznake mjesta služenja, nalazimo ga i 1577. godine kad se navodi kao Peter Radkhay. Slično je i sa gospodinom Keglevićem koji je prema relaciji 1578. zapovjednik husara u Križevcima, a muster lista iz 1577. ga spominje kao husarskog zapovjednika *Simona Khegleuitscha* bez specificiranog mjesta služenja. Relacija spominje i husare Hansa Globizera i Pette Laßla (Lasla Pethew) u Koprivnici, a obojicu u toj ulozi nalazimo već 1577. godine.³⁴ Svi navedeni, i niz drugih, posebno haramijski vojvode, odnosno zapovjednici, koje relacija ne spominje poimenično, bili su također pripadnici najviše vojne hijerarhije na krajini s plaćama od 10 do 50 guldena mjesečno. Za njih još uvijek nedostaju preliminarna istraživanja, dok ih objavljeni radovi spominju slučajno i sporadično, obično vezano uz neku od čarki ili osmanskih provala.

Opskrbni ured imao je kratko vrijeme i glavnog povjerenika za opskrbu (*Obristen Proviant-Commissary*). Na tu je poziciju isprva imenovan Hans Franz von Neuhausß (*iezigen Profandt Commissary*) koji je bio zadužen i za poslove na Slavonskoj i na Kaniškoj krajini. No ova je služba ubrzo ukinuta te se ured sastojao od dva opskrbnika, po jednog za svaku krajinu. U uredu su u razmatrano vrijeme radili opskrbnik (*Proviantmeister*) Slavonske krajine Hanns Augustin Sigerßdorff, koji je nakon mnogo godina vjerne službe zamijenio Jonasa von Wilfersdorfa, kojeg spominje i relacija, te opskrbnik Hrvatske krajine Sigmund Moßbacher.³⁵

I ovi potonji dužnosnici raznih ureda Dvorskog ratnog vijeća, kao i službenici kancelarije Dvorskog ratnog vijeća, razni tajnici i *musterschreiberi* bili su dio društvene elite. Odlukom sabora u Brucku, *Musterschreiber* za Hrvatsku krajinu bio je Mathias Pischon, a za Slavonsku krajinu Florian Pirckher.³⁶ Bila je to rastuća birokratska elita, s unosnim poslovima i službama

³³ Halleggov izvještaj koji spominje Kellera u svojstvu kapetana Đurdevca. StLA, Laa A. Antiquum XIV, Militaria, Schube 38, 1572-III-2, Warasdin (pismo br. 2).

Muster lista iz srpnja 1577. godine, dakle godinu dana prije preustroja krajine, spominje sljedeće zapovjednike po utvrdama: **Herr Veit von Hallegg** - *Obristen Leutenant in Warasdin*, **Hannß Globizer** - *Oberhauptmann in Copreiniz*, **Iwan Brayanowitsch** - *Burggraff in Copreiniz*, **Hanns Kheller** - *Hauptman in S. Geörgen Schloß*, **Wolff Scheiber** - *Burggraff in S. Geörgen Schloss*, **Georg Ambrosy Wattnigh** - *Hauptman in Chreuz*, **Hanns Paunouitsch** - *Hauptman in Iwanitsch*, **Hanns Christoff Rindtschadt der Elter** - *Hauptman in Agramb*, **Steffanno Castellanffy** - *Inwoner Bigsadt*, **Lucatsch Troyanitsch** - *Burggraff in Heylig Chreuz*, **Jurey Wrainkhouitsch** - *Burggraff in Thopolouaz*, **Chasper Tschurott** - *Burggraff in Warasdin*. Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin. Vidi i Lopašićev prilog: SHK, III, 471-472.

Lopašić spominje da je Ivan Kheller bio kapetan Ivanića od 1565. do 1577. što nije vjerovatno i možda se radi o grešci. SHK, III, 471-472.

³⁴ Muster lista iz srpnja 1577. navodi i sljedeće zapovjednike husarskih jedinica: Niclas Graff zu Serin, Freiherr Jacob Zäkhll, Hanns Globizer, Lasla Pethew, Niclas Alapi, Simon Khegleuitsch, Peter Radkhay, Janusch Bersey, Jurey Radmilouitsch i Iwan Margetitsch. Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin

³⁵ ŠTEFANEČ; N., 2004, passim.

³⁶ ŠTEFANEČ, N., 2004, 224-225.

koje su osiguravale klijentelističko umrežavanje, pristup informacijama i visokoj politici - dakle i pristup moći.

3. Treće, bili su tu i pripadnici domaćih elitnih slojeva. Relacija spominje članove roda Kaštelanović u Bisagu te 'domesticiranog' člana barunske obitelji Ungnad von Sonegg. Plemiće od Svetog Duha, označavane po svom prvom glavnom posjedu, Szentléleku u Križevačkoj županiji uobičajilo se u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji nazivati Kaštelanovićima (Kastellánfy de Szentlélek), kao nazivom za sve potomke utemeljitelja roda - Petra zvanog Kaštelan od Svetog Duha.³⁷ Naraštajima su davali podbanove, a u 16. stoljeću postali su titulom jedna od najjačih magnatskih obitelji u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu - godine 1569. primljeni su među barune, odnosno magnate, Carstva.³⁸

Petar Kaštelan (c. 1298.-1366.) je u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo došao iz Italije kao vitez kralja Karla I. Anžuvinskog, a u Slavoniji se uspeo ženidbom s Anom od roda Pakračkih, koji su ga posinili i darovali mu posjed Sv. Duh (Szentlélek) s pet sela i Dimičkovinu (Demechkfelde, Dimicskfölde). Najstariji sin Petra Kaštelana, Ladislav (c. 1334. - 1406./1416.) utemeljio je stariju granu Kaštelanovića, Kaštelanoviće u užem smislu, koja je opstala do izumrća roda u prvoj polovici 17. stoljeća. Ženidbom Ladislavovog unuka Nikole (c. 1420. - 1469./70.) s Anom od Bisaga, Kaštelanovići su zadobili vlastelinstvo Bisag koje je ostalo u posjedu roda do izumrća.³⁹ U razmatranom razdoblju najvažnije imanje roda bilo je bisaško. U središtu vlastelinstva bila je utvrda Bisag, položena uz lijevu obalu rijeke Lonje. Ova srednjovjekovna utvrda bila je kvadratnog oblika, podignuta na povišenom zemljanom podestu koji je sa četiri strane bio opasan jarkom. Povjerenici su 1578. godine procijenili da se radi o prilično čvrstoj utvrdi, opasanoj grabama s vodom, koju bi teško bilo vratiti u slučaju da ju se osvoji. U Bisagu spominju braću Kaštelanoviće (*Castellanphi gebrüeder*),⁴⁰ a u muster listi iz 1577. godine spominje se Stjepan Kaštelanović (*Steffanno Castellannffy*) u plaćenju habsburškoj službi u Bisagu (*Bigsadt*), kao *Inwoner*, dakle kao stanovnik, odnosno, vlasnik utvrde čiju posadu dijelom plaća Dvorsko ratno vijeće u Grazu.⁴¹ Pretpostavljam, na osnovu rodoslovne studije o Kaštelanovićima, da relacija spominje sinove Petra starijeg (c. 1525. - 1570/71.), izravnog potomka starije grane obitelji, kraljevskog kapetana i baruna. Bili su to Petar ml. (c. 1554.-1600.), za kojega rodoslovna studija navodi da je bio kapetan te brat mu Stjepan (c. 1556.-13. I. 1593.), za kojeg studija navodi da je bio prisjednik oktavalnog suda. Ovaj Stjepan oženio je Margaretu, kći Baltazara Stubenberga i Ane Lamberg, što je značilo da je imao jako dobre odnose s ponajboljim austrijskim plemićkim obiteljima. Možda je baš stoga i mogao držati zapovjedno mjesto u plaćenju habsburškoj vojsci.⁴²

Christoph (Krstó) Ungnad, Freiherr von Sonnegg, bio je hrvatsko-slavonski ban od 1578. do 1584. godine. Krajem 1575. preuzeo je službu glavnog zapovjednika Gornjougarske krajine i glavnog zapovjednika istoga distrikta. U ugarskom slučaju često su postojale dvije glavne zapovjedne ovlasti na nekom odjelu krajine - zapovjednik redovne plaćene vojske koju su plaćali kraljevi uredi (Dvorska ratna vijeća) te zapovjednik lokalne insurekcijske i plemićke vojske. Često bi te dvije ovlasti bile spojene u jednoj osobi, kao što je to bilo u ovom slučaju s Ungnadom.⁴³

³⁷ Pavao MAČEK - Ivan JURKOVIĆ, *Rodoslov plemića i baruna Kaštelanovića od Svetog Duha (od 14. do 17. stoljeća)*, Slavonski Brod 2009, 10-11.

³⁸ Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899 (reprint Zagreb 1995), 84; MAČEK, P. - JURKOVIĆ, I., 2009, 23-24.

³⁹ Maček-Jurković, 2009, 34-36.

⁴⁰ Vidi prijepis i prijevod relacije dolje.

⁴¹ Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin.

⁴² MAČEK, P. - JURKOVIĆ, I., 2009, 240-241.

⁴³ PÁLFFY, G., 1997, 273.

Bio je poznat kao dobar oficir, a obnašao je i dužnost kapetana Egera (Agrida, Eğri, Erlau, Jegar) u Ugarskoj. Već u proljeće 1576. godine, Alapić i Drašković su kralja Maksimilijana zamolili da ih odriješi banske službe, predlažući za novog bana baruna Christophu Ungnada. U listopadu 1576. godine Maksimilijan je pisao da će novi ban, barun Christoph Ungnad von Sonnegg, koji se složio s imenovanjem, doći što prije preuzeti ured no da prvo mora riješiti poslove u Gornjoj Ugarskoj, ponajprije glede svoje supruge koju je namjeravao povesti sa sobom.⁴⁴ Christoph je postavio uvjete glede plaće i broja banskih vojnika na koje Maksimilijan nije pristajao te se smjena odužila do vladavine kralja Rudolfa. Instalacija novog bana odigrala se tek u veljači 1578. na saboru u Zagrebu pred kraljevim povjerenicima.⁴⁵

Christoph Ungnad bio je član stare plemićke obitelji, korušskog ili južnofranačkog porijekla. Ungandi su 1560-ih zadobili ugarski indigenat, a obnašali su mnoge važne službe u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu i habsburškim vojnim strukturama. Otac Hans Ungnad bio je poznati protestant. Od 1540. do 1543. obnašao je dužnost vrhovnog zapovjednika kraljevskih četa na Ugarskoj i Hrvatsko-slavonskoj krajini, a od 1553. do 1556. godine na Hrvatsko-slavonskoj krajini. Služio je i kao štajerski *Landeshauptman* od 1530. do 1556. godine. Christoph je u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu po ocu baštiniio grad Varaždin i čast župana (*Obergespan*) Varaždinske županije, a pripadao mu je i grad Samobor. Car je Ungnadima darovao grad Varaždin i pripadajuće posjede u obiteljsko vlasništvo zajedno s poreznim prihodima te je već Hans izgradio varaždinsku tvrđu uz financijsku pomoć štajerskih staleža.⁴⁶ Christophova rezidencija trebao je biti Varaždin. Ako se u obzir uzme Christophov prestižni rang baruna u austrijskim Nasljednim Zemljama s brojnim častima i posjedima u Ugarskom kraljevstvu, te brojne careve molbe da preuzme dužnost bana, moglo se očekivati da će Christoph svoju novu službu poimati kao službu izravnog kraljevog namjesnika, a nikako zapovjednika podređenog novoj hijerarhiji u Grazu, kako su to predviđale bručke odluke te da će na Varaždin polagati puno veća prava nego što je to predviđala novostvorena krajiška hijerarhija. Činjenicu da su Varaždinu namjenjene brojne nove uloge te da su Ungnadove jurisdikcije i autoritet ispali mnogo skromniji nego što je očekivao nije mogao lako prihvatiti. Navedene okolnosti u kombinaciji s njegovim temperamentom i motivima, nužno su dovodile do brojnih sukoba o kojima dodatna svjedočanstva pruža i ova relacija.

Ungnad je napustio službu ponajviše zbog golemog iznosa neisplaćene plaće od 20.000 forinti, ali i stoga što si je priskrbio mnogo neprijatelja. Podban Gregorijanec je 1581. dao ostavku zbog neslaganja s Ungnadom, na njega su se opetovano tužili građani Gradeca i Samoborci, a posvađao se i s kapetanima i vojnicima svoje banske čete. Na dužnosti bana naslijedio ga je zet Toma Erdödy, kojeg je na saboru, u ime kralja, instalirao Christophov sin David, član Dvorskog ratnog vijeća u Beču, s čime je Ungnad bio vrlo zadovoljan.⁴⁷

4. Na koncu, na krajini su važne i dobro plaćene dužnosti znali obnašati razni arhitekti i inženjeri talijanskog, njemačkog ili nekog drugog porijekla. U ovom slučaju, u relaciji zatičemo Josepha Vintanu, cijenjenog arhitekta, koji je 1578. godine imenovan za glavnog inženjera/arhitekta (*Baumeister*) Dvorskog ratnog vijeća u Grazu. Pod svojom je upravom imao niz palira (*Pallier*), kao i ostalog pomoćnog stručnog osoblja. Ovu je funkciju obavljao iduće desetljeće da bi ga po

⁴⁴ Ferdo ŠIŠIĆ (ur.), *Hrvatski saborski spisi (Comitalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae)*, Vol. III, Zagreb 1916, 476-477.

⁴⁵ Na istom saboru imenovan je i podban Stjepan Gregorijanec, koji je time ujedno postao županom zagrebačke i križevačke županije te je imao pravo imenovati podžupane ovih županija, koji su prisegu polagali pred kaptolom zagrebačkim. HORVAT, R., 1925, 259.

⁴⁶ BOJNIČIĆ, I., 1995, 196; KLAIĆ, V., 1973, 406-446; PÁLFFY, G., 1997, 281.

⁴⁷ HORVAT, R., 1925, 270-271. Vidi i KLAIĆ, V., 1973, 434-436, 444-445. Rodoslovlje obitelji Ungnad u HORVAT, 1925, 261.

umirovljenju zamijenio Franz Marbl (Francesco Marmoro). Vintana je sve poslove morao prijavljivati i dogovarati s glavnim povjerenikom Dvorskog ratnog vijeća za gradnju (*Obristen Pau-Commissari*) Franzom von Poppendorffom, spomenutim predsjednikom Dvorskog ratnog vijeća u Grazu.⁴⁸

RAD KRAJIŠKIH POVJERENSTAVA: POVJERENSTVO ZA OBJAVLJIVANJE NOVOG UREĐENJA TE SMOTRU VOJSKE NA SLAVONSKOJ KRAJINI

Povjerenstvo bi redom obilazilo utvrđena mjesta na krajini, a redovne i neredovne plaćene jedinice morale su ga u punoj vojnoj spremi, sukladno rodu vojske kojem su pripadali i predvođeni svojim zapovjednicima, čekati u najbližem mjestu ili utvrdi, prema unaprijed razaslanom pozivu. Tijelo bi, prvo, javno obznanjivalo odluke koje su donesene na općem saboru u Brucku na Muri. Prije svega su to bile odluke o izmjenama u najvišoj zapovjednoj strukturi⁴⁹ nakon kojih je slijedilo polaganje zakletve novim vrhovnim zapovjednicima i glavnom zapovjedniku Slavonske krajine.

Kada bi povjerenici u srpnju 1578. došli u neku utvrdnu prvo bi pročitali i publicirali javni patent (*offen Patent*) Rimskog Carskog Veličanstva. Patent je bio carska naredba koju se javno čitalo pred okupljenom vojskom i kojom je obznanjivano da car prenosi sve svoje vrhovne vojne ovlasti na krajinama na nadvojvode. U ovom slučaju Njegovo Carsko Veličanstvo opunomoćilo je nadvojvodu Karla za upravu slavonskim i hrvatskim vojnim poslovima. Polaganjem zakletve na patent, vojska na krajini prihvaćala je njegov sadržaj i nadvojvodu kao vrhovnog zapovjednika.

Zapovjedniku utvrde, ili veće vojne jedinice, predavalo se nadvojvodu pisanu zapovjed (*Beuelch schreiben*), s upisanim novim jurisdikcijama. Zatim se pred vojskom i zapovjednicima javno čitalo pismo pokornosti (*Gehorsambrief*) glavnom zapovjedniku. Ovaj je dokument sastavljao nadvojvoda kao vrhovni vojni zapovjednik te je njime postavljao glavnog zapovjednika (*Obrist Leutnant*) na pojedinoj krajini. Glavni zapovjednik Slavonske krajine bio je već spomenuti Veit von Hallegg zu Razenegg. Nazočni su morali položiti zakletvu na pismo pokornosti, čime bi posvjedočili da su ga prihvatili i da će ponizno služiti osobi koju je nadvojvoda izabrao (a kralj/car potvrdio) za svog glavnog zapovjednika na krajini. Potom su zapovjednicima predavane instrukcije i postavljenja, a vojnicima čitani pravilnici i uredbe koji su se odnosili na njihov status, prava i dužnosti, a koje su ovi trebali prihvatiti i prihvaćanje potvrditi polaganjem prisege.

Instrukcija (*Instruction*) se sastavljala za svaku važniju službu u novom vojnokrajiškom sustavu, bilo administrativnu, bilo vojnu, počevši od vojnih savjetnika⁵⁰ nadalje. Bila je temeljni dokument čije su formulacije usuglašavali i odobravali predstavnici svih zemalja Unutrašnje Austrije. Instrukcija, koja je mogla imati i nekoliko desetina stranica, sadržavala je uvodni dio kojim se jasno definiralo hijerarhijsku ljestvicu (podložnosti i odgovornosti) te detaljan popis prava i dužnosti osobe koja je preuzimala službu - sa svim potrebnim kontekstima i pojašnjenjima.

⁴⁸ Uz Martina Gambona, Ottavia Baldigaru i Domenica dell'Allio, obojica su bili poznati arhitekti u srednjoj Europi i na hrvatsko-slavonskom krajiškom prostoru u 16. stoljeću. Vidi vrlo zanimljiv projekt Joanneuma u Gazu koji vodi Institut für Informationssysteme und Informationsmanagement pri Joanneumu pod nazivom "On the Trace of Domenico dell'Allio" na: http://dominico.joanneum.at/dom_wa/projekt/dellAllio.html.

⁴⁹ Vidi primjerice: FELLNER, Th. - KRETSCHMAYR, H., 1907, I, 235-288; THIEL, V., 1916, 48-58; MELL, A., 1929, 506-508; Schulze, 1973, 73-77; Štefanec, 2004.

⁵⁰ Instrukciju i zakletvu za članove Dvorskog ratnog vijeća (*Hofkriegsrat*) za 1578. godinu u prijepisu donosi THIEL, V., 1916, 96-100. O instrukcijama raznih drugih dužnosnika vidi ŠTEFANEK, N., 2004.

Uz instrukciju, svaki bi zapovjednik, odnosno službenik, dobio postavljene (*Bestellung, Bestellungsbrief*) koje je sadržavalo mjesto i vrijeme služenja, visinu plaće i uvjete službe (podložnost, odgovornosti i slično). Ta su dva dokumenta obično bila povezana. Dodijeli instrukcije i postavljenja slijedila bi kratka, unaprijed formulirana prisega (*Aydt, Beschwörung, Schwuer*). Tekst prisega je također usuglašavan jer je u izrazito religioznih protestantskih staleža imao visoku etičku vrijednost i posebnu vjersku simboliku.

Na saboru u Brucku svi dokumenti ovog tipa su revidirani, dorađivani i usuglašavani - ponajprije zbog definiranja jasnih jurisdikcija između staleža, nadvojvode i tijela novog Dvorskog ratnog vijeća - preko kojih su i staleži i nadvojvoda nastojali ostvariti političke dobitke. Formulari su isporučeni staležima svih zemalja - ostavljano je samo prazno mjesto za unos imena i prezimena.⁵¹

Vojne vlasti imale su namjeru uvesti čvrste procedure za vojsku koja se prečesto ponašala arbitrarno, ali i Osmanskom Carstvu u najboljem svjetlu prezentirati habsburšku vojnu moć i organizaciju. Glede vojnog pravilnika, već je ratni savjetnik i jedan od najistaknutijih stratega protuosmanske obrane na habsburškom carskom dvoru, Lazarus von Schwendy, donio pravilnik za vojsku na krajinama, koji je prihvaćen na carskom saboru 1570. godine.⁵² Pravilnik je sažeo i niz postojećih, često nepisanih odredbi i pravila. Službeno, ovaj je pravilnik (*Articls-Brief, Articl-sbriff*) na ugarsku krajinu uveden na bečkom savjetovanju 1577. godine. Izvornik za ugarsku krajinu iz 1577. sačuvan je na latinskom jeziku koji je, izgleda, na ugarskom prostoru bio uobičajeniji i razumljiviji od njemačkog. U Brucku, unutrašnjoaustrijski su staleži potvrdili da "svoj vojsci na krajini, bilo ugarskoj, slavonskoj ili hrvatskoj, ne isključujući niti jednu naciju, treba predložiti pravilnik, sukladno bečkom savjetovanju, a ova je dužna na njega prisegnuti."⁵³ Onovremeni prijevodi pravilnika s njemačkog na kajkavski, *Harami ili Peishaz Capituli ter slushbeni zakon te Koinishkih Sheregov, kako komu slushiti pristoi: Red i Capituli*, datirani su datumom završetka bručkog sabora, 1. ožujkom 1578. Načinjeni su za potrebe obznajivanja vojsci na Hrvatskoj i Slavonskoj krajini, koja uglavnom nije znala ni njemački i latinski, a nije znala ni čitati. Pravilnik se, stoga, čitao javno, kao i svi ranije navedeni dokumenti, a nakon čitanja vojska je na njega morala prisegnuti.⁵⁴

⁵¹ Primjerice, prava i dužnosti obaju glavnih zapovjednika na krajinama bila su poprilično jednaka i određena instrukcijom te pismom postavljenja. Mjesečna plaća iznosila je 300 guldena mjesečno za glavnog zapovjednika Slavonske te 400 guldena za zapovjednika Hrvatske krajine. Od toga iznosa, glavni zapovjednik bi plaćao svoju osobnu stražu i drugo osoblje. Zapovjednik je morao stalno boraviti na krajini, a mogao ju je napustiti samo s posebnom dozvolom. Imao je ovlasti primiti u službu ili otpustiti zapovjednike i vojnike na krajini, ali uz prethodno savjetovanje s nadvojvodom. Ratni savjetnici nisu imali jurisdikciju nad njim, on je bio podređen direktno nadvojvodi, što znači da su ratni savjetnici i glavni zapovjednik bili na istom stupnju zapovjedne hijerarhije, no njihove su se ovlasti ponekad ispreplitala. Morao je osobno kontrolirati sve aspekte obrane od opskrbe do vojne discipline prema vojnom pravilniku (*Articls-Brief*) i vojnom redu (*Kriegsordnung*). Von Hallegg, glavni zapovjednik Slavonske krajine imao je i neke dodatne dužnosti. On je bio vojvodin delegat na Hrvatsko-slavonskom saboru i predstavnik interesa nadvojvode Karla u Kraljevini. Detaljnije u ŠTEFANEČ, N., 2004, 244-252.

⁵² Više u Géza PÁLFFY, *Gemeinsam gegen die Osmanen. Ausbau und Funktion der Grenzfestungen in Ungarn im 16. and 17. Jahrhundert*, Budapest-Wien 2001, 24-25.

⁵³ *Eß solle auch denen Landten in allweeg zuegelassen seyn, so oft man mustert, das die Verordneten iedes Landts, zu Ihrer gelögenheit ainen: oder mehr aus Ihren Mittln darbey haben Khönnen, damit Sye auch söchen Khönnen, wie mit der gehorsambisten Landte gaaben gehaust, vnd wohin dieselbige angelegt werden.*

Dem Khriegs-Volckh an denen Gränizen, es sey hungarisch, Wündisch, Croätisch, vnd Khein nation aus geschlossen, soll der Articls-Brief, inhalt der Wienerisch[en] Beratschlagung, fürgehalten werden, vnd Sye die Khriegs Leuth darauf zu Beschwähren schuldig seyn. Graz, Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung, MS 432, Brucker Uniwersäl Landtag, 28r, duplca.

⁵⁴ Prijepisi napatka na kajkavskom koje je izdao nadvojvoda Karlo za hrvatske pješake i konjanike na krajini s latinskim napatcima od godine 1577. za ugarsku krajinu vidi u: Radoslav LOPAŠIĆ, *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga I. od godine 1479. do 1610*, Zagreb 1884, 65-71. Vidi i: Nada KLAJIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest III*, Zagreb 1959, 32-38.

Nakon što su svi dokumenti pročitani i prisege održane, povjerenstvo je moglo obaviti smotru vojske ili *Musterung*. U razmatranom razdoblju *Musterung* je uključivao okupljanje sve krajiške vojske po rodovima na unaprijed najavljenom mjestu, pomni pregled njihove opreme, eventualno konja, uzimanje vojnika u službu te njihovo popisivanje. Time bi započeo novi ciklus njihove plaćene službe. Povjerenici su bilježili nepravilnosti u opremi, predlagali otpuštanje vojnika koji nisu imali odgovarajuću opremu i slično. Popisivanje podataka vršio je *Musterschreiber*, koji je od utvrde do utvrde ili od jedinice do jedinice u listu upisivao svakog pojedinog vojnika koji je primljen u stalnu službu. Rezultat je bila takozvana muster-lista (*Musterliste*) pojedine krajine, koja je uključivala poimenični popis plaćenih zapovjednika i vojnika na pojedinoj krajini, s mjestom službe, rodом u kojem služi, trajanjem službe, plaćom i eventualnim posebnim napomenama.⁵⁵ Ovaj postupak nije bio nov, no sada je njegova uloga bila još važnija. Primjerice, Otto von Rattmansdorf zu Sturmberg u pismu časnim staležima u Graz iz ožujka 1572. spominje velike probleme s vremenom, visokim vodama i snijegom zbog kojih je povjerenstvo za musterung naišlo na niz problema pri kretanju krajinom. Tako je smotra u Koprivnici bila zakazana za 5. ožujka, a u Koprivnicu su prispjeli tek 7. ožujka. Konstatirali su da su dosad popisali tek tamošnju posadu s vojvodama te posade dvojice vojvoda iz Drnja i Novigrada, a trenutno su u Križevcima gdje popisuju ovdašnju vojsku, pješake i konjicu, dok se dolazak blagajnika u Varaždin očekuje tek za tjedan dana.⁵⁶

U nekim utvrdama smotru se obavljalo bez problema, no negdje je dolazilo do komplikacija. Pojedine jedinice u utvrdama nisu bile spremne odmah prisegnuti na pravilnik o vojnoj službi, nego su pokušale postavljati uvjete. Plaćena vojska na krajini bila je svjesna preustroja i nadolazećih promjena. Konjanici (husari i arkebuziri), čije su redove najčešće činili lokalni velikaši i plemići sa svojim momcima te 'njemački' plemići i vojnici, imali su i bolji uvid u reforme od haramija koji su vrbovani od ratu vičnih ali brojnih prebjega i izbjeglica te lokalnog stanovništva nižeg društvenog ranga koje je bilo lakše zamjenjivo. Izvještaj povjerenstva svjedoči o tome da su konjanici u brojnim utvrdama pokušali od povjerenstva isposlovati bolje uvjete službe i bolje plaće te da se nisu odmah usaglašavali s pročitanim im aktima, nego su i po dan-dva znali odugovlačiti, dogovarati se i pregovarati.

Uglavnom se raspravljalo o preniskim i neredovitim plaćama te o neodgovarajućim plaćama s obzirom na opremu, naoružanje ili konje koje su morali posjedovati. Uz to ukazivalo se na potrebu obnove ili izgradnje utvrda, a vojska se žalila na upade s osmanske strane. Uostalom i tih se dana sa svih strana dojavljivalo o velikim osmanskim pripremama na napad.⁵⁷ Povjerenici su probleme rješavali tako da bi uglavnom uspjeli nametnuti svoje uvjete, a ako bi baš naišli na ozbiljnu prepreku, onda bi kazali da nemaju mandat za promjenu obećavši prenijeti zahtjeve i molbe nadvojvodi Karlu.

Nakon smotre vojske pristupilo bi se pregledavanju utvrda i drugih relevantnih građevina. Uz povjerenike, krajinom je putovao i voditelj gradnje Vintana, a s njim majstori Andreas i Hans. Pregledavali su tvrđave i prateće objekte od bunara do zemljanih ograda i palisada te podnosili izvješće nadvojvodi o potrebnim radovima. Sustavnim obilaskom utvrda, povjerenici su stjecali

⁵⁵ Objavljene muster liste vidi na: <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/demografija>.

⁵⁶ Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV, Militaria, Schube 38, 1572-III-9, Copreiniz.

⁵⁷ Andreas Kielman von Kielmansegg, glavni zapovjednik Kaniške granice (1577.-1580.), napisao je baš tih dana, 12. srpnja 1578. godine, da se velike osmanske snage iz Stolnog Biograda, Budima i Lacka pomiču prema Dravi ne bi li se skupile za napad na Hrvatsku. Savjetujući Veitu i ostalim zapovjednicima pripremu otpora u Hrvatskoj žaleći je konstatirao: "Kad bi mi poslali plaću za bar za jedan mjesec pa da krenem u pohod s Vama gospodo." Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1578-7-ad3-f, 7r.

uvid u stanje obrambenog sustava, razinu i kvalitetu osobnog naoružanja i artiljerije po utvrdama, ali i u vojnu svakodnevnicu i probleme koji su se javljali na krajini.

Na kraju, valja istaknuti, da je rad ovog povjerenstva, ma kako složen izgledao, bio samo kotačić u cijelom nizu strukturnih, dalekosežnih zahvata u funkcioniranje vojne krajine. Ovim zahvatima se umrežavalo postojeće i niz novih civilnih i vojnih ureda na postoru Hrvatsko-Slavonskog Kraljevstva i zemalja Unutrašnje Austrije, odnosno na prostoru današnje Hrvatske, Slovenije, Austrije i Mađarske, što je za onodobne prilike bio doista velik organizacijski poduhvat.

PRIJEPIS I PRIJEVOD

Naposlijetku, nekoliko riječi o jeziku i pismu. Relacija je pisana njemačkim jezikom i pismom te standardnim kancelarijskim rukopisom. Pri transkribiranju s njemačkog pisma na latinicu našli smo na neke poteškoće zbog nepostojanja jasnih pravopisnih pravila u 16. stoljeću. Razriješili smo ih na sljedeći način. Veliko slovo koje se javlja usred ili na kraju riječi (najčešće *z/Z*) transkribirali smo kao malo slovo. Kod grafema *H* i *h* često nije bila jasna razlika između malog i velikog slova. Kad je grafem bio iznimno velik, ali pisan kao malo slovo *h*, prepisivali smo ga kao veliko slovo *H*. Slične probleme predstavljali su i grafemi *z* i *Z* te *d* i *D*. Ako je bilo nemoguće odrediti radi li se o malom ili velikom slovu tada je grafem prepisan sukladno današnjim pravopisnim pravilima. Nadalje, grafem *V* ili *v*, kao i neki vokali, na primjer *a*, ponekad su bili napisani s viticom koja se inače stavlja iznad *u/U*. Ti su grafemi dosljedno transkribirani kao *ü/Û*, *ä*, i slično. Prefiks koji u današnjem pravopisu stoji uz riječ, u tekstu je ponekad vrlo jasno odvojen, a ponekad pisan zajedno, primjerice, *zuruckh* i *zu ruckh*. Radi se o još jednoj nedosljednosti - u takvim smo slučajevima riječi prepisivali doslovno kako ih je pisar napisao. Brojne kontraksije i suspenzije razriješene su unutar uglatih zagrada. Dosta velik problem činili su zarezi - pri transkripciji i prijevodu. Točaka gotovo da nema, osim kada pisar slučajno stavi manji zarez, pa se to može čitati kao točka. Zarez je uglavnom stavljen na kraju odlomka, no ne uvijek, jer je ionako jasno da je tamo kraj misli i rečenice, što se označava razmakom između odlomaka, pa zarez nije potreban. U tom slučaju ni mi ga nismo upisali. Katkad se usred odlomka, velikim početnim slovom neke riječi ili malo dužim razmakom među riječima vizualno daje na znanje da počinje nova misao i rečenica, pa pisar također nema potrebu staviti još i zarez, nego ga mi moramo zamisliti. Ako taj razmak vizualno nije dovoljno naglašen, onda ovaj način bilježenja razmaka između misli zna stvarati probleme pri prevođenju. Slično se zna dogoditi i na kraju retka, kad pisar podrazumijeva kraj misli ili rečenice, pa ne stavlja zarez, nego samo novi red započinje velikim slovom. Starost dokumenta, posutog brojnim crticama i mrljama također je otežavala transkripciju. Za sve ove situacije ne može se uvesti jednoznačno pravilo za razrješavanje, nego se, posebno pri prijevodu, valja od slučaja do slučaja domišljati što je pisar mislio.

Prevođenje teksta s ranonovovjekovnog njemačkog jezika donijelo je niz problema, najvećim dijelom zbog pojmova za koje ne postoji ustaljeni hrvatski ekvivalent, a dijelom i zbog specifičnog stila. Pokušali smo, uz što pomnije praćenje originala, napraviti što tečniji i životniji prijevod te ponuditi svoja rješenja za prevođenje niza izraza. U daljnjem tekstu dana su objašnjenja najvažnijih termina s potrebnim kontekstima. Dio termina koje se rjeđe koristilo, objašnjen je u bilješkama. Također, uz prijevod pojmova koje smo smatrali posebno problematičnima stavili smo bilješku s njemačkim originalom, da bi čitaoc i sam mogao dobiti što bolji uvid u smisao riječi.

TRANSKRIPCIJA IZVORNIKA⁵⁸

26. Julius 1578[en]

Deren Commissarien so zu Irer d[u]r[c]h[laucht] [*et cetera*] Publicirung auf die Windische vnd Canisische Granizen abgefertigt. Zwo gethanne Relationen. (1r)

Relation

Ierer F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] vnnd einer E[h]r[samen] La[ndschaft] in Steyr verordnete Comissary so zu Publicirung höchstgedachter Ierer F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] [*et cetera*] als obristen general Khriegsherrn überschickht sein [*et cetera*] und Ier ausrichtung hiemitt gehorsamist übergeben. 28. July [15]78[ten]. (1v)

Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] sein vnnsere vnnd[er]thanig vnd gehorsamiste diennst möglichstes vnnd bestes vleiß zuoran, [*et cetera*]

Gnedigster herr, Nachdem wier den Ersten Iully geen Waraßdin ankumen, haben wier biß auf den Achten, dits Monnats verzogen, alle tag verhofft, vnnd des h[er]rn Frannzen von Popen dorff Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] hofkhriegs Ratts Presidennten ankunfft zuerwardten, Dieweil aber bemelter herr von Popendorff aus fuerfallend[en] Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] hochwichtigen Zuesteunden handlung[en] derselben beysein nit entratten khünnen, Ist auf verordnung Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] herr Gebhardt Peuscher den sechsten auch dits Mo[nats] Iully alhie geen Waraßdin ankumen, vnnd des andern tags hernach, sein vns allererst Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] Innstruction, Beuelch vnnd Patenten zu Publicirung Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] als General khriegsherrn der Windischen granizen bestellt[en] kriegs volckh vberanndtwordt worden, das wier alles mit gebuerlicher reuerenz, empfang[en], vnd hernach (2r) alßbaldt Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] Credennz vnd beuelch schreiben Dem herrn Obristen Leuttenandt, herrn Veitten von Hällegg übergeben, Vnnd vnns entschlossen den annd[er]en tag, daß ist d[er] Acht tag Iully geen Copreiniz Zuerreisen, auch des Kochers Fannen Arcubusier mit vnns Zu nemen, vnnd dort alhin ankumen, den 9. Iully sein wier wider von Copreiniz auf S. Georg[en] schloß, daselbst haben wir d[er] Rom[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät]t offens Patennt, das Ier Kay[serliche] M[ajestät]t Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] die Administration des Windisch[en] vnnd Crabatischen khriegs wesens, alles vollmächtig vbergeben thain, den Teutschen khnechten vnd also auch den Woyuoden, vnnd Haramien, offentlich verlesen vnnd Publiciern lassen, Auch denn Hauptman Hannsen Kheller, daselbst Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] beuelch schreiben überanndtwordt, vnnd nachmals haben wier Inen verrer den articlbrieff verlesen, vnnd alß dann den gestelten Eur[en] F[ü]r[stlichen] Schwuer fuergehalten, Wie nun die Teutschen khnecht vnnd haramia geschworn, haben wier hernach Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] offen Patent gleichermassen offentlich verlesen, Das Eur (2v) F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] herrn Veitten von Hallegg, Inen wid[er]umb[en] Zu einem Obristen Leuttenandt, geordnet vnnd fuerstellen, Demselben allen gehorsam in Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] namen Zu thuen, vnnd Zu laissten, In dem Sy Sich alle vnnderthenige gehorsamb anerbotten, Hernach haben wier Sy gemusstert, vnnd kainen abgannng erfund[en] Wiewol die schloss haramia auch wachter inhalt des neuen aufgerichteten Khriegesstadt abgethon hetten sollen werd[en], So hat doch herr Obrist Leuttenandt solches yeziger Zeit Zu thuen gannzlich wid[er]ratten, Auß vrsachen, in disen gefärlichen leiffen, so Sich begeb[en] möchten mehrers in daß geschloß Zu legen, als abzutuen, haben wier dieselben also noch lennger auf Eur F[ü]r[stlichen] D[u]r[chlaucht] verrere re-

⁵⁸ Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1578-7-6 i 1578-7-ad6-d, fol. 1r-31v.

solution vnd verordnung vblich lassen, Nach disem haben wier daß gschloß vnnd fleckhen auch ersehen, was für Pauffölligkhait aldortten ist, auch was daran fürgenumen vnnd gebessert solt werden, wierdt der Paumaister Vintano bericht, vnnd relation geben, wie Er dann soliches alles Zuuerzaichnen allen beuelch gehabt, disen tag sein wier widerumben Zu ruckh auf Copreiniz.

Den 10 Iully haben wier den hauptman Zu Copreiniz (3r) Hannsen Glowizer daselbst, Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht beuelch schreiben vberanntwordt, Auch Sein vnnd des Pette Laßla hussarische Phardt, derselben bed[er] Edlleutt fürgesondert, Rom[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät]t offen Patennt daß Ier Rom[ische] Kay[serliche] M[ajestät]t [*et cetera*] Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht daß Windisch vnnd Crabatisch granniz Khriegs wessen administration volmächtig übergeben thain, ebenfaals offennlich verlesen lassen, Vnnd alßdann da hussarische reutter recht auch darauf fuergelhalten, haben Sy ein vnnd[er]redt genumen, vnnd alßdann mit lannger anfierung fürkhumen Dieweil in solchen reutterrecht geschriben stüennde, daß Sy behärrlich an Ieren Stellen mit guetten khnechten vnnd Phärdten verbleiben sollen, wer innen nit müglich bey solcher khlainen besoldung dises Zuerrichten, Denn es wer nicht wie vor Jaren, daß lanndt sey nunmallen vast Ödt werden, vnnd sonderlich mit verlust Sigeth weil die Vnngerrisch grannizen, in dem Sy all Ier fueterung vber die Traa zuuor heruber genumen hetten, Nunmallen verwüest vnnd verderbt, vnnd wouern (3v) man Inen nicht grössere besoldung thuet machen, so kündt[en] Sy nit ordenlich diennen fül weniger aldortten Sich vnnderhalten Zu dem beschwardten Sy Sich auch verrer, daß Sy so guette ross als die Arcuwusier hetten, weren auch so wol gerüst, warumben Sy in weniger besoldung sein sollen, Zu dem hetten auch vil Ierer mitgesellen vnnder die Arcuwusiern gestellt, Zuuor hetten Sy auf ein Phardt 4 f gehabt an izeo aber hetten Sy acht f, vnnd weren doch mit khainer bessern rüstung fürgeseh[en] als Vorhin Derwegen versehen Sy Sich auch man werde Inen solche besoldung[en] eruolgen lassen, Zaigen auch wid[er]umben an, daß die Arttawusier Ieren khnechten Merer besoldung geben als Sy, Derweg[en] sag[en] Sy Inen auch die diennst auf, vnnd begeben Sich vnndter die Arttowusier Phardt, Vnnd in summa haben solcher beschwarung[en], etlicher nach ein annder erzelt, aber wier verharthen bey dem daß in vnnsere macht nit stüennde, Inen merere besoldung Zumach[en], Wier wöllen aber soliche (4r) Ier beschwär Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht annbring[en], Vnnd nachdem Sy nun daß reutterrecht haben abgehört, so sollen Sy den schwuer auch thuen, über daß auff vnnsere verrer Zuesprechen, haben Sy die Phlicht gethon, auch anerbotten, was Zu aufenthaltung des geliebten Vatterlanndts gehörig an Inen nichts erwinden lassen wöllen,

Vnnd dieweil vnns Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht in d[er] Instruction g[nedig]st auferlegt haben, besstes vleiß mit dem hauptman Hannsen Glowizer Zu handdlen, daß Er daß Tafelgeldt Zu gebüerlicher gleichait, der and[er]n hauptleütt nachstehen solle, [*et cetera*] In dem wier embsig vnnd anhebig gehandelt, aber bey Ime nichts erhalten mügen, sonnd[er]n Er hatt angezaigt, Mann werde Ime bey Seiner vorverttigen bstallung vnnd aufgerichten Instruction g[nedig]st verbleiben lassen, in dem wier Ime beantwortt es sey d[er] gannz Khriegsstadt in veränd[er]ung khummen, Er soll nit also darauf fuessen, Hatt Er vns wid[er]umben angelanngt, Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht vnnderthanigist Zubitten (4v) Nachdem Er, so lang vnnd Seines verhoffenns treulichen gediennt, Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht welle Ine bey deme, was Ime verschriben ist worden g[nedig]st verbleiben lassen, Auch Sein ausstandige besoldung aus der ersparung verordnen, wie wier dise Sein einlag anhalt bstallung vnnd Innstruction, daß Ime diselb besoldung noch also ausstenndig ist, vnnd ein Zimlichen resst mit sich bringgt, haben wier Ine auf Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht, inhalt ratschlag N° 1 hiebey gehorsamist anzuhalten gewisen,

Nachuolgundt haben wier des Ferdinandt Leisster vnnd Kochers Arttowusier d[er]selben beuelchsleutt und Iungkhern für vnns gefordert, daß Reutterrecht Inen auch, sambt Eur F[ü]r[st]

l[ichen] D[u]r[chlaucht] gehorsam brief verlesen lassen, Vnnd die Phlicht von Inen aufnehmen wellen, haben Sy Inen ebenßfaals ein vnnderredt genumen,

Vber daß haben wier die Teutschen khnecht fürgeförd[er]t der Ro[mischen] Kay[serlichen] M[ajestä]: Patennt vorgehalten, vnnd Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[chlaucht] Publiciert, vnd Inen den articl (7r) brief, auch verlesen, darauf schweren lassen, vnnd Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[chlaucht] gehorsam brief, daß Sy Herrn Obristen Leuttenandt vnnd[er]thenig vnd gehorsam sein sollen, fuergehalten, daß Sy alles Zu thuen Sich versprochen, Hieruber haben wier Sy gemusstert wol etliche vnteugliche khnecht, die neulicher Zeit hinabgeschickht sein worden, befund[en], In dem herr Obrist Leuttenandt, vnnd Hauptman Hanß Glowizer anzeigt, Sy wolten andere taugliche⁵⁹ aufnehmen vnnd dieselben widerumben abziehen lassen,

Ebensfaals haben wier die Woywoda alda Zu Copreiniz, Terinea, vnd Nofygrad, sambt Ieren haramien, für vnns erfordert, vnd Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[chlaucht] Inen Publiciert, den auf Sy gestelten articl brief verlesen, vnnd Sy alß dann darumben schweren lassen, Auch Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[chlaucht] gehorsamb brief fürgehalten, vnnd Sy alß dann darauf gemusstert, vnnd kainen abgannng erfunden, Es solten gleichwol die gschloß haramia, wachter (7v) vnnd thorschutzen, inhalt des neu aufgerichten Khriegsstadt abgethon, vnnd enntgegen ein Woywoda mit einem Fannen haramia gen Ellegaz (Ielekhowaz) aufgericht sein werden, Dieweil Dise haramia nun mallen lanng gediennt, auch feine khnecht sein, vnd in gueter erfarnhait sein, haben wier dieselben wid[er]umb[en] mit diennsten aufzunehmen, vnnd daselbst mitler weil vnd[er] Zubring[en] verordnung gethon,

Vber daß sein des Leissters vnnd des Kochers Arttowosier Iunckhern mit Ierer vnnderredt für vns khumen, vnnd angezeigt, Sy khündten auf solche klaine bestallung vnnd Reutterrecht nit schwören vnnd Sich mit so geringer besoldung nit vnnderhalten es wär alles teur vnnd vberschätzt, Zu dem müessten Sy alles auß der Profanndt nemen, vnnd hetten kaine vortl, hetten auch nun vil das Ierig einbiest, daß Sy also grossen schaden leiden, begerten also vrlaub Allein es war sach daß Inen Ier besoldung gebessert vnnd Krautt vnnd lott nach darzue geben werde haben wier Inen widerumben entgegen fürgehalten (8r) Sy hetten sich auf solche fuergehaltene bstallung bestellen lassen, Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[chlaucht] hetten auch hußsarische Pfaradt abgethon, vnnd nun mallen auf Sy Zu diennen gantzlichen verlassen, Zu dem so versamblt Sich auch der Türckh auf allen granizen, vnnd solten Sy yezo Zu gleich vrlaub begern, wuerde man Inen des Zu einer verzagunng zuerechnen, mit mererer ausfierung

Auf dits haben Sy widerumben ein vnnd[er]redt genumen, vnnd auf lanng hin vnnd wid[er] Zuesprech[en] haben Sy angezeigt, Sy wolten morgen frue anndtwordt geben, hieruber wier verzogen, vnnd den 11 Iully frue mit Ierer antwort angehört, haben Sy verwilligt, das Monnat Iully in solcher besoldung, vnnd daß Sy nuer Ier Zeit wann Inen Ier besoldung angeen soll nochmallen wie die bstallung vermag völlig außzudiennen, vnnd noch darzue die Zway Monnat als Augustus vnnd Septemb[ris], wöl alßdan Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[chlaucht] Sy noch lenger in diennsten erhalten, So begerten Sy mer besoldung, (8v)

Sunssten khündten Sy Sich diser gerinngen besoldung nicht vnnderhalten, vnnd wouern Inen aber die besoldung[en] nit gemerdt wuerde, begerten Sy alßdann nach Ierem Zuesagen, wann die Zeit verstrichen, die bezallung, vnnd wid[er]umben Ieren abzug nemen Zulassen,

Dem Kocher haben wier wol angezeigt inhalt vnnsrer Instruction, wann Sein Monnat angienge aber dem Ferdinandt Leisster haben wier khein antwort geben khünnen, Sonnd[er]n auf Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[chlaucht] gewisen, weil Er mit Seinen Phärdten am erst[en] gefast gewesen, doch

⁵⁹ Moglo bi se čitati i *tagigliche*, no po pokušaju precrtavanja jednog slova, vidi se da je pisar shvatio da je napravio malu pogrešku, pa čitamo *taugliche*, što potpuno odgovara smislu rečenice.

vnderschiedlich an die graniz[en] khumen sein, Vnnd dieweil wier mit annd[er]s od[er] merers bey Inen erlanng[en], od[er] erhalten müg[en], haben wier Inen angezaigt wier wolten Ier begern bey Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsamist anbring[en]

Auf solches haben Sy verrer angezaigt, Solanng Sy vnns hetten Zuegesagt Zudiennen, so wolten Sy darauf den schwuer auch thuen, vnd Sich mustern lassen, Indem, haben wier Inen den schwuer (9r) füergehalten, vnnd volgunts gemusstert, Zu gleich auch haben wier des hauptman Hansen Globizer vnnd Pette Lasla hussarische Phärdt in freyem feldt auch gemusstert, vnnd in allen kain abgang erfund[en], Aber des Kochers Fannen Arttowusier haben wier mit vns gar geen Creuz genumen vnnd dieselben Zu Musstern alda angestellt,

Was daß gebew zu Copreiniz antreffendt ist wierd der Paumaister Vintana Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] alle erleutterung[en] anzaig[en], Zu dem haben vnns auch alle Teutsche Khnecht, die nun aldort Zu Copreinniz gediennet, vnnd mit dem neu angefangnen gebew Iere heus[er] vnnd wanungen Zerrissen sein word[en] ein supplicierung überraicht wie hiebey N° 2 zuersehen, bitten also Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] welle g[nedigi]st beuelhen, vnnd In ein ergezhkheit eruolgen lassen,

Diesen 11 tag Iully sein wier auf doppolowaz vnnd daß Kirchl genandt heilling Creuz, so Zwisch[en] Topolowaz ligt, sambt dem Paumaister khumen vnnd ersehen, von Toppolowaz sein wier auf S. (9v) Petter Nachuolgundt geen Cirquena, dem Vintana Maister Anndre Palier, vnnd Maister Hannsen Maurer, allenthalben die gelegenhait Zuersehen, aldort gelassen, vnnd wier sein noch disen tag geen Creuz ankhummen,

Den 12 Jully, alda haben wier den hauptman Ambrosy Wotnickh Eur F[ü]r[st]l[ichen] beuelch vberanntwordt, vnnd nachuolgundt, sambt den Teutschen khnechten fuer vns frue erfordert vnnd Inen der Röm[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät] Patent vorgelesen, vnnd Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] als Ieren Khriegs Herrn offentlich ankhündet, alßdann den articlbrief nach lenngs füergehalten, Sy darauf schweren lassen vnnd gemustert, vnnd ausser der newen aufgenummenen khnecht die andern wolgerüst vnnd wol bewört erfunden, ist daneben herrn Obristen Leuttenandt vnnd Hauptman daselbst durch vnns angezaigt worden, die vntauglichen Khnecht wid[er]umben auß Zuthuen, vnnd anndere an die Stat aufzunemen,

Item sohaben wier die Woywoda, sambt Ieren Haramien Zu Topoloaz, Zu St. Petter, Cirquena, Gradaz Zeitlichen frue geen Creuz anzukhummen beschieden, wie Sy dann beuolhener massen, dahin erschinnen, Haben (11r) wir die Woywoda sambt Ieren Haramien alda Zu Creuz auch erfordert, vnnd Inen samentlichen der Röm[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät] Patent verlesen, vnnd Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] offentlich Publiciert, Alß dann Inen Ieren gestelten Articl brief angezaigt, vnnd Sy nachuolgundt darauf schweren lassen, Vnnd dann Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsam brief gleichermassen auch verlesen, vnnd daß Sy Herrn Obristen Leuttenandt gehorsam sein sollen, vermeldt, welches Sy Sich gantz willig Zu thuen erbotten, darauf haben wier Sy gemusstert, khainen abgannng, sondern wolbewört erfunden, vnd wid[er]umben auf Ier geordneten stell Zu Ziehen beschied[en], vnd abgefertigt,

Item so haben wier auch alda des Herrn Khlegowitsch 50 zu Hussarische Phärdt, der Röm[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät] Patent füerhalten, vnnd Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] offentlich Publiciert darneben Inen daß Hussarn Reutter recht auch verlesen, vnnd Sy volgunts darauf schweren lassen auch Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsam brief vorgehalten, den Sy alßdann gemusstert, vnnd khainen abgang erfund[en], (11v)

So haben wier auch des Kochers Fannen Arttowosier alda gemusstert, vnnd wid[er]umben geen Waraßdin Zu Ziehen beuelhen, wie Sy dann vom herrn Obristen Leuttenandt dorthin beschieden worden sein,

Ernreichs Steinpeiß Artowosier Fannen den hab[en] wier auch alda Zu Creuz daß reutterrecht füergehalten, auch ebensofaals Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsam brief verlesen, Darauf Seine mit reutter auch ein vnnderredt genumen, vnnd alß dann füerkhumen, daß Sy auf kain khuerze Zeit mit solcher besoldung diennen khündten, aber wen wier Inen Zuesagten, auf Iar vnnd tag, daß Sy diennst wuerden haben, wolten Sy Sich inschwuer einlassen doch wouern man Sy auf anndere granizen gebrauch[en] wuerde, begerten Sy auch merere besoldung Zw dem brachten Sy an, aigenntliches wessen, wann Inen Ier besoldung anngoen solle, Verrer wolten Sy auch erinnerung haben, wo Sy mit Ieren Pfarnten gewiß diennen vnnd bleiben solten, auf daß Sy Sich mit Hey, Strey, Stall vnnd fueterungen einrichten khündten, Darauf wier Inen wid[er]jumben (12r) Zur antwort geben, Das wier Sy auf Iar vnnd tag mit Diennsten nit gewiß vertrössten khundten der neu aufgerichte Khriegsstadt stüende wol auf Iar vnnd tag, aber wier sein des verhofens Ier F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] werden ditz faals kain verand[er]ung füernemen, Merere besoldung[en] khundten wier Inen mit Zuesag[en], vil weniger verwillig[en], od[er] wann Ier besoldung angeen solle, So hetten wier entgeg[en] vernumen, daß Sy mit Ieren Phärdten vngleich an die graniz khumen sein, sy Solten aber solches bey Ewr F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] anzubring[en] vnnd anzuhalten nit vnd[er]lassen, Vber daß, so sollen Sy Sich auch Ierer aufgerichten bstallung nach verhalten, vnnd wohin Sy Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] verordnet, Es wäre auf welche granizen es welle, sollen Sy gehorsam laissten, vnnd ohn welcher stell Sy verbleiben sollen, daß wierdt innen innerhalb 14 tag[en] ankündt werd[en], Auf dits haben Sy verhardt bey Ierer vorig[en] maininung, vnnd auf Reutterrecht wöllen Sy gern schwören, vnnd (12v) gehorsam laissten, wohin mann Sy bedurfftig gebrauch[en] Zulassen, allein daß Sy mit merer besoldung, wie auch die in Crabatten füergesehen werden, Inn dem wier Sy wid[er]jumben auf morg[en] frue beschiden, vnd also den 13 Iully haben Sy den schwuer gethon vnnd volgunts darauf gemusstert, darundter merer thail hussärn, innen wol darneben anzaigt Sy solten Sich annd[er]st bekhlaiden, auch mit rüstung[en] füersehen, auf daß Sy den Arcubusiern gleichformig weren, Zaigtn Sy verrer an, die khlaidung schlueg khainnen mann, Sy wolten aber alles daß ienig thuen, was ein annd[er] neben Inen thuen solt, sunssten sindt Sy wol mit Ieren lanngen vnnd khuerzen rorn versehen gewest,

Alda Zu Creuz haben die beuelchs leutt, vnnd dienstleutt vast gebetten, nach dem Sy in dem haubt fleckhen nuer ainen ainigen Prunn hetten d[er]selb wer wid[er]jumb eingefallen, Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsamist anzubring[en], Damit ein Paugeldt geordnet, vnnd solcher Prunn wid[er]jumb zugericht (13r) werde, Haben auch verner angehalten, Nachdem Inen die Zwo Portten, so von Holzwerch sein gar erfault, auf daß Inen, in feindts gefar in schad[en] bechech, damit solch Zwo Portten gemaurt, vnnd gewelbt wuerden, auf daß mann oben angwal herumb geen khundten, Dieweil wiers dann erfunden daß es ein grosse vnnd hohe notturfft, daß bey Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] anzubring[en] auch nit vnnd[er]lassen wöllen, was aber sunssten daß annd[er] gebew antreffenndt, in selben der Paumaister Vintana, Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] in allem relation thain wierdt,

Den 13 Iully sein wier widerumben von Crewz verruckht, vnnd Zu Loretschin des herrn Ratkhi 50 hussarische Phardt erfunden, Inen d[er] Röm[ischen] Kay[serlichen] M[ajestä]t Pattent füergehalten, nachuolgund der hussarn Reutterrecht verlesen, vnd Inen den schwuer Zu thuen vermeldt, daß Sy alles volzolg[en], Volgunts Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsam brief (13v) auch, an khinndt haben, darauf wier Sy alß dann gemusstert, vnnd von dannen ist Herr Obrist Leuttennandt Zum Lanndtag geen Agramb verraist, vnnd wier verrer vnns auf Ibanitsch begeben,

Den 14 haben wier den Hauptman Hansen Panawitsch Zu Ibanitsch füer vnns frue erford[er]t, Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] beuelch schreiben zuegestelt, Alß dann den Teutschen kh-

necht, der Kay[serlichen] M[ajestät] Patent verlesen, auch Inen den articlbrief füergehalt[en] volgunts darauf schweren lassen, vnd vber daß Eur F[ür]stl[ichen] D[ur]chlaucht[en] gehorsam brief neben vermeldt in dem Sy allen volg thunen, zuegesagt, nach solich[en] fürtrag[en] allen haben wier Sy gemustert

In dem ist der Woyuoda vom Heiligen Creuz vnnd der, aus den Closter Iwanitsh auch khumen, haben wier denen sambt den andern woyuoden Zu Ibanitsch sametlichen, auch daß khayserlich Patent füergehalten, Inen Ieren füergestellten articlbrief verlesen, vnd Sy (14r) schwören lassen auch Eur F[ür]stl[ichen] D[ur]chlaucht[en] gehorsam brief angezaigt, daß Sy in allem Sich guetwillig anerbotten, darauf wier Sy gemusstert, vnd wied[er]umb[en], an Iere stell geordnet, allein der Woywoda Zum Heiling Creuz hatt gebetten, man solte Im mit Seinen khnechten vberlegen, dann Er habe nun etlich Iar mit seinen khnechten mit grosser gefär aldortten gediennt den dieselb khirchen ganz offen vnd Ploß, Wiewol wier Ime Zuegesprochen, So hat Er sich doch verwilligt, wouern man Ime mit gebew besser versichert, so wolt Er noch ein Iar verbleiben, darauf wier Ime Zur antwortt geben man werde gewiß Pauen, darzue wier Zuen anfang, vnnd damit Er dessto mer herz hab[en] vnnd spüeren müge, daß man Pauen wölle, 100 Taller Dem Hauptman Panawiz dasselbig gebew fürzunehmen, Zuegestelt, vnnd also noch aldortten lennger Zudiennen, vnd Zuuerbleib[en] begert, Hatt Er angezaigt, wann Er nuer (14v) versichert welle Er gern Diennen, Dieweil dann an derselben wacht daß ganz haubtstückh gegen Iwanitsch gelegen ist, auch nit ein grosser vncoosten aufgeen wierdt, vmb dieselb kirchen ein Zaun herumb zu fieren, Darmit Sy dessto sicherer wern, solches wierdt Eur F[ür]stl[iche] D[ur]chlaucht[en] g[nedig]st zuuerordnen, vnd anzubeuelhen wissen, wie es auch sunst mit dem gebew Iwanitsch geschaffen auch wie man Gofniz Zuerichten solle wierdt der Paumaister Vintana Eur F[ür]stl[ichen] D[ur]chlaucht[en] allen bericht anzaig[en],

Nachuolgundt haben wier Des Hansen Bersay 50 hussarische Phardt, auch der Röm[ischen] Kay[serlichen] M[ajestät] offen Patent füergehalten, vnnd daß Hussarn recht, verlesen, vnnd volgunts den schwuer thunen lassen, auch Eur F[ür]stl[ichen] D[ur]chlaucht[en] gehorsam brief ankündt, in dem Sy allen Volg Zu thunen versprochen, auf dises haben wier Ime auch mit Seinen Phardten gemusstert, vnnd ohne abgannng wolgerüster erfund[en] (15r)

Volgunts haben wier des Pridtwitsch 50 Arcuwusier Phardt musstern wellen, so ist aber Er Pridtwitsch vnnd Sein Leuttenandt, in einen vngleich[en] verstantt gewesen, vnnd daß Sy den fannen nit fliegen lasen, haben wier Sy auch nit musstern wellen, sondern Zuerhör auf Herrn Obristen Leuttenandt angestellt, aber nichts dessto mind[er] die Phardt mit Ieren rüstung[en] ersehen vnnd für vber reiten lassen, vnnd ausser Sein des Hauptman Panawitz sechs Phardten, vnd Sein des Pridtwitsch Fennd[er]lich der noch Zu wienn mit 3 Phardten khrannckh ligen soll, sunst mit den Ain vnnd vierzig Phardten, mit guetten rossen vnnd Püchsen ersehen, Allein daß auch der mangl daß etliche Hussarn Hierundter gestelt, doch haben Sy Arcuwusier griene rückhel an, begerten auch Zuwissen, wann Inen Ier Mo[natlich] angeen soll, weil Sy auch vngleich an die graniz erschinnen, Haben wier Sy ebensfaals auf Eur F[ür]stl[iche] D[ur]chlaucht[en] anzubring[en] gewisen,

Mitt dem Hauptman Panawitsch, haben wier inhalt (15v) Eur F[ür]stl[ichen] D[ur]chlaucht[en] g[nedig]sten auferleg[en], von weg[en] der sechs Phardt handlung gepflegt, aber Herr Obrist Leuttenandt des gannzlichen wid[er]ratten, daß man 6 Teutsche khnecht vnnd 8 haramia für dieselben 6 Phardt im Khriegsstadt abthuen solle, sonder Er Obrist Leuttenandt hatt lautter anzaigt, daß Er Panawitsch mit 5 hussarn Phardten, wie mann Ime die Zuor besoldt als nämlichen Ain Mo[nat] 20 f gannz wol vnnderhalten vnnd außkhumen khann, Mann solle es den and[er]n Haubtlautten als dem Ambrosy Wattnickh Zu Creuz vnnd Hannsen Kheller Zu S. Geörgen schloß in dem neu angeordneten Khriegsstadt auschnit außthuen, solte es aber beschehen, wuerde khai-

ner verbleiben wöllen wann Inen solche Phardt nit passiert sollen werd[en] sonnderlichen Zu ie-
zigen gefarlichen Zeitten daß Sy nuer Zu ruckh diennen solten, Auch verrer angezaigt, daß Eur
F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] vnnd[er] den Hauptleutt[en] ein gleichait erhalten solle, dann sun-
ssten allerlay mißverstandt, bey den haubtleuten erwachsen vnnd erweckht wuerde, Nachdem
wir aber von (16r) Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] desstwegen kainen beuelch, haben wier auf
ansprechen herrn Obristen Leuttenandt solches Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] vmb dersel-
ben g[nedigs]ten resolution anzubring[en] nit vnnd[er]lassen wöllen, dieweil wier aber biß dato ein
ersparung im Khriegsstadt erfunden, Haben wier Den Panawitch die sechs Phardt Arcuwusier
besoldung, wie Ime solches Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] g[nedig]st in Grätz verordnet ha-
ben, dem Khriegs Zallmaister dises verstrichnen Mo[nat] außzubezallen auferlegt, Darneben
haben wier auch dem Pridtwitsch anbeuolhen, daß Er Seiner anzal Arcuwusier Phardt völlig
aufnemen, vnd Sich darmit gefast machen solle, daß Er auchalso versprochen,

Item so sein die Khnecht Zu Agramb in d[er] besazung alle Zeit Zu der Mussterung geen
Iwanitsch erford[er]t worden, Nachdem Sy aber iezo mit dem geschüz aldort[en] Zu thuen, auch
Zuerichten helffen, hatt herr Obrist Leuttenandt Sy daselbst verbleiben lassen, vnnd Sein also
durch vnns nit erford[er]t oder gemustert werd[en],

Den 14 Iully sein wid[er]umben von Ibanitsch (16v) Zum Nicolitsch geen Wotkhowitsch vber-
nacht, den 15 geen Wissagg vnnd auf Remettyviz vnnd geen Waraßdin, vnnd wie wier alda Zu
Wissagg waren, haben vnns die Castelanphi gebrüeder Irrer armen leutt nott vnnd obligen ange-
zaigt vnnd seidt, daß Inen Iere 10 Phärdt vnd 10 khnecht abgethon worden, daß Inen die wallchen
od[er] Martalosen grossen schaden Zuefüegten, Fünff tag Zuuor hetten inen die Martalosen ein
Peyrin, die mit Inen nit geen hatt wellen, wie Sy gefanng[en], Sy es nid[er]gestochen, vnnd disen
tag alhin wier khumen wären hatten Sy Zu nagst auch angegriffen, vnnd etliche P[er]sonen
gefang[en], Sy vnnd Iere vnnderthonen haben Inen nachgesetzt die gefanngnen wid[er]umben
erledigt, aber des grossen vngewitter vnnd regn halb abgetriben, daß Sy Inen verrer nit nach iagen
khünnen, bitten also gehorsamist, Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] wöllen Inen ein 20 Haramia
aus dem Khriegsstadt dorthin Zuhalten verordnen, wouer es nit beschiecht sein Sy auch des ver-
mügens nit, solche khnecht in besoldung (17r) Zuerhalten, Sunstten wuerden Sy vnnd Iere vnd[er]
thonen in khuerzer Zeit verd[er]bt vnnd verfuert, die straß wuerde auch ganz vnnd gar vnsicher
werden, wie man ohne daß onhe belaidtung nit sicher raisen khan, Auf dises Ier vleissig anhalt[en]
haben wier Inen Zur annttwort geben solch Ier gehorsamist begern, bey Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]
r[ch]laucht] Vnnderthenigist anzubringen, vnnd d[er]selben erclarung od[er] resolution Zu erwart-
ten, Herr Obrist Leuttenandt hatt vns gleichwol auch darneben Zuuor anzaigt, Ier der Castellam-
phi Schloß Wissagg wär ein Zimblich vesst Hauß, sonnderlich mit wasser gräben, wie wier dann
solches Zum öfftermaln ersehen, solte es in der Feinne Henndt khumen wuerde mann die mit
beschwärlichen vncossten daraus treiben, Hatt souil geratten, man solte ein 15 oder auf daß we-
nigist 10 Haramia dahin legen, solches Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsamlich[en]
anzubring[en] nit vnd[er]lassen wellen,

Wie wier den 15 Iully geen Waraßdin ankumen (17v) hatt Zuuor Herr Christoff vgnadt
Freyherr Baan im Windischlanndt, bey Seinem Burggraffen vnnd dem Wachtmaister verlassen,
wie Er Zum Lanndtag auf Agramb verraist, Wann wier als Eur F[ü]r[st]l[iche] geordnete Commis-
sary hinkumen, vnns von stundtan ansprech[en] sollen wer vns anbeuolhen in sein Schloß vnnd
Hauß Zu greiffen, das geschüz ohne vorwissen Seiner heraus Zunemen vnnd vnnsres gefallens
darinnen Zu regiern, Dann solch gschloß vnnd Hauß wer Ime sambt der Stadt von Ier Rom[ishen]
Kay[serlichen] M[ajestät] vertrautt, vnnd niemandt annd[er]n einzulassen auferlegt, so habe ge-
dachter herr vgnadt vernumen, wie daß die Teutschen khnecht vnnd Haramia schwören sollen,
daß wölle Er ausser Seines vorwissen, vnnd daß Sy Ime auch gelübt were nicht Zuelassen od[er]

Zuegeb[en], vnnd solches vnnß anzuzai[en] beuolh[en], vnnd sollen also mit der beaidigung, vnnd Mussterung still halten, biß daß Ier h[err] von Agramb vom Lanndtag widerumben geen Waraßdin ankhumen wer,

Wiewol wier solch Ier anbring[en] schriftlich Zu vber (18r) geben begerdt, Haben Sy Sich Dessen verwid[er]t darauf haben wier den abgesandten Zu antwortt geben daß ganz Khriegs wesen vnnd Administration sey von der Rö[mischen] Kay[serlichen] Ma[je]st[ät] [*et cetera*] Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t als vnnserm g[nedig]sten herrn, sambt allen Khriegs volckh vnnd geschüz, Zu regiern vnnd Zu gehorsamen übergeb[en], Vber daß gehört d[a]ß geschüz im Schloß Waraßdin nuer der Rom[ischen] Kay[serlichen] May[estät] vnnd aber der merer thail einer E[h]r[samen] La[ndschaft] in Steyr Zue, Wier hetten aber solches herauß Zu Ziehen nit beuolhen, Halten aber gannzlich[en] darfür, daß Eur F[ür]r[st]l[iche] D[ur]ch[lauch]t solches herrn Obristen Leuttenandt auferlegt werden haben, khenndten Inen auf den ersten articl kheinen and[er]n bschaidt erthailen, den anndern articl haben wier mit dem inhalt vnnserer Habenden Instruction verantwortt, in ansehen, die Rö[mische] K[a]y[serliche] Ma[jestät] daß ganz windisch vnnd Crabatisch Khriegswesen vbergibt, vnnd Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t vertrautt, so ist entgegen auchbillichen, daß solch Khriegs volckh Eur F[ür]r[st]l[iche] D[ur]ch[lauch]t für Ieren Khriegs herrn erkenne, (18v) vnnd denselben schwörn thue, Haben khainen and[er]n beuelch, daß Sy anndern schwören sollen, Zw dem khinndten wier auch auf den herrn Vngnadn nit verziehen, wier wern ohne daß lanng von unsern dienst[en] abwösig, Zu den hetten vnns Eur F[ür]r[st]l[iche] D[ur]ch[lauch]t auch auferlegt, mit ersten nach Grätz vns Zu befüerd[er]n, Auf dises alles haben wier den Teutschen Wachtmaister, so in Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t besoldung angezaigt daß Er die Teutschen khnecht vnnd Schloß haramia strags Zeitlichen Zusammen fordere, wier wolten dem ienig[en] was Eur F[ür]r[st]l[iche] D[ur]ch[lauch]t vns g[nedig]st anbeuolhen volziehung thuen, Hierüber Zaigt d[er] Burggraff Tschurat weiter an, Das Ime herr vngnadt lautter angezaigt, wouern die khnecht Ime auch nit schwören, vnnd daß es also gehalten wer wie von alter heero, so soll Er khain Teutsch[en] khnecht od[er] Haramia in daß schloß einlassen, Wier geben Ime wid[er]umben Zuuersteen, daß wier auß vnserer Instruction nit schreiten khünnen, sond[er]n denselben volziehung thuen müessen, beschiecht vns in diesen ierrung, so müesse d[er]selb solches (19r) bey Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t die verantwortung trag[en] Den 16 Iully haben wier Die Teutschen khnecht wie Zuvor, für daß gschloß herausser erfordert, der Ro[mischen] Khay[serlichen] Ma[je]st[ät] Pattent offentlich fürlesen, vnnd vorgehalten, nachuolgundt den articl brief vnnd Sy darauf Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t schweren, vnnd alßdan Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t General Pattent herrn obristen Leuttnandt gehorsam Zu laisten, auch ebensfals verlesen lassen vnnd alßdann die musterung[en] füergenumen, Wie wier die gemusstert, haben wier Inen wid[er]umben in daß gschloss An Ier geordnete stell Zu Ziehen auferlegt, vnnd entgeg[en] die bestelten Haramien, auch herausser Zu Ziehen begerdt, vnnd Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t beuelch schreiben fürhalten wöllen, In dem sein die Haramia auch khumen, Haben wier Inen gleicher massen alles nach lenngs anzaigt vnnd Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t den schwuer thuen lassen, auch volgunts gemusstert, vnnd wid[er]hinein in daß schloß dahin Sy gehörig, anbeuolh[en], Vnnd wie wier in (19v) daß Losamennt khumen, kham d[er] Wachtmaister wider, vnnd Zaigt vnns an daß der Burggraff vnnd Hoffrichter, daß Inner gschloß versperdt, khainen khnecht, od[er] haramia hinein lassen will vnnd vmb Sein des herrn vngnaden dienner vnd vnnderthonen geschickht, in daß gschloß werhafft zu khumen, vnnd der khnecht auch haramia sach[en] alles herausser Zu thuen beuolh[en], hierüber schickht[en] die khnecht vnnd Haramia Zu vnns vnnd begerten wessen Sy Sich verhalten sollen, gaben wier Inen wid[er]umben Zu antwortt weil man Sy nit hinein lassen will, so solten Sy dieweil heruorn verbleiben, auch ganzlichen mitler Zeit Zue rhue sein, dann wier solches Eur F[ür]r[st]l[ichen] D[ur]ch[lauch]t

r[chlaucht] fuerd[er]lich[en] anbrimgen wolten, desselben beschaidts Zuerwart[en] Vnnd als Sy an vnns begerdt, was Sy Sich mit der wacht verhalten sollen, Inen wid[er] die antwortt geben, wie Sy es Zuuor, also solten Sy es auch noch halten,

Aber nicht dessto mind[er], haben wier Dem Burggraff fuer vns erford[er]t, vnnd angezaigt, Er solte Eur (20r) F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] geschworn Khriegs volckh daß Thor nit vor Inen Zuespern wenn auch nit feindt, sonnd[er]n hierinen Iere Züg vnnd wacht verrichten lassen, wie es Zuuor iederzeit gebreuchig gewest ist, auch nuer so lanng biß daß Herr vngnadt selbst alhin khumb, in dem wier nichts erlang[en] müg[en], sonndern angezaigt Er müesste Seines herrn beuelch nach khumen,

Den 17 Iully haben wier die drey Woywoda als Lubring, Topliz vnnd Remettiniz sambt Ieren haramien, geen Waraßdin Zeitlich anzukhumen, erford[er]t, wie sie erschienen, haben wier Inen gleichesfaals der Ro[m]ischen Kay[ser]lichen M[ajestät]t Pattendt fuergehalten vnd den Articl brief verlesen, volgunts darauf Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] schwören lassen, vnd alßdann Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] gehorsam brief auch anzaigt, Darüber gemustert vnnd khainen abgang befund[en] [*et cetera*] Item nachuolgundt⁶⁰ haben wier der ganzen Mustterung abzellung an die handt genumen, darin khainen abgang erseh[en], allein daß nach inhalt (20v) des neu aufgerichteten Khriegsstadts Teutsche khnecht vnnd haramia auf Zunemen sein, wie wier auch die ersparung allenthalben erfund[en] daß weist diser extract No. 3 auß,

Den 18 Iully haben wier vnns wid[er]umben von waraßdin heraufer Zu raisen begeben wöllen so schickhte herrn Obristen Leuttenandt haußfrau Zu vnns, Patte vnns wier sollen auf Ieren herrn Verziehen, Dann Ier ein schreiben Zurkhumen, das Er Herr Obrist in vill sachen mit vnns Zu Seiner ankhunfft welche vmb Zwo vhr nachmittag Zu hoffen, Zu reden hette vnnd nit verraisen solten, In dem wier auch verzogen, vnnd wie herr von Hallegg ankhumen hatt Er vnns sein merer außrichtung ein Landtag Zu Agramb, vnnd anbring[en], mündtlich angezaigt, wie Er dann solches Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] auch gehorsamlichen Zuegeschriben wierdet haben,

Den 19 Iully wolten wier Zeitlichen, hinweg von Waraßdin, so ist aber herr Christoff, vngnadt in der nacht alhin khumen, vnnd die Thor lennger alß Zwo stundt am morgen als (21r) anddern Zeit, vnaufgethoner versperdter verhalten, die Burger vnnd Andere verschimpflichen daruon geredt, daß Er Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] Commissary versperen solte, Er schickhte alßdann Sein Burggraffen auß dem geschloß herrausser, Zu vnns in die Statt, wier solten hinein Zu Im in das schloß khumen, od[er] Er wolte aber heraus, vnnd mit vnns von sach[en] reden, Haben wier allerlay bedenken halb nit Zu Im hinein wöllen, Innsond[er]hait weil wier in namen Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] solche Commission, verrichten, Ime herrn vngnadt nachgeen, vnnd Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] reputation ohn ein ortt stellen sollen, vnns bey Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] nicht verantwortlich[en] sein wellen, vnnd daneben Zuuerschonung aller merer erweiterung des schimpfs Zu Ime in daß schloß Zu khumen vnnd erlassen, vnnd weil auch Zu gleich Obrist Leuttenandt bey vnns in der herberig war, vnd noch allerlay abzuhandlen hetten, haben wier dem herrn Vngnaden Zue entpotten, wier khündnten auß vnmues, auch (21v) daß wier vnns nach Grätz befüerd[er]n sollen, hinein Zu Ime nit erscheinen, hetten vnns auch solcher vngebüerlichen der Statt versperung[en], der bey Ime mit nichte versehen, Müessen auch solches an Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht] gelangen lassen, Hieruber schickht Er Seinen Burggraffen wid[er]umben herauß vnnd ließ vnns anzaig[en], Er wer Ier Khay[ser]lichen Majestät]t verphlicht, solches hauß vnnd stat Sey Ime vertraut, vnnd hette Sich khaines weegs versehen, Sein P[er]son auf die seiten Zu stellen, die besazung in die glüb Zune-

⁶⁰ Pisar je zaboravio staviti potrebnu oznaku iznad drugog slova *u*, u riječi *nachuolgundt*.

men vnnd ob wier solches fuer vnns Selbs gethonn hetten, es wer auch der Rö[mischen] Kay[serlichen] M[ajestä]t beuelch nit, aber die thörr lenger versperdter Zu halten wer sein gebrauch wann Er spatthaimb khum, Er wölle solches auch Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht berichten, entgegen Zaigten wier wid[er]umb[en] an, was wier gehandelt, daß weißt vnser Instruction auss, Wier khunnden vns auch nit erinnern, daß wir darwid[er] gethan, Also hetten wier der Rö[mischen] Kay[serlichen] M[ajestä]t auch Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht gegebenen beuelch vnnd Patentt, gleich iezo, Herrn Obristen (22r) Leuttenandt, Veitten von Hallegg Sich darnach Zurichten, vnnd verhalten solle, Zuegestelt, khann also dieselben Zu ersehen begern, Also hatt Er vnns wid[er]umben Zu entpotten Er war Ier Kay[serlichen] M[ajestä]t verpflichter dienner, vnnd hette Sich annderer antwortt gegen vnns versehen, Er wiste auch den sachen woland[er]st Zu thuen, entgegen gaben wier widerumben die antwortt, hetten wier vnrecht gehandelt so solle Ers bey Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht anbring[en], alß dann werde Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht die entscheidung hierüber thuen, aber solche vnbilliche aufladungen vnd verschimpfungen, werden Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht bey dem Herrn Vngnaden, hinfüeron Zu beschehen, ganzlichen ein vnnd abzustellen wissen,

Zw dem g[nedig]sten herr, hatt vnns der Zeugwardt windischer grannizen, einen supplicierung Zuegestelt, daß in daß Zeug hauß Zu Waraßdin vnnd anndern verpesser[ungen] auch wendungen fuerzu nemen sey, wie dieselb supplication N°. 4, außweist Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht werden auch (22v) gnedigist verordnung hierinnen Zu thuen wissen, wier haben Ime auch wegen besser[ung] vnnd Zuericht[ung] des geschüez, das man an iezo nach Crabatten Zu fieren Vorhabenns 50 Taller durch den hoff khriegs Zallmaister Zustellen lassen,

Item so haben vnns die haubtleutt, als Hannß Glowizer Zu Copreiniz, Ambrosy Wotinckh Zu Creuz, Hannß Kheller Zu S. Georg[en] schlos Vnnd Hannß Panawitch, Zu Ibannitsch auch derselben vnnd ergebnen Khriegsleutt angesprochen⁶¹ vnnd gebetten, das Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht g[nedig]st verordnung thuen wolten, das Inen Möser Zum Khreudtschüessen auf dise haubtfleckh[en] fuerderlichen überschickht werd[en], dann Inen die alten eissnern stickhl alle Zersprung[en] vnnd auß den Falkhanetl wann Sy schiessen vnnd der feinndt verhandd[en], auf einen od[er] den anndern fleckhen in solch weitte nit hören khünnen, Vnnd sein ains thails also verderbt daß Sy Sich gar aufthuen, vnd die Zintlächer vasst (24r) weit außprenndt worden, Auch also der feindt daß Seinige verricht, vnnd Sy mit dem Zu Zieh[en] ein fleckhen dem annd[er]n nit Zuespring[en] oder entsezen wissen, Nachdem es dann die hohe vnnd grosse notturfft erfordert, werden solches Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht g[nedig]st Zuuerordnen bedacht sein,

Zu dem gnedigister herr erford[er]t auch die grosse notturfft daß der Arcubusier, auch der Hußsarn Phärdt haubtleutt, Ier aufsehen auf dise obbestimfte vier haubtleutt, die dann die Khundtschafften haben vnnd halten, auch die verantwortung haben solten, vnd erworffen sein, Wiewol solche ansehenliche windische herrn, deß nit gern thain worden, so ist es doch Khriegsrecht, daß einer dem and[er]n ditzfals gehorchen solle, Wann daß nit beschiecht, gibt vnd Zeucht mit sich alle verwierung[en] vnnd Zerrittligkhaitten, Solchem allen wierdt Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht g[nedig]ste Wendung an die handt Zunemen wissen, Item so halten wier fuer ein sonnd[er]e notturfft (24v) Wann vnnd[er] den Teutschen khnechten oder Haramien Plaz ledig werden, daß die ersezung allemal mit des herrn Obristen Leuttenandt willen vnnd Zuegeben beschech auf daß die ersparungen, khainem and[er]n eingee, Also Ier F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht vnnd einer E[h]r[samen] La[ndschaft] in Steyr [et cetera]

⁶¹ Kod rastavljanja riječi na kraju retka *ange-gesprochen*, pisaru se potkrala greška.

So wer auch herrn Obristen Leutenandt aufzuleg[en], dieweil dem Obristen Profandt Commissary im neuen aufgerichteten Khriegsstadt auf Ime Seine verwalter vnd Khasstner /die seind ohne des in Neuen Khriegs Staat nit einkhom[en]/⁶² ein besondere besoldung gemacht vnnd Passiert wuerden, auch daß man die Alten Acht Profiantd Plätz abthain, vnnd dieselben mit guetten Teutschen knechten wid[er]umben ersezen solle, auch gnedigist anzubeuelhen vnnd Zuerordnen,

Item die besazung Zu Agramb war vast guet daß Eur F[ü]r[st]l[iche] solches im Khriegsstadt specifiern liessen, was ein iedlicher fuer soldt haben soldt, auf daß man dieselben khunfftig ordentlich musst[er] Regist[er] außweissen/⁶³ Zu gleich weil (25r) es Zu Waraßdin auch die notturfft erford[er]n, vnd ob der Burggraff noch hinfüeron besoldt soldte werden, dieweil es ein E[h]r[samen] La[ndschaft] Zuuor etlich maleingestellt, vnnd wenn Er Burggraff die glüb thuen vnnd verbunden sein solle,

Zw dem g[nedig]ster herr haben vns auch etliche vnnd[er] den Arcuwusiern angesprochen, vnd and[er]le mer wann Sy auf erfordern Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht in Crabatten Ziehen sollen, daß Sy desselben Zeitlich[en] ein wissen, Sich darnach Zurichten hetten,

Wiewol wier Inen entgeg[en] angezeigt, daß es vns vnwissenndt, solte es aber bescheh[en], wuerde man Inen des Zeitlichen erinnern, Gnedigster herr es ist auch in der Hussarn von Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht gefertigten Reutterrecht einkhumen, daß vnnder vier Pfarften einhandt roß Passiert solle werd[en], dennselben articl haben wier Inen Zuerlessen ganzlichen außgelassen, Dann vnnder 50 Phärdten allwegen 12 werhaffte Personen abgang[en] werden, weil es aber Zuuor auf d[er] windisch[en] (25v) grannizen ied[er] Zeit der gebrauch gewest, daß mann khain handt roß besoldt, sonndern souil Pfaradt einer gehalten, souil bewördten leutt hatt Er durch reutten lassen, bey solcher ordnung haben wiers noch, gleichwol mit müehe erhalten vnnd darbey verbleiben lassen, Derwegen will die notturfft erfordern, daß Eur F[ü]r[st]l[iche] D[u]r[ch]laucht solche hussärn gefertigt Reutterrecht vom herrn obristen Leuttannandt abford[er]n liessen, vnnd solchen articl Zuueeränd[er]n vnnd alßdann wid[er]umben gefertigter Zueschicken, auf daß Sy Sich darnach Zurichten haben,

Es hat auch Ionaß von Wilferstorff an vns Commissary Suppliciert, Nachdem Er der winndisch[en] granizen Profandtwesen, vnd auf ansprech[en] der Verordenten in Steyr guetwillig vorgestanden vnnd verricht, sein verdiennte besoldung, auch biß Zu endt des Iuny wie man daß and[er]n Khriegsvolckh außzallen thuett eruolgen Zulassen begerdt, die weil es dann ganz billich[en], nachdem Er gedient, (26r) daß er auch belonndt solte werden, Wie wier aber beyleufig vernumen, solte des iezigen Profandt Commissary Hanß Franzen Von Neuhausß bsoldung Primo Marty auch angeen, Derwegen Wier Zwayen die besoldung ausser Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht vorwissen nit khünnen verwillig[en], sonndern dem von Wilferstorff inhalt Seiner eingelegten Supplication N° 5 auf Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht g[nedigi]ste erleutterung vnnd verordnung angestellt Vnnd vertröstet haben, vnnd ob wier wol gern geseh[en] daß die bezallung vermüg beschlossener anordnung von handt Zu handt bescheh[en] so hat es doch aus allerlay verhinderung[en] auf dizmal nit sein khünnen od[er] erhalten müg[en] werd[en],

Das haben Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht Wier, auf die vnns auferladne Commission Zu erleutterung vnnsrer außrichtung, souil Sich die Zeit allenthalben begeben vnnd Zuetrag[en] auch was Sich mit gelegenhait vnd khürze der (26v) Zeit gehorsamist berichten, vnnd in vnnd[er]

⁶² Unutar kosih crta nalazi se napomena naknadno napisana sa strane.

⁶³ Unutar kosih crta nalazi se napomena naknadno napisana sa strane.

thenig khait vber geben wöllen, vnnd thuen vns Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht] Hierüber Zu derselben Lanndts fürstlichen gnaden gehorsamblich[en] beuelhen

Actum Grätz den 26 Iully A[nno domini] [15]78ten

Eur F[ü]r[st]l[ichen] D[u]r[ch]laucht]
Vnnderthanig[iste] vnnd gehorsamiste

Gotfridt Breyner
Erasm von Sauraw
Wilhelm V. Gera Auf Arnfelß (31r)

DODACI⁶⁴

Verzeichnis der Zeugheiser der windisch[en] Grenz Zu Pawen vnd Zuuerpössern, N° 4 (23v)

Iulius [15]78ten

Wollgeporne Gnnedige vnnd gebiettunde Herrn Ich Er Ieder die herrenn Das alhie Zw Waraßdin die Zeughitten who die grösten Stukh steen, Vonunten ain starkhen guet[en] Poden Zemach[en] damit die Röder niht erfaulen, Zu Bedökhen und Verschlagen, Voraus Zw Creiz ein Neue Zupauen, dan man Hindertt Die Munition one schaden hab[en] mag, Desgleihen überall an der Greniz[en], Coppreiniz, Ibainitsch, Aggramb, auch von Nätten Zu Pessern vnd Bedökhen, Soliches hab ich E[uer] G[nedigkei]t [et cetera] vnnd herrschafften vnnangezaigten nit verhalten Damit Die herrnen wisen dem herrn Pauzallmeister od[er] Paumaisster Verordnung Zethuen, Damit Soliches möcht Fiderlichen Gemahnt werd[en].

E[uer] G[nedigkei]t vnd her[schaff]t[en] gehorsamer
Dominico Condata
zuigbardt
zeugwart⁶⁵ (23r)

⁶⁴ U relaciji se spominje pet dodataka, no uz spis je sačuvan samo jedan, četvrti, čiji prijepis donosimo.

⁶⁵ Dopisano kasnijom rukom.

PRIJEVOD

26. srpnja 1578.

Dvije relacije⁶⁶ povjerenika odaslanih na Slavonsku i Kanišku krajinu obznaniti Vašu Presvjetlost⁶⁷ itd. (1r)

Relacija

Izabrani povjerenici Vaše kneževske Presvjetlosti i časnih staleža u Štajerskoj, koji su izaslani u svrhu obzanjivanja gorespomenute Vaše kneževske Presvjetlosti kao vrhovnog, generalnog vojskovođe, ovdje su pokorno predali svoj izvještaj.⁶⁸ 28. srpnja 1578. (1v)

Vašoj kneževskoj Presvjetlosti preporučamo se svojom poniznom i pokornom službom, prije svega najvećim mogućim trudom itd.

Milostivi gospodine, nakon što smo prvog srpnja stigli u Varaždin, tamo smo se zadržali do osmoga ovog mjeseca, cijele se dane nadajući i iščekujući dolazak gospodina Franza von Poppendorfa, predsjednika Dvorskog ratnog vijeća Vaše Presvjetlosti. Pošto, pak, spomenuti gospodin von Poppendorf, zbog neočekivanih i vrlo važnih predstojećih poslova Vaše kneževske Presvjetlosti, nije mogao doći, po naredbi Vaše kneževske Presvjetlosti, šestoga, također ovog mjeseca srpnja, došao je ovamo u Varaždin gospodin Gebhardt Peuscher. Idućeg dana najprije nam je predao instrukciju, zapovijed i patent Vaše kneževske Presvjetlosti za obzanjivanje⁶⁹ Vaše kneževske Presvjetlosti kao vrhovnog zapovjednika vojske namještene na Slavonskoj krajini. Sve smo to primili s doličnim poštovanjem (2r) i odmah potom predali pismo s ovlastima i zapovjedima Vaše kneževske Presvjetlosti gospodinu glavnom zapovjedniku⁷⁰ gospodinu Veittu von Halleggu. Idućeg dana, tj. 8. srpnja, odlučili smo krenuti za Koprivnicu i sa sobom povesti zastavu Kocherovih arkebuzira. Došavši tamo, 9. srpnja krenuli smo iz Koprivnice u tvrđavu Đurdevac. Tu smo pred njemačkim pješacima, kao i pred vojvodama i haramijama, javno pročitali i obznanili javni patent⁷¹ Rimskog Carskog Veličanstva, kojim Njegovo Carsko Veličanstvo opunomoćuje Vašu kneževsku Presvjetlost za upravu slavonskim i hrvatskim vojnim poslovima. Također smo kapetanu Hansu Kelleru predali pisanu zapovjed Vaše kneževske Presvjetlosti. Nakon toga smo im pročitali pravilnik⁷², a unovačeni su nakon toga prisegnuli Vašem kneštvu. Odmah nakon prisege njemačkih pješaka i haramija na isti smo način javno pročitali javni patent Vaše kneževske Presvjetlosti, kojim im Vaša kneževska Presvjetlost ponovno određuje i postavlja (2v) gospodina Veitta von Hallegga za glavnog zapovjednika, da mu u ime Vaše kneževske Presvjetlosti daju i iskažu svu pokornost, našto su mu se svi podređeni pokorno stavili na raspolaganje. Potom smo izvršili smotru⁷³ i nismo našli nedostatka.

⁶⁶ U prijevodu ostavljamo riječ relacija (*relation*) jer se radi o specifičnoj vrsti službenog dopisa (postoje i razni drugi, poput instrukcije, propozicije, rezolucije, duplike, triplike, itd.), a ne izvještaju (*Bericht*) ili pismu (*Brief, Schrift*).

⁶⁷ Vaša kneževska Presvjetlost ili Vaša Presvjetlost je nadvojvoda Karlo Habsburški.

⁶⁸ *Ausrichtung* ovdje prevodimo kao izvještaj, kao pojam najprikladniji sadržaju dokumenta.

⁶⁹ *Publication*

⁷⁰ *Obrist Leutnant*

⁷¹ *Patent*

⁷² *Artiklbrief*

⁷³ U originalu se nalazi izraz "*Musterung*". Pošto *muštranje* kao eventualni doslovni prijevod ovog termina ima u suvremenom hrvatskom drugačije značenje od izvornog, u nedostatku prikladnijeg izraza koristit ćemo termin *smotra*, kao značenjski najbliži hrvatski izraz.

Premda su tvrđavske haramije i straža trebali biti otpušteni prema novosastavljenom Vojnom proračunu,⁷⁴ ipak je gospodin glavni zapovjednik savjetovao da se to trenutno nikako ne učini jer bi usred ovih opasnih zbivanja više njih trebalo smjestiti u tvrđavu nego otpustiti. Stoga smo ih zadržali i dalje, prema prijašnjoj rezoluciji i naredbi Vaše kneževske Presvjetlosti. Zatim smo također pregledali tvrđavu i mjesto te što od ruševnih zgrada postoji u njemu. Nadalje, što bi tamo trebalo poduzeti i poboljšati, o čemu će voditelj gradnje⁷⁵ Vintana podastrijeti izvještaj i relaciju te sve zabilježiti prema dobivenoj zapovijedi. Istog smo se dana vratili natrag u Koprivnicu.

Dana 10. srpnja predali smo zapovjedno pismo Vaše kneževske Presvjetlosti kapetanu Koprivnice (3r) Hansu Globizeru. Tamo smo njegovim i husarskim konjima Pette Lassla, svakom plemiću posebno, javno pročitali javni patent Rimskog Carskog Veličanstva, kojim Njegovo Rimsko Carsko Veličanstvo opunomoćuje Vašu kneževsku Presvjetlost da upravlja slavonskim i hrvatskim vojnim poslovima. Kad smo im potom predočili husarski konjanički red⁷⁶, posavjetovali su se i zatim došli s dugim izlaganjem. Dosad je u tom konjaničkom redu stajalo da stalno trebaju biti na svojim položajima s dobrim momcima⁷⁷ i konjima, što oni ne bi mogli izvršavati uz tako niske plaće. Naime, sada nije kao prošlih godina, zemlja je trenutno skoro opustošena, pogotovo s gubitkom Sigeta, jer je Ugarska krajina, iz koje su prije, tijekom cijele godine, preko Drave dobavljali hranu za stoku, sada opustošena i ugrožena i ukoliko (3v) im se ne da veća plaća, oni neće moći uredno služiti, a još se manje tamo uzdržavati. Osim toga, još su se žalili da imaju konje dobre poput arkebuzirskih i da su jednako dobro naoružani pa zašto bi dobivali manju plaću. K tome, puno ih je iz njihovih redova primljeno u arkebuzire, koji su prije za jednog konja primali četiri guldena, dok sada dobivaju osam, a nisu bolje naoružani nego prije. Stoga se pouzdaju da bi i njima mogla uslijediti takva plaća. Također su istaknuli da arkebuziri svojim momcima daju veće plaće nego oni te im ovi otkazuju službu i prelaze služiti arkebuzirske konje. Sve u svemu, redom su iznosili slične žalbe, ali smo ustrajali u tome da nije u našoj moći povisiti im plaću, da ćemo njihove pritužbe prenijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti (4r) i da bi, nakon što su saslušali konjanički red, trebali prisegnuti. Povrh toga, na naše daljnje uvjeravanje, ispunili su svoju dužnost te čak ponudili da s njihove strane neće uzmanjkati ništa potrebno za opsatanak voljene domovine.

Budući da nam je Vaša kneževska Presvjetlost u instrukciji milostivo naredila da se u najvećoj mjeri potrudimo pregovarati s kapetanom Hansom Globizerom ne bi li svoj stolni trošak⁷⁸ prepustio drugim zapovjednicima radi poštene jednakosti, na tome smo marljivo i ustrajno nastojali. Ipak, od njega nismo ništa uz mogli dobiti, nego je priopćio da ga se milostivo ostavi pri dosadašnjem postavljenju i sastavljenoj instrukciji.⁷⁹ Na to smo mu odgovorili da bi to izmijenilo cijeli vojni proračun te da, dakle, ne bi trebao na tome inzistirati.

On je opet zatražio da pokorno zamolimo Vašu kneževsku Presvjetlost (4v), da nakon što je tako dugo i, nada se, vjerno služio, da ga Vaša kneževska Presvjetlost milostivo izvoli ostaviti pri onom što mu je propisano te naredi da se njegova izostala plaća isplati iz ušteda. Ovaj njegov udio prema postavljenju i instrukciji, odnosno plaću koju mu još uvijek izostaje, što sa sobom nosi

⁷⁴ U originalu *Kriegsstadt*. Prevodimo ga kao "vojni proračun" jer donosi broj vojnika po utvrdama, jedinicama i rodovima vojske s njihovim plaćama, a smisao mu je utvrđivanje i praćenje troškova Vojne krajine.

⁷⁵ *Baumeister* (prevodimo ga kao voditelj gradnje) je u ovom kontekstu osoba koja upravlja, osmišljava i nadzire sve građevinske poslove na Vojnim krajinama i u austrijskim Nasljednim Zemljama koje financira Dvorsko ratno vijeće. Obično su u ovu službu uzimani vodeći arhitekti u regiji, često talijanskog porijekla.

⁷⁶ *Hussarisches Ritterrecht*

⁷⁷ *Knecht*

⁷⁸ *Tafelgeld* prevodimo kao stolni trošak. Radi se o dodatku na plaću koji zapovjednik prima da bi namirio svoje osobne potrebe.

⁷⁹ *Bestellung* prevodimo kao postavljenje, a *Instruction* ostavljamo kao instrukcija.

priličan dug, pokorno smo predočili Vašoj kneževskoj Presvjetlosti, prema sadržaju prijedloga pod brojem 1.

Potom smo pred sebe pozvali arkebuzire Ferdinanda Leisstera i Kochera, njihove zapovjednike i junkere⁸⁰ te i njima dali pročitati konjanički red kao i pismo pokornosti⁸¹ Vaše kneževske Presvjetlosti, htijući ih obvezati na službu, no i oni su se počeli savjetovati.

Povrh toga, okupili smo njemačke pješake, predočili im patent Njegovog Rimskog Carskog Veličanstva i obznanili Vašu kneževsku Presvjetlost. Također smo im pročitali pravilnik, održali zakletvu i predstavili pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti da moraju biti pokorni i poslušni gospodinu glavnom zapovjedniku što su oni i obećali biti. K tome smo izvršili smotru, pronašli nekoliko nepodobnih momaka koji su poslani u novije vrijeme, pri čemu su gospodin glavni zapovjednik i kapetan Hans Globizer istaknuli da će imenovati druge podobne, a ove pak odbiti.

Također smo pred sebe okupili vojvode iz Koprivnice, Drnja i Novigrada s njihovim haramijama te im obznanili Vašu kneževsku Presvjetlost i pročitali upućen im pravilnik na koji su se nakon toga zakleli. Također smo im predočili pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti te izvršili smotru. Nismo našli nedostatka.

Ove - kao i tvrđavske haramije, stražare i čuvare vrata (7v) - trebalo je, prema novosastavljenom Vojnom proračunu, otpustiti i namjesto njih u Đelekovac postaviti jednog vojvodu sa zastavom haramija. No pošto su ove haramije već dugo u službi, a također su i dobri te vrloiskusni momci, opet smo ih uzeli u službu i u međuvremenu naredili da ih se smjesti.

Za to su vrijeme došli Leissterovi i Kocherovi arkebuziri, junkeri, te pred nas iznjeli svoj razgovor i kazali da se ne mogu zakleti na ovako nisko postavljenje i konjanički red niti se izdržavati s tako malom plaćom. Sve je skupo i precijenjeno. K tome, sve moraju uzimati iz provijanta, nemaju nikakve prednosti, izgubili su i puno toga što je njihovo te zato trpe velike štete. Traže, dakle, otpust.⁸² Ustvari, treba im povećati plaću i pridodati joj barut i olovo. Mi smo im, uz opširna obrazloženja, odgovorili (8r) da bi trebali pristati na predočeno postavljenje jer je Vaša kneževska Presvjetlost već otpustila husarske konje i sada se u potpunosti pouzda u njihovu službu. Nadalje, Turci se okupljaju na svim granicama i ako baš sada budu tražili odmor, računat će se da su zakazali.

Na to su se opet počeli dogovarati te su nakon poduzetog prepucavanja rekli da će odgovoriti sutra ujutro. Na to smo se povukli i 11. srpnja ujutro saslušali njihov odgovor. Pristali su služiti za ovu plaću u mjesecu srpnju te u potpunosti odslužiti samo ono vrijeme tijekom kojega im treba stizati njihova plaća, sukladno postavljenju, a k tome još dva mjeseca, kolovoz i rujna. U slučaju da ih Vaša kneževska Presvjetlost i dalje želi zadržati u službi, traže veću plaću. (8v)

Inače, s ovom se malom plaćom ne mogu uzdržavati. Prema njihovim riječima, ako im se plaća ne povisi, traže isplatu i otpust čim istekne vrijeme.

Prema našoj instrukciji Kocheru smo odmah rekli kad počinje njegov mjesec, ali Ferdinandu Leisteru nismo mogli dati odgovor, nego smo ga uputili Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Pošto je on sa svojim konjima bio prvi obuhvaćen, ali je u drugo vrijeme došao na granicu te pošto smo od njih zahtijevali - ili mogli dobiti - ovo ili ono, rekli smo im da ćemo njihovu molbu pokorno podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Na to su dalje rekli da su na onoliko koliko su nam obećali služiti spremni i prisegnuti i obaviti smotru te smo održali prisegu, (9r) a potom i smotru.

⁸⁰ "Lungkhem"

⁸¹ *Gehorsambrief* prevodimo kao pismo pokornosti.

⁸² "vrlaub" bi se moglo prevesti i kao odmor, no pretpostavljamo da se ovdje radi o otpustu iz službe.

Istovremeno smo na otvorenom polju izvršili i smotru husarskih konja kapetana Hansa Globizera i Petera Lasla te nismo našli nedostataka.

Ali, arkebuze Kochove zastave povelili smo sa sobom u Križevce i tamo obavili njihovu smotru. Što se tiče utvrde Koprivnica, voditelj gradnje Vintana će Vašoj kneževskoj Presvjetlosti podnijeti sva objašnjenja. Osim toga, njemački pješaci koji su služili u Koprivnici i kojima su zbog gradnje koja je započela u novije vrijeme srušene kuće i stanovi, predali su nam molbu, kao što se može vidjeti pod brojem 2, te zamolili da milostiva zapovijed Vaše kneževske Presvjetlosti uslijedi u korist iste.

Tog 11. srpnja stigli smo u Topolovec zajedno s graditeljem i pogledali crkvicu zvanu Sv. Križ, koja leži između Koprivnice i Topolovca. Iz Topolovca krenuli smo (9v) u Sv. Petar, a potom i prema Cirkveni. Vintani, majstoru Andreu, paliru, te majstoru Hansu, zidaru, posvuda smo dali priliku pogledati spomenuta mjesta. Već tog dana stigli smo u Križevce. Dana 12. srpnja, rano ujutro, predali smo zapovijed Vaše kneževske Presvjetlosti kapetanu Ambrozu Wottnicku te ga nakon toga pozvali pred sebe, zajedno s njemačkim pješacima. Pročitali smo im patent Rimskog Carskog Veličanstva te javno obznanili Vašu kneževsku Presvjetlost kao njihovog vojnog zapovjednika. Potom smo im nanovo predočili pravilnik na koji su prisegnuli i izvršili smotru. Osim novoregrutiranih pješaka, ostali su bili dobro opremljeni i naoružani. Pored toga, naložili smo glavnom zapovjedniku i samom kapetanu da ipak otpusti nepodobne pješake i uzme druge umjesto njih. Također smo vojvodama iz Topolovca, Sv. Petra, Cirkvene i Gradca naložili da sa svojim haramijama rano ujutro dođu u Križevce, gdje su se oni, slijedeći zapovjed, i pojavili (11r). Skupivši vojvode s njihovim haramijama ovdje u Križevcima, svima smo pročitali patent Rimskog Carskog Veličanstva i javno obznanili Vašu kneževsku Presvjetlost. Na to smo im predočili namijenjeni im pravilnik na koji su potom prisegnuli, a zatim pročitali i pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti, kazavši im da moraju biti pokorni gospodinu glavnom zapovjedniku, na što su u dobroj volji pristali. Potom smo izvršili smotru te smo ih našli dobro naoružane, bez nedostatka, uputivši ih da se povuku na mjesta koja su im određena. Tamo smo također pročitali patent Rimskog Carskog Veličanstva pred pedeset husara gospodina Keglevića, javno obznanili Vašu kneževsku Presvjetlost te im, pored toga, pročitali i Husarski konjanički red na što su prisegnuli. Predočili smo im i pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti te izvršili smotru, ne pronašavši nedostatke (11v).

Tamo smo i izvršili smotru Kochove zastave arkebuze te im naredili da se povuku prema Varaždinu, kamo ih je odredio postaviti gospodin glavni zapovjednik.

Ovdje u Križevcima također smo predočili konjanički red zastavama arkebuze Ernreicha Steinpeiša, a isto im tako pročitali i pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti. Nato su se njegovi sudrugovi također posavjetovali i potom došli pred nas, kazavši da s takvom plaćom ne bi mogli služiti ni na kratko vrijeme, ali ako im obećamo da će služiti u godinu i dan, voljni su prisegnuti. Ipak, ako bi ih se koristilo na drugim granicama, traže i veću plaću. K tome, pokrenuli su, zapravo, pitanje, kad bi im trebala početi stizati plaća. Nadalje, željeli su znati gdje će sa svojim konjima sigurno služiti i obitavati da bi se mogli opskrbiti sa sijenom, slamom, štalama i hranjivom. Na to smo im odgovorili (12r) da im službe ne bi mogli s izvjesnošću povjeriti u dan i godinu, no novostavljeni vojni proračun predviđen je u godinu i dan te se mi nadamo da Vaša kneževska Presvjetlost u ovom slučaju neće poduzeti nikakve promjene. Ne bi im mogli obećati veće plaće, kao ni kad će krenuti isplate, a još manje ih odobriti. Zauzvrat, mi smo primjetili da su sa svojim konjima nejednako došli na granicu, a takvo što ne bi trebali propustiti prijaviti i izvijestiti Vašu kneževsku Presvjetlost.

Osim toga, trebaju se držati izdanog im postavljenja te trebaju pokorno služiti gdje Vaša kneževska Presvjetlost odredi, o bilo kojoj krajini se radilo, a unutar 14 dana bit će obaviješteni na

kojem će mjestu ostati. Na ovo su ustrajali u svojem prethodnom mišljenju te će na Konjanički red rado prisegnuti i pokorno služiti tamo gdje budu nužno potrebni, samo da ih se više plati, kako je predviđeno i za one u Hrvatskoj. Odlučili smo da sutra ujutro ponovno dođu te su 13. srpnja prisegnuli, a nato je obavljena smotra, među ostalim i nekoliko husara. Ovima je ukazano da se trebaju drugačije odjenuti te opremiti oklopima, kako bi bili istovjetni arkebuzirima. Na to je više njih odgovorilo, da odjeća nikad nije pobijedila protivnika,⁸³ ali da će činiti sve što moraju i ostali. Inače su bili dobro opremljeni dugim i kratkim cijevima.⁸⁴

Budući da u zapovjednom središtu⁸⁵ u Križevcima imaju samo jedan bunar koji se opet urušio, zapovjednici i službujući su gotovo preklinjali, na čemu i dalje ustrajavaju, da Vaša kneževska Presvjetlost pokorno privoli dodijeliti novac za gradnju, ne bi li se ovaj bunar ponovno izgradio (13r). Dalje su zatražili da se dva ulaza⁸⁶, kojima su sasvim istrulili drveni dijelovi, zazidaju i nadsvode, tako da bi se iznad njih moglo hodati naokolo, jer im u slučaju neprijateljske opasnosti prijeti šteta. Shvatili smo da se radi o vrlo važnoj potrebi koju ne bi trebalo propustiti podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Što se pak tiče ostale gradnje, voditelj gradnje Vintana će Vašoj kneževskoj Presvjetlosti o svemu uputiti relaciju.

Iz Križevaca smo otišli 13. srpnja te u Lovrečini⁸⁷ zatekli 50 husarskih konja gospodina Ratkaja. Predočili smo im patent Rimskog Carskog Veličanstva, a zatim smo husarima pročitali Konjanički red te ih pozvali na prisegu, što su i učinili. Potom smo im pročitali pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti (13v) a nakon toga smo izvršili smotru. Od tamo je gospodin glavni zapovjednik otišao na Zemaljski sabor u Zagreb, a mi smo se uputili dalje, prema Ivaniću.

Ujutro 14. srpnja pozvali smo pred sebe kapetana Hansa Panavića (Paunovića, nap. prov.) u Ivaniću i predali mu zapovjedno pismo. Zatim smo njemačkim pješacima pročitali Patent Njegovog Carskog Veličanstva te im predočili Pravilnik i na koji su prisegnuli. Potom smo im iznijeli pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti koje su u svemu pristali poštivati te smo izvršili smotru.

Uto su prispjele vojvode iz Sv. Križa i Kloštar Ivanića te smo im zajedno s ostalim vojvodama iz Ivanića predočili carski patent, pročitali im Vaš Pravilnik, te ih (14r) prisegnuli. Također smo im predočili i pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti, s kojim su se u svemu dobrovoljno suglasili. Nato smo izvršili smotru te ih vratili na njihove položaje. Samo je vojvoda iz Sv. Križa zamolio da ga se premjesti zajedno s njegovim pješacima jer je ista crkva potpuno otvorena, a on je s njima već nekoliko godina ovdje služio u velikoj opasnosti. Nakon našeg uvjeravanja pristao je ostati još godinu dana, ako ga se daljnjom izgradnjom bolje osigura. Nato smo mu odgovorili da će se sigurno graditi. K tome smo za početak, ne bi li zbog toga bio srčaniji i mogao osjetiti da se želi graditi, dostavili kapetanu Panaviću 100 talira da započne gradnju te ga zamolili da tamo duže ostane i služi. Nato je odgovorio da će ako bude osiguran (14v), rado dalje ostati u službi. Budući da je pod njegovom stražom smješten cijeli glavni dio (obrane, op. prev.) spram Ivanića također neće biti veliki trošak ako se oko iste crkve napravi ograda, ne bi li se povećala sigurnost. Vaša kneževska Presvjetlost će to znati milostivo narediti i odrediti, na način na koji se i inače obavilo izgradnju Ivanića te kao što treba urediti Gofnic, o čemu će Vašu kneževsku Presvjetlost podrobno izvijestiti građevinski majstor Vintana.

⁸³ Smisao sintagme "*die khleidung schlueg khainnen mann*" sličan je poslovi "Odjeća ne čini čovjeka".

⁸⁴ *Rohre*

⁸⁵ *Hauptfleck*

⁸⁶ "*Portten*" u ovom slučaju može značiti i vrata i nadsvodeni ulaz. S obzirom na kontekst odlučili smo se za potonje rješenje.

⁸⁷ "*Loretschina*"

Zatim smo husarskim konjima Hansa Bersaya predočili patent Rimskog Carskog Veličanstva i pročitali im Konjanički red te im dopustili da izvrše prisegu. Potom smo im iznijeli pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti koje su obećali potpuno poštovati te smo muštrali njih i njihove konje, našavši ih bez izuzetka dobro naoružane. (15r)

Nadalje, htjeli smo izvršiti smotru 50 Britvićevih arkebuzira-konjanika, no kako Britvić i njegov zamjenik⁸⁸ nisu bili suglasni, te nisu dopustili postrojavanje,⁸⁹ nismo željeli obaviti smotru, nego smo gospodinu glavnom zapovjedniku prepustili da ih saslušaju. Dopustivši im projahati u mimohodu, ipak smo pregledali konje i njihovu vojnu opremu. Osim šest konja kapetana Panavića te tri konja Britvićeva zastavnika⁹⁰, koji navodno leži bolestan u Beču, našli smo 41 konjanika s dobrim konjima i puškama. I ovdje je jedini nedostatak to što je pod njih zavedeno nekoliko husara, no arkebuziri nose zelene kapute. Željeli su također znati kada će dobiti mjesečnu plaću jer nisu u isto vrijeme došli u krajišku službu. I njih smo uputili da se obrate Vašoj kneževskoj Presvjetlosti.

S kapetanom Panavićem smo raspravili sadržaj milostivog naloga (15v) Vaše kneževske Presvjetlosti glede šest konja, ali se gospodin glavni zapovjednik u cijelosti suprotstavio tome da se šest njemačkih pješaka i osam haramija otpusti u korist tih šest konja iz vojnog proračuna. Gospodin glavni zapovjednik je jasno kazao da Panavić može sasvim dobro izdržavati pet husarskih konja s dosadašnjom plaćom, naime 20 forinti mjesečno, i tako izlaziti na kraj. Trebalo bi ostalim kapetanima kao što su Ambrosy Wattnickh u Križevcima i Hans Keller u tvrđavi Đurđevac u novonaređenom vojnom proračunu napraviti iznimku. U slučaju da do toga dođe, nitko neće htjeti ostati u službi ako im takvi konji ne prođu, posebno u sadašnjim opasnim vremenima, kada moraju služiti samo na dug. Dalje je kazao da Vaša kneževska Presvjetlost među kapetanima treba održavati jednakost, jer u protivnom će kod kapetana izazvati i pobuditi svakojake nesporazume.

Budući da od (16r) Vaše kneževske Presvjetlosti u vezi toga nismo dobili nikakvu zapovjed, uz zagovor gospodina glavnog zapovjednika, nismo to željeli propustiti podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti na milostivu rezoluciju. Pošto smo do današnjeg dana pronašli jednu uštedu u vojnom proračunu, naredili smo vojnom blagajniku da se Panaviću za prošli mjesec isplati plaća za šest arkebuzira-konjanika, kao što mu je to Vaša kneževska Presvjetlost milostivo odredila u Grazu. Uz to smo naredili Britviću da u punom broju preuzme svoje arkebuzire te da se s time pozabavi, što je i obećao. Nadalje, pješaci iz zagrebačke posade su uvijek pozivani na smotru u Ivanić, ali budući da sada tamo imaju posla s oružjem i pomažu u njegovu postavljanju, gospodin glavni zapovjednik ih je tamo i ostavio te ih ni mi nismo pozvali niti obavili smotru.

Dana 14. srpnja smo iz Ivanića krenuli k Nikoliću, prenočivši u Wotkkhowitschu, a 15. prema Bisagu i Remetincu te prema Varaždinu. Dok smo bili u Bisagu braća Kastelánffy su nam ukazala na bijedu i obaveze njihovih sirotih ljudi te da su im Vlasi ili martolosi načinili velike štete otkako je otpušteno njihovih deset konja i deset pješaka. Prije 5 dana su im martolosi zarobili jednu seljanku koja nije željela ići s njima i zaklali ju, a na dan kad smo došli, također su prvo napali, a zatim i zarobili nekoliko osoba. Oni i njihovi podanici su ih slijedili i oslobodili zarobljenike, no strašno nevjerojatno i kiša su ih spriječili da ih dalje gone. Zato milostivo mole Vašu kneževsku Presvjetlost da im iz vojnog proračuna odredi 20 haramija da ih tamo drže jer, ako to ne napravi, oni nemaju sredstava kojima bi ove pješake držali na plaći. (17r)

⁸⁸ *Leutnant*

⁸⁹ "... *daß Sy den fannen nit fliegen lasen.*" Doslovno: "nisu dopustili da se razvijaju zastave."

⁹⁰ "*Fenndrich*"

U suprotnom, oni i njihovi podanici će u vrlo kratkom vremenu propasti i biti zarobljeni. Cesta će također postati sasvim nesigurna tako da neće biti moguće sigurno putovati bez pratnje. Na to njihovo revno ustrajanje odgovorili smo im da ćemo njihovu pokornu molbu ponizno podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti, od koje mogu očekivati očitovanje ili rezoluciju. Gospodin glavni zapovjednik nam je u isto vrijeme, a već i prije, ukazao da je Kastelanffyjev dvorac u Bisagu bio čvrsta utvrda, koja ima i vodeni jarak, kao što smo i više puta mogli vidjeti. Dospije li u ruke neprijatelja, iz nje bi ga se moglo istjerati samo uz znatne troškove. Savjetovao je da se tamo postavi 15 ili najmanje 10 haramija, što ne bi trebalo propustiti pokorno podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti.

U Varaždin smo stigli 15. srpnja. (17v) Gospodin Christoff Ungnad, barun⁹¹ i slavonski ban, ga je već ranije ostavio svom kaštelanu⁹² i zapovjedniku straže⁹³, otputovavši na Sabor u Zagreb. Kada smo se pojavili kao povjerenici Vaše kneževske Presvjetlosti, istom su nas upitali tko nam je naredio da upadnemo u njegov dvorac i kuću, da bez njegova znanja izvadimo oružje te da se unutra vladamo po našoj volji jer dvorac i kuću, zajedno s gradom, njemu je povjerilo Njegovo Rimsko Carsko Veličanstvo te mu nije naložilo da ikog drugog pusti unutra. Spomenuti gospodin Ungnad je doznao da bi njemački pješaci i haramije trebali obaviti prisegu te im je naredio da nam saopće da on to neće dozvoliti niti na to pristati ako ga se prethodno ne obavijesti i ako ne prisegnu i njemu. Stoga s prisegom i muštranjem treba pričekati dok se njihov gospodar sa sabora iz Zagreba ne vrati u Varaždin.

Kako smo ovaj njihov podnesak željeli predati u pismenom obliku (18r), oni su se tomu usprotivili. Na to smo izaslanicima odgovorili da je Rimsko Carsko Veličanstvo sve vojne poslove i upravu zajedno sa svom vojskom i oružjem predalo na upravu i pokoravanje Vašoj kneževskoj Presvjetlosti, kao našem milostivom gospodararu. Osim toga, oružje u varaždinskom dvorcu pripada samo Njegovom Rimskom Carskom Veličanstvu, a veći dio, časnim staležima u Štajerskoj. Mi, pak, nismo naredili da se ono izvadi van, no u potpunosti smo mišljenja da je Vaša kneževska Presvjetlost to naredila gospodinu glavnom zapovjedniku. Na prvi im članak nismo mogli priopćiti nikakvu drugu odluku. Na drugi članak smo odgovorili sadržajem instrukcije koju smo dobili. S obzirom da je Njegovo Rimsko Carsko Veličanstvo sve vojne poslove Slavonije i Hrvatske predalo i povjerilo Vašoj kneževskoj Presvjetlosti stoga je pravedno da vojnici priznaju Vašu kneževsku Presvjetlost za svoga vojnog gospodarara (18v) te da mu prisegnu jer ne postoji nikakva druga zapovjed prema kojoj bi trebali prisegnuti nekome drugome. Nadalje, ne možemo odugovlačiti ni zbog gospodina Ungnada, jer smo i bez toga bili dugo odsutni iz naše službe. K tome, Vaša kneževska Presvjetlost nam je također naredila da se s prvim vratimo u Graz. Na sve to smo njemačkom zapovjedniku straže⁹⁴, kojeg plaća Vaša kneževska Presvjetlost, kazali da hitno sakupi njemačke pješake i haramije iz dvorca jer želimo obaviti sve što nam je milostivo naredila Vaša kneževska Presvjetlost. Na to nam je grof Tschurat rekao, da mu je gospodin Ungnad jasno kazao, da ako njemački pješaci ne prisegnu i njemu i ako se ne bude postupalo kao što se to do sada činilo, on neće pustiti ni jednog njemačkog pješaka ili haramiju u dvorac. Mi smo mu ponovno dali do znanja da se moramo pridržavati naše instrukcije i izvršavati ju. Ako nas netko u tome sprječava, on će (19r) odgovarati Vašoj kneževskoj Presvjetlosti.

⁹¹ *Freiherr* ("Freyherr") u doslovnom prijevodu slobodni gospodin, bila je plemićka titula koja se sve češće javljala od 16. stoljeća nadalje, a uvedena je da bi se napravila distinkcija među plemićima najvišeg staleža koji su nosili titulu *Herr* (gospodin). Ekvivalentna je tituli baruna u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.

⁹² *Burggraf* smo u nedostatku prikladnijeg hrvatskog izraza prevodili kao kaštelan, budući da se misli na zapovjednika vojske koja pripada utvrdi i koji je izravno podređen vlasniku utvrde.

⁹³ *Wachtmeister*

⁹⁴ *Deutscher Wachtmeister* ("Teutsche Wachtmeister")

Kao i prije, 16. smo srpnja sakupili njemačke pješake ispred dvorca, javno im pročitali i predočili patent Rimskog Carskog Veličanstva, nakon toga pravilnik na koji su prisegnuli Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Zatim smo i gospodinu glavnom zapovjedniku također pročitali generalni patent Vaše kneževske Presvjetlosti da bi ga pokorno izvršavao i obavili smotru. Nakon smotre smo im naložili da se povuku u dvorac na mjesta koja su im određena te smo van pozvali i postavljene⁹⁵ haramije kojima smo htjeli pročitati zapovjedno pismo Vaše kneževske Presvjetlosti. Na to su haramije i došle, te smo im sve predočili na isti način, davši im da prisegnu Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Zatim smo obavili smotru i poslali ih natrag u dvorac, na dodijeljena im mjesta. Čim smo (19v) došli u svratište,⁹⁶ vratio se zapovjednik straže i kazao nam kako su kaštelan i dvorski sudac zatvorili unutrašnji dio dvorca te da ne žele pustiti unutra ni njemačke pješake ni haramije. Poslali su po slugu i podanike gospodina Ungnada, da dođu naoružani u dvorac i naredili im da sve stvari njemačkih pješaka i haramija iznesu van. Na to su nas pješaci i haramije potražili želeći znati kako da se ponašaju. Odgovorili smo im da, budući da ih ne puštaju unutra, zasada trebaju ostati vani te, u međuvremenu, ostati mirni jer ćemo to prenjeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti i pričekati Njegov odgovor. Kada su nas upitali kako da se odnose prema straži, ponovno smo im odgovorili da se ponašaju kao i dosada. Ipak, pred nas smo pozvali kaštelana te mu kazali da ne bi smio iznutra zatvarati vrata (20r) vojski koja je prisegla Vašoj kneževskoj Presvjetlosti, čak i ako nema neprijatelja, nego bi trebao dopustiti da unutra organiziraju posao i stražu, kao što je to uvijek dosad bilo uobičajeno, i samo tako dugo dok se gospodin Ungnad ne vrati. Pri tome nismo ništa zahtijevali nego smo mu kazali da mora slijediti zapovijed svoga gospodara.

Dana 17. srpnja smo pozvali trojicu vojvode, iz Ludbrega, Toplica i Remetinca, da zajedno sa svojim haramijama na vrijeme dođu u Varaždin. Kad su došli, odmah smo im predočili patent Rimskog Carskog Veličanstva te im pročitali pravilnik, na koji su prisegnuli Vašoj kneževskoj Presvjetlosti. Zatim smo im pročitali i pismo pokornosti Vaše kneževske Presvjetlosti i obavili smotru ne našavši nedostatka. Nadalje smo razmotrili sve obračune sa smotri⁹⁷ te nismo našli nikakve nedostatke, osim da prema sadržaju (20v) novosastavljenog Vojnog proračuna treba primiti njemačke pješake i haramije - a kako smo posvuda pronašli uštede to pokazuje izvadak broj 3.

Dana 18. srpnja, baš kad smo iz Varaždina htjeli krenuti na put, došla je k nama domaćica gospodina glavnog zapovjednika, zamolivši nas da pričekamo njezinog gospodara i da ne otputujemo, jer joj je prispjelo pismo da on, gospodin zapovjednik, treba s nama razgovarati o puno stvari, odmah po svom dolasku, kojem se nadati oko dva sata poslijepodne. Mi smo odgodili put i kada je gospodin von Hallegg stigao, usmeno nam je izložio priopćenje sa Sabora u Zagrebu, koje će i pismeno pokorno podnijeti Vašoj kneževskoj Presvjetlosti.⁹⁸

Dana 19. srpnja, na vrijeme smo htjeli otići iz Varaždina, ali se te noći vratio gospodin Christoff Ungnad te je ujutro, dva sata duže nego inače (21r), držao vrata zatvorenima i zaključanima. Građani i ostali su ljutito govorili o tome što se povjerenicima Vaše kneževske Presvjetlosti brani ulaz. Tada je poslao svoga kaštelana iz dvorca k nama u grad i pozvao nas k sebi u dvorac ili će

⁹⁵ *Bestellung* prevodimo kao postavljenje.

⁹⁶ "Losamentt"

⁹⁷ *Musterung Abzellung*

⁹⁸ Dana 15. srpnja 1578. godine, nadvojvoda Karlo je pisao Veitu von Halleggu iz Graza da će na sabor u Zagreb morati ići sam jer se nadvojvodin drugi poslanik, Leonard Formentin, ispričao ozbiljnom bolešću, a nije bilo vremena poslati nekog drugog. Veitu je naloženo da se potruži, ne samo dobiti dozvolu za generalnu insurekciju i što je više moguće provijanta za nadolazeću ratnu kampanju u Hrvatskoj, nego i dostatan broj radnika za radove na Koprivnici i Ivaniću. Iz Varaždina je trebao posvuda objaviti vijest o tekućem velikom okupljanju Osmanlija. Beč, Kriegsarchiv, 1578-7-ad3-e, 20r-20v.

on izaći razgovarati s nama. Zbog svakojakih slutnji, nismo htjeli ići k njemu. Posebno stoga što u ovom povjerenstvu djelujemo u ime Vaše kneževske Presvjetlosti te ne želimo dovoditi u pitanje reputaciju Vaše kneževske Presvjetlosti i biti za nju odgovorni - uz to da se poštedimo daljnjih uvreda - nismo željeli izaći u susret gospodinu Ungnadu i doći k njemu u dvorac. Budući da je kod nas u konačistu trenutno boravio gospodin glavni zapovjednik te smo s njime imali još puno toga za riješiti, morali smo gospodinu Ungnadu poručiti da se zato što nismo obavezni (*auß vnmu- es*), ali i stoga što moramo krenuti prema Grazu, ne možemo pojaviti kod njega (21v). Također, nepristojno su nam zatvorili grad, za što nije bilo osnova te i to moramo dati do znanja Vašoj kneževskoj Presvjetlosti.

Na to je opet izaslao svog kaštelana poručivši nam da je obvezan Njegovom Carskom Veličanstvu jer su mu povjereni ova kuća i grad i jer nije bilo predviđeno da se njega osobno ostavlja po strani i posadu zaklinje na vjernost, pa ne bi li i mi isto tako učinili, kad to ne bi bila zapovijed Njegova Carskog Veličanstva. A dulje držanje vrata zatvorenima njegov je običaj kad se kasno vrati kući o čemu će također izvijestiti Vašu kneževsku Presvjetlost. Na to smo opet poručili da o onome što smo radili svjedoči naša instrukcija, a ne možemo se prisjetiti da smo djelovali protivno njoj. Upravo smo gospodinu (22r) glavnom zapovjedniku Veitu von Halleggu dostavili zapovjed i patent Rimskog Carskog Veličanstva i Vaše kneževske Presvjetlosti da se po njima ponaša i ravna (Ungnad, op. prev.) te iste može tražiti na uvid. On nam je opet poručio da je obvezan služiti Njegovom Carskom Veličanstvu i da je za nas mogao pripremiti drugačiji odgovor te da stvari zna rješavati i na drugi način.

Na to smo odgovorili da ako smo krivo postupili, neka to prijavi Vašoj kneževskoj Presvjetlosti koja će odlučiti o tome, ali takve nepravedne optužbe i uvrede gospodina Ungnada, ako se budu i dalje događale, Vaša kneževska Presvjetlost će znati sasvim zaustaviti i prekinuti.

K tome, milostivi gospodine, oružar Slavonske krajine nam je predao molbu da u oružarnici u Varaždinu i drugdje treba provesti poboljšanja i promjene, kao što molba br. 4. i pokazuje. Vaša kneževska Presvjetlost će u vezi toga također (22v) znati milostivo narediti. Zbog poboljšanja i pripremanja oružja koje se sada planira prevesti u Hrvatskoj mi smo također odredili da mu se preko blagajnika Dvorskog ratnog vijeća⁹⁹ pošalje 50 talira.

Nadalje, obratili su nam se kapetani Hans Globizer iz Koprivnice, Ambrosy Wotnick iz Križa, Hans Keller iz tvrđave Đurđevac i Hans Panavić iz Ivanića te njihovi podređeni vojnici i zamolili da Vaša kneževska Presvjetlost milostivo naredi da im se u ova glavna mjesta svakako pošalju mužari¹⁰⁰ za signalno pucanje¹⁰¹ jer su im svi stari željezni prošci¹⁰² popucali, a kad pucaju iz falkoneta, dok je neprijatelj na izruku, ne može ih se čuti na toliku daljinu od jednog do drugog mjesta. Jednim dijelom falkoneti su i propali toliko da se sasvim raspadaju, a i fitilji su gotovo sasvim izgorjeli pa ako (24r) neprijatelj napravi svoje, a oni krenu s njima, jedno mjesto neće biti u stanju priskočiti ili pomoći drugome. Budući da to zahtijeva velika i silna potreba, Vaša kneževska Presvjetlost će glede toga znati donijeti naredbu.

K tome, milostivi gospodaru, velika nužda zahtijeva da kapetani arkebuzira kao i husarskih konja trebaju odgovarati gorespomenutoj četvorici kapetana, koji raspolažu obavijestima, te im biti odgovorni i pokorni. Ukoliko ova ugledna slavonska gospoda to ne žele učiniti, ipak je ratno

⁹⁹ *Hofkriegszahlmeister*

¹⁰⁰ "Mörser"

¹⁰¹ "Khreudtschüessen". Na krajini je postojao sustav priopćavanja informacija, tzv. signalno pucanje iz mužara (*Khreudtsschiessen*). Uzaludna pucanja u svrhu zabave mogla su izazvati nesporazume, tako da su se tražili jasniji znakovi upozorenja. Osim toga, postojale su i takozvane vituljače (*Kreudtsfeuern*) za dojavljivanje dolaska neprijatelja. Vidi: Klaić, V., 1973, 248.

¹⁰² "Stickhl"

pravilo da se jedni drugima u takvom slučaju moraju pokoravati. Kada se ovo ne dogodi to za sobom povlači i donosi svakojuke zabune i poremećaje. Vaša kneževska Presvjetlost će milostivo znati voditi sve ove promjene. Nadalje, držimo posebno potrebnim (24v), kada se među njemačkim pješacima ili haramijama oslobodi mjesto, da se izmjena uvijek obavi po volji i uz dozvolu gospodina glavnog zapovjednika tako da uštede ne pripadnu nikome drugom nego Vašoj kneževskoj Presvjetlosti i časnim staležima u Štajerskoj itd.

Također, gospodinu glavnom zapovjedniku treba narediti - pošto je glavnom povjereniku za opskrbu, njegovom upravitelju i skladištaru¹⁰³ u novosastavljenom vojnom proračunu određena i isplaćena posebna plaća (*oni ionako nisu ušli u novi vojni proračun*)¹⁰⁴ - da se također ukine osam starih mjesta za opskrbnike¹⁰⁵ te da mu se milostivo naredi i odredi da se ona zamijene s dobrim njemačkim pješacima. (*stavljeno na odluku gospodinu glavnom zapovjedniku i bit će iskazano u muster registru*)¹⁰⁶

Nadalje, posada u Zagrebu je bila prilično dobra tako da je Vaša Presvjetlost u vojnom proračunu dopustila specificirati tko treba dobiti koliku plaću, tako da se nad njima ubuduće može obaviti redovita smotra. Istodobno, i jer (25r) u Varaždinu to zahtijeva nužda, da li bi kaštelan i dalje trebao dobivati plaću budući da su mu je časni staleži ranije već nekoliko puta obustavili i da li kaštelan treba biti obvezan i prisegnuti.

Uz to, milostivi gospodine, nekoliko arkebuzira, a i više drugih, nam se obratilo, da ih se na vrijeme obavijesti, budu li na zahtjev Vaše kneževske Presvjetlosti trebali krenuti u Hrvatsku - da se mogu po tome ravnati. Mi smo im odgovorili da nam to nije poznato, no ako do toga dođe, na vrijeme ćemo ih obavijestiti. Milostivi gospodine, u Husarski konjanički red koji je potvrdila Vaša kneževska Presvjetlost je ušlo, da na četiri konja dolazi jedan nadležni konjanik. Isti članak smo, prepustivši ga Vama, u potpunosti izostavili, jer na 50 konja će uvijek doći 12 naoružanih osoba. Ali, budući da je na Slavonskoj (25v) krajini uvijek bilo uobičajeno da se ne plaća nadležnog konjanika, nego onoliko naoružanih osoba u njegovoj konjičkoj službi, koliko konja drži, s naporom smo, još uvijek, ostali pri takvom redu. U međuvremenu je nužda zahtijevala da Vaša kneževska Presvjetlost od gospodina glavnog zapovjednika zatraži da mu pošalje potvrđen Husarski konjanički red kako bi promijenio taj članak i odmah ga potvrđenog poslao natrag, da se po njemu ravnaju.

I Jonas von Wilferstoorf je nama, povjerenicima, poslao molbu da mu se, kao i ostalim vojnicima, isplati zaslužena plaća za razdoblje do kraja lipnja, nakon što je po nalogu nadređenih u Štajerskoj dobrovoljno vodio i upravljao logističkim poslovima Slavonske krajine. Naime, potpuno je pravedno da za svoju službu treba biti i nagrađen (26r).

Kako smo usput saznali, sadašnji povjerenik za provijant, Hans Franz von Neuhauss, također je trebao dobiti plaću s prvim ožujkom, stoga im nismo mogli odobriti plaću bez predznanja Vaše kneževske Presvjetlosti, nego smo Wilferstorffa, prema sadržaju njegove priložene molbe br. 5, uputili i prosljedili Vašoj kneževskoj Presvjetlosti da mu izda naredbu i milostivo pojašnjenje. Iako bi mi rado vidjeli da se isplatu izvršilo iz ruke u ruku, prema izdanoj naredbi, to ipak ni sad nije bilo moguće niti ju se moglo primiti zbog svakojakih smetnji.

Mi, kojima je naloženo povjerenstvo, željeli smo ovo pokorno izvijestiti i ponizno predati Vašoj kneževskoj Presvjetlosti u svrhu pojašnjenja naših poslova, koliko je to vrijeme dopuštalo i s obzirom na okolnosti i kratkoću vremena (26v).

¹⁰³ *Obrist-Proviant-Kommissar, Verwalter, Kästner*

¹⁰⁴ Tekst iz zgrade je u originalu dometnut sa strane.

¹⁰⁵ *Proviantplatz*

¹⁰⁶ Tekst iz zgrade je u originalu dometnut sa strane.

Ovim se Vašoj kneževskoj Presvjetlosti po njegovoj zemaljskoj kneževskoj milosti pokorno stavljamo na zapovijed.

Actum Graz, 26. srpnja, godine 1578.

Vašoj kneževskoj Presvjetlosti ponizni i pokorni

Gotfridt Breyner
Erasmen von Sauraw
Wilhelm von Gera auf Arnfelß

DODACI

Dodatak br. 4.

Popis oružarni za gradnju i popravak na Slavonskoj krajini

Srpanj 1578.

Plemenita, milostiva i zapovijedajuća gospodo, podsjećam gospodu da je u spremištima za oružje¹⁰⁷ ovdje u Varaždinu, u kojima su smješteni najveći topovi, potrebno napraviti jak, dobar pod, da kotači ne bi istrunuli, te ih pokriti i popraviti. Ispred Križa izgraditi novo, kako bi se unutra bez oštećenja mogla držati municija. Ista je također potrebno popraviti i pokriti posvuda po granici, u Koprivnici, Ivaniću i Zagrebu. Vašoj milosti itd. i gospodi ovo nisam ostavio neiskazano, tako da gospoda znaju izdati naredbu gospodinu građevinskom blagajniku¹⁰⁸ ili voditelju gradnje da bi se to moglo napraviti što prije.

Vašoj Milosti i gospodi pokoran

Dominico Condata, oružar¹⁰⁹

SUMMARY

Based on sources and literature the authoresses analysed the description (*Relation*) of the Slavonian Border from July 1578. They reconstructed and explained various procedures, measures and decrees mentioned in the relation, and provided information on persons cited in it. The relation was composed by the committee consisting of three Inner-Austrian high commissioners. In July 1578, they traversed the Slavonian Border in order to announce newly agreed organisation of the Military Border, to make public new orders and hierarchies, to examine and conscript the army and inspect the condition of fortresses and defence system on the Slavonian Border. Writing of the relation was the final stage of their work. Following the article, the authoresses provided the critical transcription of the relation and its translation from German into Croatian.

¹⁰⁷ *Zeughütte* ("Zeughittee")

¹⁰⁸ *Bauzahlmeister*

¹⁰⁹ *Zeugwart*

POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE UKUPNOG BROJ STANOVNIKA VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE OD KRAJA 16. DO POČETKA 18. STOLJEĆA

RECONSTRUCTION EFFORTS TO DETERMINE THE TOTAL POPULATION NUMBERS IN MILITARY FRONTIER'S VARAZIN GENERALATE AND IN KRIZEVCI COUNTY FOR THE PERIOD LATE 16TH TO EARLY 18TH CENTURY

Hrvoje Petrić

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

h.petric@inet.hr

Primljeno: 1. 2. 2011.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94(497.5-37) Varaždinski generalat

SAŽETAK

U ovom radu autor nastoji rekonstruirati ukupni broj stanovnika na prostoru Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Pravoslavni Vlasi su u prvoj polovici 17. stoljeća predstavljali izrazitu većinu (preko dvije trećine) na prostorima na kojima će se formirati teritorij Varaždinskog generalata, te izrazitu manjina (nešto više od sedmine stanovništva) na teritoriju gdje će se održati kontinuitet institucija srednjovjekovne Križevačke županije. Procjenom je dobiven rezultat prema kojem je u Varaždinskom generalatu početkom 17. stoljeća živjelo oko 15590 stanovnika, a krajem 17. stoljeća je ukupan broj stanovnika porastao na 50810. Pri tome treba biti oprezan jer je teritorij Varaždinskog generalata krajem 17. stoljeća proširen sa područja porječja Česme (Čazme) na rijeku Ilovu, a i teritorizacija Varaždinskog generalata je bio proces koji je trajao praktički čitavo 17. stoljeće. Križevačka županija je krajem 16. odnosno početkom 17. stoljeća imala oko 12350, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća 33580 stanovnika. Cijeli istraživani prostor Križevačke županije i Varaždinskog generalata je od početka do kraja 17. stoljeća porastao sa 27940 na 84400 stanovnika. Na čitavom istraživanom prostoru je tijekom 17. stoljeća došlo do više nego utrostručenja ukupnog broja stanovnika, s time da valja naglasiti kako je veći porast imalo područje Varaždinskog generalata. Čini se kako poticaj brzome porastu ukupnog broja stanovnika treba tražiti u procesu intenzivne kolonizacije istraživanog područja kroz čitavo 17. stoljeće, a tek će u 18. stoljeću prirodni prirast, uz promjene u strukturi obitelji, odigrati važniju ulogu, što se može vidjeti iz sačuvanih matičnih knjiga.

Ključne riječi: historijska demografija, Vojna krajina, ranonovovjekovna povijest

Key words: historical demography, Military Frontier (Border), early modern history

Kako u 17. stoljeću za cijeli prostor Varaždinskog generalata i Križevačke županije ne postoje potpuni popisi, ukupan broj stanovnika može se dobiti jedino složenim postupkom rekonstrukcije broja obitelji (kućedomaćina) te nakon toga procjenom ukupnog broja stanovnika.

Radi obveze podavanja lukna (saponis) kanonici su prigodom kanonskog pohoda zapisivali broj obveznika u pojedinoj župi. Ponekad se te obveznike zvalo saponiste, saponaliste ili glave obitelji (patres familias). Radi jednostavnosti smatram da je primjereno govoriti o starješinama ili kućedomaćinama.

Sela su u nekoliko navrata bila popisivana po broju kuća ili domova (domus). Broj kuća se navodio u pravilu kada se radilo o zbirnom prikazu veličine pojedinog sela bez poimeničnog navođenja starješina ili kućedomaćina. Obaveze za podavanje lukna su bile utvrđene ili za kuću (domus) ili za poimenično predstavnike kuće. Kuća (domus), prema Stjepanu Krivošiću, "ima preneseno značenje: to je skupina ljudi koji svi ne moraju biti u rodbinskim odnosima".¹ To se jasno vidi iz podataka u pregledu župa u Kalničkom arhidakonatu: Gornja Rijeka, Sv. Petar Čvrstec i Bedenica 1706. godine, "u kojima su obveznici iskazani poimence i istovremeno brojem kuća i tu nema razlike (ukupno)".² No treba naglasiti činjenicu kako u popisima često nisu bili popisani svi kućedomaćini već samo oni koji su određene godine davali podavanja župniku. Unatoč manjkavostima tih popisa, oni nam mogu biti uporište za pokušaj procjene ukupnog broja stanovnika.

Da bi se došlo do koeficijenta s kojim se množi broj kućedomaćina potrebno je posegnuti za usporednim historijskodemografskim istraživanjima, ali i dostupnim izvorima iz kojih se taj koeficijent može izračunati u pojedinim naseljima Križevačke županije i Varaždinskog generalata ili nekih susjednih područja koja imaju sličnu strukturu ruralnih i gradskih naselja. Na osnovu popisa iz 1672. godine moguće je odrediti da je na jednog čakovečkog kućedomaćina dolazilo 5,4 osoba.³ U Drnju je 1680. u 280 kuća živjelo 969 stanovnika⁴, što znači da je na jednu kuću dolazilo 3,5 stanovnika. U Legradu su 1693/1698. na jednu kuću dolazilo oko 4 stanovnika.⁵ Iscrpnji podaci o broju ukućana sačuvani su za istočno Međimurje, odnosno za nekadašnju župu Donji Vidovec. U selu Sv. Marija Altarec su 1671. u 19 domova živjela 123 stanovnika, tj. u jednom domu je živjelo 6,5 osoba. U Mihaljevcu je u 31 kući bilo zabilježeno 138 osoba, što bi značilo da je na jednu kuću dolazilo 4,5 ukućana. U Kotoribi je 1671. godine popisano 393 stanovnika koji su bili popisani među 110 kuća, što znači da je na jednu kuću dolazilo 3,6 osoba. U selu Družilovec je iste godine u 11 kuća živjelo 36 osoba odnosno 3,3 osobe u prosjeku na jednu kuću. U selu Czuetosinczi je u 4 kuće živjelo 18 osoba, odnosno u jednoj kući 4,5 stanovnika. Godine 1671. u Donjoj Dubravi je bilo popisano 112 kuća u kojima je živjelo 626 stanovnika, a u jednoj bi kući živjelo 5,6 ukućana. U Novom Selu je u 25 kuća obitavalo 158 osoba što bi značilo da je na jednu kuću dolazilo 6,3 osobe. Moguće je zaključiti da je u župi Donji Vidovec broj stanovnika na jednu kuću varirao između 3,3, i 6,5, a veći broj ukućana na jednu kuću su imala veća sela poput Donje Dubrave, Sv. Marije i Novog Sela.⁶ Za godinu 1698. je zabilježeno da je župa Donji Vidovec imala 1432 stanovnika. Iste je godine popisano 194 kućedomaćina u toj župi

¹ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine, u: Podravski zbornik, br. 9, Koprivnica 1983, str. 147. Isti je dao podatke za stanovništvo Podravine od sredine 17. do sredine 19. stoljeća, no njegov pristup, iako je vrijedan i koristan, ima čitav manjkavosti. To se pogotovo odnosi na predstavljanje zbirnih rezultata dobivenih procjenom.

² S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični broječani i poimenični popisi stanovništva, Arhivski vjesnik, 36, Zagreb 1993., str. 167.

³ R. Modrić, Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana, knj. 1, Popisi i procjena dobara (1672-1673.), Zagreb 1974., str. 227-229, 298.

⁴ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (dalje: NAZ, KV), Prot. 90/II, str. 85.

⁵ NAZ, KV, Prot. 70/Ib, str. 745; Prot. 71/II, 199; R. Horvat, Poviest Međimurja, Zagreb 1944., str. 164, 175.

⁶ NAZ, KV, Prot. 7/VII, str. 19-21; J. Kolarić, Povijest Kotoribe, Zagreb 1992., str. 21.

(bez Kotoribe), što bi značilo da je tada na jednog kućedomačina dolazilo 7,38 stanovnika. Zbog toga ćemo ovaj koeficijent, uz punu svijest o mogućim greškama, primijeniti kao gornju vrijednost kod procjene broja stanovnika Križevačke županije i Varaždinskog generalata krajem 17. odnosno početkom 18. stoljeća.

Stjepan Krivošić je za zagrebački Gradec, točnije župu Sv. Marka u drugoj polovini 17. stoljeća (točnije za razdoblje 1653-1670.) donio procjenu o postojanju oko 840 obitelji u kojima je približno živjelo 3600 stanovnika, što bi u značilo da je u prosjeku u jednoj obitelji živjelo 4,3 člana.⁷ Na slovenskom prostoru obitelji "u gradu po pravilu su bile male i imale su 3,59 članova, dok su veća domaćinstva brojila prosječno 6,24 člana."⁸

Usporedbe radi u Innsbrucku je 1603. na jedno domaćinstvo dolazilo oko 4 žitelja, Hallu (austrijskom gradiću koji je oko 1629. i 1680. imao oko 2700 stanovnika) oko 8 žitelja i u Salzburgu 1692. godine 5,2 žitelja.⁹ U Požegi su 1698. na jednog posjednika (kućedomačina) dolazila 4,2 žitelja. Godine 1702. obitelj je imala u prosjeku 4,5, a kuću 3,3 stanovnika.¹⁰

Broj ukućana koji su dolazili na jednu kuću ili kućedomačina se mijenjao u različitim stoljećima ili regijama, ovisno o demografskom trendu. Usporedbe radi u Konavlima je prosječni broj ukućana u prvoj polovici 16. stoljeća iznosio oko 10, a krajem istog stoljeća 8, dok je u drugoj polovici 17. stoljeća bio oko 5. Početkom 19. stoljeća prosjek je iznosio 5,5. U Istri je u drugoj polovici 18. stoljeća prosječno domaćinstvo imalo 5,6 članova.¹¹ U Slavoniji pod osmanskom vlašću je tijekom 17. stoljeća pravoslavno vlaško stanovništvo je po jednom domu imalo oko 10 do 20 ukućana, katoličko doseljeno iz Bosne i Dalmacije 8-13, starosjedioci 6, a muslimani 5 ukućana.¹²

U Koprivnici je broj ukućana po kući u 18. stoljeću bio od 3,4 do 4,¹³ a primjerice 1771. u Križevcima je živjelo 3,9 ukućana po domu.¹⁴ Slično vrijedi i za trgovišta. U Ludbreg je 1771. u prosjeku na jednu kuću dolazilo 5,1 ukućana, godine 1782. je prosjek članova domaćinstva iznosio 6,7 da bi se 1787. godine smanjio na 6,3 ukućana.¹⁵

Tipični primjer veličina seljačkih obitelji je s isusovačkih posjeda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji iz 1667. godine. Tada je u vlastelinstvu Paukovcu u prosjeku u jednom domaćinstvu živjelo 7,5, u Tkalcu 6,5, u Planini 7,5 i u Dubovcu 6,3 člana.¹⁶ Napominjem pri ovim izračunima koeficijenata da se radi isključivo o katoličkom stanovništvu.

Treba upozoriti i na to kako je Josip Adamček pretpostavljao da je svaka vlaška "obitelj bila velika kućna zadruga. Stoga je novih naseljenika moglo biti od 12 do 20.000".¹⁷ Sjetimo li se kako je u Slavonskoj krajini početkom 17. stoljeća bilo popisano oko 1250 vlaških obitelji, možemo lako izračunati kako je Adamček smatrao da jedna vlaška obitelj brojila od 9,6 do 16 članova.

⁷ S. Krivošić, Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, Zagreb 1981., str. 80.

⁸ P. Štih, V. Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb 2004., str. 350.

⁹ F. Mathis, Zur Bevölkerungstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert, Wien 1977., str. 23, 136, 177.

¹⁰ F. Potreba, Požega tijekom prve polovice XVIII. stoljeća, Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Jastrebarsko 2001., str. 137-140.

¹¹ N. Vekarić, Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15, 16. i 17. stoljeću, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. XXIX, Dubrovnik 1991., str. 17; N. Vekarić, Stanovništvo Poluotoka Pelješca, sv. 1, Dubrovnik 1993., str. 81; N. Kapetanić, N. Vekarić, Stanovništvo Konavala, knj. 1, Dubrovnik 1998., str. 290, 300; I. Erceg, Broj i veličina porodica u Istri, u: Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, sv. 8, Zagreb 1981., str. 10.

¹² J. Raguž, Osnovne demografske promjene u Podravini pod osmanskom vlašću, Scientia Podraviana, 16, Koprivnica 2001, 12-13.

¹³ S. Krivošić, Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici, u: Podravski zbornik, br. 14, Koprivnica 1988, str. 123-124.

¹⁴ NAZ, KV, Prot. 211., fol. 35.

¹⁵ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Varaždin 1991., str. 34.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA), Acta monialium Zagrabienisium, 23/35; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 692.

¹⁷ J. Adamček, Bune i otpori, str. 17.

Problem je u tome što Adamček nije obrazložio nikakvu argumentaciju za ovu procjenu, koja mi se čini proizvoljnom.

Prema istraživanjima Karla Kasera 1600. godine u jednoj je skupini Vlaha u 92 obitelji živjelo 810 osoba, što znači da je u prosjeku jedna vlaška obitelj imala 8,8 članova.¹⁸ Ovaj bi nam podatak mogao poslužiti kao uporište za izračunavanje procjene ukupnog broja pravoslavnih stanovnika početkom 17. stoljeća pa mi se čini logičnim odbaciti Adamčekov koeficijent od 9,6 do 16.

Tablica 1 - Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu

Naselje/područje	Period	Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu
Varaždinski generalat - Vlasi	1600.	8,8
Konavle	Kraj 16. stoljeća	8
Paukovec	1667.	7,5
Tkalec	1667.	6,5
Planina	1667.	7,5
Dubovec	1667.	6,3
Sveta Marija	1671.	6,5
Mihaljevec	1671.	4,5
Družilovec	1671.	3,3
Kotoriba	1671.	3,6
Cvetošinci	1671.	3,3
Donja Dubrava	1671.	5,6
Čakovec	1672.	5,4
Konavle	1673.	5
Drnje	1680.	3,5
Župa Donji Vidovec (bez Kotoribe)	1698.	7,4
Požega	1698.	4,2

Pri računanju približnog ukupnog broja stanovnika treba biti vrlo oprezan jer valja uvažavati određene specifičnosti. Razlika u brojnosti članova jednoga obračunskog doma temeljila se djelomično i na ekohistorijskim osobitostima pojedinih područja. Zbog toga mi se čini najbliže stvarnim vrijednostima odrediti srednje obračunske koeficijente, koji će probati pomiriti ekohistorijske i druge razlike.

Iako se nemoguće približiti točnim brojkama, svjestan svih nedostataka, na osnovu analogija i ranije iznesene raščlambe, predlažem za izračunavanje stanovništva za kraj 16. i početak 17. stoljeća koeficijent 8-8,8 (ili srednju vrijednost 8,4), a za kraj 17. i početak 18. stoljeća koeficijent 3,3-7,5 ili srednja vrijednost 5,4 (što je vrlo blizu prosjeka za Konavle, koji iznosi 5).

¹⁸ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, I, Zagreb 1997., 90, vidi bilj. 56, na str. 257.

Tablica 2 - Broj katoličkih kućedomaćina u Čazmanskome arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	VŽ/KŽ	1668.	1701.
Ivanić	VG	206	156
	KŽ	485	452
Dubrava	VG	83	65
	KŽ	278	194
Gradec	VG	72	57
	KŽ	258	230
Draganec	VG	128	227
Čazma	VG	140	192
Štefanje	VG	0	224
Sv. Križ (Obed)	VG	0	176
	KŽ	0	36
Osekovo	KŽ	0	174
Ukupno	VG	629	1097
Ukupno	KŽ	1021	1086
Sveukupno		1650	2183

Izvor: NAZ, KV

Tablica 3 - Broj katoličkih kućedomaćina u Kalničkom arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	1598.- KŽ	1704/06.	
		KŽ	VG
Lovrečina	27	44	0
Vrbovec	39	317	0
Kalnik	78	132	0
Bisag (dio u KŽ)	23	58	0
Preseka	56	147	0
Dubovec	34	77	0
Miholec	87	146	0
Glogovnica	4	110	8
Čvrstec	0	0	112
Topolovec	0	0	163
Cirkvena	0	134	30
Žabno	0	0	58
Trema	0	0	112
Lemeš	0	79	65
Križevci	0	352	26
Raven	40	96	0
Stara Ploščica	0	0	113
Medurača (Rača)	0	0	156
Beloblacka (Ciglena)	0	0	160
Gornje Plavnice (Kapela)	0	0	132
Mađarevo (dio u KŽ)	25	154	0
Gornja Rijeka	97	169	0
Gušćerovec	21	49	0
Visoko	56	129	0
Orehovec	70	95	0
Rakovec	72	178	0
Zelina (dio u KŽ)	14	46	0
Ukupno	743	2512	1135

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 4 - Broj katoličkih kućedomaćina u Komarničkom arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	VŽ/ KŽ	1598.	1659	1701.
Martijanec (dio)	KŽ	51	144	146
Sv. Đurd	KŽ	87	255	224
Ludbreg	KŽ	55	285	270
V. Bukovec	KŽ	88	211	299
Kuzminec	KŽ	103	321	272
Imbriovec	KŽ	74	219	212
K. Ivanec	KŽ	0	55	73
	VG	0	183	197
Koprivnica	KŽ	0	574	707
	VG	0	15	26
Drnje	KŽ	0	48	69
	VG	0	261	460
Novigrad P.	VG	0	162	253
Virje	VG	0	175	292
Molve	VG	0	0	70
Đurđevac	VG	0	0	602
Miholjanec	VG	0	0	253
Kloštar P.	VG	0	0	122
Pitomača	VG	0	0	154
Ukupno	KŽ	458	2082	2272
Ukupno	VG	0	796	2429
Sveukupno		458	2878	4701

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 5 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Varaždinskog arhidakonata koji je bio sastavni dio Križevačke županije

Župa	1598.	1688.
Sv. Ilija (dio)	2	15
Varaždinske Toplice (dio)	0	115
Ukupno	2	130

Tablica 6 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Katedralnog arhidakonata koji je bio sastavni dio Križevačke županije

Župa	1630.	1695.
Brckovljani (dio)	14	20

Tablica 7 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Gorski arhidakonata koji je bio sastavni dio Varaždinskog generalata

Župa	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Petrinja (dio)		56
Martinska Ves (dio)	3	3
Ukupno	3	59

Tablica 8 - Kretanje broja katoličkih kućedomaćina u Križevačkoj županiji

Arhidakonat	1598.	Sred. 17. st.	Kraj 17. st.
Komarnica	458	2082	2272
Čazma	67	1021	1086
Kalnik	743	1600	2508
Varaždin	2	60	130
Katedrala	0	14	20
Gora	0	3	3
Ukupno	1270	4720	6019

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 9 - Kretanje broja katoličkih kućedomaćina u Varaždinskom generalatu

Arhidakonat	Sred. 17. st.	Kraj 17. st.
Komarnica	796	2429
Čazma	629	1097
Kalnik	0	1135
Gora	0	56
Ukupno	1425	4717

Izvor: NAZ, KV

Tablica 10 - Kretanje broj pravoslavnih kućedomaćina u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji

Područje	Početak 17. st.	Kraj 17./Poč. 18. st.
Križevačka županija	(200)	(200)
Varaždinski generalat	1256	2810 (u starim granicama do 1699.) 4693 (u novim granicama od 1699.)

Izvori: HDA, Arhivska građa o pojedinim vlastelinstvima; NAZ, KV; Muzej Srpske pravoslavne crkve Beograd, Ostavština Radoslava Grujića; Statistički pregled Pakračke eparhije do 1702-1929. god, u: R. Grujić, Spomenica o srpskom pravoslavnom Vladičanstvu Pakračkom, Beograd 1996.

Tablica 11 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu (krajem 17. i početkom 18. stoljeća u proširenim granicama)

	Početak 17. st.	Kraj 17. st./poč. 18. st.
Pravoslavni - Varaždinski generalat	1256	2810 (u granicama prije 1699.) - 4693 (u granicama nakon 1699.)
Pravoslavni - Križevačka županija	(200)	(200)
Katolici - Varaždinski generalat	(600)	4717
Katolici - Križevačka županija	1270	6019
Ukupno	3326	13746 (u granicama prije 1699.) - 15629 (u granicama nakon 1699.)

Tablica 12 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Križevačkoj županiji

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	200	13,6	200	3,2
Katolici	1270	86,4	6019	96,8
Ukupno	1470	100	6219	100

Tablica 13 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	1256	67,7	4693 (u granicama nakon 1699.)	49,9
Katolici	600	32,3	4717	50,1
Ukupno	1856	100	9410	100

Tablica 14 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	1458	43,8	3010 (u granicama prije 1699.) - 4893 (u granicama nakon 1699.)	31,3
Katolici	1870	56,2	10736	68,7

Tablica 15 - Kretanje mogućeg ukupnog broja stanovnika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	Kraj 17. st.
Pravoslavni - Varaždinski generalat	10550	15180 (u granicama prije 1699.) - 25340 (u granicama nakon 1699.)
Pravoslavni - Križevačka županija	1680	1080
Katolici - Varaždinski generalat	5040	25470
Katolici - Križevačka županija	10670	32500
Ukupno	27940	74230 (u granicama prije 1699.) - 84390 (u granicama nakon 1699.)

Tablica 16 - Kretanje mogućeg ukupnog broja stanovnika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st.	%
Varaždinski generalat	15590	55,8	40650 (u granicama prije 1699.) - 50810 (u granicama nakon 1699.)	60,2
Križevačka županija	12350	44,2	33580	39,8
Ukupno	27940	100	74230 (u granicama prije 1699.) - 84400 (u granicama nakon 1699.)	100

Tanlica 17 - Kretanje ukupnog broja i postotnog udjela pravoslavnih vjernika u Varaždinskom generalatu/krajini

Razdoblje	Početak 17. stoljeća	Kraj 17. / Poč. 18. st.	1763/64.	Početak 19. st.	Sredina 19. st.
Ukupni broj domova pravoslavnih	1256	4693	18495 (ukupni broj muškaraca)	2930	33202 (ukupni broj pravoslavnih vjernika)
Postotni udio pravoslavnih vjernika u ukupnom stanovništvu	67,7	49,9	34,4	28,7	23,7

Krajem 16. stoljeća je Križevačka županija obuhvaćala 1270 domova (domus) poreznih obveznika,¹⁹ a vjerojatno je približno isti broj bio i nekoliko godina kasnije, tj. početkom 17. stoljeća. Ukoliko k poreznim obveznicima Križevačke županije zbrojimo 1256 vlaških domova, dobivamo podatak da je na prostoru Križevačke županije i njenih istočnih dijelova (Varaždinskog generalata) bilo najmanje 2526 domova kojima valja pribrojiti nepopisani dio starosjedilačkog stanovništva (Slavonce ili "Slovence"). Nepopisani su ostali i podložnici Koprivničkog vlastelinstva te građani Križevaca i Koprivnice kao i tzv. "privatni Vlasi" na zapadnim područjima.

No, dodaju li se 2526 domova podložnici Koprivničkog vlastelinstva (oko 300 kmetskih domova), Koprivnice i Križevaca (oba grada vjerojatno oko 190 civilnih domova), tzv. privatnih Vlaha (vjerojatno oko 200 domova), preživjelog starosjedilačkog stanovništva izvan Koprivničkog vlastelinstva (najmanje 110 domova i to oko 60 na dravskim otocima, te vjerojatno najmanje oko 50 u okolici Đurđevca i Virja ako se uzmu u obzir podaci iz 1548. godine), dobiva se zbroj od oko 3326 domova (bez nepoznatog broja Slavonaca ili "Slovenaca") u južnim dijelovima Varaždinskog generalata. Unutar toga zbroja bi svi pravoslavni Vlasi (tzv. "privatni" i "pravi") činili

¹⁹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1976., str. 441-464.

oko 1456 domova ili nešto manje od polovice (oko 44 posto) ukupnog stanovništva istraživanog područja početkom 17. stoljeća, ne računajući pri tome nepoznati broj starosjedilačkog stanovništva (Slavonaca ili "Slovenaca") na rubnim pograničnim područjima.

Ukoliko se usporede ovi podaci, onda se lako može zaključiti kako su pravoslavni Vlasi predstavljali izrazitu većinu (preko dvije trećine) na prostorima na kojima će se formirati teritorij Varaždinskog generalata, te izrazitu manjina (nešto više od sedmine stanovništva) na teritoriju gdje će se održati kontinuitet institucija srednjovjekovne Križevačke županije.

Prema ovim procjenama je u Varaždinskom generalatu početkom 17. stoljeća živjelo oko 15590 stanovnika, a krajem 17. stoljeća je ukupan broj stanovnika porastao na 50810. Pri tome treba biti oprezan jer je teritorij Varaždinskog generalata krajem 17. stoljeća proširen sa područja porječja Česme (Čazme) na rijeku Ilovu, a i teritorizacija Varaždinskog generalata je bio proces koji je trajao praktički čitavo 17. stoljeće. Križevačka županija je krajem 16. odnosno početkom 17. stoljeća imala oko 12350, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća 33580 stanovnika.

Stjepan Pavičić je napisao kako su krajiške vlasti oko 1630. godine računale kako je na području Križevačke krajine bilo do 1200 srpskih kuća i to "700 doseljenih iz pakračkog sandžaka, 500 iz virovitičkog i voćinskoslatskog kotara".²⁰ Pavičić se za ovu tvrdnju pozvao na podatak iz Lopašićevih Spomenika Hrvatske krajine, ali je u svojoj tvrdnji očito pogriješio jer iako Lopašić za 1628. godinu stvarno donosi podatak o 1200 vlaških kuća, nigdje izričito ne kaže da se radi o Križevačkoj krajini.²¹ Pregledom cjelokupnog spisa može se zaključiti kako se radilo o 1200 vlaških kuća u cijelom Varaždinskom generalatu.

Na osnovi ove procjene Pavičić je pokušao utvrditi da je u Križevačkoj krajini oko 1630. pored 1200 vlaških kuća bilo još "400-600 domova predavaca i drugih hrvatskih doseljenika. Samih je predavaca moglo biti u to vrijeme oko 300-450 kuća".²² Pavičić, na žalost, nije objasnio na koji je način došao do ovih podataka, što otvara opravdanu sumnju u točnost njegovih procjena. Još jednom napominjem kako je podatak o 1200 vlaških kuća u Križevačkoj županiji oko 1630. netočan jer se, kako sam ranije utvrdio, ta obavijest odnosi na sve Vlahe Varaždinskog generalata.

Ostaje otvoreno pitanje da li je moguće izračunati makar približni udio Slavonaca i Predavaca u Križevačkoj natkapetaniji. Kada je 31. srpnja 1647. križevački zapovjednik Galler izvještavao Ratno vijeće spomenuo je kako trećina, ako ne i polovica njegovih ljudi bila iz redova Predavaca i Slavonaca.²³ Prema podacima iz 1641. u Križevačkoj natkapetaniji je bilo najmanje 600 kuća pravoslavnih Vlaha.²⁴ Ukoliko se gore navedeni podaci uzmu kao točni, onda bi Predavci i Slavonci činili najmanje 300 (trećinu), a najviše 600 (polovicu) obitelji Križevačke krajine.

Kako bi provjerili ove procjene potrebno je proanalizirati podatke o stanovništvu koje su donosili pojedini suvremenici. Prema izvješću od 20. kolovoza 1641. na prostoru Koprivničke, Križevačke i Ivaničke kapetanije je bilo 1100 Vlaha (Valachi), a vladika Maksim Predojević je rekao Rafaelu Levakoviću kako je na teritoriju cijele Zagrebačke biskupije bilo 11.000 kuća šizmatika (Scismatico).²⁵

U izvješću datiranom prije 20. prosinca 1641. piše da su na prostoru Koprivničke kapetanije (Capitanato di Capronza) Vlasi živjeli u devet sela sa 204 kuće, u Križevačkoj kapetaniji (Capitanato di Crisio) Vlasi su obitavali u četrdeset sela sa 600 kuća, a u Ivaničkoj kapetaniji (Capitanato di Ivanich) u devet sela sa 296 kuća. U ovom izvješću piše da je na prostoru Zagrebačke

²⁰ S. Pavičić, Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, Zagreb 1953., str. 215.

²¹ SHKR, knj. 2, str. 147.

²² S. Pavičić, Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, str. 215.

²³ SHKR, knj. 2, str. 278.

²⁴ M. Jačov, Spisi kongregacije za propadandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644., Beograd 1986., str. 538.

²⁵ M. Jačov, Spisi kongregacije, str. 522.

biskupije živjelo oko 74.000 Vlaha, a u selima triju spomenutih kapetanija bilo je oko 1100 vlaških kuća.²⁶ Podatak iz 1641. o 1100 vlaških kuća, ako je točan, pokazuje kako je broj vlaških kuća smanjen sa 1256 koliko ih je bilo početkom 17. stoljeća.²⁷ U Koprivničkoj kapetaniji je ostalo 204 kuće, u Križevačkoj je smanjen sa 756 na 600, a u Ivaničkoj je ostao 296. Prema tome bi broj vlaških kuća bio najviše smanjen u Križevačkoj krajini.

Radi kontrole procjena ukupnog broja stanovnika moguće je usporediti dobivene rezultate sa protostatističkim popisima stanovništva iz druge polovice 18. stoljeća. Prema prvim protostatističkim popisima Varaždinske krajine vidljivo je kako ovo područje 1756. imalo 61125, a 1763. 53762 muškarca. Prve podatke o ukupnom broju stanovnika na ovom prostoru imamo tek iz 1765. godine kada je u Varaždinskoj krajini popisano 106727 stanovnika.²⁸ To bi značilo da je ukupni broj stanovnika vojnokrajiskog dijela istraživanog područja udvostručen u od kraja 17. do druge polovice 18. stoljeća.

Demian za početak 19. stoljeća u Varaždinskoj granici spominje postojanje 10194 kuća. Od toga je bilo 7264 kuće katolika i 2930 kuća pravoslavnih.²⁹ Krajem 17. stoljeća sam na prostoru Varaždinskog generalata procijenio broj pravoslavnih kućedomaćina na 4693, a katoličkih na 4717 što znači kako je tada na vojnokrajiskom dijelu istraživanog područja ukupno popisano 9680 kućedomaćina. Prema tome bi i pravoslavni i katolici krajem 17. stoljeća predstavljali približno polovicu stanovništva Varaždinskog generalata. Poistovjetimo li približni broj kućedomaćina sa brojem kuća, možemo doći do dva zaključka: 1) kako je kroz čitavo 18. stoljeće došlo do porasta broja kuća za samo 500-tinjak i 2) kako je kroz 18. stoljeće došlo do značajne promjene u vjerskom sastavu stanovništva tj. broj pravoslavnih je pao sa gotovo 50 posto na 29 posto, a istovremeno je broj katolika porastao sa oko 50 posto na 71 posto. Popis iz 1763/64. bilježi u Varaždinskoj krajini 35267 muških katolika i 18495 muških pravoslavnih, koji su svi zajedno živjeli u 10637 obitelji³⁰ Pretpostavimo li da je na muškarce došao približni (ili neznatno veći) broj žena, onda je moguće ustanoviti kako je tada u Varaždinskoj krajini živjelo oko 108.000 stanovnika. To bi značilo da je u jednoj obitelji u prosjeku živjelo 10,1 članova.

Prema popisu stanovništva iz 1857. godine na prostoru Varaždinske krajine popisano je 106801 katolik i 33202 pravoslavnih stanovnika (ukupno 140003 stanovnika).³¹ Iz toga je jasno vidljivo kako je udio pravoslavnih kroz prvu polovicu 19. stoljeća pao na 24 posto, a broj katolika porastao na 76 posto.

Preostaje još objasniti kako je na jednoj strani uz mali porast kućedomaćina (od oko 1700. do 1763/64. godine od 9410 na 10637 ili za 1200 tj. porast je iznosio 15 posto)³² došlo do udvostručenja ukupnog broja stanovnika. Za razliku od druge polovice 17. stoljeća (i početak 18. stoljeća), kada sam za izračun uzeo srednju vrijednost koeficijenta tj. 5,4, što predstavlja sredinu između najniže (3,3) i najviše (7,5) vrijednosti zabilježene u izvorima.

²⁶ Jačov, Spisi kongregacije, str. 537-539.

²⁷ *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Urbaria et conscriptions, E 156, Irregistrata, Fasc. 6, br. 52, str. 147-150.

²⁸ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 48.

²⁹ J. A. Demian, Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen, 4: Statistische Beschreibung der Militär-Grenze, Bd. 1, Wien 1806, str. 267.

³⁰ Kriegsarchiv Wien (KA), Akten des Wiener Hofkriegsrats, 1764-X-12/5; K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 94.

³¹ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. nach der Zählung vom 31. Oktober 1857, Wien 1859.

³² Karl Kaser je za 1733., na žalost bez uporišta u izvorima, naveo da kako je u Varaždinskom generalatu živjelo 10000 obitelji. K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 110. Uzmemo li u obzir kako je u Varaždinskom generalatu oko 1700. živjelo 9410, a 1763/64. 10637 obitelji/kućedomaćina, onda je podatak o oko 10000 obitelji 1733. vrlo vjerojatan.

Tablica 18 - Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu u ruralnim područjima Varaždinskog generalata i Križevačke županije

Naselje/područje	Period	Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu
1763/64.	Varaždinska krajina	10,1
1771.	Križevačka županija	8,85
1771.	Varaždinska krajina	9,96
1785/87.	Križevačka županija	10,25
1802.	Đurđevečka pukovnija	8,4
1802.	Križevačka pukovnija	11,9
1787/89.	Novigrad Podravski (župa)	6,5
Druga polovica 18. st.	Drnje (župa)	5,9-7,2
Druga polovica 18. st.	Virje (župa)	5,6-6,5
Druga polovica 18. st.	Kuzminec (župa)	7,7-8,8
1789.	Đelekovec (župa)	9,2
1787/89.	Križevci (ruralni dio župe)	7,2
1770.	Ivanić (župa)	9,5
1771.	Rakovec (župa)	11,3
1771.	Vrbovec	11,2
1771.	Velika Lovrečina	9,2
1809.	Velika Mučna (parohija)	9,4
1809.	Novoseljani (parohija)	9,4
1809.	Ivanić (parohija)	9,7
1809.	Narta (parohija)	9,6
1809.	Rovišće (parohija)	11,3
1809.	Gornje Sredice (parohija)	11,1
1809.	Veliki Poganac (parohija)	14,3
1809.	Plavšinci (parohija)	7,7
1809.	Severin (parohija)	8,5
1809.	Bolfan (parohija)	11,3
1809.	Salnik (parohija)	14,2

U drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća je broj ukućana po kućedomaćinu znatno narastao. Na prostoru Varaždinske krajine je 1771. u jednoj obitelji bilo 9,96 članova.³³ U Đurđevečkoj pukovnici je 1802. na jednu obitelj dolazilo 8,4, a u Križevačkoj pukovnici 11,9 članova ili u prosjeku na prostoru čitave Varaždinske krajine 10,15³⁴ što ukazuje da se prosječna veličina obitelji u pojedinim pukovnijama Varaždinske krajine razlikovala te da nije bilo bitnijih razlika između druge polovice 18. i početka 19. stoljeća. U nekim se katoličkim sredinama gotovo udvostručio, a u pravoslavnim ponegdje i gotovo utrostručio. U katoličkim sredinama je on bio nešto

³³ S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični brojevi i poimenični popisi stanovništva, str. 164.

³⁴ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 173.

niži, a u pravoslavcima viši. U katoličkoj župi Ivanić je na jednu kuću dolazilo 9,5 ukućana³⁵, u župi Rakovec 11,3, u Vrbovcu 11,2, u Lovrečini 9,2 ukućana,³⁶ u župi Novigrad Podravski je 1787/89. u jednoj obitelji živjelo 6,5 ukućana,³⁷ u župi Kuzminec je broj ukućana bio od 7,7 do 8,8,³⁸ u župi Drnje od 5,9 do 7,2,³⁹ u katoličkoj župi Đelekovec 9,2⁴⁰, u ruralnom dijelu križevačke župe 7,2,⁴¹ a u katoličkoj župi Virje krajem 18. stoljeća od oko 5,6-6,5 ukućana.⁴² Npr. 1809. je prosječni broj duša u jednom domu u pravoslavnoj parohiji Velika Mučna iznosio 9,4. I u drugim pravoslavnim parohijama je prosječni broj duša po jednom domu bio viši nego u katoličkim sredinama - u parohiji Novoseljani je iznosio 9,4, a u parohijama Ivanić - 9,7, Narta - 9,6, Rovišće - 11,3, Gornje Sredice 11,1 i Veliki Poganac 14,3. No bilo je i nižih prosjeka kao npr. u parohijama Plavšinci - 7,7 ili Severin 8,5.⁴³

To se slaže sa istraživanjima Karla Kaserera koji je utvrdio da su početkom 17. stoljeća velike obitelji u Varaždinskom generalatu bile rijetke tj. "da najveći dio tih obitelji nije živio u zadrugi" te kako 1630. nasljedno pravo "uzima u mogućnost postojanje zadruga", a u stoljeću od objavljivanja "Statuta Valachorum" dolazi do regeneracije zadruga u Varaždinskom generalatu. Kaserer je utvrdio i kako su "u Varaždinskom generalatu veličine zemljišnih posjeda, povećanje pučanstva i zadruga u međusobno tijesnoj vezi" jer je od 1600. do 1756. godine, po Karlu Kasereru, došlo udeseterostručenja pučanstva.⁴⁴ Prema istraživanjima provedenima u ovom radu u razdoblju od oko 1600. do 1756. je došlo do porasta ukupnog broja Varaždinskog generalata za gotovo sedam puta, što bitno korigira Kasererovu procjenu.

Prema popisu stanovništva iz 1787. Križevačka županija je brojila 64077 stanovnika⁴⁵, a prema popisu iz 1804/5. godine u Križevačkoj županiji je živjelo 56962 stanovnika, a od toga 27073 muškaraca katoličke vjere i 1335 muškaraca pravoslavne vjere.⁴⁶ Usporedimo li podatke s vojno-krajiškim područjem, valja zaključiti kako je i u Križevačkoj županiji došlo do gotovo identičnog postotka porasta ukupnog broja stanovništva u istom razdoblju. Od kraja 17. do početka 19. stoljeća je broj pravoslavnih u Križevačkoj županiji porastao. Taj se porast može objasniti time što je broj članova jedne obitelji znatno povećan u odnosu na ranije razdoblje. Npr. broj duša u jednom domu je 1809. u parohiji Bolfan iznosio 11,3, a u parohiji Salnik čak 14,2.⁴⁷ Prosječni broj članova jedne obitelji je mogao znatno narasti za svega nekoliko desetljeća. Križevačka županija primjerice 1771. ima 8,85 stanovnika u jednoj obitelji⁴⁸, a 1785/87. dolazi do porasta na 10,25.⁴⁹

Cijeli istraživani prostor Križevačke županije i Varaždinskog generalata je od početka do kraja 17. stoljeća porastao sa 27940 na 84400 stanovnika. Na čitavom istraživanom prostoru je tijekom

³⁵ NAZ, KV, Prot. 108/IV, 164-167.

³⁶ NAZ, KV, Prot. 136/VII, 367; 138/IX, 1-6.

³⁷ H. Petrić, Pregled razvitka župe Komarnica (Novigrad Podravski), Tkalčić, br. 7., Zagreb 2002., str. 100.

³⁸ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 1983., str. 34.

³⁹ NAZ, KV, Prot. 97/IX, str. 111, 195; Prot. 98/X, str. 141, 195; H. Petrić, Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata, Tkalčić, br. 5, Zagreb 2001., str. 239.

⁴⁰ NAZ, KV, Prot. 97/IX, 100/XII.

⁴¹ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, str. 32-34.

⁴² S. Krivošić, Virje, Iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente, u: Podravski zbornik, sv. 12, Koprivnica 1986, str. 119.

⁴³ Statistički pregled Pakračke eparhije 1702-1929. god.

⁴⁴ K. Kaserer, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 139-141.

⁴⁵ I. Erceg, Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87), Rad HAZU, 461, Zagreb 1992., str. 2.

⁴⁶ M. Lorković, Narod i zemlja Hrvata, Split 2005., str. 74-75.

⁴⁷ Statistički pregled Pakračke eparhije 1702-1929. god.

⁴⁸ S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični brojevi i poimenični popisi stanovništva, str. 164.

⁴⁹ I. Erceg, Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87), str. 6.

17. stoljeća došlo do više nego utrostručenja ukupnog broja stanovnika, s time da valja naglasiti kako je veći porast imalo područje Varaždinskog generalata. Karl Kaser smatra kako je porast broja stanovnika bio "dijelom posljedica naknadnih doseljavanja, a većim dijelom sigurno prirodnog prirasta".⁵⁰ No, na osnovu istraživanja doseljavanja, čini mi se da ipak prvi jači impuls brzome porastu ukupnog broja stanovnika treba tražiti u procesu intenzivne kolonizacije istraživanog područja kroz čitavo 17. stoljeće, a tek će u 18. stoljeću prirodni prirast, uz promjene u strukturi obitelji, odigrati važniju ulogu, što se može vidjeti iz sačuvanih matičnih knjiga.

SUMMARY

In the first half of 17th century, the Orthodox Vlach population had a dominant majority (over two-thirds) in the territory to become the Military Frontier's Varazdin Generalate, and a distinct minority with continuity of medieval institutions (Križevci county) - slightly over one-seventh of entire population. We estimate that in early 17th century in Varazdin Generalate there were 15.590 inhabitants, and by the end of the 17th century their numbers increased to 50.810. These estimates should be taken with caution, as in late 17th century this territory was expanded from Cezma (Cazma) river basin to Ilova river basin as well, while territorialization of Varazdin Generalate was being in process the entire 17th century. By the end of 16th, or rather, the beginning of 17th century, Križevci County had some 12.350 inhabitants, and a century later- population of 33.580. From, the beginning to the end of 17th century, the population of entire researched region of Križevci county and Varazdin Generalate increased from 27.940 to 84.400 inhabitants. During 17th century period, the entire researched area tripled its population in numbers, with particular population growth happening in Varazdin Generalate. It seems that population growth was due to intensive colonization of the researched area throughout the entire 17th century. Only in 18th century onwards, natural increase and changes in family structure would play important roles, which is obvious from the kept birth records.

⁵⁰ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 140.

SCHICKSAL DER DEUTSCHEN IM BARANYA KOMITAT UND IM BARANYA DREIECK NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

SUDBINA NIJEMACA U ŽUPANIJI BARANJI I U BARANJSKOM TROKUTU NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

DESTINY OF THE GERMANS IN BARANYA COUNTY AND IN THE BARANYA TRIANGLE AFTER THE II. WORLD WAR

Lóránt Bali¹

Nyéregyháza

András Mérei²

Gábor Szalai³

Pécs

Hungary

Primljeno: 10. 11. 2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Stručni rad

Profesional paper

UDK / UDC 94(497.5-37)36 Baranja

SAŽETAK

U našem članku raspravljano o sudbini Nijemaca nakon drugog svjetskog rata u povijesnoj Baranji. Želimo prikazati kako je taj problem rješila komunistička vlada u Jugoslaviji i u Mađarskoj. Uzeli smo dva primjera, prema kojima želimo usporediti sudbinu Nijemaca. Jedan od njih je lokalni primjer - selo Véménd i drugi je Baranjski trokut u Hrvatskoj.

Ključne riječi: sudbina Nijemaca nakon drugog svjetskog rata, Baranja, Véménd, Baranjski trokut

Key words: Destiny of the Germans after the II. World War, Baranya, Véménd

PROLOG

Die Vertreter der ungarischen Geschichtsschreibung und Geographie analysieren oft die veränderliche politische Geographie einer historisch-territorialen Einheit. Wir möchten dies auf dem heutigen Gebiet des ehemaligen Baranya Komitats tun. Wir führen das Geschehnis anhand von zwei Fallstudien vor; wie sich die Auswirkungen der Weltgeschichte von Makro- und Mikrogesichtspunkten einer ethnischen Gemeinschaft abbildeten. Es wird durch das Beispiel der Deutschen vom ungarischem Komitat Baranya (Véménd) und dem kroatischen Baranya Dreieck analysiert. In beiden Fällen führte die Stigmatisierung der kollektiven Sündhaftigkeit zu ihrer Evakuierung.

¹ PhD, Assistent, Institut für Tourismus und Geowissenschaften, Hochschule Nyéregyháza, Ungarn

² Promovend, Doktorschule für Geowissenschaften, Universität Pécs, Ungarn

³ Promovend, Doktorschule für Geowissenschaften, Universität Pécs, Ungarn

Das Schicksal der Deutschen in Ungarn ist spezifisch. Die Entscheidung über ihre Aussiedlung und auch die Suspension des Umzuges hingen mit der Entwicklung der ungarisch-tschechoslowakischen Beziehungen zusammen, und führten zu einer Bevölkerungsaustauschvereinbarung. Die Ungarische Bauernpartei, die die Aussiedlung der Deutschen am meisten drängte, argumentierte mit dem Hinweis, dass der Raum mit anderswoher stammenden Ungarn ausgeschöpft werden musste, denn es wurden im Sinne des tschechoslowakisch-ungarischen Bevölkerungsaustausches 89.660 Ungarn aus der Tschechoslowakei und 13.198 Seklern⁴ umgesiedelt.

In Jugoslawien geschahen die Deportationen auch im Geiste der Kollektivschuld, aber leider wurden die Deutschen partiell vernichtet. Dies wird durch die Tatsache unterstützt, dass die Potsdamer Beschlüsse in dieser Hinsicht nicht für Jugoslawien gültig waren. In unserer Analyse zeigen wir die lokalen Besonderheiten und die "Nationalen Unterschiede" der Aussiedlungen.

DIE ANZAHL UND DIE VERTEILUNG DER DEUTSCHEN MINDERHEIT IN TRANSDANUBIEN UND BARANYA

Von den nach dem Zweiten Weltkrieg anlaufenden Bevölkerungsbewegungen wurden die größten Massen durch die Evakuierung der deutschen Bevölkerung bewegt. Die Deutschen bildeten in Ungarn im Jahre 1920 6,9% der Bevölkerung (551.211 Personen), bis 1930 sank ihr Anteil auf 5,5% (478.630 Personen). Im Jahr 1941 sank ihr Anteil an der Bevölkerung jedoch kaum (477.057 Personen), dank der großdeutschen Propaganda, die ihre Assimilation verlangsamen konnte. Die höchste Rate der Deutschen war in Baranya (36%) und in Tolna (26,3%). Also die deutsche Bevölkerung bildete eine Mehrheit in einem hunderttausenden Block nur in einer breiten Zone von der Donau durch Mecsek Gebirge bis Völgység. Diese Region wurde als Schwäbische Türkei benannt und die Deutschen bewahrten ihre Traditionen, Sprache und Nationalität am meisten hier. Dies wird durch die Daten die Volkszählung von 1941 bewiesen, die in Baranya und Tolna lebenden deutschsprachigen erklärten sich zu dem höchsten Anteil der deutschen Staatsangehörigkeit (Tolna: 76%, Baranya: 72,7%, Landesdurchschnitt: 63%). Die Ursache ist, dass die Nazi-Agitation die größten Ergebnisse in der Region Süd-Transdanubien, vor allem in ländlichen Gebieten erreichte. Im Kreise der deutschen Landbevölkerung fand zwischen 1930 und 1941 eine erhebliche Dissimilation statt, die Zahl der Landdeutschen erhöhte sich von 397.100 bis etwa 418.419 (SZABÓ, A. F. 1998).

HINTERGRUND DER AUSSIEDLUNGEN DER DEUTSCHEN IN UNGARN

Nach dem Allgemeinwissen über die Potsdamer Beschlüsse nach 1945 wurde die Frage der Abschiebungen ernsthaft diskutiert. Es ist weniger bekannt, dass die Frage der Vertreibung der Deutschen zum ersten Mal durch die FKGP (Unabhängige Kleinbauernpartei) aufgegriffen wurde. Ferenc Nagy sprach darüber in einer politischen Kundgebung Ende November 1944 nach der

⁴ Die Seklern von Bukowina wurden am 7. Januar 1764 durch dem so genannten "Gefahr von Mádéfalva" in vier bukowiner Dörfer angesiedelt. Am 11. Mai 1941 vereinbarte die ungarische und rumänische Regierung, dass die Einwohner dieser vier Dörfer nach Ungarn umgesiedelt werden. Die ungarische Regierung beheimatete die Seklern auf den von Jugoslawien wiedereroberten Gebieten. Nach dem 6. November 1944 war die ungarische Regierung gezwungen, die Seklern wegen der Kämpfe in der südliche Grenzzone Ungarns nach Transdanubien umsiedeln zu lassen. Letztendlich wurden die Seklern in den Siedlungen der ehemaligen Deutschen von Baranya und Tolna Komitat gesiedelt, ihre Nachfolger leben heute in ebendiesen Siedlungen.

Besatzung der Stadt Pécs durch die Sowjets. Später minderte sich der Standpunkt der Kleinbauern, weil die deutsche Bauernschaft den Basis ihres Votantenkreises bildete. Die Sozialdemokraten waren ähnlicher Meinung, weil in ihren Reihen eine beträchtliche Anzahl von Deutschen, vor allem in der Industrie- und Bergbaugebieten waren (ZINNER, T. 2004).

Von der Kommunistischen Partei am 30. November 1944 ausgegebenes Programm erfasste den Auftritt gegen die kompromittierte deutsche Minderheit, mit der Frage der Bodenverteilung zu verknüpfen. Für die Zwecke der Bodenreform waren die Grundbesitze der Verräter, der Kriegsverbrecher, der Mitglieder des Volksbundes und der Mitglieder des deutschen Heeres erwünscht (SZENYÉRI, Z. 2002).

Die Frage der Strafverfolgung der Deutschen in Ungarn wurde nach der Ausgabe der Bodenreformverordnung am 17. März 1945 hervorgekehrt. Das Gesetz erklärte, dass in seiner Gesamtheit und ohne Rücksicht auf die Größe, die Grundbesitze der Landesverräter, die Leiter der Pfeilkreuzler, der Nationalsozialisten und anderer Organisationen, zzgl. Mitglieder des Volksbundes, Kriegsverbrecher und volksfeindlichen beschlagnahmen werden sollten. Die Verordnung räumte Recht für kollektive Beurteilung ein (TÓTH, Á. 1993).

Vor dem Einmarsch der Russen flohen mehrere Mitglieder des Volksbundes von Baranya und Tolna weg. Aus den Reihen der in der deutschen Wehrmacht Kämpfenden flüchteten auch viele mit den deutschen Truppen freiwillig, später folgten ihnen auch die Familienangehörigen. Dann folgte 1944-45 die erste echte Vergeltungsmaßnahme der Deutschen, Tausende von ihnen wurden in die Sowjetunion deportiert. Die Rote Armee ließ sie als "Gutmachung" transportieren und sie wurden als Zwangsarbeiter angestellt. Die Deportierten wussten nicht wohin sie gebracht wurden, die offizielle Erklärung war aber, dass sie an das südliche Grenzgebiet Ungarns gehen müssen, um Mais zu brechen (SZENYÉRI, Z. 2002.)

Auf solche einheimische Prämisse folgten November 1945 die Potsdamer Beschlüsse, die die Möglichkeit zur Aussiedlung von ca. 400-500 Tausende Deutschen ergaben. Die Frage ist, ob diese Entscheidung verbindlich war, oder ob sie nur Empfehlungen und Möglichkeiten für Ungarn formulierte (SZENYÉRI, Z. 2002). Am 29. Dezember 1945 wurde die Verordnung 12.330/1945 M.E über die von Ungarn nach Deutschland deportierenden Deutschen proklamiert. "Ungarische Staatsbürger, die bei der letzten Volkszählung sich als deutsche Volkszugehöriger oder deutsch Muttersprachler anerkannten oder wer den ungarisch klingenden Familiennamen auf deutsch klingenden veränderte oder diejenigen, die Mitglieder des Volksbundes oder einer anderen deutschen bewaffneten Truppe waren, sind nach Deutschland umzusiedeln verpflichtet." (SZABÓ, A. F. 1998).

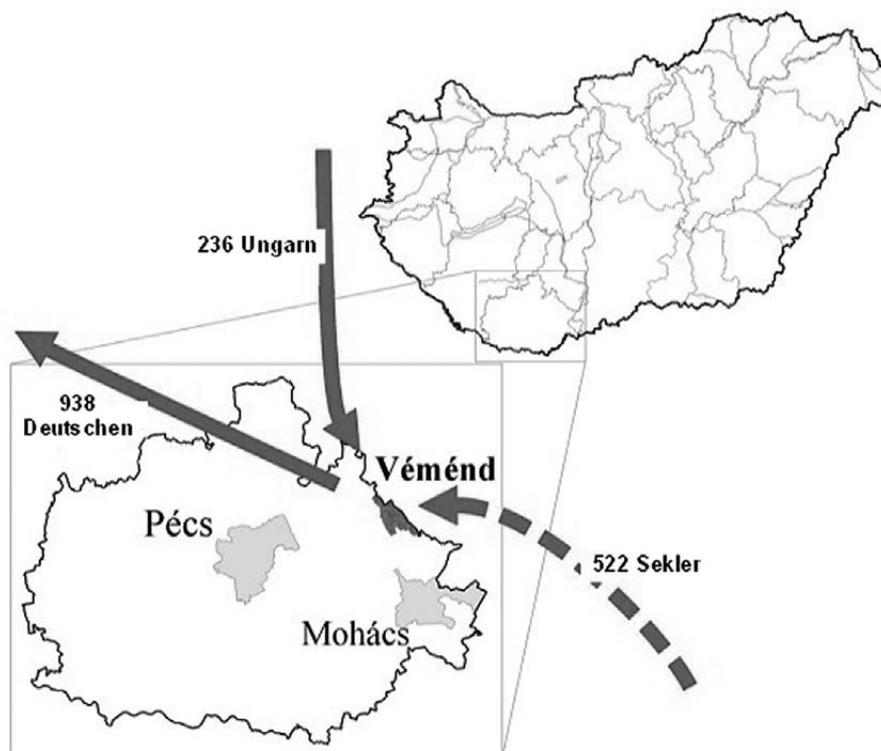
AUSSIEDLUNG DER DEUTSCHEN VON VÉMÉND

Anfang September 1947 kam ein Komitee in das Dorf, welches eine Liste aus den Aussiedlern machte, aber nicht nur die Mitglieder des Volksbundes, sondern auch die Deutschen mit Ungarergesinnung standen auf der Liste. Die Aussiedlung geschah in der Nacht 14-15 September 1945, der Bevölkerung wurde aber am 7. September angekündigt zusammenzupacken, dann wurden sie auf den Bahnhof transportiert. Zu dieser Zeit wurde das Dorf von der Außenwelt versperrt und die Bahnzüge durften nicht angenähert werden, aber viele Seklern und Hochländer holten Lebensmittel für die Deutschen, die in den Wagen waren. Alle Gepäcke wurden überprüft und sie durften nur 20 kg Mehl und 10 Forint pro Person mitnehmen, die Reste des Geldes wurden enteignet.

Die Gliederung der Deutschen hängt von den gegen sie angewandten Nachteilen ab. Auf dieser Grundlage können wir über den in Verfall leidenden sprechen, einschließlich über diejenigen, die unter der Verlegung ihr Dorf verließen, von denen, die nach ein paar Jahren zurückkamen und

diejenigen, die das in Beschlag genommene Haus wieder kauften. Die andere Gruppe der unter Beschlagnahme leidenden verließ ihre Häuser nicht. Eine weitere Gruppe der Aussiedler ist, die in die BRD und DDR hinauszogen. Aus der DDR flohen viele in die BRD. Außerdem gehören hierher noch Vertriebene, die unterwegs oder aus den Besatzungszonen nach Deutschland zurückflüchteten und das Exil unternahmten.

Die Deutschen, deren Heimat im eigenen Augen bereits in hohem Ansehen stand, verließen ihr Dorf nicht gern. Die Interviews zeigen auch, dass als Diskriminierung bei ihrem größeren Teil, unabhängig von ihrer früheren politischen Haltung, eine kollektive Anklage angewandt wurde. Die Täter der Evakuierung achteten nicht darauf, dass einige früher Mitglieder der "ungarischen Partei" und Folger der Bewegung "Treue zur Heimat"⁵ waren. Sie beachteten eine Sache: das für die Siedlung verwendbare Haus und Besitztum. Daher zeigte sich, dass die ärmeren ehemaligen Volksbundmitglieder und Anführer zu Hause blieben, während die reicheren Deutschen mit Ungarersinnung gehen mussten. Die Deportation verursachte in den Reihen der Deutschen Trauma, Bruch ihres Nationalbewusstseins und bis heute dauernde Angst, die Praxis der Aussiedlung entbehrte des humanen Verhaltens und der Gesetzmäßigkeit. Aus diesem Grund erklärten sich nach den Daten der KSH (Amt für Zentrale Statistik) 1949, von den restlichen 220.000 Deutschen in Ungarn nur 22.455 als ihre als deutsche Muttersprachler, die anderen 198.000 Deutschen leugneten ihre Volkszugehörigkeit, wagten nicht die Nationalität und die Muttersprache zu bekennen (1. Abbildung).

1. Abbildung: Die Richtungen und Statistiken der Véménd betreffenden Aus- und Einsiedlungen.
Quelle: LÁSZLÓ, P. 2004, FÖLDI, I. 1987, KSH. Red.: SZALAI, G.

⁵ Im Zweiten Weltkrieg organisierte ein Teil von der Deutschen in Ungarn eine Bewegung mit dem Titel "Treue zur Heimat" gegen die deutschen Besatzer. Die Mitglieder der Bewegung waren bereit zu kompensieren des Volksbundes, ihre nationale Identität und Muttersprache aufzugeben, zur Beweisung ihrer Verbundenheit mit der ungarischen Heimat.

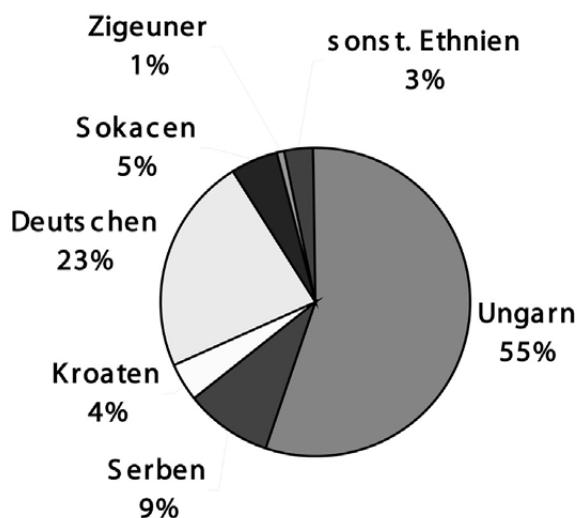
GESCHICHTE DES BARANYA DREIECKS

Seit 1944, der Aussiedlung und Einsperrung der Deutschen in Arbeitslager beschleunigte sich die ethnische Homogenisierung, die bereits zwischen den beiden Weltkriegen begann. Dies wurde unter anderem von dem Faktor verstärkt, dass die Beschlüsse der Potsdamer Konferenz auf Jugoslawien nicht gültig waren. So können wir nicht nur über Aussiedlungen, sondern auch über die geplante Zerstörung der Deutschen reden. Die genaue Zahl der Deutschen aus dem Baranya Dreieck, die in Arbeitslager beurteilt wurden und als Aussiedler lebten, ist nicht bekannt. Schon lange vor der Potsdamer Konferenz wurden die Vermögen und Besitze der mit dem Nazi-Deutschland kollaborierenden und anderer deutschen Volkszugehöriger nach der Entscheidung AVNOJs von 21. Oktober 1944. konfisziert und kollektivisiert. Danach, am 11. Juni 1945 wurde der Beschluss der jugoslawischen Regierung über die nach Deutschland zu deportierenden Deutschen erlassen. (GEIGER, V. 2008)

Das fast vollständige Verschwinden der Deutschen aus dem Baranya Dreieck war der Anfang einer großen ethnischen Neuordnung. Ihre Plätze wurden von den Kriegsschäden leidenden Kordun, Banja Luka, Dalmatien und von den überbevölkerten Zagorje und Muraköz stammenden (ursprünglich nicht homogen ethnisch zusammengesetzten) Südslawen übernommen. Nach den Vereinbarungen, die den II. Weltkrieg abschlossen, wurde das Baranya Dreieck ein Teil Kroatiens, zurzeit ist es ein Teil des Komitats Baranjsko-Osječko.

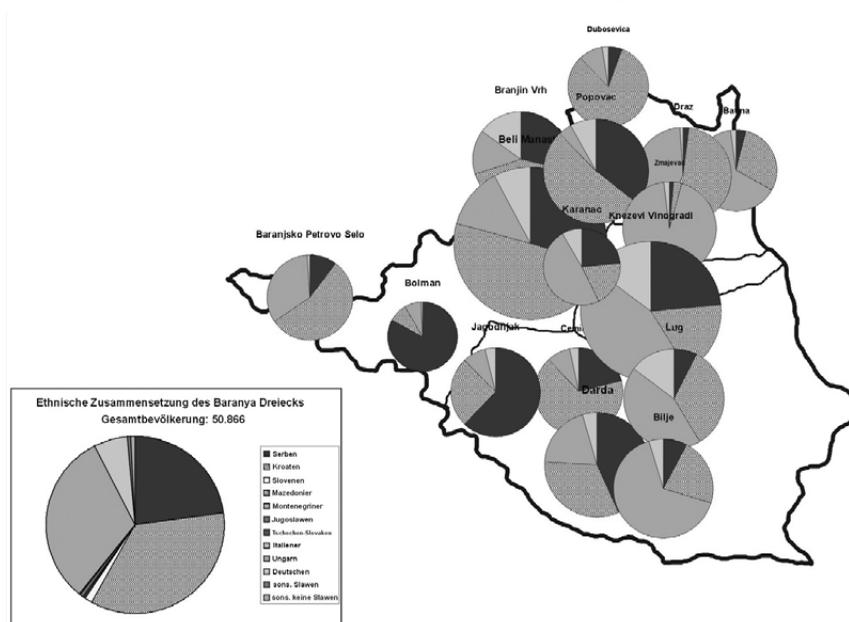
Im Vergleich der Volkszählungen 1941 und 1953, erscheint die Maße der ethnischen Homogenisierung: der Anteil der Bevölkerung der Kroaten stieg von 4-7% (1941) auf 35,4% (1953) in dem Baranya Dreieck. Der Anteil der Serben wuchs auch, von 9-14% auf 22,8% und sie schafften absolute Mehrheit in den Bezirken Bolman (Bolmány) und Jagodnjak (Kácsfalu), und eine relative Mehrheit in dem Bezirk Darda (Dárda). So erreichten die Südslawen eine absolute Mehrheit (im Jahr 1941 war die Rate der Südslawen zwischen 12-24%). Der Anteil der Ungarn nicht drastisch verringern, seit 1941 - in Anbetracht der Umstände - Personen erklärten sich zur ungarischen Nationalität in Ungarisch als ihre Muttersprache an. Der Anteil der Ungarn verringerte sich nicht drastisch, im Jahr 1941 - in Anbetracht der Umstände - erklärten sich mehr Leute als ungarisch Volkszugehöriger, als Ungarsprachiger. Ausgehend von dem Anteil der Muttersprachlerrate beträgt der Rückgang nur 4,5%. In den Bezirken Zmajevac (Vörösmart) und Bilje (Bellye) bildeten die Ungarn eine absolute Mehrheit. Es ist bemerkenswert, dass die genaue Anzahl der Ungarn, sowie die der Deutschen wegen der Sanktionen nicht bekannt ist. Der Flächenverlust der Deutschen ist am deutlichsten. Von der Gesamtbevölkerung des Baranya Dreiecks war der Anteil der Deutschen 1931 30%, 1941 23-27% und im Jahr 1953 lediglich 6,3% (3. Abbildung). Im größten Anteil nahm das Deutschtum in den Bezirken Darda (Dárda), Čeminac (Laskafalu), Jagodnjak (Kácsfalu), Beli Manastir (Pélmonostor) und Popovac (Baranyabán) ab. In den 1930er, 40er Jahren waren diese ihre wichtigsten Bezirke. In den anderen Bezirken war ihre Rate schon geringer, gleichzeitig zeigt das auch, dass die früher in der Minderheit lebenden Deutschen nicht ausgesiedelt wurden.

Unter Berücksichtigung der Kriegsjahren und der ethnischen Umlagerung der Bevölkerung, ist der Rückgang der Gesamtbevölkerung des Baranya Dreiecks etwa 7.000 Personen im Vergleich zu den Jahren 1941 (57 831) und 1953 (50866). Bei der Volkszählung 2001 in Kroatien war die Bevölkerungszahl des Baranya Dreiecks rund 42.000, die größten Ethnien bildeten die Kroaten (23 700) und Serben (8 600). Die Zahl der Ungarn war etwa 7.100, während der Anzahl in den 1930er Jahren in der relativen Mehrheit lebenden Deutschen war nur 450 - die meisten von ihnen leben in den Bezirken Beli Manastir (Pélmonostor) und Kneževi Vinogradi (Hercegsz l s) (2. Abbildung).

2. Abbildung: Ergebnis der lokalen Bevölkerungszählung nach der Zurückeroberung des Baranya-Dreiecks (1941)
Red.: MÉREI, A.

Ethnische Raumstruktur des Baranya Dreiecks (1953)

3. Abbildung: Ethnische Raumstruktur des Baranya-Dreiecks (1953) Red.: MÉREI, A.

KONKLUSION

In beiden untersuchten Fällen, sowohl in Ungarn als auch in Kroatien, war das Gehören zu der deutschen Minderheit der Hauptgrund für den Umzug und andere Drangsale. In Ungarn genehmigte außer ihrer Kollaboration mit den Nazis auch die Abneigung der ungarischen Bewohner (was wurde durch die starke kulturelle und sprachliche Trennung, und auch durch eine günstige finanzielle Lage resultiert) dazu, dass die ungarischen Parteien auch mit Aussiedlung einverstanden.

Darüber hinaus wirkte die Zwangssituation, die sich durch die Umziehung der Seklern und ungarischer Familien vom Landkreis Hochland in den Komitat Baranya zeigte. Ein Teil der Aussiedler verließ das Land freiwillig, der Rest mit der Hilfe der staatlichen Organisationen.

Auch in Jugoslawien begannen die Vorbereitungen der Aussiedlung noch vor dem Ende des II. Weltkrieges, die im Unterschied zu den Ungarischen, in vielen Fällen mit dem Genozid endeten. In dem Baranya Dreieck war die Umsiedlung der Deutschen nicht so sehr organisiert, wie in der Bácska, sie geschah eher freiwillig. Daneben bildeten sie keinen geschlossenen Block, und waren nicht in einer absoluten Mehrheit in jeder Siedlung.

Im Fall von Jugoslawien spielten die slawischen Homogenisierungsbestrebungen eine bedeutende Rolle. Im Fall von Ungarn aber spielten nicht die Homogenisierung eine wichtige Rolle, sondern die aus dem ungarisch-tschechoslowakischen Bevölkerungsaustausch resultierenden Missverhältnisse und der Zwang der Niederlassung der Seklern.

LITERATURVERZEICHNIS

- ALBERT G. 1983. Emelt fővel. - Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 510 p.
- A. SAJTI E. 2004: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 108-143, pp. 179-235.
- BADE, K. J. 1992. Deutsche im Ausland - Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart. Verlag C. H. Beck, München, pp. 333-464
- BEER, J. 1989. Donauschwäbische Zeitgeschichte aus erster Hand. - Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1989, pp. 22-55
- CZIBULKA Z. - HEINZ E. - LAKATOS M. (összeáll.) 2004. A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. - Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya: Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, Budapest. 377 p.
- FEHÉR I. 1996: A soknemzetiségű Baranya a 20. században. Pannónia Könyvek, Pécs, pp. 119-131.
- FÖLDI I. 1987. Mádéfalvától a Dunántúlig. - Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd. 250 p.
- FÜZES M. 1990. Forgósziel: Be- és kitelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944-1948 között: Tanulmány és interjúkötet. - Baranya Megyei Levéltár, Pécs. 186 p.
- FÜZES M. - ÚJVÁRI A. 1999. Die Tragödie einer Generation - Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen, Budapest, 1999. pp. 5-61.
- FÜZES M. (szerk.) 2000: Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 5. Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1938-1944. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 297 p.
- GEIGER, V. 1997. Nestanak folksdojčera. Nova Stvarnost, Zagreb, pp. 9-69, pp. 143-151.
- HAMM, F. 1952. Bei den Donauschwaben in den USA. Eine Besuchsfahrt von Franz Hamm. Neuwerbaß-Bonn. "Donauschwäbische Beiträge" - Heft 1. Donauschwäbische Verlags A. G., Salzburg, 76 p.
- GULYÁS L. 2005: Két régió-Felvidék és Vajdaság-sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig Hazai Térségfejlesztő Rt.
- KÓKAI S. (szerk.) 2006. A Délvidék történeti földrajza: A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. - Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke, Nyíregyháza, 2006, 314 p.
- LÁSZLÓ P. 2004. Fehérlaposok: Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. - Völgységi Tájékoztató Alapítvány, Szekszárd. 302 p.
- Ost-Dok. 2 Nr. 399: Erlebnisberichte zur Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-Europa pp. 1-26
- Ost-Dok. 16/138: Angaben über die Natürliche Bevölkerungsbewegung in den Gemeinden der Batschka, der Baranja und des Banats ohne Rücksicht auf die Volkszugehörigkeit von 1900-1936, bei den deutschen Mehrheitengemeinden bis 1940 pp. 124-155.
- Popis Stanovništva 1953. Knjiga XI. Starost, Pismenost i Narodnost. Podaci za opštine prema upravnoj padeli u 1953 godini. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni Zavod za Statistiku, Beograd, 1953, pp. 463-464.

- SEPP, J. 1982. Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien. Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, pp. 238-262.
- SZABÓ A. F. 1998. Egymillióval kevesebben. - Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs. 234 p.
- SZENYÉRI Z. 2002. A Tolna és Baranya megyei németek sorsa a betelepítésektől napjainkig. - Dombóvári Német Kisebbségi Önkormányzat, Dombóvár. 240 p.
- TÓTH Á. 1993. Telepítések Magyarországon 1945-1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. - Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét. 221 p
- TROSZT S. - MERKI L. (szerk.) 1980. Válogatott dokumentumok a baranyai háromszög politikai történetéhez 1941-1944. - Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1980, 283 p.
- VADKERTY K. 2001. A kitelepítéstől a reszlovakizációig: Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. - Kalligram Kiadó, Pozsony. 703p
- WÜSCHT, J. 1965: Die Baranja. - Ost-Dok. 17. 1. pp. 142-159.
- ZINNER T. 2004. A magyarországi németek kitelepítése. - Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest. 284 p.

ARCHIVARISCHE QUELLEN

- I. Archiv Komitat Baranya: Die Briefe des Scheriffes Komitat Baranya:
BML 655/főisp. biz. 1941.
BML 2/elh. 1942.

ABSTRACTS

In our article we details the destiny of the Germans after the II. World War in the historical Baranya. We'd like to present how the communist regimes solved the problem in two different states that we try to compare also. The first is a local example, a village in Baranya County, Hungary called Véménd, the other is the Baranya triangle, which is part of Croatia.

MIGRACIJA IZ JUŽNE MAĐARSKE PREKO DRAVE I SAVE KRAJEM XIX. STOLJEĆA

MIGRATION TO SOUTHERN HUNGARY ACROSS THE DRAVA AND SAVA RIVER AT THE END OF THE XIX CENTURY

Béla Makkai

Sveučilište

Karoly Gaspar

Budapest

Hungary

Primljeno: 15. 12. 2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94(497.5-37)74

SAŽETAK

U Slavoniji dio starosjedilačkog mađarskog naroda preživio je i tursko doba u selima kraj rijeke - Osijek i Vuka. Statistička istraživanja već u godini 1910. iskazala su broj mađarskog stanovništva od 104.000 žitelja.

Studija izučava pravce i razloge migracije za vrijeme dualizma i analizira sociološke i političke posljedice. Dok hrvatski povjesničari rado koriste na predmetnu temu riječ "kolonizacija", Makkai ukazuje na spontanost ovih procesa: tako da preseljenje iz susjednih mađarskih županija prije svega opravdava s demografskim bumom, s feudalnim vlasničkim odnosima nad zemljom, velike štete zbog filoksere, s potrebom za radnom snagom i s dobrim cijenama zemljišta. Stavovima Makkaija daju oslonac i diasporična naseljenost i osakaćena društvena sociološka struktura (uglavnom nadničar i sluga). U slavonskim županijama ipak je prevladao strah od zaostajanja tih županija (uglavnom na graničnim područjima) i na osnovi velikopolitičkih posljedica generirala etničke konflikte. To je dovelo 1904. godine do tzv. Slavonske akcije u sklopu narodnog sigurnosnog programa.

Ključne riječi: demografski bum, migracija, useljenje, Mađar, njemačka dijaspora, modernizacija velikoposjedničkih odnosa, interetnički odnosi, manjinske mađarske škole, analfabetizam, asimilacija, Slavonija, pogranični pojas, Bosna i Hercegovina, Slavonska akcija.

Key words: Key words: demographic boom, migration, immigration, Hungarian, German diaspora, modernisation of landownership relations, inter-ethnic relations, minority Hungarian schools, literacy, assimilation, Slavonia, border zone, Bosnia and Herzegovina, Slavonian action.

U povijesti Bosne i Hercegovine mađarska nazočnost se može utvrditi od srednjeg vijeka. Brojni su ugarski kraljevi imali titulu "kralj Rame (Bosne) i Huma" što je ponekad bila samo formalna titula a ponekad stvarna vlast. Nakon prestanka privremenih mostobrana stečenih za vrijeme vojnih operacija dvaju Hunyadija, vojskovođe Jánosa Hunyadija i njegovog sina, kralja Matijaša, ove dvije su se balkanske pokrajine ponovno našle u bližim političkim i državnopravnim odnosima s Ugarskom tek nakon okupacije 1878. i aneksije 1908. godine.

Međutim u Slavoniji možemo govoriti o autohtonoj nazočnosti Mađara, premda je po dokazima geografskih imena i pisanih dokumenata starosjedilačka mađarska populacija za vrijeme turske vladavine gotovo u potpunosti istrijebljena. Samo je nekoliko mađarskih naselja uspjelo opstati na povoljnijim geografskim položajima i sačuvati svoj mađarski karakter: Retfala kraj Osijeka, Korog na močvarnom području rijeke Vuke, Hrastin i Laslovo, te Bingula, Irig, Erdevik i Maradik u Srijemu. Prema procjeni Eleka Fényesa 1840. godine je broj tih ostataka Mađara u Hrvatskoj iznosio 5050 [0,32 %].¹ U drugoj polovici XIX. stojeća se međutim odvijala migracija koja je bila baš suprotna kretanju južnoslavenskih naroda u prijašnjim stoljećima, a koja je znatno promijenila etničku sliku tih krajeva.

Prvobitni razlog tih velikih kretanja pučanstva bio je *demografski bum* koji je u odnosu na Zapadnu Europu s nešto zakašnjenja stigao i u istočni, jugoistočni dio kontinenta. Gospodarstva te regije koja je uporno čuvala svoj ruralni karakter - među njima i ono mađarsko - nisu bila u stanju izdržavati demografski višak koji je nastao visokim natalitetom i naglim padom mortaliteta. Zbog zakašnjele privredne i društvene modernizacije trebamo naglasiti prije svega nedostatak mogućnosti za zapošljavanje u industriji, s obzirom da agrarni sektor nije bio sposoban stvarati toliko novih radnih mjesta kao industrijski sektor.

Početak razdoblja dualizma nije se odvijala u dovoljnoj mjeri i dovoljnom brzinom sektorska migracija, dakle prelaženje viška radne snage iz agrarnog sektora u industriju. Porast mogućnosti zapošljavanja u industrijskom sektoru nije mogao pratiti znatni porast pučanstva iako su se te dvije pojave zbivale - za razliku od istih na Zapadu - skoro u sinkroniji. Stoga je *egzistencijalna kriza* koja je zatekla široke mase pretežno opterećivala agrarni sektor koji je tradicionalno bio karakterističan za tu regiju. Mađarska poljoprivreda je bila u teškoj situaciji zbog nesrazmjera posjedne strukture, usitnjavanja posjeda, feudalnih prepreka u trgovini zemljom, visokih poreza, nedostatka kredita i ostalih okolnosti. Mađarska poljoprivreda je bila opterećena i konkurencijom jeftinog ruskog i prekomorskog žita koja se pojavila od 1870-ih godina, sve jačim protekcionizmom na europskim tržištima, te zarazom filoksera koja je uništila skoro pola mađarskih vinograda.

Sezonski poslovi u poljoprivredi, državna ulaganja u svrhu razvijanja infrastrukture i javni poslovi privremeno su desecima tisuća ljudi mogli osigurati opstanak. Masovna vanjska migracija, koju je unutarnja migracija prilagođena ponudi tih mogućnosti za zapošljavanje mogla samo privremeno odgađati, počela je 80-ih godina XIX. stoljeća. Ta je migracija krenula uglavnom sa zaostalim, prenapućenim periferijama naseljenih nacionalnim manjinama. Kao što je poznato tek je svaki treći iseljenik bio mađarske nacionalnosti (što je bilo ispod omjera Mađara od 50 % u cijelom stanovništvu), ali je ovaj relativno niski iseljenički gubitak pokazivao rastuću tendenciju od prekretnice stoljeća. Situacija je bila i tim teža jer su kanale koji su iseljenike mogli vraćati sve više pozatvarali razni gospodarstveni, sociološki i politički čimbenici. Povratak iseljenika se znatno smanjio u odnosu na prijašnji period, a do izbijanja prvog svjetskog rata je praktički prestao.

Emigriranje koje je obuhvaćalo stotine tisuća a čak milijune ljudi - zbog neraščišćenosti razloga i posljedica - od početka je negativno popraćeno u domaćoj javnosti. Tisak je, sve češće raspravljajući o toj pojavi, pokazivao iseljenike kao pustolove "koji su okrenuli leđa domovini" ili u najbolju ruku kao jadne ljude koje su nemoralni agenti prevarili. Čudno je međutim da su napuštanje zemlje - barem u početku - obrazlagali osobnim pobudama, a posljedice su analizirali u općedruštvenom kontekstu. Brojni su članci, pamfleti, diskusije u parlamentu komentirali nedostatak radne snage

¹ *Tekst monografije je istovjetan s prvim poglavljem autorove monografije objavljene prigodom 900. obljetnice zajedničke hrvatsko-mađarske državnosti. Vidi: Béla Makkai: Samoobrana ili ekspanzija? "Nacionalna skrb o Mađarima u tuđini" u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini (1904-1920) - Budimpešta, 2003. Lucidus*
Citat od Josipa Lakatoša: Narodna statistika, Zagreb, 1914. 40. p.

koji je nastao iseljavanjem, regionalni pad gospodarstva, štetne moralne posljedice odvojenosti obitelji, te negativne demografske tendencije koje je prouzrokovalo sve veće iseljavanje žena plodne životne dobi. Kritike "na nacionalnoj osnovi" često su izrazile nezadovoljstvo zbog toga što takozvani "amerikaši" koji su morali prihvatiti čak i najprezrenije poslove, po njihovom su se mišljenju ne samo fizički nego i svojom dušom posvećivali cvjetanju tuđe zemlje. Sud o povratnicima koji su činili otprilike četvrtinu svih iseljenika isto je bio opterećen političkim komentarima. Stalno je bio izražen strah da će panslavistička propaganda u emigraciji preko povratnika uzbuditi lojalne domaće Slavene i poremetiti mir u zemlji. Na sličan su način sudili i o propagiranju američkog mita demokracije i slobode ili o sindikalnom pokretu radnika. A s druge strane vage nalazile su se doznake dolara koje su znatno obogaćivale domaće bankovne račune i domaći kapital, te radna kultura koju su povratnici donijeli sa sobom, poduzetnički duh i demokratske vrijednosti, prednosti kojih su postale cijenjene tek poslije. Ograničenost i nemoć očitovale su se u početnoj strategiji rješavanja štetnih tendencija, pri ograničavanju izdavanja putovnica, pojačanom čuvanju granica, strožim postupcima protiv ilegalnih iseljenika i posredničkih agenata.

Međutim ni pooštavanje zakonskih propisa², ni regionalni ili zemaljski iseljenički kongresi nisu donijeli rješenje jer su radikalni (ili barem takvim smatrani) prijedlozi većinom ostali na papiru. Suvremenik Zoltán Timon je neobičnom bistrinom i dosljednošću agitirao za temeljnu promjenu posjedovne strukture. Bio je uvjeren da se goleme probleme pune opasnosti za nacionalnu politiku ne može riješiti sitničarskim pokušajima reformi.³

Službena politika je teško dospjela od namjere sprečavanja emigracije do prihvaćanja činjenica, tj. do spoznaje: *zadržati olakšicama ili pustiti otići*. Skromnu promjenu vladinog stava pokazuju manje reforme ministra poljoprivrede Ignáca Darányija, kojima je pokušao poboljšati stanje maloposjednika zaostalih regija,⁴ nažalost bez posebnih rezultata. Umjesto rješavanja društvenih problema postigli su samo prividne rezultate.

Na prekretnici stoljeća je mađarska vlada pokrenula "akciju za spašavanje naroda" u Sjedinjenim Američkim Državama koje su najviše domaćih ljudi privukle u iseljeničtvo. Rješavanje iseljavanja, kojeg je razlog imao *socijalne* korijene, dobilo je u vladinom tumačenju, koje je razvoj država shvatilo kao natjecanje naroda, *političke i nacionalističke* komentare: predsjednik vlade, Kálmán Széll je pisao zajedničkom ministru vanjskih poslova, Agenoru Gołuchowskiju sljedeće: "...bilo kako strašno da je iseljavanje na prvi pogled, ako ga gledamo iz aspekta nacionalnog pitanja, pretvara se u blagotvornu pojavu."⁵ Mađarski premijer je sa zadovoljstvom konstatirao da je

² Vidi zakonski članak IV-VI. 1903. godine i ministarsku naredbu 40.000/1904., te sporazum između Ministarstva unutarnjih poslova i Ureda predsjednika vlade o iseljeničtvo prema kojemu je MUP nadzirao iseljenike sve do njihovog dolaska, "iskrcavanja". - Hegedüs Lóránt: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság, Bp., 1905. 71. p.

³ Timon Zoltán: Magyar kivándorlás és a nemzeti megújulás politikája. - Arad, 1904. 45-46. p. I demograf konzervativnijih pogleda, Gusztáv Thirring je došao do sličnog zaključka, tvrdeći da je jedini lijek za iseljavanje osiguravanje čvršće egzistencije seoskom pučanstvu. - Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. - Budapest, 1904. 24. p.

⁴ Valja spomenuti, makar je postigla malo uspjeha, kolonizaciju u županijama Krassó i Temes 1894. financiranu iz zaklade od 3 milijuna forinti, kao i osnivanje zadruge *Hangya* pomoću Sándora Károlyija. Ministar Ignác Darányi je osnovao Zemaljsko centralno društvo za kreditiranje (Országos Központi Hitelszövetkezet) 1898., koje je maloposjednicima davalo povoljne kredite. Poslije zaraze filoksere je obnovio vinorodne krajeve, dijelio hibridna sjemena za sjetvu radi odomaćivanja plemenitih vrsti žita, radio je na unapređivanju unosnog svilarstva, te u okviru tzv. "Gorske akcije" su tisuće rusinskih obitelji došle do jeftinih zemljišta u zakupu, povoljnih kredita, domaćih životinja, poljoprivrednih strojeva i stručnog znanja. - Hóman Bálint, Székf Gyula: Magyar történet. - Bp. 1935. 1990. Maecenas Kiadó (Reprint), V. k. 542-546. p.

⁵ Dopis Kálmána Szélla od 6. ožujka 1903. - Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. III. k. - Bp. 1964. Akadémiai Kiadó, 530. p.

iseljeničtvo skupljalo svoje žrtve većinom iz redova domaćih narodnosti. S obzirom na povoljne demografske podatke Mađara s mnogima je smatrao da postoji realna šansa da će Mađarska u dogledno vrijeme postati homogena nacionalna država. Vjerojatno je smatrao uspjehom da su Mađari u ukupnom pučanstvu (u roku od deset godina) sa 48,53 % postigli skromnu natpolovičnu većinu od 51,36 %, dok je "vladajuća nacija" imala razmjerno najmanji iseljenički gubitak.

Slavna povijest, zapadni uzori nacionalnih država (stvorenih pod drukčijim uvjetima), inspirirajući utjecaj natjecanja mitova susjednih naroda, dobre perspektive brzog ekonomskog, kulturnog i brojčanog porasta mađarske nacije koja je u svojoj državi postigla apsolutnu većinu, te varljivi ali zaneseni doživljaj stanja velesile zaista su išli u korist planovima nacionalne države i *imperija*.

Diferenciranje tih ciljeva se dobro vidi u procesu težnji za rješanjem pitanja iseljeničtva. Tajnik predsjednika vlade, Kuno Klebelsberg je predložio 1903. da se iseljenicima mađarskog materinskog jezika "...spriječi iseljavanje već u domovini, a one koji su već otišli po mogućnosti treba vratiti, i tako će uspjeti smanjiti na minimum opasnost koja porastom iseljavanja Mađara prijete supremaciji mađarske nacije."⁶ (Ovaj nastup je doveo do temeljite promjene u praksi *Američke akcije*. Budući da su umjesto nemoćnog sprečavanja "panslavističke propagande" koja je bila usmjerena k domaćim slavenskim iseljenicima, pregrupirali snage i izvori za njegovanje mađarske nacije.⁷)

Na sve moguće načine su težili za vraćanjem iseljenika iz SAD-a smatranog za opasnu topionicu naroda, a isto tako i iz Rumunjske nazvane "velikim balkanskim grobljem mađarskog roda."⁸ Međutim o iseljavanju Mađara preko Drave je suđeno drukčije. Vlada je tamošnje Mađare smatrala živim *nasipom* koji će s vremenom biti sposobni za sprečavanje južnoslavenskog separatizma.⁹ O pokrajinama preko Save je demograf Gusztáv Thirring pisao ovako: "... Bosna i Hercegovina koja je po svom prirodnom položaju i političkom stanju priložena Ugarskoj kao pokrajina kolonijalnog karaktera..." je u stanju primiti mađarski demografski višak pa u njoj emigracija može pronaći svoje "prirodno korito".¹⁰

* * *

Iseljavanje na hrvatska područja je počelo 1860/70-ih godina, a *spontana* emigracija u Bosnu je u većoj mjeri počela nakon okupacije. Osim gore navedenih razloga treba spomenuti da su tamošnje niže cijene zemljišta rijetko naseljenih krajeva¹¹ intenzivno privlačile seljake maloposjednike susjednih županija koji su bili gladni zemlje.¹² A slojevi nadničara i ostalih sluga u poljopri-

⁶ Mađarski državni arhiv, K 26 dokumenti Ureda predsjednika vlade, snop 630. spis br. 2236. stavka XVI. 1903 [u daljnjem tekstu: MOL K 26 ME 630. cs. 2236. 1903 XVI. t.]

⁷ Na štetu pučanstva slovačkog i rusinskog materinskog jezika koji su najviše bili izloženi huškanju panslavističkih agenata bilo je izjavljeno da "...treba intenzivnije voditi brigu o etničkim Mađarima". - MOL K 26 ME 604. cs. 901. 1904.[1906] XVII. t. Stoga je naglasak umjesto obrane domaćih Slovaka i Rusina od panslavističke propagande stavljen na crkvenu i kulturnu organizaciju etničkih Mađara.

⁸ Thirring G.: Citirano djelo, 365. p.

⁹ MOL K 26 ME 855. cs. 3583. 1907 XVI. 2880. asz. "Južnoslavenski šovinisti su odmah na početku prepoznali da će Mađari u Hrvatskoj biti jaka prepreka južnoslavenskom separatizmu...."

¹⁰ Thirring G.: Citirano djelo, 53. p.

¹¹ 1890. godine je u Virovitičkoj županiji živio na 1 km² svega 41 stanovnik, u Požeškoj županiji: 41,3; u Srijemu: 49,6 a u Bjelovarsko-Križevačkoj županiji 53,1; dok je na primjer u Varaždinskoj županiji bilo duplo više: 100,7/km². U dvomilijunskoj Bosni je ovaj broj čak i godine 1910. iznosio maksimalno 40 stanovnika na 1 km².

¹² Hegedüs Lóránt: A kivándorlási congressusok eredménye, Bp. 1904. 49. p. Ral oranice je koštao 15-50 forinti. - Ruh György: Magyarok Horvátországban. - Bp. 1941. Magyar Szociológiai Intézet, 9. p. i Rác István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849-1914. - Bp. 1980 Akadémiai K. 179. p.

vredi našli su čvrstu egzistenciju na veleposjedima u Slavoniji koji su se tijekom modernizacije borili nedostatkom radne snage.¹³

Pojedinačna iseljavanja su se događala već od prve trećine XIX. stoljeća. Istodobni stručnjak te problematike, Lóránt Hegedüs je prvi značajniji slučaj zabilježio iz 1864. kad su seljaci iz županije Somogy kupili zemlju u Baštaju i Koreničanima u Požeškoj županiji,¹⁴ pa su poslije u Brekinjskoj otkupili zemljišta Hrvata koji su se preselili u okupiranu Bosnu i Hercegovinu.¹⁵

Kako i ovaj zadnji slučaj pokazuje, iseljavanja na lijevu i desnu obalu Save iz više aspekata su bila tijesno vezana. S jedne strane je uočljivo da su *područja odakle su krenuli iseljenici* skoro u potpunosti bila ista. Redosljed regija - pogranične južne županije - koje su puštale brojne grupe iseljenika u bliže i dalje južnoslavenske krajeve poklapa se čak i u *razmjerima*. Prema podacima je 1900. godine u Hrvatskoj od ukupno 135.178 useljenika iz Mađarske 53.625 došlo iz županije Bács-Bodrog, 19.794 iz županije Somogy, 12.223 iz županije Zala i 12.029 iz županije Baranya¹⁶ (po redosljedu slijede županije Tolna i Torontál). U Bosni i Hercegovini su međutim 1895. bila registrirana 9604 useljenika Mađara od kojih je 3221 došao iz županije Bács-Bodrog, 1226 iz županije Torontál, 597 iz županije Baranya, 444 iz Tolne, 322 iz Temesa, 278 iz Zale i 275 iz Somogy-a.¹⁷ Razlog odstupanja prijašnjih podataka dakle vodeće mjesto banatskih županija je prije svega u tome da su materinski jezici doseljenika Srba, Hrvata i Nijemaca (Švaba) iz tih krajeva bili isti s dva službena jezika okupiranih pokrajina, što im je znatno povećalo šanse da se snađu u odnosu na doseljenike drugih nacionalnosti.

Drugo je svojstvo koje povezuje dva područja kao ciljeve domaćih iseljenika da su bivši hrvatski i srpski graničari poslije ukidanja Vojne krajine koje je potrajalo sve do 1885. i raspada zadruge s gubljenjem svojih povlastica ili bježanjem od zaduživanja, masovno su se preseljavali u susjednu Bosnu gdje su naišli na relativno izobilje zemlje i povoljnu politiku vlade koja je podržavala useljeničtvo. Oni koji su se preselili u Bosnu i Hercegovinu - naročito u Srijemu, ali i u Požeškoj i Bjelovarsko-Križevačkoj županiji - svoja zemljišta su često prodavali useljenicima Mađarima. (Kasnije zaoštreni sukobi između "stranaca" i mještana često su vukli svoje korijene iz ovog razdoblja, jer zbog jezičnih barijera i nepoznavanja lokalnih običaja i tradicija pri sklapanju ugovora mnoga su pitanja ostala neraščišćena - kao što su np. pitanje dugova, primjena zemljišta u zajedničkom vlasništvu itd.).

U slučaju Bosne treba naglasiti da su skoro četiri petine useljenika činili useljenici iz Hrvatske, a samo preostali dio useljenici iz same Mađarske. Osobito je mnogo doseljenika stiglo iz Ličko-Krbavske županije koja je bila posebno pogođena socijalnim problemima. Dvije trećine doseljenika iz Hrvatske (približno dvadeset tisuća ljudi) su stigle iz te županije. Iz krševitih krajeva Modruško-Riječke županije došlo je daljnjih pet tisuća useljenika na područja preko Save. Po redu poslije njih su slijedile Zagrebačka, Srijemska, Požeška i Virovitička županija.¹⁸

¹³ Hóman B., Szekfű Gy.: Citirano djelo, 547. p.

¹⁴ Hegedüs L.: Citirano djelo, 47-49. p. Iz teksta se ne može točno ustanoviti da li se radi o Malom ili Velikom Baštaju.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Szűcsi [Bajza] József: Horvátország népeisége. Bp. 1910. 16. p.

¹⁷ Thirring G.: Citirano djelo 276. p. - 1910. godine je u Bosni i Hercegovini 73,61 % ugarskih državljana bilo hrvatskog ili srpskog materinskog jezika, 13,75 % njemačkog i svega 9,39 % mađarskog materinskog jezika. - Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 10. listopada 1910. / Uredio: Statistički ured zemaljske vlade. - Sarajevo, 1912. Objavila: Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine. LI. p. [u daljnjem tekstu: B i H popis, 1910]

¹⁸ Thirring G.: Citirano djelo, 275-276. p. Djelomice i razumije se iz gore navedenoga, ali je po našim podacima o vjeroispovijesti doseljenika dokazano da su dvije trećine useljenika koji su stigli iz Hrvatske na drugu obalu Save bili *Srbi* čiji je srazmjer baš u Lici i Srijemu nadmašio srazmjer Hrvata. - Prema podacima iz 1900. godine je 61,5 % useljenika iz Hrvatske bilo pravoslavne vjere što znači da su bili Vlasi ili Srbi. - Isto. 281. p.

Hrvatsko-mađarski odnos koji je u prijašnjim stoljećima bio prilično uravnotežen postao je napet zbog proturječnosti da je Hrvatska u to doba imala značajne demografske gubitke uslijed iseljavanja dok je s druge strane postala ciljem useljavanja demografskog viška iz Mađarske.

Smjer mađarskog useljavanja je bio ravnica uzduž rijeke Vuke u Virovitičkoj županiji i okolica Đakova te područje između Drave i Papuka, odnosno ravnica između Drave i Bilogore. Doseljenici iz Bačke krenuli su prema istočnim krajevima Srijema oko Fruške gore i sjeveroistočnim krajevima u okolici Vukovara. U Požeškoj županiji najviše ih je privlačilo blago nagnuto područje između rijeke Ilove i Papuka, okolica Daruvara i Pakraca; ali su se često naseljavali i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, posebno na području između Bilogore i Garić gore te u krajevima uz rijeke Čazma, Lonja i Ilova.¹⁹

U Bosni i Hercegovini se najviše useljenika naselilo u dva glavna grada i u pograničnim kotarevima. S obzirom da su popisani ugarski državljani većinom bili Srbi iz Hrvatske a manjim dijelom Hrvati, nazočnost useljenika mađarskog materinskog jezika se točnije primjećuje u popisima useljenika iz same Mađarske. Najviše je useljenika bilo popisano u Posavini, to jest u donjotuzlanskom okrugu pored Save (4380 osoba). Najgušće su se nastanili kod ušća Drine u Savu, u kotaru Bijeljina te u susjednim kotarevima Brčko i Donja Tuzla. Mnogo ih je živjelo i u okolici Banja Luke i Sarajeva.²⁰ Broj useljenika mađarskog materinskog jezika je 1900. godine iznosio oko 4000 a za deset godina se taj broj povećao za oko 50 % i postigao 6443.²¹ Za to se vrijeme smjer useljavanja nije ništa promijenio. U šest okruga dviju pokrajina je bilo popisano u sarajevskom 1942, banjalučkom 1780, tuzlanskom 1752, travničkom 507, mostarskom 366, a u bihaćkom kotaru 96 useljenika mađarskog materinskog jezika.²²

Oko 37,3 % mađarskih doseljenika je živjelo u gradovima. Budući da je struktura po zanimanju useljenika iz Mađarske više sličila na zapadne uzore nego useljenika iz Hrvatske, može se pretpostaviti da je čak i većina useljenika mađarskog materinskog jezika živjela u gradovima. Ovu pretpostavku potvrđuje podatak da su među njima imali visok omjer Židovi koji su tipično stanovnici gradova (15%),²³ te dobro poznata činjenica da je gotovo svaki peti useljenik iz Mađarske živio u bosanskom glavnom gradu.²⁴

Tab 1. Struktura useljenika iz Mađarske i Hrvatske u Bosnu po gospodarskim granama 1900. godine ²⁵

Zanimanje	useljenci iz Hrvatske	useljenci iz Mađarske
Poljoprivreda	22.037 = 67.3 %	3221 = 33.5 %
Industrija	4.497 = 13.7 %	2969 = 30.9 %
Trgovina	1.967 = 6.0 %	1868 = 19.5 %
Ostalo	4.253 = 13.0 %	1545 = 16.1 %
Ukupno:	32.754 = 100 %	9604 = 100 %

Pregled mađarskih useljenika u Bosni *po životnoj dobi* pokazuje da je populacija preko 40 godina jedva postizala 20 %, dok je 38,7 % njih bilo u braku i imalo obitelj.²⁶ Po svemu ovome,

¹⁹ MOL K 26 ME 575. cs. 1903. XVII. t. br. 4416., 9. tabla

²⁰ Thirring G.: 274-275. p.

²¹ B i H Popis, 1910. L. p.

²² Isto.

²³ Thirring G.: Citirano djelo, 276., 281. p.

²⁴ U Sarajevu se od ukupno 51.919 stanovnika 2,69 % izjasnilo kao pripadnik mađarske etničke zajednice, dakle možemo govoriti o 1397 osoba mađarskog materinskog jezika. - B i H Popis, 1910. XVI., LI. p.

²⁵ Thirring: Citirano djelo, 281. p.

²⁶ Isto. 279-280. p.

suprotno od iseljavanja u Ameriku i Rumunjsku (gdje je u početku dominirala namjera obogaćenja i stjecanja kapitala a migracija se djelomice zbivala u dva smjera, tamo i nazad), u slučaju Bosne se od početka radilo o iseljavanju privredno aktivnih naraštaja i stalnom nastanjanju obitelji, u namjeri stvaranja egzistencije.

Slično situaciji u Bosni sve ovo vrijedi i u slučaju iseljavanja Mađara u Hrvatsku koje je bilo znatno veće i značajnije. Dinamični porast mađarskog stanovništva u tim krajevima između 1880. i 1910. pokazuje sljedeća tabela.

Tab. 2. Iseljavanje iz Mađarske u Hrvatsku od 1880. do 1910. godine ²⁷

Upravne jedinice	1880	1890	1900	1910	1880	1890	1900	1910
Bjelovarsko-Križevačka županija	2.562	8.424	14.047	14.217	1,2%	3,2%	4,6%	4,3%
Ličko-Krbavska žup.	9	15	56	20	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Modruško-Riječka županija	131	347	600	897	0,1%	0,1%	0,3%	0,4%
Požeška županija	4.902	9.429	13.710	15.640	2,9%	4,7%	6,0%	5,9%
Srijemska županija	13.844	20.206	22.657	27.323	4,9%	6,1%	6,2%	6,9%
Zemun	520	648	739	972	4,4%	5,1%	5,1%	6,2%
Varaždinska žup.	590	739	629	624	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%
grad Varaždin	244	305	332	431	2,3%	2,7%	2,9%	3,6%
Virovitička županija	16.232	25.240	30.983	33.902	9,8%	12,8%	14,2%	14,1%
grad Osijek	1.152	1.378	2.212	3.536	6,3%	7,0%	9,6%	12,4%
Zagrebačka županija	649	883	1.562	1.974	0,2%	0,2%	0,3%	0,4%
grad Zagreb	582	1.180	2.653	3871	2,0%	3,1%	4,6%	5,2%
ukupno u Slavoniji	36.650	56.901	70.301	81.373	5,7%	7,4%	8,3%	8,6%
Ukupno:	41.417	68.794	90.180	103.407	2,2%	3,1%	3,8%	4,0%

Iz podataka se dobro vidi da se broj Mađara u Bjelovarsko-križevačkoj županiji i u gradu Zagrebu u roku od trideset godina otprilike šesterostruko povećao, u Požeškoj županiji i gradu Osijeku trostruko, a u Zemunu dvostruko. Njihov se omjer u ukupnom pučanstvu povećao skoro dvostruko a u etnički vrlo miješanoj Slavoniji je 1910. postigao 9 %.

Ovaj je porast iznimno visok čak i u odnosu na druge narodnosti. Hrvati koji su imali skoro dvotrećinsku apsolutnu većinu u Hrvatskoj, u ovom razdoblju su postigli porast od 50,4 %, dok Srbi koji su činili približno četvrtinu stanovništva 30,8 %, a Nijemci koji su po redu bili treći (njihov je omjer unutar pučanstva bio oko 5 %) s velikim doseljavanjima su postigli porast od 61,4 %, te Mađari čak 158,5 %.²⁸ (Sve to naravno unatoč prirodnom mortalitetu, seobi u dalje krajeve i gubicima zbog asimilacije koji su isto bili značajni.) Brojčani porast Mađara u Hrvatskoj je pored velikog nataliteta bio rezultat u prvom redu useljavanja, koje je 90-ih godina postiglo svoj vrhunac.²⁹ Na prekretnici stoljeća je u Hrvatskoj svaki drugi/treći useljenik bio mađarske nacionalnosti.

²⁷ MOL K 26 ME 1189. cs. sz. n. 1918 XXXIV. t.

²⁸ Szűcsi [Bajza] J.: Citirano djelo, 23. p. (Podaci se odnose na cijelo stanovništvo.)

²⁹ Isto. 24. p. Prirodni porast Mađara je bio 19,4 % (Hrvati su imali 12,8 %) a u useljavanju je njihov srazmjer bio 39% (daleko ispred Nijemaca čiji je srazmjer bio 19,5%).

Tab. 3. Prirodni prirast po navedenim skupinama 1906. - 1910. godine³⁰

Prosjek godina 1906-1910	Mađari (%)	Hrvati (%)	Srbi (%)	Nijemci (%)
Brakovi	7.6	8.8	8.9	9.3
Natalitet	35.5	38.6	42.6	39.8
Mortalitet	18.1	25.9	29.1	23.6
Prirodni prirast	17.4.	12.7	13.5	16.2

* * *

Iseljavanje u Hrvatsku, koje se iz geografskog, pravnog i političkog aspekta smatralo *unutarnjom migracijom*³¹, zadovoljilo je mađarske vladajuće krugove jer im se činilo da su iseljenici većinom naišli na povoljne uvjete za opstanak. Povrh toga unutarnjom migracijom nisu izgubili poreznike. Međutim detaljniji pregled *strukture naselja* Mađara u Hrvatskoj pokazuje da situacija u stvari nije bila tako dobra.

Hrvatski su statistički podaci iz 1900. u 531 općini iskazali nazočnost stanovnika mađarskog materinskog jezika, ali je u 60 % slučajeva njihov je broj bio ispod 50. Omjer Mađara u ostalih 218 općina pokazuje sljedeća tabela.

Tab. 4. Broj naselja prema veličini s mađarskim stanovništvom u Hrvatskoj 1900. godine³²

Broj naselja s mađarskim stanovništvom	u kojima je živjelo najmanje # Mađara
48	51-100
51	101-200
27	201-300
32	301-500
43	501-1000
9	1001-1500
6	1501-2000
2	2001-3000

Podaci dobro pokazuju da je veći dio Mađara živio u dijaspori bez realne šanse za sačuvanje svog nacionalnog identiteta. S druge strane su Mađari u 43 sela sačinjavali apsolutnu većinu od 74,2 % a u 84 majura (salaša) imali su u prosjeku većinu od 85,6 %. Međutim ta spomenuta naselja obuhvaćala su samo trećinu cijele mađarske populacije i nisu stvarala kompaktne blokove.³³ Osim toga su doseljenici u novonastalim kolonijalnim selima i salašima živjeli izolirano a njihovo društveno i kulturno unapređivanje je bilo dosta teško. Na prekretnici stoljeća je jedva 10 % Mađara u Hrvatskoj živjelo u gradovima³⁴, što je značilo 5,2 % gradskog pučanstva u Hrvatskoj. Za

³⁰ Od Szücsijevih podataka se malo razlikuju podaci Györgya Ruha za godine 1906-1910. - Ruh Gy.: Citirano djelo, 7. p. Usporedi: Szücsi [Bajza] J.: Citirano djelo, 24. p.

³¹ Thirring G.: Citirano djelo, 12. p.

³² MOL K 27 ME, 575. cs. 4158. 1903. XVII. t. 4416. asz. KSH statistika, 4. tabla. Usporedi.: Ruh Gy.: Citirano djelo!

³³ Isto. 9. tabla

³⁴ 1900. godine je od ukupno 90.180 Mađara 9.611 živjelo u gradovima. - Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, Popis stanovništva 1910., M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. - Bp. 1920. [U daljnjem tekstu: MSK], 27. k. 120. p.

deset godina je ovaj broj, koji je inače znatno nadmašio omjer Mađara u cijelom stanovništvu, postigao 7%, a broj onih koji su živjeli u malim naseljima je stagnirao.³⁵ S obzirom da nacionalna koncentracija Mađara, koja je potrebna radi sačuvanja etničkog identiteta, u hrvatskim gradovima nije postajala u dovoljnoj mjeri, relativno visoki stupanj urbanizacije Mađara nije išao u prilog sačuvanju njihovog nacionalnog identiteta jer su gradovi - kao i u Mađarskoj - i u Hrvatskoj bili centri asimilacije. U gradovima, koji su pružali bolje egzistencijalne mogućnosti, integriranje stranih useljenika je najčešće bilo praćeno njihovom asimilacijom u slavensku većinu. (Za to je dobar primjer brzo pohrvaćivanje grada Osijeka³⁶).

Nedostaci posebnog geografskog položaja Mađara preko Drave bili su pojačani distorzijama društvene strukture. Tri petine pučanstva su živjele od poljoprivrede. Razmjer onih koji su živjeli od industrije, trgovine i prometa također je bio veći nego nemađarskog elementa³⁷, ali je zbog nedostatka mađarske inteligencije koja bi bila sposobna za vođenje širokih masa Mađara u Hrvatskoj, situacija bila znatno gora.³⁸ Takozvani "školorani" ljudi su živjeli u gradovima, u hrvatskoj sredini, daleko od "seoskih" masa Mađara pa se može uvidjeti da su organizatori narodnos-pasilačkog programa mogli računati na njih tek u vrlo ograničenim okvirima. (Pored toga mnogi od njih kao np. činovnici MÁV-a, mađarske željeznice, smatrali su svoj boravak u Hrvatskoj privremenim.) S nešto sociološke distorzije može se reći da se društvo Mađara u Hrvatskoj može opisati kao *krnje društvo agrarnog karaktera*. (U slučaju Bosne možemo govoriti o povoljnijoj društvenoj strukturi ali tamošnji Mađari zbog svog malog broja nisu imali šanse za sačuvanje nacionalnog identiteta.)

S našom gore navedenom konstatacijom su u skladu i podaci o *gospodarstvenoj snazi* Mađara preko Drave odnosno zaključci do kojih se od njih može doći. Mađarski useljenici su naišli na bolje egzistencijalne uvjete nego u Mađarskoj, ali je ipak 44,34 % Mađara bilo nadničara ili sluga, dok je taj broj kod nemađarskih zaposlenika koji su živjeli od zemlje iznosio samo 7,36 %.³⁹

³⁵ 1910. godine je omjer Mađara koji su živjeli u gradovima već iznosio 15,7 % što je značilo 7 % ukupnog gradskog stanovništva u Hrvatskoj. - Ruh Gy.: Citirano djelo, 10. p. Omjer unutar seoskog pučanstva se povećao sa 3,6 % na svega 3,7 %. - Kovács Alajos L.: Magyarország népességi statisztikája 1910-ben (Kiny a MSK 64. kötetéb l). - Bp. 1920. Athenaeum, 69. p.

³⁶ U Osijeku se između 1900 i 1910. razmjer Hrvata povećao za 68,5% a omjer Srba za 43%. Omjer Hrvata se povećao sa 30,1 % na 40,3 %. Kovács A.: Citirano djelo, 64., 68. p. Međutim i to je činjenica da se apsolutni broj Mađara poslije 1880. za trideset godina trostruko povećao (1152 osobe - 6,3 % a 1910. godine 3536 - 12,4 %) ali se broj onih koji su govorili (i) mađarski za isto vrijeme povećao samo dvostruko (1910. godine je taj broj iznosio 29,4 %). - MOL K 26 ME 1189. cs. sz. n. 1918 XXXIV. t. Da porast mađarskog stanovništva većim dijelom nije bio rezultat prirodnog nataliteta, pokazuje i to da je 1910. samo 49,4 % osiječkih Mađara znalo hrvatski, dok je prosjek u Hrvatskoj bio 95,6 % a prosjek poznavanja hrvatskog jezika Mađara u Hrvatskoj postigao je 60 %. - Kovács A.: Citirano djelo, 84-85. p.

³⁷ 1910. g. je 58,75 % Mađara a 79,66 % Nemađara živjelo od poljoprivrede. 0,73 % Mađara u Hrvatskoj je živjelo od rudarstva (dok je isti broj nemađarskog elementa bio samo 0,13 %), od industrije 15,58 % (prema 9,58 %) od trgovine 2,68 % (prema 1,79 %), od prometa 10,60 % (prema 1,24 %). U sektoru javnih službi i slobodne sfere je omjer nemađarskih narodnosti nadmašio srazmjer Mađara: 1,53% prema 2,17 %. - Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. (Drugi dio). - Zagreb, 1915. Publikacije Kr. Zemaljskoga Statističkoga Ureda u Zagrebu. - 94-95. p. [U daljnjem tekstu: Popis žiteljstva...] Usporedi: MSK, 64. köt. 174. p. Nakon otvorenja državnog rudnika u Vrdniku u Srijemu se znatno povećao broj mađarskih zaposlenika u rudarstvu. Vidi: Statistika Alajosa Kovácsa, 4-5. p. - MOL K 26 ME 1189. cs. sz. n. 1918 XXXIV. t. Profesor László Katus me je upozorio da sam imao krive podatke i predao mi je hrvatske podatke - na čemu mu se i ovim putem zahvaljujem.

³⁸ Na prekretnici stoljeća je 1,9 % inteligencije u Hrvatskoj bilo mađarsko a taj broj je i za deset godina iznosio samo 2,9 %, dok je sukladno razmjeru Mađara u cijelom stanovništvu ovaj omjer trebao biti duplo veći. 1910. godine je broj činovnika zaposlenih u javnoj službi zajedno s učiteljima i zaposlenicima slobodne sfere jedva nadmašio 1.000. Jedino je broj činovnika željeznice bio iznimno visok (39,6 %). - MOL K 26 ME 1189. cs. sz. n. 1918 XXXIV. t., i MSK 64. k. 185. p.

³⁹ Popis žiteljstva..., 96-97. p.

Poslije ovoga nije varljiva činjenica da su Mađari, zahvaljujući svojim jakim srednjim i veleposjednicima, na prekretnici stoljeća u odnosu na svoj razmjer unutar stanovništva [3,8 %] raspolagali duplo većim dijelom cjelokupnog zemljišta u Hrvatskoj [7,6 %].⁴⁰ Značaj ovoga dosta povoljnog pokazatelja kviri *nesrazmjerna posjedovna struktura*.

Usljed nepovoljne strukture naselja, amonalija u vlasničkim uvjetima, nakazne društvene strukture, te gotovo potpunog nedostatka gospodarstvenog, društvenog i kulturnog samoorganiziranja Mađara odnosno sustava institucija vezanih za to - a s drukčijim naglascima ovo važi i za situaciju Mađara u Bosni - nastala je situacija u kojoj su useljeni Mađari bili posebno izloženi povećanom asimilacijskom pritisku pod uvjetima sve zaoštrenijih hrvatsko-mađarskih političkih sukoba.

Statistički podaci su 1900. godine registrirali približno 50.000 osoba drugih nacionalnosti koje su govorile i mađarski; a vjerojatno nije slučajno da baš u blizini stanovništva mađarskog materinskog jezika. Od njih se otprilike 20.000 izjasnilo Hrvatima odnosno Nijemcem.⁴¹ Razlog velikog broja Nijemaca koji su znali mađarski je u masovnom useljavanju dvojezičnih Švaba iz Bačke i južnog dijela Zadunavlja. Budući da je od Hrvata oko 30 % manje ljudi poznavalo mađarski jezik nego kod Nijemaca,⁴² i da je miješanih brakova bilo samo 2 %, ⁴³ razlog poznavanja *stranog* jezika trebamo tražiti u nečemu drugom. S razlogom možemo pretpostaviti da se u jednom dijelu slučajeva radi o promjeni nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta. U skladu s procjenama Arthura Benischa, koji je kasnije postao državni tajnik ministarstva prosvjete⁴⁴, Józsefa Bajza [Szücsi] je na temelju migracijskih podataka iz 1900. godine te znatnih razlika između *očekivanog* i *stvarnog* brojčanog porasta mađarske populacije ustanovio pohrvaćivanje oko desetka tisuća Mađara.⁴⁵ Ovu procjenu potvrđuje i ta okolnost da se u prvom desetljeću prošlog stoljeća u granicama Ugarske svugdje odvijalo znatno povećavanje broja Mađara, izuzev u Virovitičkoj i Bjelovarsko-križevačkoj županiji, u kojima se u određenom periodu - unatoč useljavanju koje je još uvijek trajalo - smanjio broj Mađara.⁴⁶ Promjenu prijašnjih trendova pokazuje iseljavanje Mađara, jer je zbog povećavanja cijena zemljišta paralelno s povećavanjem potražnje za istom, sve manje useljenika imalo računa u novoj domovini i krenulo dalje.⁴⁷ Među razlozima iseljavanja Mađara iz Hrvatske osim egzistencijalnih poteškoća svakako treba navesti i ljutu mržnju, koja je nastala u nacionalističkoj atmosferi zbog bezobzirne politike mađarske vlade prema Hrvatskoj. Prirodno nepovjerenje hrvatskog puka u strane ljude i frustracija hrvatskih javnih činovnika, svećenika i učitelja zbog neostvarenih nacionalnih ciljeva izazvali su negativan stav prema useljenim Mađarima.⁴⁸

U Bosni i Hercegovini još nije prijetila ta opasnost i stoga su tamošnji Mađari računali na lijepe gospodarstvene (i političke) perspektive.⁴⁹ A što se tiče regije na lijevoj obali Save, Gusztáv

⁴⁰ Szücsi [Bajza] J.: Citirano djelo, 27. p.

⁴¹ Od 48.484 osoba koje su znale mađarski 19.695 se izjasnilo Hrvatima, a 20.662 Nijemcem. Podaci KSH 6661. - MOL K 26 ME 575. cs. 4758. 1903 XVII. t. 4416. asz. Broj Nijemaca koji su znali mađarski i općenito je bio oko trećinu veći nego isti broj Hrvata. - Kovács A.: Citirano Djelo, 63. p.

⁴² Kovács A.: Citirano djelo, 82. p.

⁴³ Procjena Arthura Benischa [Bárd Aurél]. - *Szlavóniai Magyar Újság* [U daljnjem tekstu: SZMÚ], 24. 10. 1915.

⁴⁴ SZMÚ, 20. 7. 1913.

⁴⁵ Po Józsefu Bajzi Hrvati su samo u prvom desetljeću XX. st. imali asimilacijski dobitak na štetu Mađara od preko 10.000 ljudi. - Szücsi [Bajza] J.: Citirano djelo, 24. p.

⁴⁶ Kovács A.: Citirano djelo, 67. p.

⁴⁷ Thirring G.: Citirano djelo, 151. p.

⁴⁸ U izvještaju pogranične policije grada Soprona svibnja 1907. grupa mađarskih iseljenika iz Hrvatske je obrazlagala iseljenje između ostalog mržnjom hrvatskih vlasti i slavenskog stanovništva. - Citiram od Ferenc Szilija: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországra és Amerikába 1860-1914. - Kaposvár, 1995. Somogy Megyei Levéltár, 77. p.

⁴⁹ Thirring G.: Citirano djelo, 53. p.

Thirring je korigiravši prijašnji službeni stav izjavio: "Strogo gledajući iseljavanje širokih masa puka preko Drave smatra se samo *unutarnjom* migracijom, ali ... zbog za nas nepovoljne, čak i neprijateljske konstelacije tamošnjih političkih i nacionalnih prilika, mađarski elemenat koji se tamo nastanio iz našeg aspekta može se smatrati izgubljenim..."⁵⁰

I Kuno Klebelsberg koji je malo optimističnije razmišljao o budućnosti, pisao je o "narodnospasilačkim" akcijama na prekretnici stoljeća da "pri ustanovljavanju redosljeda nije odlučivala okolnost da li eksponirani dio naroda živi unutar granica ili izvan njih, nego veličina opasnosti njihove asimilacije u tuđe narode."⁵¹

Takozvana *Slavonska akcija* koju je po uzoru istih narodnospasilačkih akcija u SAD-u i Rumunjskoj mađarska vlada pokrenula krajem 1903. godine, isto je bila obrazložena opasnošću od asimilacije, mada je - posebno *Bosanska akcija* pokrenuta 1909. - imala i neke ekspanzivne namjere.

Prevoditelj: Attila RONKOVICS

SUMMARY

In Slavonia part of the native Hungarian population even survived the Turkish era in the villages by the river Osijek and Vuka. Statistical research in 1910 showed the number of Hungarian population of at 104,000 inhabitants.

The study looked at directions and reasons for migration during dualism, and analysed sociological and political consequences. While Croatian historians readily use the word "colonialism" about this subject, Makai points out the spontaneity of this process: so that the move from neighbouring Hungarian counties is first and foremost justified as a demographic boom, with feudal ownership relationships over the land, due to large damage from phylloxera, with the need for labour force and with good land assessments. The viewpoints of Makai also lend support to diasporic settlement and crippled social sociological structure (mostly labourer and servant). In Slavonian counties, the fear of lagging behind other counties lingered (mostly in border regions) and on the basis of large political consequences it generated ethnic conflicts. This led to the so called Slavonian action in 1904, a part of which was the national security plan.

⁵⁰ Thirring G.: Citirano djelo, 47. p.

⁵¹ Memoari Kuna Klebelsberga 9. ožujka 1911. o pučkoj književnosti i Julianovim kalendarima 1911. godine. - MOL K 26 ME 1184. cs. 1274. 1910 XVI. t.

KRIŽEVAČKI VELIKI CEH

KRIŽEVAC GREAT GUILD

Ozren Blagec

Gradski muzej Križevci
Tome Sermagea 2
HR-48260 Križevci
ozren.blagec@kc.t-com.hr

Primljeno: 10. 2. 2011.
Prihvaćeno: 15. 4. 2011.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 33.432(497.5)18/20 Križevci

SAŽETAK

Na osnovi sačuvanih cehovskih povelja i pravila te cehovskih zapisnika autor opisuje razvoj jednog od najstarijih hrvatskih cehova, križevačkog ceha bravara i ostrugara osnovanog 1510. g, koji je tijekom 18. stoljeća zbog raznovrsnosti u njega uključenih obrtničkih struka i njihove brojnosti dobio naziv Veliki ceh, te donosi popis svih članova ceha, razvrstanih prema obrtima kojima su se bavili, sredinom 19. stoljeća (od 1844. do 1864. godine).

Ključne riječi: Križevci, cehovi, razvoj obrtništva, Veliki ceh

Key words: Keywords: Križevac, guilds, develop of trades and crafts, Great guild

POČETCI

Križevci su bili važno obrtničko središte još od srednjega vijeka. U privilegiji kojom Sigismund Luksemburški 1405. dodjeljuje Donjem Križevcu status slobodnog kraljevskog grada poimence se spominju obrtnici krznari i uzdari, možda zato što su najbrojniji, te ostali obrtnici, koji su zapovjedniku kraljevskih konjušara bili dužni dati po jedna svoj proizvod¹. Tri godine kasnije, u Gornjem Križevcu djeluje obrtnik - zlatar².

Da je u Križevcima, prvenstveno u Donjem gradu bilo uspješnih i imućnih obrtnika svjedoči podatak da su se križevački obrtnici, točnije bravari i ostrugari, početkom 1510. g. uputili u Budim ne bi li od kralja Vladislava Jagelovića ishodili privilegiju osnivanja ceha u svome gradu. Odlazak u Budim, i to u zimskim mjesecima, ne odviše povoljnim za putovanje, potkrepljuje tvrdnju o gospodarskoj moći tih majstora. Dok su zagrebački cehovski majstori uglavnom čekali

¹ BUDAK Neven, Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. st., *Umjetnička topografija Hrvatske - Križevci*, Zagreb 1993, str. 42.

² BUTURAC Josip, *Regesta za spomenike Križevaca i okolice 1134. - 1940.*, Križevci 1991, str. 10.

da hrvatsko-ugarski kralj dođe u Zagreb i tamo od njega zatražili cehovske privilegije³, križevački su se majstori po njih uputili na kraljev dvor u Mađarsku.

Zbog odsutnosti samoga kralja, cehovski privilegij i pravila koja su sadržavala 23 članaka, križevačkim bravarima i ostrugarima izdao je palatin Mirko Peren 10. veljače 1510. godine. Time su Križevci dobili svoj prvi ceh, a Hrvatska prvi ceh izvan Zagreba, ukupno četvrti⁴.

Ceh je imao obvezu održavanja oltara Blažene Djevice Marije u župnoj crkvi Sv. Križa. Svaki kalfa (pomoćnik) koji je želio postati majstorom morao je prilikom zahtjeva za stupanje u ceh dokazati da je zakoniti sin poštenih roditelja, te da je svojem bivšem majstoru vjerno služio nekoliko godina. Privilegij je križevačkim bravarima i ostrugarima dao monopol da jedino članovi ceha u Donjem Križevcu mogu obavljati bravarske i ostrugarske poslove. Ako bi netko prekršio ovu odredbu majstori su mu smjeli zaplijeniti svu robu. Jedino tijekom godišnjih sajmova majstori koji nisu bili učlanjeni u ceh smjeli su prodavati svoju robu u Donjem Križevcu. Sastanci ceha održavali su se jednom mjesečno nakon što je na cehovskom oltaru služena misa. Majstorima je bilo zabranjeno privlačenje tuđih kalfa obećavanjem većih plaća ili drugih pogodnosti. Majstor je u svojoj radionici mogao imati najviše dvojicu šegrtu i dvojicu kalfi. Kada umre majstor ili kalfa na pogreb su dužni doći svi majstori i njihovi kalfe, a udovici bi se tada odredio pomoćnik koji bi nastavio voditi obrt. Ako bi se udovica udala za majstora iz drugoga zanata bila bi isključena iz ceha.

Nažalost vrlo brzo nakon osnutka ceha bravara i ostrugara provale Turaka na prostor srednjovjekovne Slavonije postaju sve žešći, Križevci će se od tridesetih godina 16. st. pa slijedećih nekoliko desetljeća naći u velikoj opasnosti, a Turci će u par navrata poharati sam grad i njegovu bližu okolicu. U takvim okolnostima život i rad u gradu bio je izuzetno težak, pa je vjerojatno tijekom druge polovice 16. st. i ceh bravara i ostrugara prestao postojati. Teško da ćemo ikada saznati što se dogodilo s izvornom poveljom kralja Vladislava, no srećom osnivajući svoj ceh bravara, kovača, ostrugara i sabljara, zagrebački su majstori prepisali križevačku povelju 1521. g. i time je na neki način sačuvali od uništenja⁵.

OBNOVA CEHA

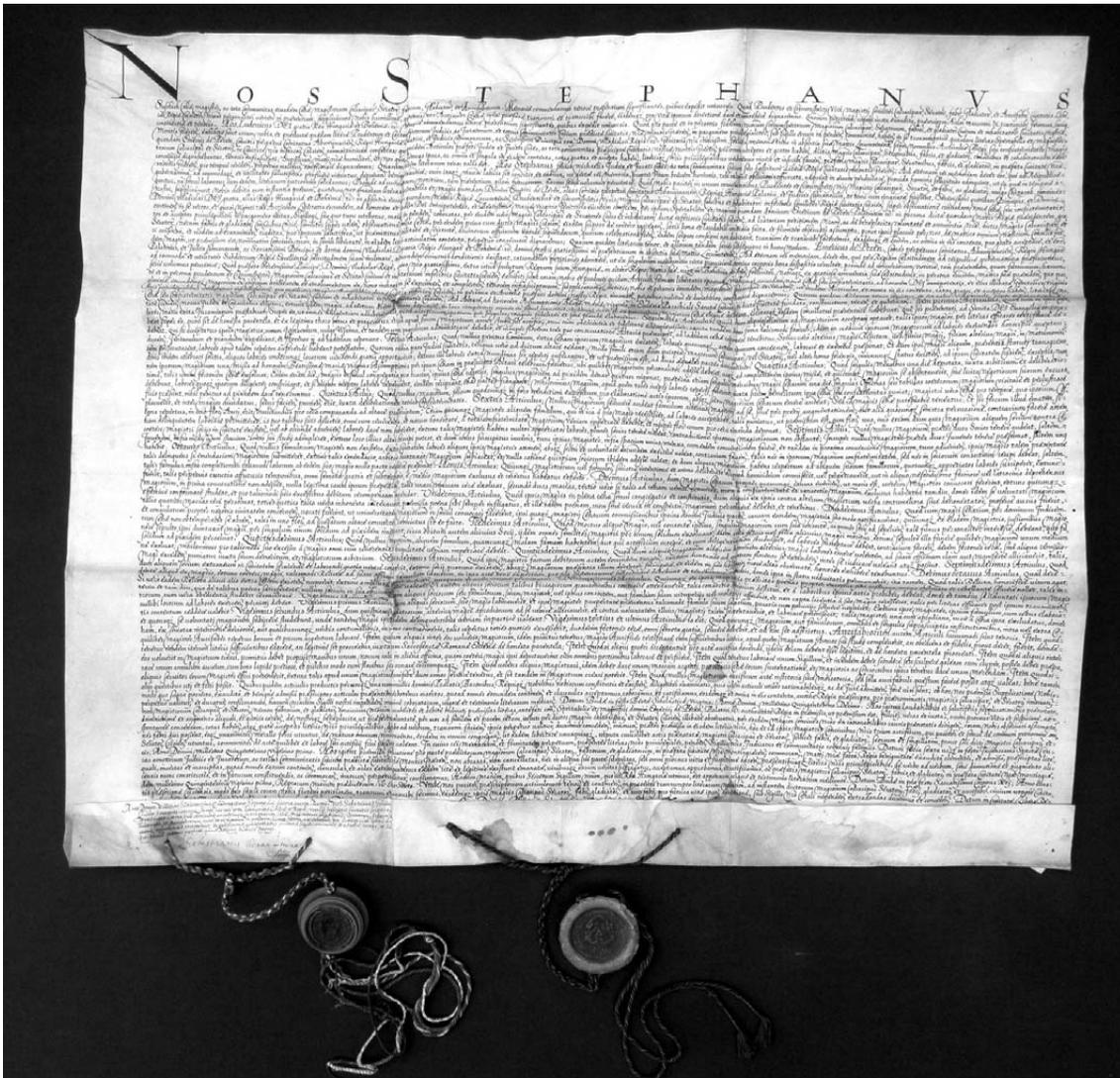
Sredina 17. st. donijela je relativnu sigurnost Križevcima, koji su se nakon stoljeća propadanja zbog turskih provala, počeli polagano oporavljati. U svega petnaestak godina u gradu je osnovano nekoliko cehova koji će egzistirati sve do druge polovice 19. st.⁶, kada su, uslijed promjena obrtnog zakonodavstva, transformirani u zadruge. Tom uzletu cehovskih udruženja u Križevcima pripada i obnova ceha bravara i ostrugara iz 1510. g. Kako je izvorna kraljeva povelja bila izgubljena ili uništena križevački bravari i ostrugari, kojima se ovaj puta priključuju i kovači, mačari, zlatari te srebrnari, odlaze u Zagreb kod svojih kolega i od njih prepisuju povelju koji su ovi pre-

³ Prvi ceh u Hrvatskoj osnovali su 1447. zagrebački krojači koji su cehovski privilegij dobili od gradskog načelnika Gradeca Andrije Mihaljeva, dok su postolari, odnosno krznari, uzdari i remenari iskoristili dolazak kralja Matije Korvine u Zagreb 1466. kako bi od njega dobili pravo osnivanja ceha, HORVAT Rudolf, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb 1992, str. 199. - 202.

⁴ HORVAT (1992.), str. 202.

⁵ HORVAT (1992.), str. 205.

⁶ Čizmari Donjeg i Gornjeg Križevca osnovali su ceh 1646 g., kao i lončari iz Donjeg Križevca. Tri godine kasnije ceh osnivaju krznari, remenari, sedlari i uzdari, a 1661. krojači. BLAGEC Ozren, *Križevački cehovi*, *Cris*, br. 2. (2000.), str. 24. - 25.

Slika 1. - Povelja Velikog ceha iz 1646./47. (Gradski muzej Križevci)

uzeli od križevačkih majstora 1521. g⁷. Iako je sama povelja napisana još 16. srpnja 1646., tek 14. ožujka 1647. križevački gradski sudac Sebastijan Gonaj potvrđuje pravo na osnutak ceha, pa tu godinu možemo smatrati godinom obnove Velikog ceha u Križevcima. Uz već poznata 23 članka iz 1510. g. cehovska pravila sadržana u ovoj povelji proširena su sa sedam novih članaka, koji se odnose na zlatare i srebrnare, kao nove majstore u cehu.

Kako je ceh među križevačkim obrtnicima, zbog svoje tradicije s početka 16. st., zasigurno uživao najveći ugled, tijekom stoljeća su mu prilazili i obrtnici brojnih drugih struka koji nisu prvotno pripadali cehu, a u gradu ih nije bilo dovoljno da sami organiziraju svoj vlastiti ceh. Tako u povelji iz 1764. u cehu nalazimo i kotlare, da bi konačno početkom 19. st. cehu prišli bačvari, tesari, kolari, stolari, tokari, nožari, zidari, puškari, klesari i limari. Tako veliki broj raznih maj-

⁷ Povelja se danas čuva u Gradskom muzeju Križevci (dalje (GMK) pod brojem inventarim brojem 608. Pisana je na pergameni dimanzija 74 x 62 cm na latinskom jeziku. Povelja je zapravo "trosljna". Početak i kraj povelje čini tekst nastao 1646. g., a jezgra povelje je tekst iz 1510. g., dok je između njih dio koji je napisan prilikom prepisivanja 1521. godine, što ovu cehovsku povelju čini jedinstvenom u Hrvatskoj.

stora za posljedicu je imalo da se počinje koristiti naziv Veliki ceh, koji je zasigurno bio najveći u Križevcima i među većima u Hrvatskoj. Kao što se iz popisa zanimanja vidi ceh su prvobitno činili majstori metalske struke, da bi im se kasnije priključili i drvodjelje, te još nekolicina obrtnika čija zanimanja nisu imala mnogo veze s radom u metalu i drvetu, poput češljara ili dimnjačara koje u cehu susrećemo sredinom 19. st. Sve je to rezultiralo i brojnošću članstva, pa tako sredinom 19. st. u cehu nije nikada manje od 50 članova, a ponekad ih je i više od šezdeset. Čast da pripadaju starom i uglednom cehu očito je bio dobar razlog velikom broju raznih obrtnika da mu se pridruže.

CEHOVSKE POVELJE I PRAVILA

Prva povelja iz 1510. g. sadržavala je 23 članka koja su odrađivala organizaciju i djelovanje ceha. Kada je ceh obnavljan 1647. g. od zagrebačkih su majstora prepisana ta pravila, ali im je pridodano još sedam članaka koji su se odnosila na zlatare i srebrnare.⁸

Sredinom 18. st., točnije 1764. g., ceh je dobio novi privilegij i pravila, koja su se ponešto razlikovala od onih s početka 16. st.⁹. Ova pravila imaju 25 članaka uz tri dodatna za zlatare i srebrnare.¹⁰

Godine 1805. Veliki ceh ponovno dobiva nova pravila, sukladno promjenama u obrtnom zakonodovstvu u Ugarskoj. Ovaj puta ona sadrže samo 17 članaka. Zanimljivo je da su članci uspoředno pisani na latinskom i hrvatskom jeziku, dok su starije povelje bile isključivo pisane latinskim¹¹. Pravila su strogo branila baviti se obrtom izvan ceha u gradu u kojem je ceh djelovao, no izvan grada, odnosno u okolnim selima to je bilo dopušteno. Bavljenje obrtom i osnivanje vlastitog ceha bilo je dopušteno i Židovima¹².

Konačno posljednji privilegij i opširna pravila, koja su bila standardizirana za cijelu Habsburšku monarhiju, Veliki ceh dobio je 1819. godine u Firenci (!), sukladno cehovskom zakonu iz 1813¹³. Ova najopsežnija pravila ikada određena sastojala su se od 49 članaka. Tiskani obrazac na 16 stranica na njemačkom jeziku imao je mogućnost na nekoliko mjesta upisivanje manjih izmjena inače standardiziranih uredbi. Takav je obrazac umetnut u korice obložene crvenim baršunom, a sam privilegij cara Franje I. pisan je na pergameni latinskim jezikom. Prvih devet članaka pravila govori o šegrtima, slijedećih 11 posvećeno je kalfama, dok članci od 21 do 35 govore o majstorima i njihovim obavezama. Članak 36 posvećen je odredbi o obaveznom prisustvovanju pogrebima, a slijedeći o majstorskim udovicama. Odredbe o održavanju cehovskih skupština sadrže članci 38 - 42, dok izbor cehovskog majstora i njegovog zamjenika određuje zadnjih sedam članaka ovih iznimno opširnih pravila¹⁴.

⁸ GMK-608 i HORVAT (1992.), str. 199. - 202.

⁹ Pravila Velikog ceha križevačkog iz 1764. g. GMK-6159

¹⁰ Zanimljivo je napomenuti da su ostali križevački cehovi toga vremena dobili drugačija i nešto skromnija pravila koja su sadržavala samo 18 članaka. Riječ je o pravilima krojačkog ceha iz 1764. g. (GMK-1391 i GMK-6158), zatim čizmarskog ceha iz iste godine (GMK-607), lončarskog ceha iz 1766. (GMK-6161), te ceha krznara, remenara i sedlara iz 1765. (GMK-6162).

¹¹ Vjerojatno su postojali prijevodi tih pravila i na hrvatski, tj. kajkavski, no oni nisu sačuvani.

¹² GMK-1397. Riječ je o pravilima koji su bila propisana za cijelu Ugarsku, pa su identična pravila dana i primjerice zagrebačkim cehovima. Vidi i HORVAT (1992.), str. 234. - 239.

¹³ GMK-602 Povelja i pravila Velikog ceha iz 1819. g.

¹⁴ Hrvatski prijevod donosi HORVAT (1992), str. 239. - 251.

ŠEGRTI (NAUČNICI, DEČKI)

Cehovskim pravilima uvijek je bio određen način primanja šegrta u nauk, odnos prema njemu tijekom rada te uvjeti pod kojima je bio oslobođan nakon završetka obrazovanja. Za većinu obrta Velikog ceha predviđeno je školovanje šegrta u trajanju od tri godine, dok je školovanje budućih zlatara, srebrnara i klesara trajalo četiri godine. Najkraće su se školovali tesari, samo dvije godine. Šegrta tijekom školovanja nisu imali pravo na plaću, već eventualno na stan i hranu. Također da bi mladić uopće mogao stupiti u zanat, već prva pravila iz 1510. g. određuju da mora biti zakoniti sin poštenih roditelja, dok će u 18. st. biti važno da je rimokatolik. Početkom 19. st. pravila o primanju šegrta postaju mnogo liberalnija po pitanju vjeroispovjesti. U cehovskom zakonu iz 1813. šegrta je, kao što smo već rekli, posvećeno prvih devet članaka. Šegrt koji bi želio stupiti u nauk mogao je biti bilo koje zakonom priznate vjeroispovijesti. Prije nego bi bio primljen u nauk, morao je kod majstora provesti šest tjedana na pokusu. Ako se pokazao dobrim, šegrt je, plativši 1 forintu i 30 krajcara, kod otvorene cehovske ladice primljen u nauk. Školovanje je obično trajalo tri godine, uz već spomenute izuzetke, a šegrt ni pod kojom izlikom nije smio napustiti svoga majstora. Šegrt također nije smio noću izostajati i pijančevati, već je bio dužan ponašati se ćudoređno, marljivo i poslušno. Majstor ga nije smio koristiti za kućne poslove, već ga je morao podučavati zanatu, osnovama religije i ćudoređa. Ako bi šegrt ipak ostavio svog majstora, morao je za svaki dan izostanka u nauku ostati jedan tjedan duže. Ako bi često bježao, šegrta je prijetilo isključivanje iz ceha. Ako bi pak šegrt svoga majstora ostavio s razlogom, onda bi svoje školovanje nastavljao kod drugog majstora. Majstor je također smio tražiti od šegrta da sam plati nauk, ali njegova cijena nije smjela prelaziti 20 forinti. U slučaju da umre majstor, kod kojeg je šegrt, tada on ostaje kod majstorove udovice, ako ona i dalje vodi obrt, ili mu se određuje novi majstor kod kojeg će završiti školovanje. Kada je šegrt završio svoje obrazovanje bio je oslobođen i primljen za kalfu. Nakon što bi platio pristojbu za oslobođenje objašnjavala su mu se pravila ceha te bi dobio naukovni ili *djetički* list. Svako oslobođanje šegrta upisivalo bi se u cehovski zapisnik (protokol). Majstorski sinovi su također morali provesti puno vrijeme u nauku, ali su mogli biti oslobođeni plaćanja polovice pristojbi¹⁵. Tako je određivao zakon, no u praksi to nije uvijek bilo tako.

Nažalost nisu nam sačuvani zapisnici primanja i oslobođanja šegrta Velikog ceha, pa ćemo se ovaj puta poslužiti zapisima križevačkog krojačkog ceha nastalih na prijelazu 18. u 19. st., te zapisima Velike zadruge, nasljednice Velikog ceha, iz nešto kasnijeg vremena¹⁶. Podatci koje nam oni mogu dati zasigurno se ne razlikuju mnogo od onih koje su sadržavali protokoli Velikog ceha.

Svaki je šegrt prilikom stupanja u obrt dogovarao zasebne uvjete svog školovanja i obveze majstora prema njemu. Najčešće bi se poštovali propisi o dužini školovanja, no nerijetko bi šegrt

Slika 2. - Pečat Velikog ceha iz 1647. g. (Gradski muzej Križevci)

¹⁵ GMK-602 i HORVAT (1992), str. 239. - 241.

¹⁶ Protokol krojačkog ceha od 1795. do 1801. g. GMK-1379 i Protokol primanja i oslobođanja dečkov Velike zadruge od 1876. do 1891. g. GMK-465

kod majstora ostajao i dulje od pravilima propisanog vremena, no tada bi od majstora dobivao i određenu plaću, odjeću ili ono što mu je bilo potrebno, sukladno dogovoru s majstorom. Također ponekad se znalo dogoditi da je naukovanje trajalo i kraće od propisanog, no to je bila rijetkost. Tada šegrt naravno nije dobio nikakvu plaću, ali je ponekada morao platiti za svoje školovanje. Šegrti križevačkog Velikog ceha najčešće su bili dječaci iz Križevaca i okolnih mjesta, no nije bilo neobično da se među šegrtima zateknu i mladići iz udaljenijih krajeva, naročito Varaždinske županije, pošto je očito da je Veliki ceh zbog svoje tradicije uživao popriličan ugled među hrvatskim obrtnicima.

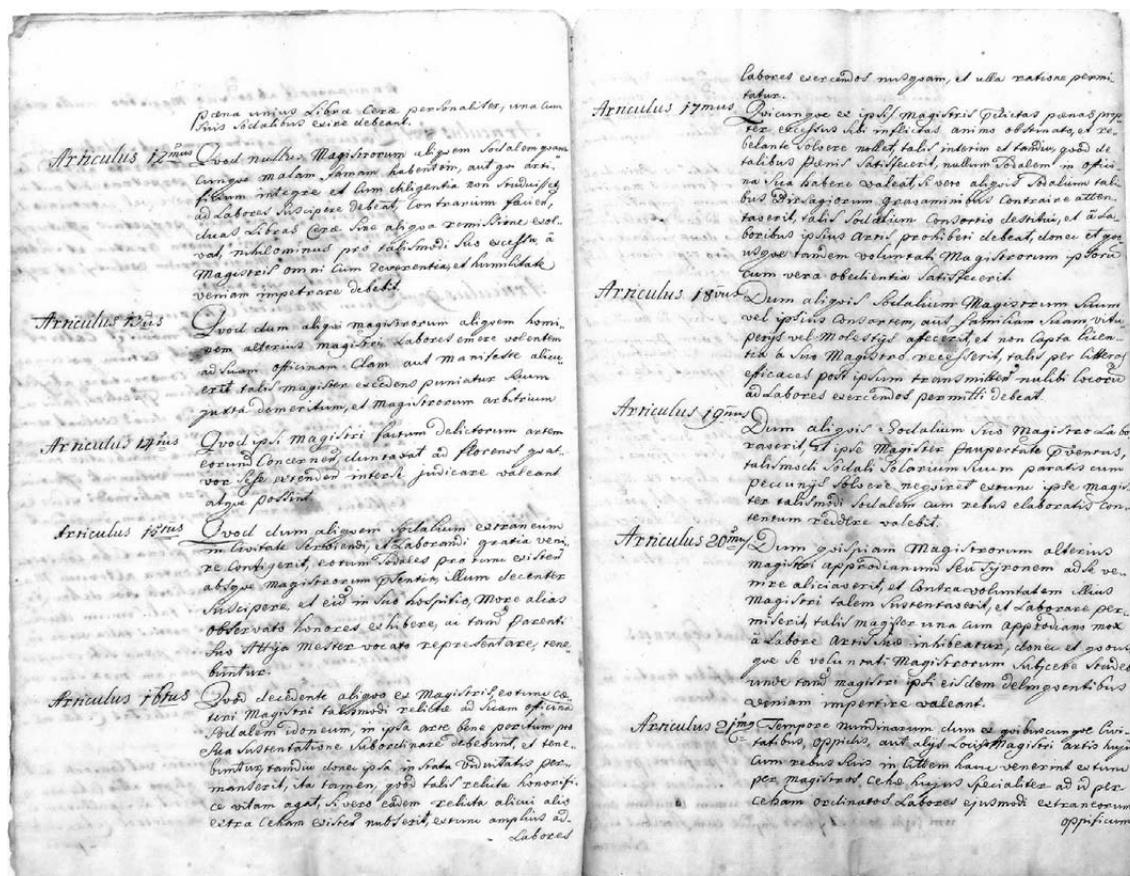
KALFE (POMOĆNICI, DJETIĆI, MLADENCI)

Kalfe su bili najbrojniji među svima onima koji su bili na ovaj ili onaj način povezani u ceh. Po svom statusu znatno ispod cehovskih majstora, ali ipak s mnogim pravima, mogućnostima i obavezama. Veliki dio njih bi nakon šegrtovanja odlazio na *vandranje*, putovanje od grada do grada, gdje bi radio kod raznih majstora usavršavajući se u obrtnoj vještini. Stoga su kalfe, kako bi se što bolje zaštitili tijekom vandranja, ali i za vrijeme uobičajenog rada kod majstora, običavali udruživali u udruge zvane *bijaruš*, koje su, kao i cehovi imale određena pravila. U Križevcima je u 18. st. postojala udruga kalfi Velikog ceha. Prilikom primanja u udrugu novopridošli kalfe morali su položiti "*tač-pehar*", što je bila pristupna taksa i svojevrсни inicijacijski obred¹⁷. Hrvatska se historiografija do sada nije značajnije bavila ovom temom¹⁸, pa ćemo malo detaljnije opisati pravila kojima su bili podvrgnuti križevački kalfe uposljeni kod majstora Velikog ceha¹⁹. Pravila preuzeta od zagrebačkog ceha određivale su da kalfe između sebe početkom godine izaberu jednog otac-meštra, koji je bio zadužen za čuvanje njihove ladice, u kojoj su bili pohranjeni dokumenti i novac udruge kalfi. Ladica je imala dva ključa, od kojih je jedan čuvao djetićki dekan, dok je drugi bio u nekog od kalfa izabranim između svojih kolega. Dosta opširne su odredbe o načinu na koji su *vandrajuci* kalfe dolazili u grad. Kalfama Velikog ceha je bilo zabranjeno *vandrat*i s postolarskim, brijačkim i mlinarskim kalfama, no ako bi zbog sigurnosti ipak zajedno putovali, morali su se razdvojiti prije ulaska u grad i zatim svaki zasebno ući u grad tražeći posao. Kada bi došao u grad putujući kalfa bio je dužan potražiti kuću otac-meštra te mu se uljudno predstaviti. Tada bi mu dvojica kalfi, koje je ranije odredio dekan-meštar, pomogla u pronalaženju posla kod nekog majstora. Novi bi kalfa proveo na probnom radu petnaest dana nakon čega bi majstor odlučio hoće li ga zadržati ili ne. Plaća je bila unaprijed određena. Ako je kalfa poželio nastaviti *vandranje* i napustiti majstora morao ga je o tome obavijetiti također petnaest dana unaprijed. Zanimljivo je da ako bi kalfa u grad stigao u nedjelju, ponedjeljak ili utorak mogao je slobodno tražiti posao, no ako bi stigao u srijedu ili četvrtak morao je čekati do nedjelje i tek tada potražiti posao!

¹⁷ HORVAT Rudolf, *Kako su nekada živjeli hrvatski obrtnici*, Zagreb 1929., str. 8. govori o običaju ispijanja vina prilikom stupanja u udrugu kalfi zagrebačkog gumbarskog ceha. Kakve su točno bile obaveze kalfi u križevačkim Velikom cehu nemamo podataka, no vjerojatno su morali platiti određenu taksu.

¹⁸ Među malobrojnim publiciranim izvorima i literaturom izdvojit ću pravila koprivničkog mesarskog ceha, KOLENDAR Zlatko, Artikuluši mladencev iliti detičev plemenitog ceha mesarskog varaša Koprivničkog z horvackem jezikom rastolnačeni, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavensko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, br. 16 (1914.), str. 310. - 313.

¹⁹ Pravila djetića Velikog ceha GMK-5707. Pravila su pisana hrvatskim jezikom, uz manje umetke na latinskom i sastoje se od dva dijela. Prvi dio ima 21 članak i odredbe o visini plaće kalfi pojedine struke. Ta su pravila preuzeta od zagrebačkih kalfi koji su ih dobili 1641. g. Nakon toga u dokumentu slijedi novih deset odredbi preuzeti od koprivničkih kalfi. Pravila su pisana izuzetno lošim rukopisom pa su prilikom njihove transkripcije korištena identična pravila čizmarskog ceha GMK-5056

Slika 3. - Pravila Velikog ceha iz 1764. g. (Gradski muzej Križevci)

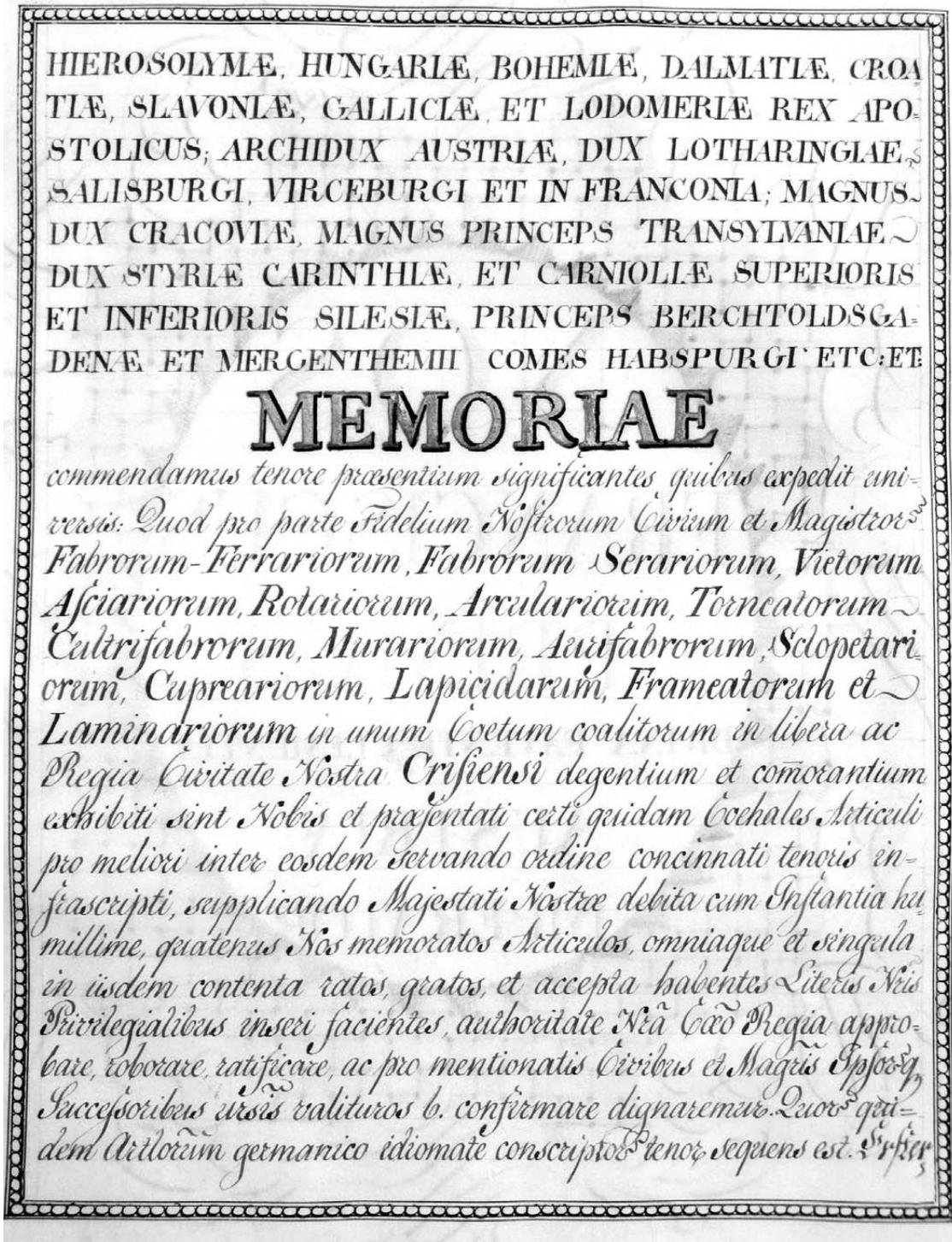
U slučaju da se kalfa razboli, dekan-meštar odabrao bi dvojicu kalfi da ga posjećuju i brinu o njemu. Ako bi se pak ozbiljnije razbolio noću bi ga također čuvala dvojica klafi. U slučaju smrti trošak pogreba plaćao bi se iz ladice udruge. Ako bi pak neki kalfa duže vrijeme bio bolestan te je za liječenje potrošio sav svoj novac, pomoglo bi mu se novcem iz ladice, no nakon što ozdravi morao je taj novac nadoknaditi.

Neki od članaka određivali su i obavezna pravila ponašanje djetića, kako prema članovima istoga ceha tako i prema drugim kalfama i majstorima.

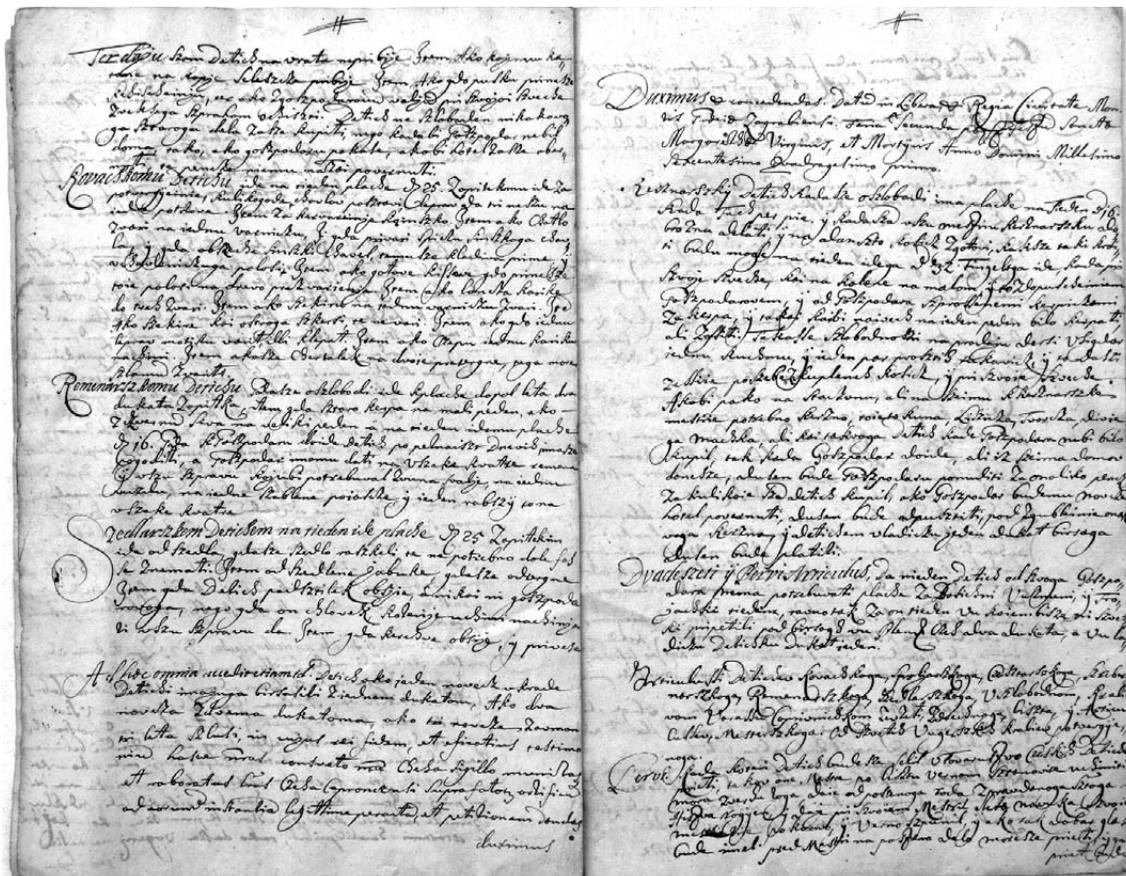
Također pravilima je bila određena i plaća kalfi. Obično bi prvih pola godine nakon oslobođanja kalfa primao samo 2/3 plaće, a kod nekih se obrta kalfu plaćalo prema kvaliteti i brzini njegova rada.

Svi podatci o kalfama upisivani su u njegov *vanderbuch*, koji mu je kod primanja u ceh služio kao dokaz o stečenom iskustvu u obrtu. I ceh je imao obavezu vođenja evidencije od svim kalfama koji su došli u grad tražiti posao kod članova ceha. Tako očuvani protokol Velikog ceha od 1812. - 1868. g. svjedoči odakle su kalfe dolazili u Križevce radi stjecanja novih obrtnih vještina²⁰. U to su vrijeme u Križevce pristizale kalfe iz Zagreba, Ptuja, Varaždina, Sv. Petra (Orehovca), Pančeva, Graza, Ljubljane, Beča, Nagykanisze, Ulma, Szigetvara, Virovitice, Pešte, Lübecka, Trsta, Apatina, Raaba, Karlovca, Leipziga, Austrelitz, Petrinje, Gušćerovca, Koprivni-

²⁰ Hrvatski povijesni muzej (dalje HPM) inventarni broj 6972. Ovaj odlično očuvani i nedavno restaurirani protokol sa više od stotinu ispisanih stranica iznimno je vrijedan izvor o migracijama kalfi širom čitave središnje Europe, prvenstveno Habsburškog carstva.

Slika 4. - Stranica iz povelje Velikog ceha iz 1819. g. (Gradski muzej Križevci)

Slika 5. - Pravila bijaruša Velikog ceha iz 18. st. (Gradski muzej Križevci)

ce, Zemuna, Vršca... U gradu se očigledno nije govorio samo hrvatski, veći i slovenski, njemački, mađarski...

Cehovski zakon iz 1813. g. određuje da kalfa po završetku nauka obvezno dobiva *vanderbuch* (putnu knjigu), čak i kada bi ostao u mjestu gdje je oslobođen. No ako je želio postati majstorom morao je otići na putovanje od najmanje tri godine, ne bi li usavršio svoju vještinu. Toga nisu bili oslobođeni niti majstorski sinovi. Za vrijeme putovanja svi bi kalfini dokumenti ostajali u cehovskoj ladici u mjestu gdje je oslobođen iz nauka, a on bi zadržavao samo putnu knjigu i prijepise dokumenata. U slučaju da izgubi putnu knjigu, kalfi se izdavao duplikat. Niti jedan majstor nije smio primiti na rad kalfu bez putne knjige. Ako bi kalfa bio prisiljen da zbog bolesti, smrti roditelja ili nekog drugog razloga prekine putovanje, morao bi, čim se problem riješi ponovo nastaviti putovanje. Oslobođenje od putovanja mogla je dati jedino zemaljska vlada u dogovoru sa cehom i mjesnim poglavarstvom. Kada bi stigao u neko mjesto kalfa je morao zatražiti posao kod cehovskog majstora i ponudeni posao primiti bez oklijevanja i provesti na radu barem šest mjeseci. Ako pak ne bi našao posla, morao bi nastaviti put do drugog mjesta. Kalfama je najstrože bilo zabranjeno praznikovati ponedjeljkom ili koji drugi radni dan pod prijetnjom gubitka polovice, ili čak cijele tjedne plaće. Majstor je bio obavezan prijaviti svaki prekršaj koji bi neki njegov kalfa počinio. Kalfi su morali raditi za unaprijed dogovorenu tjednu plaću. U slučaju da to odbiju, proglašavali bi se buntovnicima i bili bi strogo kažnjavani. Također im je bilo najstrože zabranjeno

osnivati vlastite bratovštine. Smjeli su jedino sakupljati novac kao pripomoć za bolesne i putujuće kolege, no on bi se pohranjivao u cehovsku ladicu. Također su im zabranjene bilo kakve obaveze prema cehovima u drugim mjestima. Kod malih prekršaja sudio bi sam ceh, a u slučaju većih mjesno poglavarstvo. Majstorima je također bilo dozvoljeno da pomoćnicima-predradnicima ili sposobnijim pomoćnicima daju veće tjedne plaće²¹.

CEHOVSKI MAJSTORI

Nakon što je obavio propisano *vandranje*, kalfa je mogao zatražiti primanje u ceh kao punopravni cehovski majstor. Gotovo uvijek imao je obavezu izrade majstorskog rada. U kasnijim fazama razvoja cehova primjećuje se takozvani proces "zatvaranja cehova", tj. onemogućavanja kalfama ulazak u ceh zbog prevelikog broja članova i nedovoljne količine posla za sve majstore. To će se u nekoliko slučajeva dogoditi i u križevačkom Velikom cehu tijekom 50.-ih i 60.-ih godina 19. st. i to prvenstveno u onim obrtima gdje je broj majstora bio najveći.

Ipak kako su se tijekom stoljeća cehovska pravila mijenjala tako su mijenjane i odredbe o primanju novih majstora u ceh. Pravilnik iz 1805. g. omogućava kalfi da postane punopravni majstor, čak i ako zbog bolesti nije obavio propisno *vandranje*. Broj majstora limitiran je jedino u onim obrtima gdje već postoji mnoštvo obrtnika, dok u drugim obrtima svi novi majstori moraju biti primljeni u ceh. Također svatko je obavezno morao napraviti majstorski rad (*Meisterstück*). Ukoliko bi učinio veću pogrešku morao bi izraditi novi, a ako bi pogreška bila manja mogla se je otkupiti novcem. Ukoliko kalfa ne bi imao novaca da sam nabavi materijal za izradu majstorskog rada, novac bi mu posudio ceh, koji bi kasnije imao pravo prodati rad i na taj način namiriti dug kalfe.

Propisi o primanju novih majstora određeni cehovskim zakonom iz 1813. nešto su drugačiji. Kalfa je mogao postati majstorom i u onom mjestu gdje nije izučio zanat. Da bi postao majstor, kalfa je morao izraditi remek-djelo (*Meisterstück*), kojeg izrade je mogao biti oslobođen jedino u slučaju bolesti. Ceh je odlučivao gdje, kada i pod čijom će paskom pomoćnik raditi svoje remek-djelo. Ako pomoćnik ne bi sam mogao sakupiti dovoljno novca za izradu remek-djela, u tome bi mu pomagao ceh. Tek ako bi remek-djelo napravio bez greške, pomoćniku je bilo moguće da postane majstor. U cehovsku je ladicu novi majstor trebao položiti 25 forinti kao taksu, a gozbe, pijančevanje i večere, koje su prije bile uobičajene, bile su najstrože zabranjene. Majstorskom sinu ili pomoćniku koji je oženio majstorsku udovicu ne oprašta se izrada remek-djela niti plaćanje takse. Majstor koji je već prije napravio remek-djelo i želi se preseliti u drugo mjesto i tamo započeti s obrtom oslobođen je izrade majstorskog remek-djela. Jedino je morao ishoditi dozvolu za otvaranje obrta od mjesnog poglavarstva u novom mjestu boravka²².

Majstori su također imali i brojne obaveze na vjerskom, gospodarskom i humanitarnom području. Svi rimokatolički majstori i pomoćnici bili su obavezni prisustvovati četvrtgodišnjoj misi u župnoj crkvi, koja se plaćala iz cehovske ladice. Također su morali prisustvovali i tjelovskim procesijama. Neprisustvovanje se kažnjavalo. Majstorima je bilo zabranjeno međusobno odvlačiti pomoćnike i ogovarati druge majstore. Trgovcima je bilo dozvoljeno prodavati robu na području ceha jedino za vrijeme godišnjih sajмова, dok je lokalnim trgovcima na malo bilo zabranjeno da prodaju, odnosno potajno proizvode, uz pomoć pomoćnika, robu koju izrađuju privilegirani cehovski obrtnici. Majstori su morali međusobno surađivati. Kada bi neki od njih dobio ponudu za

²¹ GMK-602 i HORVAT (1992.), str. 241. - 245.

²² GMK-602

Ispis kvater, 1853

Ime	Prezime	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	Andreas	Modec																						
2	Josip	Čukla																						
3	Václav	Čukla																						
4	Franjo	Čukla																						
5	Emrich	Čukla																						
6	Matthias	Čukla																						
7	Emrich	Čukla																						
8	Josip	Čukla																						
9	Matthias	Čukla																						
10	Josip	Čukla																						
11	Jakob	Čukla																						
12	Josip	Čukla																						
13	Nikola	Čukla																						
14	Anton	Čukla																						
15	Adam	Čukla																						
16	Robus	Čukla																						
17	Josip	Čukla																						
18	Paul	Čukla																						
19	Stefan	Čukla																						
20	Franjo	Čukla																						
21	Lukas	Čukla																						
22	Mihail	Čukla																						
23	Paul	Čukla																						

Land Mitterteufel

1	Josip	Čukla																						
2	Josip	Čukla																						
3	Jakob	Čukla																						
4	Matthias	Čukla																						

Udovjedci / Golubci

1	Karolina	Čukla																						
2	Matthias	Čukla																						
3	Matthias	Čukla																						
4	Matthias	Čukla																						

Slika 6. - Blagajnička knjiga kvarti Velikog ceha (Gradski muzej Križevci)

veći posao, koji ne bi mogao sam izvesti, morao ga je podijeliti s drugim majstorima. U slučaju da neki majstor ili kalfa, zbog bolesti ili starosti ne bi sam mogao zarađivati dovoljno za život i uzdržavanje obitelji, ceh bi mu pripomogao novcem iz cehovske ladice. Nakon ozdravljenja majstor, ili pomoćnik, bio je dužan novac vratiti. Ako pak bolesni majstor nije imao niti jednog pomoćnika, drugi bi mu majstor morao posuditi svoga, tako dugo dok u grad ne dođe neki putujući pomoćnik²³.

Križevački Veliki ceh svoju je godišnju skupštinu održavao na blagdan Svijećnice, 2. veljače svake godine. Tom bi se prilikom, između trojice kandidata, birao cehovski majstor, njegov zamjenik, te otac-meštar koji je brinuo o kalfama na *vandranju*. Osim glavne godišnje skupštine održavane su i tromjesečne skupštine na kojima su članovi ceha uplaćivali svoje kvartalne članarine (*kvarte*), u ceh su primani novi majstori, ali se odlučivalo i o drugim stvarima, važnim za ceh. Ako je bilo potrebe održavale su se i izvanredne cehovske skupštine. Tako je primjerice na izvanrednoj skupštini Velikog ceha odražanoj 2. listopada 1853. g., pod predsjedanjem križevačkog dožupana Ladislava Kukuljevića prihvaćen prijedlog gradskog magistrata o osnivanju gradske bolnice za cehovske majstore i kalfe, a na skupštini 29. siječnja 1854. odlučeno je da se u tu namjenu uplati 15 forinti, što je bila polovica godišnje članarine.

Na cehovskoj skupštini 6. veljače 1859. načelnik ceha Andrija Modec (bačvar) predložio je izgled nove cehovske zastave, koji je ceh prihvatio i odredio da se zastava naruči. Zastava je izrađena u Beču i pristigla je u ceh 1. svibnja 1859. g. Imala je obilježja velikog ceha i koštala je 329

²³ isto

austrijskih forinti, odnosno 313 ugarskih forinti. Kumovi zastave bili su majstori Josip Hausknecht i Lauš Franjo (oboju stolari), a svaki od njih je dao po 20 forinti, dok je ostatak od 273 forinte podmiren iz cehovske ladice²⁴.

Zahvaljujući dobro očuvanom zapisniku o uplatama tromjesečnih cehovskih pristojbi (*kvarti*) od 1844. g. nadalje²⁵, zatim blagajničke knjige Velikog ceha od 1844. do 1902.²⁶, te zapisnika cehovskih skupština od 1853. do 1931. g.(!)²⁷ možemo rekonstruirati gotovo sve članove ceha, vrijeme članstva, te obrte kojima su se bavili. Nažalost nije nam sačuvan niti jedan raniji popis članova Velikog ceha pa je nemoguće odrediti vrijeme stupanja u ceh majstora koji su njegovim članovima bili 1844. godine²⁸. Na početku 1844. u Veliki ceh bilo je učlanjeno ukupno 44 majstora. Dva su nova majstora te godine primljena u ceh, a članovima ceha bila su i dva *landmeštra* (pokrajinska majstora). Također ceh je brinuo i o pet udovica, pa je tako ukupni broj članova Velikog ceha te godine veći od pedeset. Na osnovi sačuvanih zapisa pokušat ćemo ukratko prikazati tko su sve bili članovi ceha između 1844. i 1864. g., kada je ceh već transformiran u Veliku zadrugu²⁹. U tom je razdoblju članovima Velikog ceha u Križevcima bilo više od stotinu majstora!

Kovači

Među najstorima Velikog ceha najbrojniji su bili kovači. U vremenu između 1844. i 1864. u ceh ih je bilo učlanjeno ukupno devetnaest, što je značajan broj, no u jednom trenutku u Križevcima nikada nije bilo više od deset kovača u Velikom cehu!

- **Badalec Đuro** - članom je ceha 1844., umire početkom 1851. g., a obrt nastavlja voditi njegova udovica Katarina do 1864. ili 1865. g.
- **Badalec Mirko** - primljen je u ceh na skupštini 21. 10. 1860. g., članom ceha bio je do smrti 1. 12. 1876., nakon toga posao možda nastavila voditi udovica Jelica.
- **Buntak Grgur** - rodnom iz Bukovice kod Jastrebarskog, u ceh je primljen na skupštini 3. 11. 1861. g., članom ostao do smrti sredinom 1894. g.
- **Gorup Franjo** - članom ceha bio 1844., umro početkom 1848., a posao je vjerojatno nastavila voditi udovica.
- **Hadrović Đuro** - bivši vojnik iz Donje Brckovšćine (selo pokraj Križevaca) u ceh je primljen na skupštini 4. siječnja 1863. g. Članom je bio do smrti 1868. g., nakon čega posao nastavlja voditi udovica Dorotea, no nije poznato koliko dugo.
- **Horvat Janko** - član je ceha od 1850. do 1860. g. Moguće je da je istupio iz ceha jer nema podataka da je posao nastavila voditi njegova udovica, niti se u popisu nalazi znak da je umro.
- **Jendrović Marko st.** - članom ceha bio 1844., umro početkom 1857. g., nakon čega obrt nastavlja voditi udovica Veronika, no samo 2 - 3 godine.
- **Jendrović Marko ml.** - podnio je molbu za primanje u ceh na skupštini 6. veljače 1859. g. Određeno mu je da za majstorski rad mora napraviti četiri potkove i potkovati konja, a za nadglednike su određeni kovači Janko Horvat i Stjepan Miklečić. Svoj rad predao je na

²⁴ Zapisnik skupština Velikog ceha GMK-482, zastava Velikog ceha GMK-449

²⁵ GMK-6281

²⁶ GMK-487

²⁷ GMK-482

²⁸ Postoji popis majstora Velikog ceha nastao oko 1865. g. HPM-6530

²⁹ Nemamo sačuvan točan podatak o vremenu osnutka Velike zadruge u Križevcima, no u zapisniku sjednica Velikog ceha/zadruge od 1863. g. sve više prevladava pojam zadruge umjesto ceh, pa ćemo se u ovom popisu članova ograničiti s 1864. kao zadnjom godinom, odnosno pokušat ćemo dati osnovne podatke o svim onim majstorima koji su od 1844. do 1864. g. bili članovi ili su u tom razdoblju stupili u Veliki ceh križevački.

sastanku 27. veljače, no uočene su tri pogreške prilikom izrade majstorskog rada, ponuđeno mu je da napravi novi rad ili otkupi pogreške, što je on prihvatio i primljen je odmah u ceh. Članom je bio do smrti krajem 1865. ili početkom 1866. godine, nakon čega neko vrijeme obrt nastavlja voditi njegova udovica. Moguće da je Marko Jendrović ml. sin Marka Jendrovića st. i Veronike Jendrović, koji je nakon smrti oca ubrzo primljen u ceha te je nastavio voditi obiteljsku radionicu koju je privremeno vodila njegova majka nakon očeve smrti.

- **Kos Janko** - porijeklom iz sela Nemčevca (okolica Gornje Rijeke) na skupštini ceha 21. 5. 1864. g. zatražio je primanje u ceh. Primljen je odmah bez izrade majstorskog rada i članom ceha je ostao sve do smrti krajem 1899. g., nakon čega je ceh preuzeo brigu o njegovoj udovici Barbari sve do njene smrti 18. 2. 1916. g.
- **Kulko Josip** - članom ceha bio je već 1844. g., i to ostaje do smrti sredinom 1856., a obrt je nakon toga nakratko preuzela udovica Magdalena.
- **Lončar Petar** - u ceh primljen na skupštini 11. 11. 1860., nema podataka o izradi majstorskog rada, članom ceha bio je samo do 1864. g., kada je umro.
- **Meri Vinko** - primljen je u ceh sredinom 1844. g., i bio je njegovim članom sve do smrti 1894. g., dakle punih pedeset godina.
- **Miklečić Stjepan** - primljen je u ceh u drugoj polovici 1849. g., i bio je njegovim članom sve do smrti krajem 1866. ili početkom 1867. g. Nije sigurno da li je nakon toga vođenje obrta preuzela njegova udovica Ana.
- **Octenjak Filip** - bio je članom ceha 1844. Umro je početkom 1860., a obrt nastavlja voditi udovica Katarina vjerojatno do 1861. g.
- **Octenjak Josip** - podnio je molbu za primitak u ceh na skupštini 28. 3. 1859. g. no ceh ga odbija. Ponovno moli učlanjenje u ceh na skupštini 25. 9. 1859. i ovaj puta ceh pristaje na primanje novog člana uz uvijet da napravi majstorski rad - potkivanje konja. Rad je prezentiran na skupštini ceha 6. 11. 1859. g. Komisija, koju su činili Marko Jendrović ml. i Luka Peremin, ocijenili su da rad ima mnoštvo pogrešaka, no Josip Octenjak ipak je primljen u ceh, čijim je članom bio do smrti 1861. g., nakon čega obrt preuzima udovica Barbara, vjerojatno još dvije godine. Nažalost nije moguće utvrditi da li je Josip Octenjak sin Filipa Octenjaka.
- **Osvald Đuro** - član ceha bio je 1844., pa do smrti početkom 1851. g.
- **Osvald Jakov** - na popisu članova ceha 1844. g., članom bio do smrti sredinom 1849. g.
- **Peremin Luka** - u ceh je primljen 1847. g. i bio je njegovim članom sve do smrti 30. srpnja 1876. g. Iza njega je ostala udovica Katarina, o kojoj je ceh brinu o do 3. 9. 1903. g. kada je umrla. Nije moguće pouzdano utvrditi da li je preuzela vođenje obrta nakon muževe smrti.
- **Šadek Ivan** - postoje podatci o plaćanju kvarti za razdoblje od 1844. - 1847. g. Nije poznato da li je samovoljno istupio iz ceha, da li je isključen zbog neredovitih plaćanja ili je možda umro.

Stolari (tišljari)

Stolara je u Križevcima u promatranom razdoblju bio ukupno dvanaest, a istovremeno ih je radilo i po desetak. Stoga je bilo pokušaja "zatvaranja" ceha, jer nije bilo dovoljno posla za sve majstore, no ipak svakom kalfi koji je želio stupiti u ceh to je bilo omogućeno.

- **Bastasić Janko** - član je ceha 1844. g., no umire već početkom 1846.

- **Bingula Ladislav** - primljen je u ceh na skupštini 30. 1. 1859. nakon što je uspješno uredio majstorski rad (nije navedeno koji), umro je početkom 1866. a obrt je nakratko preuzela udovica Julijana.
- **Bogović Nikola** - bio je član ceha 1844. godine, imamo podatke o plaćanju kvarti sve do 1880., ali i podatak o njegovoj smrti 8. 10. 1886.
- **Cetušić Mirko** - dao je molbu za primanje u ceh na skupštini 12. 7. 1863., te je odmah i primljen, bio je članom ceha sve do smrti sredinom 1881. g.
- **Dreipfenig Josip** - primljen je u ceh 1846. g. i bio je njegovim članom sve do smrti krajem 1872. ili početkom 1873. g.
- **Gerloci Tiburc** - usmeno je zamolio primitak u ceh na skupštini 14. 1. 1855., ceh je pregledao njegov *vanderbuch* izdan 1847. i utvrdio da će po izradi propisanog majstorskog rada biti primljen u ceh, kada je točno stupio u ceh ne postoje podatci, a kvarte plaća od 1857. do 1881., da bi konačno 1887. bio izbrisan iz zadruga.
- **Habdia Luka** - podnio je molbu za članstvo u cehu 5. 4. 1857., no ceh ga tada odbija obrađujući svoju odluku velikim brojem obrtnika u gradu (u Križevcima je tada radilo 7 stolara). Habdia se žali gradskom poglavarstvu te cehovska skupština 7. 6. 1857. odlučuje da će ga primiti u ceh pod uvjetom da izradi odgovarajući majstorski rad u roku od pola godine, a kao mentori su mu dodjeljeni stolari Bogović i Gerloci, rad je uspješno izrađen bez ijedne pogreške i Habdia je primljen u ceh 31. 1. 1858. g., bio je članom ceha do smrti, a umro je 25. 10. 1911. u Plevni u Bugarskoj!
- **Hausknecht Josip** - bio je član ceha 1844. g., umire početkom 1872., nakon čega udovica preuzima obrt i plaća kvarte do 1881. g., kada vjerojatno prestaje voditi radionicu, a za druga brine u njoj sve do smrti 28. 2. 1901. g.
- **Höchtel Đuro** - primljen je u ceh krajem 1845. g. i bio je njegovim članom do smrti krajem 1872. ili početkom 1873., nakon čega obrt nastavlja voditi udovica Antonia do 1879. g.
- **Lauš Franjo** - član je ceha 1844., a umro je krajem 1880. ili početkom 1881., zabilježeno je da zadnjih godina nije plaćao kvarte, no vjerojatno je ostao članom ceha sve do smrti. Bio je zamjenik *ceh-meštra* 1856. g.
- **Menard Jakov** - član ceha 1844. sve do smrti krajem 1858. ili početkom 1859. g.
- **Rogan Šandor** - primljen je u ceh na skupštini 9. 11. 1862. g. bez potrebe izrade majstorskog rada i uz preporuku gradskog poglavarstva. Članom ceha ostao je do smrti 15. 5. 1889. g.

Bravari (špoljari)

Bravari su svojevrsni osnivači Velikog ceha, jer su upravo oni i ostrugari bili ti koji su inicirali osnivanje početkom 16. stoljeća. I dok ostrugara u križevačkom Velikom cehu sredinom 19. st. više nema, bravara je bilo ukupno sedam, s time da se njihov broj polagano smanjivao. Posljednji bravar koji je primljen u ceh bio je Ludovik Danić 1849. godine.

- **Beclin Mihael** - bio je član ceha 1844. g., pa sve do smrti krajem 1864. ili početkom 1865., nakon čega posao preuzima njegova udovica do 1867. g.
- **Bingula Josip** - član ceha 1844., nakon njegove smrti početkom 1855. obrt preuzima udovica Marica sve do 1862. g.
- **Danić Anton** - na popisu je članova ceha 1844. g., no umire krajem te ili početkom slijedeće godine, pa obrt nastavlja voditi udovica Franciska sve do smrti u prosincu 1856. g.
- **Danić Ludovik** - članom ceha postao je sredinom 1849. g. i to je ostao sve do smrti 16. 1. 1916. g., što znači da je u cehu bio više od 65 godina, a ako pretpostavimo da je u vrijeme

primanja u ceh imao najmanje oko 20 godina, umro je u dubokoj starosti od najmanje 85 godina, što ga čini jednim od najdugovječnijih članova Velikog ceha.

- **Kovačić Franjo** - primljen u ceh sredinom 1845. i bio je njegovim članom sve do smrti sredinom 1890. g. Zamjenik je ceh-meštra od 1857. do 1872. g. kad postaje načelnikom Velike zadruge, što je ostao do smrti.
- **Kovačić Mirko** - bio je član ceha 1844., na nakon njegove smrti sredinom 1849. obrt nastavlja voditi udovica Veronika do pred kraj 1876. kada je i ona umrla
- **Stručić Pavao** - nalazi se na popisu članova ceha koji plaćaju kvarte od 1844. do 1857. g.

Kolari

Moguće je da su križevački kolari sredinom 17. st. osnovali svoj vlastiti ceh³⁰, no tijekom 19. st oni se pridružuju Velikom cehu. Kolari su nakon kovača najbrojniji članovi Velikog ceha sredinom 19. st i bilo ih je ukupno šestnaest. Njihov je broj polagano rastao. U početku ih je djelovalo svega osam, da bi njihov broj do 1864. narastao na jedanaest. Stoga i kod kolarskih obrtnika primjećujemo pokušaje spriječavanja primanja novih majstora zbog manjka posla.

- **Bubanić Pavao** - član je ceha 1844., i umire početkom 1855. g., nemamo podataka da li je obrt naslijedila udovica.
- **Forjanović Pavao** - bio je članom ceha 1844., i to je ostao do smrti krajem 1872. g.
- **Hermeschez Andrija** - član 1844., umire početkom 1848. g.
- **Hlepčić Rok** - član ceha 1844., umire početkom 1850., moguće da je nakratko posao nastavila voditi udovica, ali podatci nisu posve pouzdani.
- **Höchtlin Aleks** - primljen je u ceh na skupštini 22. 5. 1853., iako je majstorski rad učinjen s dosta pogrešaka. Članom ceha ostao je do smrti sredinom 1872. g., nakon čega je možda udovica nastavila voditi obrt.
- **Kovačić Blaž** - član je ceha od 1847. do smrti u drugoj polovici 1886. g.
- **Kranjčević Grga** - zahtjev za članstvo u cehu predao na cehovskoj skupštini 28. 1. 1855., ali zbog velikog broja kolara koji ne mogu naći dovoljno posla njemu se prijeći ulazak u ceh, nakon čega se on vjerojatno žalio kod gradskog poglavarstva da nije primljen u ceh, o čemu se raspravljalo na cehovskoj skupštini 29. siječnja 1855. Kako nije napravio zadovoljavajući majstorski rad molba je ponovno odbačena. Na skupštini 4. ožujka 1855. Grga Kranjčević ponovno traži da bude primljen u ceh, te mu sada ceh određuje trojicu "mentora", Martina Križanića (kolara), Aleksu Höchtla (kolara) i kovača Janka Horvata da ga nadgledaju u izradi rada. Na skupštini ceha 26. kolovoza 1855., iako je na njegovom majstorskom radu pronađeno tri pogreške, Kranjčević je ipak, sukladno običajima primljen u ceh. Član je do smrti u drugoj polovici 1898., nakon čega vođenje obrta preuzima udovica Bara koja je umrla 7. 2. 1917. godine.
- **Krizmanić Đuro** - član 1844., umire početkom 1851., nakon čega obrt nastavlja voditi udovica Dorotea, vjerojatno do 1854. g.
- **Križanić Martin** - član je 1844., a sa popisa plaćanja kvarti nestaje nakon 1857. Vjerojatno je umro.
- **Leskovar Rok** - član je ceha 1844. g., umire 1873. Članstvo u cehu nastavlja njegova udovica Katarina koja do 1879. plaća kvartu Tada vjerojatno prestaje raditi njegova obrtnička radionica, no ceh brine o udovici sve do njene smrti 24. 12. 1901. g.

³⁰ HORVAT (1929.), str. 79. navodi postojanje diplome kolarskog ceha iz 1646. g. u Križevcima, no također donosi neke podatke koji su netočni, pa ne možemo sa sigurnošću utvrditi postojanje toga ceha.

- **Mekovec Josip** - podatci o njemu nisu najjasniji. Članom ceha postaje krajem 1850. g. i vjerojatno je član do 1892. g.
- **Pencl Josip** - član ceha od 1845. do smrti sredinom 1872. g.
- **Sabady Jakov** - molbu za primanje u ceh dao je na skupštini 19. 9. 1858. g. Odlučeno je da za njegovo primanje nema prepreka, ali da mora izraditi majstorski rad, a kao mentori su određeni kolari Kranjčević i Leskovar te kovač Peremin. Rad je tek predstavljen na skupštini održanoj 6. 5. 1860. (!) i iako je imao pogrešku Sabady je primljen u ceh. Članom je do smrti 6. 5. 1904. godine, a iza njega je ostala udovica Antonija o kojoj je ceh brinuo sve do njene smrti iza 1920. g. Sabady je vjerojatno u Križevce došao iz Ivanske, jer je prilikom predavanja molbe za članstvo u cehu priložio majstorski list koji je izdan u Ivanskoj
- **Štelcan Dragutin** - primljen je u ceh/zadrugu na skupštini 31. 7. 1864. bez izrade majstorskog rada, vjerojatno je samovoljno napustio zadrugu 1877. g.
- **Vrbančić Mato** - zatražio je primanje u ceh na skupštini 22. 12. 1861. g. Škupština razmatra njegovu molbu, no iz zapisa se može vidjeti da članovima ceha još uvijek nije posve jasan zakon o ukidanju cehova s kraja 1859. g., te odlučuju Matu Vrbančića pustiti u ceh. Članom ceha bio je do smrti 22. 1. 1906. nakon čega ceh brine o njegovoj udovici Antoniji koja umire četiri godine kasnije.
- **Zenta Franjo** - član je ceha 1844. g., umire krajem 1866., nakon čega obrt nastavlja voditi udovica Antonija sve do smrti krajem 1869. ili početkom 1870. g.

Nožari

Nožara je u Velikom cehu bilo ukupno trinaest, no čini se da su glavninu nožarskih poslova nosile tri obitelji: Forko, Golubić i Novak, kojih je nekoliko članova bilo u cehu. Broj nožara koji su istovremeno radilo u cehu varira od sedam do devet.

- **Dianeš Lukas** - član je ceha od 1844. do sredine 1862. g. kada je umro.
- **Forko Franjo** - član 1844, pa do smrti krajem 1871. g.
- **Forko Stjepan** - član 1844, pa do smrti u prvoj polovici 1851. g.
- **Forko Tomas** - član 1844. pa do smrti početkom 1853. g.
- **Forko Valent** - član 1844., umro je 1865. g., nakon čega obrt nastavlja udovica Marija do 1869. g.
- **Golubić Josip st.** - član je ceha već 1844. g. Nakon smrti početkom 1852. g. obrt sve do 1868. nastavlja voditi udovica Barbara.
- **Golubić Josip ml.** - molbu za primanje u ceh predao je na skupštini 1. siječnja 1860. g., a već 28. siječnja 1860. dovršio je majstorski rad koji je ocijenjen kvalitetnim, osim nekoliko sitnih pogrešaka, te je primljen u ceh. Član je do 1864. g., i vjerojatno je sin Josipa Golubića starijeg.
- **Habdija Franjo** - primljen je u ceh 1851. no već 1854. umire ili istupa iz ceha.
- **Memek Josip** - nalazi se na prvom popisu za plaćanje kvarti, no kako je vjerojatno umro krajem 1843. ili početkom 1844. nema podatak o nikakvoj uplati, niti o tome da ga je naslijedila udovica. Ipak znamo da je bio član križevačkog Velikog ceha.
- **Novak Đuro** - primljen je u ceh na skupštini 4. studenog 1860. g. i bio je njegovim članom sve do smrti 24. 6. 1906. g.
- **Novak Josip** - član ceha 1844., pa do smrti 1880. nakon čega obrt možda nakratko preuzima udovica.
- **Novak Stjepan** - član je ceha 1844., a kvarte plaća do 1887. g. Umro je najvjerojatnije tek 1894. g.

- **Vević Tomas** - član ceha 1844., umire početkom 1848., a obrt do 1856. nastavlja voditi udovica.

Bačvari (pintari)

Bačvarski obrt u Križevcima bio je uglavnom u rukama članova obitelji Modec i Sernjak. Od ukupno šest bačvara između 1844. i 1864. njih petorica pripadaju tim dvjema obiteljima.

- **Dubravec Stjepan** - član je ceha od 1852. g. pa do smrti 13. kolovoza 1901.
- **Modec Andrija** - član je ceha 1844., pa do smrti 17. 3. 1878. g., nakon čega nakratko obrt preuzima udovica Franjica. Andrija Modec navodi se kao glavni *ceh-meštar* 1844.g, te od 1853. do 1868., kada vjerojatno zbog životne dobi napušta funkciju. Andrija Modec, kao dugogodišnji najcijenjeniji obrtnik u Velikom cehu, najvećem i najstarijem križevačkom cehu, spadao je među najutjecajnije i najpoštovanije građane Križevaca sredinom 19. stoljeća.
- **Modec Anton** - molbu za pristupanje cehu predao je na skupštini 7. lipnja 1857. g., s namjerom na u obrtu naslijedi starog i nemoćnog oca, pa ceh pristaje na njegovu prošnju. Nakon što je bez pogreške napravio bačvu primljen je u ceh već na skupštini 21. 6. 1857. godine, umro je oko 1880., a možda i ranije. Anton zasigurno nije bio sin Andrije Modeca, već moguće njegov nećak, no tko mu je bio otac nemamo podatke što je i malo čudno jer on navodi da u obrtu želi naslijediti starog oca, koji je onda zasigurno također bio bačvar, a o njemu nemamo nikakvih informacija!
- **Modec Josip** - na skupštini 19. 6. 1853. g. zatražio je primanje u ceh, te mu je određeno da izradi bačvu od 2 vedra (1 vedro = 50 litara), bez obruča, za "mentore" su mu određeni Adam Sernjak (bačvar), Stjepan Dubravec (bačvar) i Martin Križanić (kolar), majstorski rad je uspješno izradio i primljen je u ceh na sastanku 31. 7. 1853. g. Josip je vjerojatno bio sin Andrije Modeca.
- **Sernjak Adam** - član je ceha 1844. Nakon njegove smrti u prvoj polovici 1863. obrt preuzima udovica Eva koja ga vodi sve do smrti krajem 1869. ili početkom 1870.
- **Sernjak Franjo** - vjerojatno je sin Adama Sernjaka. U ceh je primljen na skupštini 30. 8. 1863. kao bivši vojnik, a član ceha ostaje do 1868. g. Između 1853. i 1855. bio je zamjenik *ceh-meštra*.

Zidari

- Među četiri križevačka zidara, sudeći prema njihovim prezimenima, nekoliko njih je u grad vjerojatno doselilo iz austrijskih ili njemačkih zemalja. Istovremeno su u gradu djelovala dvojica ili trojica zidara.
- **Dietrich Ivan** - članom ceha postao je 1845. g. i ostao je to do smrti krajem 1892. ili početkom 1893., nakon čega ceh brine o njegovoj udovici Ani do smrti 14. 4. 1908. g. u dobi od 87. godina³¹.
- **Frih Đuro** - bo je član ceha 1844., a umro tri godine kasnije. Nema podataka o udovici koja naslijeđuje obrt.
- **Kerš Josip** - član je ceha od 1850. do smrti 1872. g., nakon čega obrt naslijeđuje udovica do oko 1880.
- **Niernerhof Josip** - član ceha od 1845. do smrti krajem 1856. ili početkom 1857. g.

³¹ U blagajničkoj knjizi Velikog ceha ostao je dopis koji je Ana udovica Dietrich poslala 1903. g. Velikoj zadrugi moleći pomoć zbog svog velikog siromaštva i dobi od 82. godine! GMK-487

Puškari i kundačari (šiftari)

- **Knežević Stjepan** - član ceha 1844, pa do smrti početkom 1853. g.
- **Turčić Ivan** - članom ceha postaje krajem 1850. i ostaje do smrti krajem 1875. ili početkom 1876. g. Vjerojatno je riječ o sinu Mirka Turčića
- **Turčić Mirko** - član ceha 1844., ostao članom do smrti na prijelazu 1868./69. g.
- Tesari (cimermani)
- **Bocak Josip** - zbilježen je kao član ceha 1844., no umire vjerojatno već slijedeće godine.
- **Ranfel Josip** - primljen u Veliki ceh početkom 1845., i bio članom do smrti 1862., nakon čega obrt nakratko preuzima udovica Magdalena.
- **Ranfel Vinko** - primljen u ceh 1850., član do smrti 23. 8. 1885. g.,
Moguće je da su Josip i Vinko Ranfel otac i sin, odnosno braća!

Ostali majstori

- Među članovima Velikog ceha bilo je majstora čiji obrti u gradu nisu bili zastupljeni u većoj mjeri. Tako imamo po dva tokara, češljara i dimljačara te po jednog klesara, čavlara i kotlara i trojicu majstora za koje nažalost nemamo podataka kojim su se obrtom bavili.
- **Jagodić Mirko** (tokar) - član je ceha 1844., umro je vjerojatno na prijelazu 1866./67. nakon čega obrt do 1871. g. vodi udovica Veronika.
- **Janušić Ignjac** (češljar) - podatci o plaćenim kvartama za razdoblje od 1844. - 1847. g.
- **Janušić Mihael** (češljar) - nalazi se u popisu za plaćanje kvarti od 1846. - 1849. no nema podataka da je išta platio.
- **Katanović Stjepan** - nemamo podataka o njegovom obrtu. Članom ceha postao je 1851. g., no umro je već u prvoj polovici 1854., nakon čega obrt vjerojatno nastavlja voditi udovica Dorotea.
- **Križe Jakob** (dimnjačar) - primljen je u ceh sredinom 1851. g., prestao je plaćati kvarte 1883. kada je vjerojatno umro. Bio je načelnik Velikog ceha odnosno zadruga od 1869. - 1872. g.
- **Majer Anton** (limar) - na cehovskoj skupštini 3. 8. 1856. predao je molbu za primanje u ceh, te je na slijedećoj kvartalnoj skupštini 21. 9. predao rad s tri manje greške i je primljen u ceh. Redovito je plaćao kvarte do 1869., no ne znamo da li je nakon toga svojevoljno napustio ceh ili je umro.
- **Reinhard Alojs** - primljen je u ceh 1846. i bio je njegovim članom do smrti 1883. g.
- **Shüller Josip** (čavlar) - član je ceha 1844., umro je krajem 1872. g., nakon čega slijedeće tri godine ceh vodi udovica Josipa.
- **Šoklić Josip** (kotlar) - član ceha 1844., umro je vjerojatno sredinom 1853. g.
- **Siegel Ivan** - postao je članom ceha u prvoj polovici 1850., umro sredinom 1855. godine.
- **Wintersteiger Josip** (dimnjačar) - postao član ceha početkom 1852. g., u popisima kvarti navodi se samo za dvije godine (1852. i 1853.). Ne znamo da li je umro ili napustio ceh.
- **Zupčić Stjepan** (tokar) - član je ceha već 1844., umro je u prvoj polovici 1872. g.
- Pokrajinski majstori (landmestri)
- Velik ceh je u krug svojih majstora primao i obrtnike koji nisu živjeli i radili u Križevcima. Takvi se obrtnici nazivani pokrajinski majstori ili *landmeštiri* i uglavnom su dolazili iz Križevcima susjednih sela, no dvojica njih bili su iz malo udaljenijih mjesta (Novi Marof, Ludbreg), koji su prišli križevačkom Velikom cehu vjerojatno zbog njegove važnosti i ugleda, koje im je članstvo u cehu pružalo, iako im je Varaždin kao jako obrtno središte bio bliži. Nažalost za mnoge majstore nemamo podatke odakle su i kojim su se obrtom

bavili pošto su članovima ceha bili u vrijeme kada nisu sačuvani zapisnici cehovskih skupština. Pokrajinski su majstori u ceh primani bez većih problema i bez obaveze izrade majstorskog rada, a vrlo često su bili i neredoviti u plaćanju kvarti, najvjerojatnije stoga jer nisu predstavljali direktnu konkurenciju križevačkim obrtnicima.

- **Bagun Martin** (kovač) - iz Gradeca pokraj Vrbovca, primljen je u ceh na skupštini 10. 4. 1853. g., na popisu za kvarte nalazi se do 1860., no nema podataka o uplatama.
- **Cerovec Janko** - nema podataka odakle je i kojim se obrtom bavi, plaćao je kvarte od 1851. - 55.
- **Cury Josip** (stolar) - iz Velikog Ravna, primljen u ceh na skupštini 20. 12. 1863. g., član ceha do 1868.
- **Dorčić Stjepan** (kolar) - nema podataka o odakle je, na plaća kvarte od 1845. do 1856. g.
- **Gluhak Matija** (kolar) - iz Novog Marofa. Na skupštini Velikog ceha održanoj 7. 7. 1861. g. moli da bude primljen u ceh, što mu je odobreno. Nema podataka o plaćanju kvarti iako se na popisu nalazi od 1859. (?). Uz njegovo ime stoji datum 6. 7. 1865., što je možda datum smrti.
- **Košutić Stjepan** (kovač) - iz Sv. Petra Orehovca primljen je u Veliki ceh na skupštini 10. 10. 1858. bez potrebe izrade majstorskog rada
- **Petek Josip** (kovač) - također nema podataka o mjestu odakle je. Na popisu plaćenja kvarti od 1845. do 1857. g.
- **Šenk Dragutin** (dimnjačar) - iz Ludbrega. Molbu za članstvo predao na skupštini 4. 7. 1858. Na popisu za plaćanje kvarti do 1860., ali nema podatak o uplatama.
- **Švenda Mihael** - bez podataka o obrtu i mjestu odakle je. Na popisima za plaćanje kvarti od 1851. - 1853. g.

* * *

Križevački Veliki ceh, osnovan 1510. godine kao ceh bravara i ostrugara, neupitno je jedna od najznačajnijih cehovskih udruga u Hrvatskoj, kako zbog svoje tradicije, tako i zbog brojnosti članstva, te vještine njegovih obrtnika. Očuvana građa ne pruža mogućnost potpunog uvida u djelovanje ceha, no i ono što se o njemu može kazati na osnovu sačuvanih zapisa svjedoči u njegovom značaju i ugledu. Ceh je zasigurno igrao vrlo važnu ulogu ne samo u gospodarskom već i u društvenom i socijalnom životu Križevaca tijekom niza stoljeća. Kroz ceh je tijekom njegovog postojanja prošlo i više od 1 000 osoba, bilo kao cehovskih majstora, kalfa, vandrajućih kalfa ili šegrtu, što je iznimno veliki broj za jedan grad srednje veličine, kao što su u vrijeme djelovanja Velikog ceha bili Križevci.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Izvori:

- Gradski muzej Križevci (GMK)
- GMK 465 - Protokol primanja i oslobađanja dečkov Velike zadruga od 1876. do 1891. g.
- GMK 482 - Zapisnik skupština Velikog ceha 1853. - 1931. g.
- GMK 487 - Blagajnička knjiga Velikog ceha od 1844. - 1902. g.
- GMK 602 - Povelja i pravila Velikog ceha iz 1819. g.

- GMK 607 - Pravila čizmarskog ceha iz 1764. g.
- GMK 608 - Povelja Velikog ceha iz 1646./47. g.
- GMK 1379 - Protokol krojačkog ceha od 1795. - 1801. g.
- GMK 1391 - Pravila krojačkog ceha iz 1764. g.
- GMK 1397 - Pravila Velikog ceha iz 1805. g.
- GMK 5056 - Pravila djetića čizmarskog ceha iz 18. st.
- GMK 5707 - Pravila djetića Velikog ceha iz 18. st.
- GMK 6158 - Pravila krojačkog ceha iz 1764. g.
- GMK 6159 - Pravila Velikog ceha križevačkog iz 1764. g.
- GMK 6161 - Pravila lončarskog ceha iz 1766 g.
- GMK 6162 - Pravila ceha krznara, remenara i sedlara iz 1765. g.
- GMK 6281 - Protokol blagajne (popis kvarti) Velikog ceha od 1844. - 1930. g.

Hrvatski povijesni muzej (HPM)

- HMP 6530 - Popis majstora Velikog ceha oko 1865. g.
- HPM 6972 - Protokol djetića Velikog ceha od 1812. - 1868. g.

Literatura:

- BLAGEC, Ozren: Križevački cehovi, Cris br. 2., Križevci 2000.
- BUDAK, Neven: Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. st., Umjetnička topografija Hrvatske - Križevci, Zagreb 1993.
- BUTURAC, Josip: Regesta za spomenike Križevaca i okolice 1134. - 1940., Križevci 1991.
- HORVAT, Rudolf: Kako su nekada živjeli hrvatski obrtnici, Zagreb 1929.
- HORVAT, Rudolf: Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj, Zagreb 1992.
- KOLENDAR, Zlatko: Artikuluši mladencev iliti detičev plemenitog ceha mesarskog varaša Koprivničkog z horvackem jezikom rastolnačeni, Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavensko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, br. 16., Zagreb 1914.

SUMMARY

On the basis of preserved guild charters and rules, and guild transcripts, the author describes the development of one of the oldest Croatian guilds, the Križevac guild of locksmith's and spurrier's founded in 1510. During the 18th century due to the variety of trades and crafts professions and due to the great numbers it encompassed, it received the name the Great Guild, and rendered a list of all the guild members, categorised by the crafts and trades they worked, in the middle of the 19th century (from 1844 to 1864).

DOPRINOS PODRAVINE PREHRANI HRVATSKE U PRVOM SVJETSKOM RATU

CONTRIBUTION OF PODRAVINA IN FEEDING CROATIA IN THE FIRST WORLD WAR

Mira Kolar-Dimitrijević

Redovna sveuč. profesorica u mirovini
Zagreb, Draškovićeve 23/4

Primljeno: 6. 12.2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 664-71/497.5(091) Podravina

SAŽETAK

Koprivnica i Podravina su tijekom Prvog svjetskog rata bile među najvažnijim proizvođačima hrane u Hrvatskoj. Vlast je ogromnim pritiskom iskoristila sve resurse Podravine od žive vojne sile i rada njenih marljivih ljudi, pa do položaja Koprivnice izvan ratnih zbivanja koja su omogućila zbrinjavanje djece na tom području. Podravina je davala i više nego što je trebala, te je pomogla prehrani Zagreba, ali i Rijeke kuda se slalo brašno iz podravskih mlinova, te u tom vremenu jača povezanost Koprivnice s Rijekom. No promjene koje su zahvatile Podravinu tijekom Prvoga svjetskog rata su velike. Mnogi obrtnici su propali a mnogi trgovci su se obogatili kroz špekulaciju hranom. Vrlo teško se živjelo na selu zbog toga što je obrada zemlje i stočarstvo prepušteno ženama, starcima i djeci, a onda je selo opustošila i španjolska gripa, te je narodu krajem 1918. bilo dosta i rata i glada i bolesti. U ovom radu obrađen je problem prehrane i ogroman doprinos Podravine koja se u ovom razdoblju počinje tretirati kao gospodarska cjelina.¹

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, prehrana, Podravina

Key words: WWI, food, refugees, Podravina, placement of children

1.

Glad je jedan od četiri junaka Apokalipse koja prethodi smrti i bolesti. Ona je često uzrokovana i ratom, te se tek u Drugom svjetskom ratu demokratski svijet organizirao pružajući najnužniju pomoć stradalim. No u Prvom svjetskom ratu svaka je država, svaki kraj, pa čak i svaki grad bio prepušten sam sebi. Koprivnica se organizirala po naputcima odozgo, ali bez svake sumnje Koprivnica i Podravina je davala i drugim gradovima, krajevima i djeci, jer se na početku Prvog

¹ Komunalna povijest Koprivnice je djelomično obrađena u radu M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice od 1901. do 1918. godine", *Podravina*, vol. VIII, br. 16, str.24-28., te u radu: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, "Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915.-1917. godine", *Podravski zbornik*, 30, Koprivnica 2004., 153-176.

svjetskog rata Podravina ubrajala među najnaprednije krajeve Hrvatske gdje su se mogli naći ili istisnuti određeni poljoprivredni viškovi. No ne toliko koliko je to priželjkivala vlast, pa je Podravina kroz četiri godine prošla kalvariju propadanja i velikog stradanja, izraženog na svim poljima života, što je onda dovelo do jačanja buntovnosti u narodu i želje da se stvori seljačka država kako ju je osmislio Stjepan Radić u svojem Ustavu iz 1921. godine. Glavni odbor Hrvatske pučke seljačke stranke 7. prosinca 1920. promijenio je ime stranke u Hrvatsku republikansku seljačku stranku, naglašavajući da za narod nije riječ republika prazna riječ već da je to izraz za pravicu i socijalnu pravdu, te ako je 29. listopada 1918. Hrvatska postala samostalna država, onda je pobjedom Seljačke stranke na izborima 28. XI. 1920. mogla izraziti želju da Hrvatska bude ustavna republika. Radić je izradio i Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske koji je ujedno bio program HRSS te je usvojen 9. travnja 1921. i proglašen na sjednici 26. lipnja 1921. dakle dva dana prije proglašenja Vidovdanskog ustava u Beogradu.²

Koprivnica je bila žitnica sjeverozapadne Hrvatske. Usprkos toga i Koprivnica je, iako je bila okružena oranicama, šumama i pašnjacima i bogata vodama, zapamtila Prvi svjetski rat po oskudici i visokoj smrtnosti. Proizvedene živežne namirnice su se krijumčarile izvan Podravine i bile su predmet bogaćenja jednih te stradanja i bijede drugih. Posljedica četverogodišnje oskudice tijekom rata bila je neuhranjenost i iscrpljenost stanovništva što je onda pogodovalo boleštinama i umiranju od španjolske groznice, i rijetko je koja obitelj ostala netaknuta smrću ili bolešću. Postojeći prikupljeni resursi hrane raspoređivali su se nepravilno od strane kotarskih i gradskih službenika, te je ovo poslovanje a nerijetko i špekulacija ojačala podjelu društva na bogate i siromašne. Glavni gubitnici u Podravini bili su seljaci i obrtnici dakle oni koji su proizvodili nove vrijednosti. Tijekom Prvog svjetskog rata Podravina je zbrinula mnoge ranjenike, ali i zaposlila prve ruske zarobljenike a onda i internirane Srbe na rudarskim i poljoprivrednim poslovima te Francuze u prosvjeti i poslovnom dopisivanju. Koprivnica je time postala grad u kojem su se čuli mnogi jezici. Položaj na granici i na glavnoj pruzi Rijeka - Zagreb - Budimpešta, pristojna udaljenost od područja gdje se vodio rat, te povezivanje s Podravinom do Virovitice dali su gradu poseban značaj u prehrani.³ Mnogo je vojnika poginulo na raznim frontovima. To je Koprivnica i iskazala na monumentalnom spomeniku na ulazu u svoje groblje, ali je kasnije spomenik preimenovan i tako je zanemareno stradanje Koprivničanaca u Prvom svjetskom ratu. Mi ne znamo koliko je Koprivničanaca i Podravaca palo u Prvom svjetskom ratu, ali znam da je na frontovima iz Virja poginulo ili nestalo 120 ljudi kako je zapisano u župnoj kronici.⁴ Prvi svjetski rat je odnio još više ljudskih života preko španjolske gripe, pa se i to mora uračunati u stradanja od četiri konjanika apokalipse. Rat, glad, kuga i smrt jahali su složno jedan uz drugog i uništavali sve pred sobom, ostavljajući narodu da se sam vlastitom snagom osovi na noge i zaboravi uništeno.

Do 1990. o Prvom svjetskom ratu malo se pisalo, a ako se i pisalo uglavnom se to odnosilo na stvaranje monarhističke Jugoslavije, pregovore, dolazak Stjepana Radića i organiziranje velike skupštine krajem 1918. u Koprivnici, jer ne treba zaboraviti da je kolijevka i najjače uporište Hr-

² Ovaj ustav nije Radić mogao objaviti u Hrvatskoj kao posebnu knjižicu pa je poslao L. Kežmana da to učini u Pittsbrughu 1923. Tihomir CIPEK, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb 2001. Prvi je o tome Ustavu pisao Zvonimir Kulundžić.

³ Dragutin FELETAR, Nikola KANCIJAN, Julije KURUC, "Privreda Bilogorsko-podravske regije i uloga željeznice", *Željeznička pruga Botovo-Koprivnica-Dugo Selo*, Koprivnica 1987., str. 81-88.

⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata." *Virje na razmeđu stoljeća*, IV, 1991, Virje, 46-63. U Koprivnici je prema župnoj evidenciji stradalo oko 70 osoba, što samo ukazuje da je seljaštvo jače mobilizirano u ratu od građana koji su se izvukli preko radne obaveze u pozadinskim službama. No ipak i gubitak 70 osoba za tada malu Koprivnicu od oko šest tisuća stanovnika je velik broj jer se radi o ljudima najbolje dobi koji bi radom i potomstvom imali utjecaj na demografski razvoj Koprivnice. Koliko je bilo ranjenih, barem u razdoblju 1914. do 1917. dalo bi se istražiti iz ratnih izvještaja Ratnog ministarstva, ali taj projekt još nije ni otvoren.

vatske seljačke stranke bilo upravo među seljaštvom Podravine. Zahvaljujući Miškini ova je tema bila u Podravini prisutnija nego drugdje, iskazana na slikama mnogih naivaca, ali i živeći u sjećanjima ljudi.⁵

Izvanredni doprinos Podravine prehrani naroda u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata zaslužuje posebnu pažnju. Razlozi za to su višestruki. Navodim samo neke.

1. Podravina je bila daleko od svih bojišnica i tek kada je potpisano Primirje 11. studenog 1918. nju su preplavile vojske u povlačenju u svoje matične zemlje, ali znatno manje nego područje Osijeka i Ljubljane, jer ratni povjerenik Narodnog vijeća dr. Mate Drinković onemogućio vraćanje Borojevićevih vojnika s talijanskog bojišta prugom Rijeka - Zagreb - Koprivnica - Budimpešta.

2. Podravina je 1912. povezana željezničkom prugom od Virovitice do Koprivnice, pa su se sada mogli laganije nego prije otpremati prehrambeni proizvodi na sjever kroz Mađarsku u Beč, ali i Češku, Moravsku i Njemačku, kao i na jug do Zagreba i Rijeke. Nepostojanje željezničke veze s Varaždinom do 1937. onemogućilo je otpremu žita i stoke prema Varaždinu i Mariboru, pa je Podravina postala glavni opskrbljivač hranom Zagreba i Rijeke, odnosno Primorja, te su tada po prvi puta uspostavljene dobre veze koprivničkih trgovaca i industrijalaca s Hrvatskim Primorjem pa čak i s Istrom odakle je doputovalo mnogo istarske djece na prehranu u Podravinu tijekom 1917. godine.

3. Uz podravsku prugu podignuto je nekoliko godina prije Prvog svjetskog rata više mlinova: Pitomača, Kloštar Podravski, Sjedinjeni paromlin u Đurđevcu radi kojeg je otvorena čak i posebna mala željeznička stanica "Đurđevac - mlin" kako bi se olakšao izvoz brašna, mlin u Virju koji je također imao željeznički kolosijek, Ettingerov mlin u Novigradu Podravskom i Koprivnici. U Koprivnici je 1917. sagrađena zajedničkim kapitalom zagrebačke židovske obitelji Aleksander i đurđevačke židovske obitelji Braun i velika uljara koja je radila gotovo isključivo za ratne potrebe i koja je krajem tridesetih godina prestala s radom usprkos relativno moderne tehnologije i postojećih sirovina u Podravini.

4. Srednja Podravina je bila područje koje je još 1872. ukidanjem varaždinske Vojne krajine postala cjelina uspješnim spajanjem civilnog i vojnog dijela, ali zbog pripadnosti raznim županijama tek se u Prvom svjetskom ratu umjesto naziva kotareva koristi i zajednički naziv Podravina s tim da se ni tada nije posve ustalilo koje područje Podravina zahvaća. Ipak ovaj kraj je poslužio kao uspješan eksperiment spajanja stanovništva ukinute Vojne krajine s Bansom Hrvatskom a zbog neopterećenosti feudalizmom i dezurbanizacijom ovo područje je bilo pristupačno i dostupno dolasku stranog kapitala koje pokušava iskoristiti privredne potencijale tog područja. Trebalo je dokazati da se ovo područje može samo prehranjivati i još proizvoditi tržišne viškove, te je početak 20. stoljeća obilježen brzim razvojem kvalitetne agrikulture koju je gotovo posve opismenjeno stanovništvo prihvaćalo bez poteškoća. Glavni centar tog područja bila je Koprivnica koja se kao slobodni i kraljevski grad održala više stoljeća na granici vojne i civilne Hrvatske, a nakon što je kroz nju prošla željeznička pruga privukla je najsposobnije privrednike i kapital pri čemu se kroz radikalnu štednju i rad stvarao i kapital od domaćeg stanovništva. Podravina se stoga prije Prvog svjetskog rata ubrajala među najnaprednije i najbolje organizirane poljoprivredne krajeve Hrvatske u kojoj se etablirala i prehrambena industrija koja se koristila uglavnom domaćim sirovinama.⁶

⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ U: *Mihovil Pavlek Miškina*, I, Koprivnica 2010., (u pripremi za tisak).

⁶ Dragutin FELETAR, *Podravina. Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica 1973., 139-202,

5. U Podravini su već prije Prvog svjetskog rata osnovane brojne seljačke proizvodne zadruge i udruge.⁷ Nepismenih gotovo da i nije bilo, a Koprivnica, Novigrad Podravski, Virje i Đurđevac, te Kloštar Podravski su napredna mjesta koja su imala svoje općine, škole, pjevačka i druga društva, među kojima su bile posebno aktivna dobrovoljna vatrogasna društva a nije za zanemariti ni utjecaj katoličke crkve koja je prednjačila u brizi za siromašne, stare i potrebite zavičajnike. Narod je bio radin, discipliniran i sklon suradnji sa Zemaljskom vladom u Zagrebu, vjerujući sve do 1918. godine da će Hrvatska i Slavonija kao autonomna zemlja izgraditi svoj život u okviru Austro-Ugarske monarhije koja se ljudima činila vječnom.

U takvom stanju dočekala je Podravina Prvi svjetski rat. Mnogo se od nje očekivalo, a ona je doista mnogo i dala: i u vojnicima i u hrani i u humanitarnom radu. Ne znam koliko je vojnika dala Podravina na početku mobilizacije, ali čini se da su do kraja rata bili mobilizirani gotovo svi za rat sposobni ljudi a uključena su i starija godišta u organiziranje opskrbe u pozadini.⁸

Stanje s prehranom se mijenjalo. U početku se mislilo da će rat biti kratkotrajan i da će Austro-Ugarska Monarhiji brzom pobjedom nad kraljevinom Srbijom otvoriti put prema bogatom istoku slijedeći tako ekspanzionizmu sklonu Njemačku koja je već instalirala u Bugarskoj i Rumunjskoj kraljeve kneževskih njemačkih dinastija. No očekivanja se nisu ispunila. Rat koji je počeo u srpnju 1914., završio je tek u studenom 1918., ostavivši čitavu Hrvatsku u moralnom i materijalnom rasulu s mnoštvom invalida i umrlih od posljedica rata ili španjolske gripe.

Može se zasigurno potvrditi da je Podravina mnogo više doprinosila ratu nego drugi krajevi. No usprkos toga političke uprave su vodile malo računa o potrebama naroda, jer se smatralo da podravsko selo može prehraniti samo sebe i još opskrbljivati preko rekvizicija frontu i vojne jedinice koje su se uvježbavale u kasarnama Bjelovara i Zagreba za rat.

Iz godine u godinu opterećenja naroda su sve više rasla a život postajao sve teži, da bi se kraj rata dočekao s gotovo razorenim poljoprivredom i s mnogo gospodarskih problema u obiteljima koja su ostala bez hranitelja.

2.

Kako se Zemaljska vlada u Zagrebu donosila prema pitanjima prehrane tijekom 1918. godine. Cijela godina ne može se promatrati jedinstveno, jer se stanje na bojištima odmah odražavalo na jačanje ili slabljenje pritiska na ustanove koje su se bavile skupljanjem hrane. Naime Zemaljska vlada je objavljivala gospodarske propise već od 1914. godine, te danas možemo točno pratiti što se zbivalo na gospodarskom i socijalnom planu.⁹ Postoje i izvjesne sličnosti ako se usporedi situacija u NDH za vrijeme Drugog svjetskog rata, pa je za pretpostaviti da su uredbe u vlastima NDH donošane prema uzorcima iz Prvog svjetskog rata.. U oba slučaja postojale su ustanove koje su prikupljale i raspoređivale robu. Među prvima je osnovana Centrala za promet stokom i Centrala za promet brašnom, dakle zajednice koje su opskrbljivale bojišnice mesom i kruhom. Kasnije se sloboda raspolaganja namirnicama sve više sužuje, ali neke namirnice kao zelje i krumpir nisu nikada bile predmet obaveznog otkupa. Ipak uvijek se pronašlo spretnih ljudi koji su pronalazili praznine u postojećim propisima te se razvila pored gospodarske politike koju su propisi-

⁷ O tome je napisano više radova, ali još uvijek nemamo sintezu za Podravinu. Prvi svjetski rat je dakako unio pomutnju u poslovanje tih zadruga, pa mnoge poslije Prvoga svjetskog rata prestaju raditi ili djeluju pod promijenjenim vodstvom.

⁸ Vladimir ŠADEK, *Političke stranke u Podravini 1918.-1941.*, Koprivnica 2009., 31-32.

⁹ *Uredovna zbirka naredaba i popisa kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela narodnog gospodarstva*, knj. 1,2,3,4. Urednik Franjo Haladi. Knjiga III. sadrži uredbe od 1. srpnja 1916. do 31. prosinca 1916. i posebno je značajna zbog pokušaja reorganiziranja gospodarstva (Sveuč. i nac. biblioteka, sig. 12412).

vale vlasti i politika koju su vodili ovi trgovci koji su na taj način ublažavali nevolje naroda, ali su dobrim dijelom poslovanje koristili za brzo bogaćenje.¹⁰

Hrvatska i Slavonija potpadala je pod ugarski dio Monarhije koja je imala utanačeni odnos s Austrijom preko Austro-ugarske nagodbe te ni tijekom rata nije smjela biti opterećena više nego što je to bilo dogovoreno. Prema toj nagodbi Mađarska je osim zajedničke vojske imala i svoju vojsku. Hrvatsko-ugarskom nagodbom bilo je pak određen odnos Hrvatske prema Mađarskoj i jednako kako je postojao određen ključ Budimpešte prema Beču tako je postojao i određen ključ Hrvatske prema vojnim vlastima u Budimpešti, te je i Hrvatska imala svoje domobrane, a Ugarska svoje húnvede. Tako je bilo i sa zakonima. Naloge iz Beča dobivala je Budimpešta pa ih je onda prosljeđivala Zagrebu koji ih je provodio preko bana i Zemaljske vlade budući da je Sabor zasjedao tijekom Prvog svjetskog rata rijetko i to samo radi financijskih predmeta. Sistem je bio vrlo kompliciran i dugotrajan i u takvom tehnički modernom ratu kakav je već bio Prvi svjetski rat mnogo je toga provedeno sa znatnim zakašnjenjem, pa su se problemi sve više gomilali, presporo rješavali i to je konačno i dovelo do gubitka rata, jer je zakazala ne samo fronta već i pozadina koja više nije mogla održavati opskrbu vojnika u rovovima.

Kada su istrošeni državni fondovi, vlada nije htjela devalvirati valutu već je posegnula za prisilnim zajmovima. Njih je tijekom Prvog svjetskog rata bilo sedam i preko njih se izvlačio novac od građana potreban za ratne investicije, a budući da se zajam morao davati prema imetku ljudi su počeli prikrivati svoje imovno stanje. I seljaci su počeli zbog niskih cijena hranu sakrivati, pa je država posegnula za prisilnim rekvizicijama svega što joj je bilo potrebno plaćajući vrlo slabo što je stvaralo u narodu veliko nezadovoljstvo.

U početku se nije pazilo tko gdje ratuje. Međutim austrijski slom fronte na Drini poremetio je sve planove Austro-Ugarske za vođenje rata, i vojna komanda u Berlinu je preuzela vrhovnu komandu na jugoistočnom bojištu, dajući veću samostalnost Austro-ugarskoj vojsci samo u ratu s Italijom kada je ova 1915. ušla u rat. Sada su se vojnici iz sjevernih krajeva više koristili na ruskom i kasnije na talijanskom frontu. No potrebno je detaljnije - ali još uvijek ne dovoljno dokumentirano - prikazati kako se prehrana naroda pogoršavala i kako je Podravina preživljavala ovo razdoblje.

3.

1914. godina. Odmah po objavi rata Austro-Ugarske Kraljevini Srbiji provedena je mobilizacija prvog saziva, a oduzeti su seljacima i ponajbolji konji.¹¹ Svakodnevno su objavljivane nove naredbe koje su utjecale na život ljudi. Poslije početne euforije nakon objave rata vrlo brzo su došli i u Podravinu pozivi za mobilizaciju, a to je užasnuo obitelji koje su obično zbog bijele kuge imale malo djece, pa je sin bio najveća dragocjenost čiji gubitak je obično značio i kraj obitelji. Izuzeće jedinog sina od mobilizacije u pravilu nije poštivano, iako je postojala takva odredba. Mobilizacija je zahvatila velik dio najbolje radne snage i zahtijevala je prestrukturiranje poljoprivrednih gospodarstva na rad žena, djece i staraca dok su se mnogi uslužni obrti jednostavno zatvarali. Nekoliko dana nakon početka rata počeli su s fronte na Drini stizati prvi ranjenici, jer je Koprivnica imala bolnicu još od rata s Mađarima 1848., a onda je radom dr. Nike Selaka i drugih liječnika od pr-

¹⁰ Tako je na pr. Šandor Aleksander osnovao u Zagrebu društvo "Prehranu" koje je tijekom Prvog svjetskog rata ishranio mnoštvo Zagrepčana kuhajući uglavnom varivo od krumpira i zelja te brzo kvarljivih namirnica koje nisu bile pogodne za slanje na ratišta te su bile u slobodnoj prodaji.

¹¹ *Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 31. kolovoza 1914. br. 20.715 izdana na temelju previšnjeg rješenja od 6. kolovoza 1914. b r. 1908. o tom da se na odštetninu dobivenu za konje, prometala i druge stvari izručene u ratne svrhe ne može voditi ovrha. Ova je naredba nadopunjena već 7. rujna.*

votnog hospita pretvorena u dosta modernu bolnicu.¹² Počeli su stizati i prvi telegrami o palima na frontu i njihova imena se objavljuju u koprivničkim novinama 1914., ali ne i 1915., jer je ranjavanje i smrtnost vojnika poprimila takve razmjere da je vlada zaključila ne samo da se ne mogu prenositi nikakve vijesti iz inozemnog tiska, već i da se ne smiju objavljivati liste palih i ranjenih, ali da se smiju objaviti imena odlikovanih. Učešće Podravaca u ratu bilo je vrlo veliko. Zbog neselekcioniranog slanja vojnika na razna ratišta stradali su mnogi ljudi koje je trebalo sačuvati. Istovremeno su od odlaska na frontu bili pošteđeni razni simulanti koji su mogli platiti oslobođenje, te su eventualno bili uključeni u rat pod radnom obavezom u vojnoj pozadini.

U 1914. mobilizacija i oprema vojnika, a onda i uređenje bolnica za prihvatanje ranjenika, bila je prva brigada Zemaljske vlade. Međutim rat prema Srbiji nije bio pobjedonosan i Srbi su uzvratili ofenzivu i ušli u Srijem, te je u tom ratu stradalo mnogo naših ljudi koji se nisu htjeli boriti na Drini onako kako je to očekivala vojna komanda. Pojavila su se i prva dezertiranja, a koprivnička bolnica počela se puniti ranjenicima. Postalo je već krajem 1914. jasno da će rat biti dug i da će se voditi ne samo na frontu već i u pozadini i da će mnogo stradati i narod u blizini bojišnice, ali da ne će od ratnih stradanja biti pošteđena ni pozadina.

Broj palih podravske vojnika na Drini bio je vrlo velik. Mnogi su i dobrovoljno prešli na protivničku stranu ne htijući pucati "po braći" koja je svojim "Maršom na Drini" (koji je komponirao Schlesinger) slabila redove austrijske vojske. Rat je svakodnevno pokazivao svoje strašno lice stvarajući mnoštvo invalida o kojima se vodila nedovoljna brigada. Vodio se 1914. i prema Srbiji i prema Rusiji i prema Francuskoj, a od 1917. i na jugu prema Italiji a onda je 1918. otvoren i solunski front. Bilo je mnoštvo nestalih. Neki su razneseni granatama, a drugi su bili zarobljeni te su se neki vratili kući desetak godina po završetku rata, a neki nikada. Zbog stroge cenzure uvid u prilike na frontu teško se moglo dobiti na osnovi cenzuriranih pisama, te je tek nedavno počelo proučavanje pisama koja nikada nisu došla do primatelja. Prvi svjetski rat kao i položaj stanovništva može se dakle proučavati samo na osnovi arhivske građe, a ona je kod nas, za razliku od zapada još uvijek neobjavljena. Objavljeni su samo izvori koji su pokazali kako je došlo do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918.,¹³ a tek nedavno je objavljena građa koja daje nešto detaljniji uvid u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁴

O prehrani naroda u Podravini ne vodi se prve godine nikakva brigada. Čak se onemogućuje putovanje civilnih putnika vlakovima s torbama i vrećama jer je cijeli vozni park stavljen u službu rata. Tako se moglo lakše kontrolirati i kretanje iz jednog kraja u drugi, pa se tako na pr. nije moglo doći iz Petrinje do Zagreba vlakom bez propusnice, a osobito se nije mogla prenositi hrana iz plodnih u pasivne krajeve, što je nekoć bio uobičajen način isplate za rad na sezonskim poljoprivrednim radovima. Ova ograničenja ne samo da nisu pomogla rješavanju prehrambenih problema u Hrvatskoj već su je i otežala. U Križevcima je za komesara postavljen Milan pl. Huzjak, koji je kao osoba povjerenja Vlade dobio i pravo kontrole na području Koprivnice, pa je već u rujnu 1914. podnio izvještaj da je na stanici Lepavina pronašao na jednoj tračnici tri mine, koje

¹² Lujo THALLER, Život i djelo dra Nike Selaka, koprivničkog fizika od 1888. do 1891. godine, *Zbornik muzeja grada Koprivnice*, Koprivnica 1946-1953, str. 26-28.; Zvonimir VARGOVIĆ, Dr. Milivoj Javand u javnom životu Koprivnice, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, Koprivnica 1946-1953., 105-108.; Krešimir ŠVARC, Od nekadanjeg hospita do današnje bolnice, *Koprivnički liječnički zbornik*, Koprivnička 1973., 13-37. ; Sanja ŠVARC-JANJANIN, Zdravstvo i zdravstvene prilike u Koprivnici do 1918. godine, *Podravski zbornik*, 15, Koprivnica 1989., 69-83.

¹³ Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS*, Zagreb 1920. I mnogi drugi kasniji autori posvećuju pažnju samo političkoj povijesti (Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak, Srđan Budisavljević, Hrvoje Matković, Zlatko Matijević itd.), kao i revolucionarnoj (Vidmar, Bogumil Hrabak, Zdenka Šimončić-Bobetko), a zanemaruju se gospodarska i socijalna pitanja koja su tijekom rata moralno razorila društvo Monarhije, pa i Hrvatske.

¹⁴ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919*. Izabrani dokumenti. Prired. Marina Štambuk Škalić i Zlatko Matijević, Izd. Hrvat. državnog arhiva, Zagreb, 2008.

srećom nisu bile aktivirane, te da bi razorno djelovanje tih mina spriječilo željeznički promet prema Zagrebu i Rijeci. Ovaj nalaz potaknuo je i vojne i policijske vlasti na snažnu kontrolu putnika, a na osobitom udaru našle su se osobe koje su bile u prijateljskim odnosima sa Srbima. Tako je osumnjičen čak i koprivnički gradonačelnik Kamenar zbog toga što je na čelo tek osnovane podružnice Crvenog križa imenovao nekoliko koprivničkih gospođa srpske nacionalnosti. Iako je Crveni križ zahvaljujući upravo ovom sastavu u najkraće vrijeme sakupio 2000 kruna za pomoć, naloženo je Kamenaru da ove gospođe makne iz Crvenog križa a novac je zaplijenjen. Kamenarova izjava u gostionici Schaffer da će Srbi vjerojatno potući Austrijance koji da slabo stoje na Drini te su već povukli i posljednju rezervu vojne jedinice iz Bjelovara, stavila je Kamenara u vrlo nezgodnu poziciju. O tome je bio obaviješten i ban barun Ivan Skerlec pa je Koprivnica predana na upravu komesaru.¹⁵ U Koprivnici je Redarstveno povjereništvo za grad Koprivnicu načinilo iskaz politički sumnjivih

osoba među kojima je bio i trgovac Miloš Kovačević, Gjuro Vaić, Anka Vaić, supruga Miloša, Vera Kasumović, supruga fizika Kasumovića i kćerka Gjura Vaića, trgovac Ljubomir Živković, Mihajlo Zlokas, porezni kontrolor, Marija Trbojević i drugi.¹⁶ U toj su se skupini nalazili najjači trgovci Koprivnice koji su dosta uspješno konkurirali židovskim trgovcima. Slične akcije su zaredale i na istoku Koprivnice, pa je selo počelo zazirati od grada. To, a i naredba da se ne smiju povišavati cijene hrane odrazilo na opskrbu Koprivnice hranom iz seoske okolice, pa je čak i ban Skerlec uputio 4. svibnja 1915. okružnicu svim vladinim povjerenicima u gradovima da se interniranje ne može provesti bez odobrenja Predsjedništva Zemaljske vlade.¹⁷ Uloga Crvenog

Uz koliku cijenu smiju trgovci i mesari u ovo vrijeme prodati životne namirnice ?

Naše je redarstvo u sporazumu sa ovdašnjim trgovcima i mesarima ustanovilo najviše cijene po kojima smiju oni kupovati i prodati robu. Prva brojka kod dotične robe vrijedi za proizvođače (trgovce na veliko), a druga za trgovce. Cijene su po kilogramu slijedeće za :

A. Živež.

1. kukuruz 16 i 18 fl. 2.) kukuruzno brašno 18 i 20 fl. 3.) pšenicu 26 i 27 fl. 4.) za pšenično brašno i to za 0 — 49 i 52 fl. za 1 — 48 i 51 fl. za 2 — 47 i 50 fl. za 3 — 46 i 49 fl. za 4 — 44 i 47 fl. za 5 — 42 i 45 fl. za 6 — 40 i 43 fl. za 7 — 37 i 40 fl. za 7¹/₄ — 34 i 37 fl. za 7¹/₄ — 31 i 34 fl. 5.) raž 17 i 18 fl. 6.) Raženo brašno 1 — 34 i 37 fl. za 2 — 30 i 33 fl. 7.) kruh bijeli 44 fl. (na malo), 8.) kruh crni 36 fl. (na malo), 9.) šećer u komadu 1 K 4 fl. (na malo) 10.) šećer u kockama 1 K 8 fl. (na malo), 11.) krumpir 8 fl. (na malo) sol kg. 32 fl.

B. Meso.

Govedje meso: prednji dio 1 K 36 fl. stražni dio 1 K 44 fl. bez privage 1 K 80 fl. Teleće meso sa privagom 1 K 60 fl. bez privage 2 K teleći odrezci 2 K 80 fl. Meso svinjsko : sa privagom 1 K

Cjenik hrane objavljen u *Hrvatskoj podravskoj straži* u Koprivnici, br. 33, 15. VIII. 1914.

¹⁵ Izvršena je pretraga pravoslavnog samostana u Lepavini i to na osnovi prijave vojnoj komandi preko Križevaca, budući da u gradu Koprivnici nije postojala sklonost da se ulazi u samostan. Križevci su uputili 13. kolovoza 1914. u Lepavinu sedam žandara te je kotarski predstojnik Dragan Murat provodio istragu dva dana. Nikakvo oružje nije pronađeno, ali je u peći pronađen svježe spaljeni papir za koji je iguman Gedeon Barbarić tvrdio da je poslužio za potpaljivanje vatre. Izvjesne osobe su izjavile da je pred manastir puštan gramofon sa srpskim pjesmama "Boj na Kosovu", "Boj na Kumanovu", te da se slavio ulazak kralja Petra u Skutari. Na osnovu sumnji trojica su redovnika iz manastira zatvorena i onda internirana, a istraga se proširila po prijavi sokolovačkog bilježnika Širokija i na članove Srpske zemljoradničke zadruge u Mučnoj, te je u jesen otvorenom taborištu u Koprivnici internirano i sedam seljaka iz Mučne. Pretrage su vršene i u Glogovcu te je čak i pronalazak lovačkog oružja služio kao dokaz urote. Osobito se oštro promatralo ponašanje činovnika i trgovaca u Koprivnici. Osumnjičen je i Franjo Friedrich, poznat kao socijaldemokrat, te protivnik ratova i protivnik Austro-ugarske monarhije. Iskazano je da toj grupi treba pribrojiti i općinskog suca Jurića. Istraga se protegnula i na vrijeme prije izbijanja rata. Ljubomir Živković je prijavljen zbog toga što su ga u siječnju 1914. posjetila sedmorica Srba iz Beograda. (Hrvatski državni arhiv, (dalje: HDA), Zemaljska vlada, predsjedništvo, (dalje ZVPR 6-22 - 4212/1914. Prs. 748 Pr. 1915), kut. 868; Izvještaji za Koprivnicu 1425).

¹⁶ HDA, ZVPR, 6-222/1912-1915. 7734 /1914., kut. 879 - Iskaz za Koprivnicu.

¹⁷ Okružnica bana br. 3827/Pr od 4. V 1915.

križa postaje u takvom vremenu sve značajnija, jer se preko njega organizira prikupljanje pomoći, ali i distribucija hrane. Crveni križ je osnovan i u nekim drugim mjestima Podravine.¹⁸

No sve što je vlada poduzimala bilo je nedovoljno da spriječi nestašicu hrane u gradovima, jer su seljaci, spoznavši da se radi o ratu dugog trajanja, počeli hranu sakrivati, a onda ju i kriomice prodavati trgovcima po višim cijenama. Trgovci su opet tu hranu preprodavali kriomice po još višim cijenama, ostvarujući time veliku dobit na račun siromašnih ljudi.

Organizacija gospodarskog života u režiji kotarskih načelnika i općina sve je više zakazivala i uzimala pred zahtjevima fronti koja je trebala ljude, hranu, odjeću, obuću i municiju. U Koprivnici se morao uvesti komesarijat, jer su građani pružali pasivni otpor naredbama bana Škrleca, koji je doslovce brzo prenosio do kotareva i gradova sve naredbe Beča i Pešte. U Koprivnici sve postaje podređeno ratu. Škole su neredovite, a učiteljice i građanke uključene su u bolnički i humanitarni rad, izradu vunjenih predmeta za vojnike na bojišnicama te u brizi za djecu. Iako je Hrvatska po Nagodbi imala prema centralnoj vlasti u Beču manje obaveza nego na pr. Austrija, ipak su i te naredbe najviših vladinih ratnih i ministarskih krugova prenašane na narod posrednim naredbama bana, ali se to nije poštivalo, jer komesari i vojne vlasti nisu vodile računa o mogućnostima i specifičnostima pojedinih obitelji. Obveze su za čitavu Hrvatsku postale preteške utoliko više što su regrutirani i konji, pa su i imućniji seljaci ostajali bez konja za poljoprivredne poslove, a bez krupne stoke teško se mogla odrađivati jesenja sjetva. Mobilizacija je iz dana u dan zahvaćala sve veći broj ljudi, s time da su neki bili poslani u jedinice pod vodstvom Beča, ali je najveći dio ipak bio uključen u domobrane gdje se zapovijedalo hrvatskim jezikom, ali mobilizirani vojnici su nakon uvježbavanja za rat u bjelovarskim, zagrebačkim i karlovačkim kasarnama razasijani na sve strane, dolazeći najčešće pod komandu zapovjednika koji su zapovijedali njemačkim jezikom. Gotovo prazna vojna skladišta, jer se računalo da će rat završiti do zime, ponukala su Ministarstvo rata da izda dozvolu za upotrebu ratnih zarobljenika za gospodarske poslove već 24. listopada 1914. godine. Međutim broj zarobljenika na malim posjedima u Podravini je bio vrlo malen, jer je trebalo osigurati pasku tih zarobljenika.¹⁹ Nekoliko ruskih zarobljenika je zaposleno na ekonomiji Gradske bolnice u Koprivnici. Oni su pod vodstvom ekonomista Novakovića uzgajali kulture potrebne za prehranu bolesnika i ranjenika. Jedan od tih zarobljenika ostao je trajno u Koprivnici te se nastanio sa ženom Rusinkom u Varaždinskoj ulici u maloj kućici. Tu je i umro. Mnoge obrtne radnje su zbog odlazaka obrtnika na ratišta, ali i zbog nestašice materijala s kojim su radili, bile zatvorene, a usluge su obavljali ostarjeli obrtnici.

4.

1915. godina. U početku je izgledalo u Podravini da nestašice hrane i neće biti. Međutim izgubljene bitke na Drini, prodor srpske vojske do sredine Srijema, i ranjenici koji su počeli stizati u Koprivnicu u još većem broju smješteni su u koprivničkoj bolnici i u hotelu koji je tada i

¹⁸ Magica MATONIČKIN, "O organizaciji Crvenog križa u Virju," *Virje na razmeđu stoljeća*, III, Virje 1987., 57-61. ; E. PERICA, *Crveni križ grada Đurđevca kroz prošlost*, Đurđevac 1998. U Virju je osnovana i bolnica za liječenje bolesnih konja koji su dopremani na oporavak s ratišta. (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata", *Virje na razmeđu stoljeća*, IV, Virje 1991., 57.)

¹⁹ HDA, ZVPR, kut. 879 - 6-22/1912-1915, 7843/4.XI. 1914. okružnica ministarstva br. 11900 od 24. X. 1914. Sklopljeni su posebni ugovori. Svakako je zanimljivo da je Općina Molve zatražila stotinu zarobljenika 9. travnja 1915. vjerojatno radi regulacije Drave. (Isto, br. 2963 Pr 9. IV. 1915.) Najviše je zarobljenika zaposleno na veleposjedima a tih je u Podravini bilo malo. Zanimanje je pokazao samo barun Inkey iz Rasinje kojega je koprivnički predstojnik Murat obavijestio o uvjetima zapošljavanja ratnih zarobljenika. (Isto, 5323 Pr 13. VI. 1915). Interes za 80 zarobljenika pokazala je i tvornica umjetnog gnojiva Danica 1915. godine jer se pojavila nestašica radne snage zbog sve intenzivnijeg slanja ljudi na bojišnicu. (Isto, br. 6022 Pr 27.VI 1915).

dobio ime "Hotel križ". Te je godine počela stizati i pomoć međunarodnog Crvenog križa iz Švicarske. Dovozio se sanitetski materijal, ali i hrana te se dio toga odvajava i za internirane u taborištu. Ban Skerletz postaje sve utjecajniiji faktor u rješavanju gospodarskih pitanja bilo kao provoditelj naredaba koje su donosile središnje vlasti u Beču i Pešti, bilo što je i sam pronalazio neka rješenja prilagođena našim posebnim prilikama.²⁰ Međutim pokazalo se da se mnoge uredbе ne mogu provesti bez prisile, pa su žandari i vojska prisilno rekvirirali hranu po selima. Već 29. ožujka 1915. donesen je za čitavu zemlju Zakon o prometu žita i mlinskih proizvoda.²¹ Prema ovom Zakonu sve su zalihe žita i mlinskih proizvoda stavljene pod zabranu slobodnog raspolaganja i njima se nije moglo raspolagati bez posebne dozvole vlasti ili posebnog ureda. Zalihe se nisu smjele ni prerađivati, ni trošiti, ni poklanjati, ni prodavati. Od sakupljenog točno se određivalo koliko tko smije dobiti. Mogle su se izdvajati i određene količine za prehranu konja i za sjetvu. Osnovan je Ured za promet žitom i mlinskim proizvodima, te je on prikupljao podatke o količini i kakvoći uroda svih žitarica i potrebama pojedinih područja. Međutim nakup po selima obavljali su i trgovci povezani s bankama koje su morale financirati tu kupnju, ali se je sve kupovalo po Zakonu o maksimiranju cijena.²² Sprega trgovaca i banaka ubrzo je izmakla kontroli Zemaljske vlade i pošteno plaćanje prema vrijednosti proizvoda ustupilo je mjesto špekulaciji. Prikupljena hrana dobrim dijelom odlazi izvan Podravine. Radi toga se je u Koprivnici moralo pristupiti osnivanju aprovizacije te su izdavane iskaznice po kojima se jedni dobivali 360 grama kruha dnevno, a drugi samo 240 grama. Posije nisu bile uključene u tu raspodjelu pa se i one koriste kao ljudska hrana i kruh dobiva boju zemlje. Pravo na puno sledovanje imali su samo oni koji nisu posjedovali nikakve zalihe žita, odnosno oni koji nisu imali nikakve veze sa zemljom. Ovim naredbama uređena je raspodjela žitarica i kruha, ali ne i soli, šećera, ulja, kave i drugih roba koje su postale predmet velike špekulacije, te su veliki trgovci u

²⁰ Uredovna zbirka naredaba i propisa Kr. zemaljske vlade, odjela za narodnog gospodarstvo (od 27. III. 1914. do 31. XII. 1917), Knj. I-IV., Zagreb. Sastavljao dr. Franjo Poljak.

²¹ Glasnik Zakona i naredaba za 1915 godinu, str. 81-86.

²² Glasnik Zemaljske vlade, 1915, 86.

Cijenik
živežnih namirnica u gradu Koprivnici.
od 12. VI. 1915.

Tab. broj	vrst	Cijena	
		Kruna	filira
Sotivo			
1	grašak neolupljeni klgr.	—	—
2	krumpir novi klgr.	—	14
3	krumpir stari klgr.	—	10
4	korabien komad	—	10
5	kelj u glavama kom.	—	20
6	novo zelje u glavama kom.	—	25-30
7	krastaveci kom.	—	10
8	pasulj zeleni	—	15
9	luk crveni kom.	—	10
10	luk bjeli kom.	—	10
11	zelena salata glavica	—	—
12	juja kom	—	8
13	grah novi u ovom letku	—	40
Mlječni proizvodi			
1	mlieko litra	—	24
2	vrhnje kiselo litra	—	—
3	vrhnje sladko "	—	7
4	sir sveži domaći klgr.	—	50
5	sir suhi domaći (prge)	—	20-25
6	putar klgr.	—	3
7	kravlj. sy - Ankerbrand	—	60
8	" " " "	—	70
9	" " " "	—	80
Voće			
1	trešnje klgr.	—	—
2	Malinske 8-10 kruni	—	20
3	jabučke crvene 8-12 kruni	—	20
4	kravlj. salata litra u fl. salate 8-10 kruni	—	10
Perad			
1	guska nepitana klgr.	—	3-5
2	pilići 1 par. (mali) par. 4 veći 3-	—	3-5
3	raće 1 par. Ankerbrand	—	20-25
4	putar Ankerbrand	—	3-4
5	222224	—	5
Mlječni proizvodi			
1	mlieko litra	—	24
2	vrhnje kiselo litra	—	—
3	vrhnje sladko "	—	7
4	sir sveži domaći klgr.	—	50
5	sir suhi domaći (prge)	—	20-25
6	putar klgr.	—	3
7	kravlj. sy - Ankerbrand	—	60
8	" " " "	—	70
9	" " " "	—	80
Voće			
1	trešnje klgr.	—	—
2	Malinske 8-10 kruni	—	20
3	jabučke crvene 8-12 kruni	—	20
4	kravlj. salata litra u fl. salate 8-10 kruni	—	10
Perad			
1	guska nepitana klgr.	—	3-5
2	pilići 1 par. (mali) par. 4 veći 3-	—	3-5
3	raće 1 par. Ankerbrand	—	20-25
4	putar Ankerbrand	—	3-4
5	222224	—	5

Kralj. redarstveno povjereništvo
u Koprivnici 12. lipnja 1915.

Upravitelj:
Margetićev

Tisk T. Kostinera u Koprivnici.

Margetićev cjenik hrane u Koprivnici od 12. VI. 1915. (Muzej grada Koprivnice).

dalje gomilali zalihe hrane dok se na drugoj strani osjećala potpuna oskudica tih artikala. Stjepan Radić je kao saborski zastupnik na osnovi svojih spoznaja do kojih je došao u direktnom kontaktu s članovima svoje stranke u Podravini, a osobito Tomom Jalžabetićem iz Đurđevca, oštro kritizirao nebrigu vlade za probleme sela, ističući da seljaci najdublje shvaćaju i značaj obrane domovine jer ona znači i obranu njihovih domova, te da stoga tako zdušno služe u ratu iako su tamo zapostavljeni.²³ Radić traži da prestanu djelovati različite zajedničke ugarsko-hrvatske centrale za otkup i zapljenu ljetine, jer je sitni seljak u Hrvatskoj u posve različitom položaju od mađarskog, gdje postoje veliki posjedi i nadničari, a malog seljaka gotovo i nema. Radić ističe da je većina seljaka vrlo siromašna i da im je potpora vlasti potrebna te traži da se dopusti vojnicima moraju davati i za vrijeme okapanja i berbe kukuruza a ne samo žetve pšenice i raži.²⁴ Radić dakle zahtijeva prilagođavanje objavljenih zakona posebno na selu gdje su seljaci na malim gospodarstvima vodili ekstenzivno gospodarstvo te nisu mogli plaćati nadničare. I godina 1915. bila je teška za seljake. U proljeće je bilo mnogo kišnih dana pa je bila jako otežana sjetva, a u jesen se stoga kasnilo s ubiranjem plodova.²⁵ Mnogo je toga ostalo neobrano te je propalo na poljima, osobito ako je obitelj imala zdravstvenih problema, a tih je iz mjeseca u mjesec bivalo sve više.

Na nakupu hrane u Podravini osobitu su ulogu odigrali židovski trgovci koji su imali svoje male trgovine u gotovo svakom selu Podravine, a u Koprivnici, Ludbregu i Đurđevcu držali su u svojim rukama gotovo cijelu trgovinu. No isto tako zahvaljujući Židovima u Koprivnici nije bilo takve oskudice u industrijskoj robi kao u mjestima udaljenima od mađarske granice. Naime podravski Židovi održavali su žive veze sa svojim rođacima u Austriji i Mađarskoj, pa su uspješno nabavljali određenu robu u tim zemljama razmjenjujući robu za hranu. Slično su radili i mlinari kao što su na pr. Nöthigovi u Đurđevcu, zavičajni u Ferdinandovcu, i Braunovi u Đurđevcu, ili Etingerovi i Braunovi u Koprivnici. Spretni trgovci uvijek su uspijevali ponešto zaraditi izvan kontrole, što im je omogućilo da poslije Prvoga svjetskog rata postanu najbogatiji ljudi Podravine.

Ipak društveni život 1914. i 1915. u Koprivnici nije zamro. On je čak i ojačan zbog prolazaka vojnih časnika i drugih osoba kroz Koprivnicu. Oba koprivnička hotela postaju mjesta gdje su se često organizirale zabave u korist Crvenog križa. U cjelini uzevši društveni život Koprivnice bio je uslijed velikog broja trgovaca i upravnih činovnika koji su se brinuli za bolnicu i taborište, gdje je 1915. bilo internirano 6000 ljudi, vrlo živ. To je međutim znatno poremetilo stanje prehrane u samom gradu, a imalo je odraza i na okolno gravitaciono područje.²⁶

Neizmijerna bijeda koju donosi rat zabilježena je poslije Prvog svjetskog rata i od zabilješki novinara i pisaca možemo usporediti barem približno kako se Prvi svjetski rat odrazio na život naroda u Podravini. No, nisu provedene nikakve ankete, a nakon završetka rata nastojalo se zaboraviti što je sve činjeno za ranjenike, zarobljenike i djecu. Oni koji su upravljali Koprivnicom za vrijeme rata morali su napustiti to područje, a španjolska gripa i oporavak od nje u ožujku 1919., te prilagođavanje novom političkom sistemu nije činio oportunističkim prisjećanje na strašno teške ratne dane.

5.

²³ Branka BOBAN, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, 2006., 84.

²⁴ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 85-87. Fodroczi je odbio svaku promjenu Zakona o dopustima navodeći da vojničke žene dobivaju potporu koju troše na luksuz. Radić je na to žestoko reagirao te je zbog toga bio isključen s 15 sjednica.

²⁵ *Dom*, 1916., br. 10.

²⁶ Internirci u Koprivnici, *Hrvatska*, 3. XI. 1915.

1916. godina. Stanje prehrane postaje 1916. alarmantno i Zemaljska vlada u Zagrebu više nije mogla zatvarati oči pred tim problemom. Iako je još ljeti 1915. osnovan Centar za stočnu hranu za Cislajtaniju, a početkom 1916. i Agencija za ratni žitni promet. Ipak je briga za prehranu dobila svoj pravi oblik tek 6. listopada 1916. kada je u Ministarstvu unutarnjih poslova osnovan Ured za prehranu, a već 26. listopada 1916. osnovan je i posebni Središnji ured za opskrbu hranom za Ugarsku i Hrvatsku. Ugarska odbija, pozivom na Nagodbu, dati veće količine hrane Austriji, iako je ova morala opskrbljivati dvor, carsku vojsku, te Istru, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Pored toga je još 1915. zabranjeno trgovati hranom između Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom, čime se na najočitiiji način potvrdilo da bečki dvor ne priznaje Trojednicu kao povijesnu cjelinu, kršeći time i odredbe Nagodbe u kojoj je to izričito navedeno. Bosna i Hercegovina je bila pod zajedničkom upravom Beča i Pešte, što je stvaralo dodatne tenzije između bečke i budimpeštanske vlade, ali postoji i veliki sukob između civilnih i vojnih vlasti na svim područjima.²⁷

Prazna vojna skladišta upućuju na uvođenje posebnih mjera i uredaba kako bi se pribavila hrana potrebna domobranima na ratištima. Budući da se nije htjelo dirati u maksimalne cijene hrane uvodi se stroga kontrola u trošenju hrane te se hrana racionira, pri čemu su u početku stradavali civili, a onda i svi pa su čak i obitelji državnih činovnika u Zagrebu oskudijevale na hrani. Pristupa se prisilnom otkupu. Provođenje nasilne rekvizicije uz asistenciju žandara, a i vojske postaje svakodnevna slika i u Podravini, s time da se rekvirirana roba plaća tako slabo po maksimalnim cijenama da seljaci nisu pokrivali ni troškove proizvodnje. Sve to izaziva veliko nezadovoljstvo stanovništva i dovodi do netrpeljivosti grada i sela.

Na selu se živjelo lakše što se tiče hrane, ali teže što se tiče rada i manjka radne snage kod pojedinih obitelji. I u Koprivnici je osnovana aprovizacija, ali su količine robe u toj aprovizaciji bile tako male a prodaja neredovita da bi stanovništvo umrlo od gladi da se nije koristilo svoje rođačke veze sa selom. Mađarski parlament traži ukidanje rekvizicije, a to se onda prenijelo i u Hrvatski Sabor, gdje veći broj zastupnika upozorava na pojavu gladi u Istri, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Glad se pojavila čak i u okolici Zagreba, a nisu bili pošteđeni ni Bjelovar i Koprivnica jer se izvlačilo previše hrane i previše je radne snage bilo angažirano na ratištima, pa su se radom iscrpljivale žene i djeca na poljima do krajnjih granica, što je onda izazivalo i veću smrtnost žena i djece tijekom haranja španjolske groznice.

Stjepan Radić, nalazeći se u proljeće 1916. izvan Sabora izbačen sa 15 sjednica, upozorava preko svog lista *Dom Zemaljsku* vladu da se cijene poljoprivrednih proizvoda strogo kontroliraju a industrijskih ne, te da tu dolazi do škara cijena te da seljaštvo sve teže živi. Radić upozorava da se za dugove, poreze i takse seljacima nemilosrdno plijeni stoka.²⁸ Radić smatra da ugarska vlada previše traži od Hrvatske videći u tome snažan razlog gospodarskog osamostaljivanja Hrvatske.²⁹ Radić traži reorganizaciju gospodarstva unutar Hrvatske ističući da je loše da se trgovcima prepušta sakupljanje hrane, jer oni gledaju samo na svoje bogaćenje, pa kupuju jeftino od seljaka po maksimalnim cijenama a istu hranu prodaju skupo. Stjepan Radić je u Saboru 1917. upozorio da su gospodarska i socijalna pitanja značajnija od državnopravnih pitanja, jer je na prvom mjestu "življenje" i to "pošteno".³⁰ Radić traži da se hitno objave najniže cijene jer je nepoznavanje cijene omogućilo trgovcima da plaćaju seljacima robu vrlo malo, a osobito da to čini trgovački konzorcij

²⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 145.

²⁸ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 95.

²⁹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 146.

³⁰ *Zapisnici Sabor*, 1913-1918, knj. IV: 86-98. i B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 148-150. Ugovori vlade s konzorcijem bili su tajni i to je dopuštalo velike malverzacije.

Hafner - Brigljević - Drašković, koji u savezu sa veterinarima proglašava određena područja zaražena slinavkom kako bi oborili cijene stoci čak i ispod minimuma.

Mađarske otkupne centrale vršljaju Podravinom zaobilazeći postojeće gospodarske institucije u Hrvatskoj koje su se morale baviti tim poslom, jer Zemaljska vlada nema sredstava da dobro organizira otkup i kontrolu. I 1916. godine je trgovina stokom još slobodna, ali seljaci moraju prodavati stoku zbog suše i nedostatka krme, a velike nepravilnosti zabilježene su i u kupnji svinja jer vlasti nisu osiguravale vagona za otpremu svinja do klaonice, te su postojeće mesne industrije (kao Hafner i Rabus) imale monopol u otkupu svinja s time da su sami određivali cijenu. Plaćali su dakako najmanje što su mogli. Na sve ove malverzacije ukazivao je i koprivnički župnik i poslanik Stjepan Zagorac tvrdeći da se u rekviziciji Podravicima uzima više nego mađarskim seljacima, pa da ostaju bez kukuruza koji im je potreban za prehranu mliječnih krava i stoke. Tražilo se da se u Hrvatskoj osnuju samostalne centrale pod ingerencijom IV. odsjeka Zemaljske vlade koji je osnovao još Pavle Rauch 1909. godine.³¹ No ban Ivan Skerletz protivio se tim reformama tvrdeći da zbog ratnih uvjeta Hrvatska i Ugarska ne trebaju stvarati posebne centrale, jer da i Hrvatska treba dati svoj doprinos ratnim naporima Monarhije.³² No nikada nisu javno objavljene dobite onih koji su surađivali u otkupu u okviru ugarskih centrala za nakup hrane. Škerletz se pohvalio da je u Zagrebu i u Koprivnici organizirana uljara čime se ublažila oskudica u ulju. No od te uljare, koju je osnovao zagrebački veletrgovac i industrijalac ali i humanitarac Šandor Aleksander, kao dioničko društvo Koprivnica nije imala gotovo nikakve koristi izuzev plaća radnika koji su uostalom radili pod radnom obavezom. Tomo Jalžabetić kritizirao je i otkup stoke nazvavši ju otimačinom, jer su stoka, ali i kože otpremene u Mađarsku, a istovremeno su ljudi u Podravini noge zamatali u prnje, te su - ako su dobili propusnicu - odlazili kupovati cipele u Mađarsku.³³

U gladi kruh ima najvažniju ulogu, a plodni krajevi uvijek su bili područja jake imigracije. Tako je bilo i s Podravinom, gdje ime sela Hlebine ukazuje na vezu s kruhom, jer hleb nije srpski naziv za kruh, već su se tako u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nazivao komad kruha.³⁴ Kruh je bio uzrok velikih migracija u srednjem vijeku, ali i dolazak Židova u Egipat rezultat je gladi. Velike gladi zabilježene su 1709. i 1816. i 1819. godine. Od njih nije bila pošteđena ni Podravina.³⁵ Godine 1709. zima se odužila do samog proljeća. G. 1789. nije u Francuskoj bilo dovoljno kruha i to je vjerojatno uzrok Francuske revolucije, kada je prema anegdoti francuska carica Marija Antoineta rekla delegatima koji su tražili da im se osigura hrana: "Ako nemate kruha jedite kolače".³⁶ Isto tako i poslije ratova uslijed promjena i neprilagođenosti novom vremenu izbijaju bolesti koje prate glad i nestašicu a tako je bilo i poslije Napoleonskih ratova kada se Europa dugo nije mogla srediti, a u sjevernoj Hrvatskoj je bilo posebno teško, jer krajevi južno od Save nisu bili vraćeni

³¹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 151-152. Mađari su se pozivali na Nagodbu koja je Zemaljskoj vladi oduzela pravo da se bavi gospodarskim poslovima. No članovi posebnog odbora u kojem je bio i Juraj Ettinger, industrijalac i bankar iz Koprivnice, i Stjepan Zagorac, dr. Milan Rojc ali i Radić kažu da zajednički financijski poslovi Hrvatske i Ugarske ne znače i zajedničko gospodarstvo, te da bi poslove Centrale trebalo prenijeti hrvatskoj vladi do poslije rata kada treba ponovno razmotriti državopravni odnos Hrvatske prema Ugarskoj.

³² Mr. Ivan Bulić piše doktorsku disertaciju o vladi bana Skerletza, pa će njenim objavljivanjem biti razjašnjeno ovo banovanje u detaljima.

³³ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 155. Hrvatska je izvozila koža i vrijednosti od 10,000.000 kruna.

³⁴ Predrag MATVEJEVIĆ, *Povijest kruha*, Zagreb 2009., 95-96., Matvejević piše da svi slavenski jezici imaju riječ "hljeb" izgovorenu ili napisanu na razne načine (hleb, hlib, kleb, leb, lepinja). Po Matvejeviću riječ kruh dolazi od toga što se hljeb lomio a ne rezao nožem.

³⁵ Slavko GAVRILOVIĆ, *Banska Hrvatska u godinama gladi 1814.-1850.*, *Historijski zbornik*, 31-32, Zagreb 1978-1979.

³⁶ P. MATVEJEVIĆ, *Povijest kruha*, 68.

u njen sastav već su sve do 1822. potpadali pod Ljubljanu pa se to odrazilo na promet između sjeverne Hrvatske i Primorja.

Budući da je Prvi svjetski rat bio prvi pravi svjetski rat koji je zahvatio veći dio Europe u kojem je stradalo više od deset milijuna ljudi a dvostruko više od španjolske gripe, glad se osjećala i za vrijeme rata ali i jedno vrijeme poslije njega. Stanovništvo stradalo i od gladi i od hladnoće ali i od posljedica dugotrajnog rata kada je zemlja zapuštana pa se često i nije obrađivala, a osobito nije gnojena jer su konji rekvirirani za potrebe rata. Prinosi su znatno podbacivali. Kruh od žita postao je vrlo cijenjen tijekom rata. Bilo je zabranjeno korištenje žita u proizvodnji piva, ali i ječma jer je isti korišten u preradi piva, pa su nestašicu žitnih proizvoda osjećali i ljudi i konji. Sadilo se sjeme pšenice koja je davala najviše uroda, a bila je vrlo loše kvalitete. Čak i hostija u crkvi postala je mit, a kruh se svakog proljeća posvećuje u crkvi kao dar Boga. To je ostatak tzv. rimskih svečanosti "cerealija". Molitva "...daj nam kruh naš svagdanji" nije bila tijekom Prvog svjetskog rata isprazna molitva za kruhom koja je ušla u svakodnevnu molitvu, jer je kruh jedna od prvih riječi koje je dijete naučilo u ranom djetinjstvu.

U 1916. suša je decimirala urod i u Podravini pa su stradali kukuruz a i pašnjaci, te je stoka bila ugrožena tijekom prehrane zimi. Osim toga seljacima su oduzete puške pa su se pojavili i vukovi a i lisice koje su provaljivale u kokošinje i klale kokoši.³⁷ Radić upozorava na potrebu veće brige za djecu koja su najugroženija pa pozdravlja akciju Šilovića koja je započela upravo dopremom većeg broja istarske djece u Podravinu te godine.³⁸

Narod se snalazi kako se zna i umije. Ponovno su aktivirane male vodenice na malim vodenim tokovima izvan kontrole povjerenika, gdje se tajno samljelo po nekoliko kilograma žita ili kukuruza potrebno obitelji.³⁹

Djelovanje Stjepana Radića u Saboru u ljeto 1916. vezano je među ostalim uz gospodarske i socijalne probleme. Radić je negirao izjavu predstojnika Odjela za gospodarstvo Zemaljske vlade Zvonimira Žepića koji je tvrdio da Hrvatska nije sposobna sama sebe hraniti, te je tražio da se ne iznose ovakve izjave. Radić smatra da do pomanjkanja hrane dolazi zbog loše distribucije hranom od strane države.⁴⁰ U brojnim interpelacijama zalaže se za veću gospodarsku samostalnost Hrvatske, te ukazuje na naglo bogaćenje ratnih profitera i kritizira osnivanje dioničkog društva "Zemaljskog gospodarskog opskrbnog udruženja" u Zagrebu koje ima mogućnosti da monopolski manipulira distribucijom hrane izvan kontrole Centrala. Preko ovog udruženja počeli su podravski mlinovi slati brašno u Rijeku i u druge gradove ugrožene glađu. Vrlo je zanimljiva Radićeve misao u to vrijeme da se rekvizicija i aprovizacija trebaju staviti pod kontrolu proizvođača i potrošača i tako izbjeći posrednici koji se bogate na račun neregularnog prometa važnim robama. I drugi zastupnik Radićeve stranke u Saboru, Toma Jalžabetić iz Đurđevca, upozorava da se hrana otkupljuje mnogo jeftinije nego što se prodaje te u tome vidi izvor bogaćenja ratnih špekulana-

³⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 96.

³⁸ Mira KOLAR, *Briga Hrvatske za gladnu djecu u Prvom svjetskom ratu*. Zbrinjavanje gladi ugrožene djece Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Istre i Slovenskog primorja, Slavonski Brod - Zagreb, 2008.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu*, *Podravina*, V, br. 10, 2006., str.130-157.

³⁹ Smatra se da su mlinari i pekari izloženi najvećoj opasnosti za vrijeme rata jer se preko njih kontrolira što narod ima od žita i brašna. Nije stoga čudo da je pekarski ceh imao svog zaštitnika. U našim krajevima to bila sv. Elizabeta Ugarska (Erszebet u Mađarskoj) pa su imena Elizabeta vrlo česta u našim krajevima, jer se molilo za kruh. I mlinari su imali svog zaštitnika i to je u pravilu bio sv. Mihovil, pa i ne začuđuje što je selo Miholjanci kraj Virja imalo toliko vodenica.

⁴⁰ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 106.

ta.⁴¹ Iako je dr. Franjo Poljak, zaposlen u tom vremenu u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu, tvrdio da postoje kontrolni organi nad radom Zemaljskog gospodarskog povjerenstva, ubrzo po osnivanju nakup hrane je izmaknuo kontroli. Komisionari odnosno nakupci prepuštali su rekviriranu hranu trgovcima koji su je skupo prodavali, a u te malverzacije bili su upleteni i mnogi općinski bilježnici i ljudi iz javne uprave. Iako je bilo određeno da dobit ne smije biti veća od 5 % trgovci se toga nisu držali, a slaba kontrola je omogućila stjecanje izvanredne dobiti u slučaju prodaje robe vojsci a iza tog posla stajale su i neke banke.⁴² I koprivničke banke bavile su se ovim poslovima. Poseban oblik eksploatacije bilo je i tjeranje seljaka i obrtnika da pod radnom obavezom rade za vrlo malu zaradu kod privatnika.⁴³ Mnoge Radićeve interpelacije nisu ni došle pred Sabor, jer da svojim sadržajem idu protiv državnih interesa⁴⁴ No Radić popunjava stranice svog lista *Dom* savjetima i objašnjenjima. Upoznaje seljake da nakon šest mjeseci na fronti mogu ostvariti pravo da se vrate kući kako im gospodarstvo ne bi propalo, odnosno da mogu dobiti potporu.⁴⁵ Obavijestio je seljake i da je osnovano Društvo za zaštitu obitelji mobiliziranih vojnika i da to društvo vodi dr. Đuro Basariček, koji je i član Hrvatske pučke seljačke stranke.⁴⁶

Stjepan Radić podnosi brojne rasprave i na četvrtom ratnom zasjedanju Sabora koje je održano od 14. prosinca 1916. do 9. ožujka 1917. Saborom predsjedava dr. Bogdan Medaković koji je 30. siječnja 1917. prisustvovao u Budimpešti krunjenju kralja Karla i kraljice Zite za ugarskog kralja. Izvršni odbor Hrvatsko-srpske koalicije je već 1916. donio rezoluciju o teškim prehrambenih prilikama u Hrvatskoj i o nastojanjima da se spriječi umiranje stanovništva od gladi.⁴⁷ Budući da je problem gladi postao u Hrvatskoj opće ekonomsko-političko pitanje, osobito u Zagrebu, rad zagrebačke aprovizacije postalo je jedno od najvažnijih pitanja u Hrvatskoj.⁴⁸ Aprovizacije su se osnivale i u drugim mjestima pa i u Koprivnici.

Preseljavanje više od 20.000 djece iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije, ali i Istre i Slovenskog primorja na sjever Hrvatske, od čega ogroman broj i u Podravinu, pokazuje da je bila ugrožena sama bit naroda u krajevima južno od Save u Austro-Ugarskoj monarhiji, jer majke šalju djecu od sebe samo kada su krajnje očajne i u najvećoj brizi za njihov život.⁴⁹ Ta je briga zahvatila svu

⁴¹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 107. Sačuvana je jedna kopirna knjiga Parnog mlina u Virju iz koje se vidi da je brašno slano u Rijeku. Veza sa Zagrebom gdje je trebalo organizirati prehranu studenata uspostavljena je preko Šemovčanina dr. Frana Barca koji je 1915. do 1916. bio rektor Zagrebačkog sveučilišta, a braća su mu bili trgovci uključeni u proces industrijalizacije Podravine. Zemaljsko gospodarsko povjerenstvo poslovalo je preko posebnih trgovačkih povjerenika i komisionara, a u tom je poslu sudjelovao i Savez hrvatskih seljačkih zadruga financijski objedinjenih u Hrvatskoj poljodjelskoj banci u Zagrebu u kojoj je dominiralo svećenstvo.

⁴² B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 108. Tako je i Betlehem u Peterancu uspio sagraditi veliko skladište a bio je upravitelj jedne koprivničke banke. Iz toga posla izašli su kao bogataši i Ettingerovi koji su upravljali u Hrvatskom kreditnim zavodom u llici 48. u Zagrebu.

⁴³ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 112.

⁴⁴ Sadržaj ovih interpelacija može se upoznati iz originalnih Radićevih predstavi koje se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u skupini "Interpelacije u Saboru".

⁴⁵ *Dom*, 1916, br. 39. i 44.

⁴⁶ *Dom*, 1916, br. 46.

⁴⁷ HDA, Ostavština Šurmin, K 2/200-1916. Đuro Šurmin koji je dobro poznao prilike u sjevernoj Hrvatskoj i bio je zadužen za prehranu tijekom Prvog svjetskog rata od 1917., a bio je i povjerenik Države SHS za trgovinu i industriju.

⁴⁸ HDA, Šurmin, K. 5/3-1916. Rad zagrebačke aprovizacije praćen je s velikom pažnjom. M. KOLAR, "Prehrana u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata", *Prehrana u Hrvatskoj u 1918. godini*, Zbornik Matice Hrvatske 1918. u *hrvatskoj povijesti*, Zagreb, 2008. (U tisku).

⁴⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Zbrinjavanje istarske djece krajem prvoga svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj". *Pazinski memorijal*, 16, knj.22, Pazin,1992, 149-159.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu", *Podravina*, V, br. 10, 2006., str.130-157.

ugroženu djecu i na spašavanju te djece angažirali su se u Hrvatskoj upravni, prosvjetni i crkveni kadrovi, među kojima treba posebice spomenuti dr. Đuru Basaričeka koji je zbog svojih veza s Podravinom dovodio djecu u Podravinu kada se pokazalo da se ne može hrana zbog problema u željezničkom i brodskom prometu odvesti na jug, te su djecu počeli dovoditi na sjever.

No ona potvrđuje još i to je da je samo u Podravini i Slavoniji situacija s prehranom bila takva da su se mogle primiti nove osobe na prehranu. U Hrvatskom Zagorju gotovo da nisu primljena djeca iz krajeva južno od Save. Tamo je oskudna zemlja zahvaćena sušom i slaba briga vlade za Bosnu i Hercegovinu te Dalmaciju dovela narod u neopisivu bijedu. Zbog nestašice vagona i okupiranosti malobrojnih željezničkih pruga bilo je jednostavnije dovesti djecu na sjever iako krajevi s ugroženom djecom nisu potpadali pod Zemaljsku vladu u Zagrebu. Nema sumnje da zaslugu za taj do tada neviđen broj djece koja je prelazila administrativne granice koju je osmislila Austro-ugarska vlada treba pripisati Zemaljskoj vladi u Zagrebu, odnosno banu Ivanu Skerletzu i podbanu Zvonimiru Žepiću 1916. godine, koji su teren pripremili, odnosno banu Antunu Mihalovihu i podbanu Vinku Kriškoviću 1917. i 1918. godine.⁵⁰

6.

1917. godina. Ban Škerletz donosi te godine niz naredaba koje su formalno prihvaćene u Saboru bez rasprave. Tako je prihvaćeno da se osnuje Državno povjerenstvo za ugljen jer je zbog nestašice vagona i radne snage ugljen postajao sve traženiji, a o njemu je ovisio rad tvornica, ali i grijanje mnogih kućanstava. Đurđevačka imovna općina u nestašici dovoljne količine drva otvorila je rudnik ugljena u Glogovcu i dijelila ugljen umjesto drva još krajem 19. stoljeća.

Propagirana je i opća štednja, pa se smanjuje količina hrane koja se mogla dobiti na iskaznice u gradskim aprovizacijama. Roba je sve rjeđe i sa većim poteškoćama stizala u aprovizaciju i bilo je sve manje. Čim je u aprovizaciju došlo brašno odmah se razgrabilo, a šećer i mast su postali vrlo tražena roba. Čitava trgovina postaje vezana uz centrale. I dalje nije bio vezan jedino kupus i krumpir što je omogućilo Šandoru Aleksandru da uspješno i dalje vodi pučku kuhinju "Prehrana" u Zagrebu.

Kupnjom i nakupom bavile su se pak i brojne nedržavne ustanove pod različitim imenima. Tako je ban Ivan Skerletz izvijestio 15. siječnja 1917. da na području Hrvatske djeluju: 1. Ugarska i austrijska centrala za pamuk; 2. D. d. za ratne plodine u Budimpešti a iste poslove obavlja u Hrvatskoj Zemaljska opskrba d.d.; 3. Centrala za kovine; 4. Centrala za kožu; 5. Centrala za vunu; 6. Centrala za konoplju; 7. Centrala za laneni obrt; 8. Centrala za slador; 9. Centrala za industriju ulja i masti; 10. Centrala za vađenje i prometanje kukuruze klice i proizvodanje kukuruznog ulja; 11. Centrala za kavu; 12. Centrala za šljive; 13. Centrala za kosti; 14. Centrala za škrob; 15. Centrala za mekinje za ishranu marve; 16. Središnjica za devize; 17. Centrala za novinski papir; 18. Društvo za proizvodnju terpentina, 19. Druge organizacije za nakup proizvoda.⁵¹

Stjepan Radić je tražio 15. siječnja 1917. da se seljacima otkupne svinje za prehrambeni ured u Beču plaćaju po cijenama koje važe u Austriji, a odgovor je vlade bio da su svinje iz Hrvatske ispod 180 kilograma i da su mnoge zaražene slinavkom, pa da je i postojeći otkup rizičan.⁵² Tomo Jalžabetić kritizirao je davanje koncesije za otkup djetelinskog sjemena Središnjoj svezi hrvatskih

⁵⁰ M. KOLAR, *Briga Hrvatske za gladnu djecu*. 30-54; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Briga Podravine za djecu*. 130-157.

⁵¹ HDA, Šurmin, kut. 2, br. 206. Obavijest Odjela narodnog gospodarstva pod br. IV-219-17 Saboru koje centrale djeluju u Hrvatskoj i Slavoniji sredinom siječnja 1917. Kasnije je osnovano još nekoliko centrala kao što su Centrala za sjeme, Centrala za ugljen, Centrala za petrolej pa možemo reći da je čitava trgovina bila umrežena..

⁵² B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 158.; HDA, Šurmin, kut. 2, br. 205. - Prešni prijedlog S. Radića.

seljačkih zadruga pri Agrarnoj banci, smatrajući da je koncesiju trebalo dati seljačkim zadrugama, jer su seljačke zadruge u stanju uspješno obaviti taj posao.⁵³ Sve se više počinje govoriti o korupciji u prometovanju roba, a Radić ističe da bi rad u aprovizacijama trebao biti "častan a ne unosan posao."⁵⁴ Na napad novinara i političara Ivana Peršića da ljudi i u okolici Zagreba umiru od gladi, ban Skerletz je to negirao.

Gospodarska pitanja izazvala su silnu netrpeljivost prema banu i to je dovelo do promjene vlade. Bana Ivana Skerletza zamjenjuje u lipnju 1917. dr. Antun Mihalovich koji obavlja ovu funkciju do polovice siječnja 1919. godine.⁵⁵ Sada se prvi puta zapaža jača intervencija države na polju gospodarstva. Dopušteno je sindikalno organiziranje svih vrsta tvorničkih radnika u Općem radničkom savezu, a ukinuta je i zabrana sastajanja. Popustila je ona prestroga stega kojom je ban Skerletz vodio državu. To je iskoristio Stjepan Radić koji upozorava tijekom cijele godine da najširi slojevi naroda gube vjeru u državu koja nije u stanju brinuti se o njegovim najosnovnijim potrebama tj. prehrani.⁵⁶ Sada su osnovane i hrvatske centrale koje su se bavile hranom. No bilo je malo ljudi koji bi se mogli brzo uključiti u ovaj posao zbog nedostatka kapitala a i znanja i veza pa se ranija praksa bogaćenja male skupine trgovaca koji su se uključivali i u industrijalizaciju nastavila. Stjepan Radić je Hafnerovu trgovinu svinjama nazvao u Saboru "divljom" tražeći da Sabor utvrdi otkupne cijene, te da se eliminiira monopolski položaj nekih izvoznika, pa i Hafner koji je "haračio" Podravinom.⁵⁷ Radić potiče Zemaljsku vladu na radikalnije odluke nazvavši rad Četvrtog narodnog gospodarskog odjela Zemaljske vlade "bezidejnim i pogubnim".⁵⁸

No i nakon djelomične reorganizacije bilo je mnoštvo nepravilnosti. Bogataši su i dalje bili privilegirani, a sirotinja je padala sve dublje u bijedu, pa su se Saboru počele podnositi i interpelacije o radničkim problemima i pitanjima. No štrajkova nije bilo jer je radništvo bilo u radnoj obavezi, pa bi svaki štrajkaški istup rezultirao trenutnim slanjem štrajkaša na ratište. Trpjelo se i šutjelo, iako je raskorak između plaća i cijena hrane bivao sve veći, praćen sve većom nestašicom hrane u četvrtoj godini rata.

U časopisu *Hrvatska njiva* koji počinje izlaziti 1917. godine mnogo je članaka o gospodarstvu, socijalnoj politici ali i prehrani. Odluka da se posije ne izdvajaju kod meljave iz brašna naišla je na veliko protivljenje.⁵⁹ Stanje u prehrani sve se češće naziva anarhičnim.⁶⁰ Kritike postaju sve oštrije, pa se na primjerima dokazuje da je stanje prehrane strašno, te da nepodopštine u aprovizaciji dovode i do smrti od gladi.⁶¹ Spominje se sve veća nesigurnost osoba i imetka na selu, pa se bogatiji trgovci povlače u gradove gdje ih je štitila uprava ali i žandarmerija.⁶²

Izmjena ljudi u Zemaljskoj vladi očekivala se s velikim nadama i mislilo se da će članovi nekadanje Hrvatsko-srpske koalicije pokazati svoju sposobnost uređenja gospodarstva. Dr. Đuro Šurmin preuzima mnoge važne funkcije, povezan s Hrvatsko-srpskom koalicijom, pa se sve češće spominje demokracija, iako se zapravo radilo i dalje o vladavini manjine nad većinom. Stoga su i očekivane promjene izostale a narod je postajao sve nestrpljiviji.⁶³ Kako bi se narod umirio

⁵³ B. BOBAN, *Stjepan Radić* 158.

⁵⁴ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 159.

⁵⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, O političkom opredjeljivanju i djelovanju bana Antuna Mihalovića, 171-184.

⁵⁶ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 131.

⁵⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 156.

⁵⁸ *Zapisnici Hrvatskog sabora*, 1913-1918., IV, 391-397.

⁵⁹ Jovan HADŽI, "Važno pitanje prehrane", *Hrvatska njiva*, 1917, 36, 6. XI. 1917, str. 645.; NIKIAS, "Opskrba posijama", *Hrvatska njiva*, 1917, 28, 11. IX. str.499.

⁶⁰ NIKIAS, "Protiv anarhije u narodnoj prehrani", *Hrvatska njiva*, 1917, 3-8, 20. XI. 1917, str. 680.

⁶¹ Juraj DEMETROVIĆ, "Nadzornici prehrane", *Hrvatska njiva*, 1917, br. 2, 12. III. 1917. str. 36.

⁶² Dr. Antun HEINZ, "Nesigurnost osoba i imetka na selu," *Hrvatska njiva*, 1917, 5, 2. IV. 1917, str. 85.

⁶³ NIKIAS, "Prehrana našeg naroda", *Hrvatska njiva*, 1917, br. 30, 25. IX., str. 528.

proveden je 1917. popis stoke iz kojeg se vidjelo da je broj stoke u svim krajevima znatno opao.⁶⁴ Usprkos svih napora stanje u privredi je i dalje sve lošije.⁶⁵ Provedena je i reorganizacija vladinog Narodno-gospodarskog odjela koji se bavio poljoprivredom.⁶⁶

U Koprivnici je redarstveni povjerenik još uvijek Huzjak. On sumnjiči i kotarskog predsjednika Josipa Margetića kao i odvjetnika i bilježnika dr. Edu Dorčića da su skloni internicima francuske narodnosti, te da im dozvoljavaju slobodno kretanje gradom.⁶⁷

No logor za internirce bio je prevelik teret te ga se vlada nastoji što prije riješiti i poslati internirce u njihova ranija mjesta življenja kako bi organizirali trgovinu i uslužne djelatnosti te oživili poljoprivredu. Logor za internirce u Koprivnici bio je najočitiiji dokaz nepravilnosti s raspodjelom hrane i drugog materijala dobivenog od švicarskog Crvenog križa.⁶⁸ No tek prije raspuštanja tog logora počele su se provoditi istrage u kojoj je znatnu ulogu imao dr. Mavro V. Gojković koji se okomio

na upravne činovnike optužujući čak i velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije Ladislava Labaša Blaškovečkog za umiješanost u švercanje hranom prema Zagrebu gdje su čak i obitelji činovnika u vladi oskudijevale s hranom, pa su na taj nelegalni način došle do hrane.⁶⁹ Raspuštanje logora olakšalo je stanje prehrane stanovništva u Koprivnici, iako je dakako još uvijek bilo velikih poteškoća u opskrbi hranom, a nedostajalo je posve šećera i nekih drugih artikala.

Slaba obrada zemlje s podbačajem prinosa dovodi do nestašice hrane, osobito masti, brašna, mesa i šećera i u Podravini, pri čemu dakako Zemaljska vlada nije ni pomišljala da pomogne ovom kraju boljom kontrolom proizvodnje i raspodjele, pa je izbijanje afere oko vođenja ekonomije taborišta zaintrigiralo vlasti tek u 1918. godini kada su na vlast došli javni ili tajni simpatizeri Hrvatsko-srpske koalicije. Cijene počinju rasti a novac devalvira i kovnica novca počinje tiskati krune koje svakodnevno gube na vrijednosti. Zbog naglo rastućih cijena industrijske robe zavladao je po selima panika i poljoprivredni proizvodi se više uopće ne nude na slobodnom tržištu, već postaju predmet špekulacije trgovaca i to onih koji su se povezali s ljudima na vlasti.

Verešova karikatura sve jače gladi na prijelazu iz 1917. u 1918. godinu (*Ilustrovani list*, 52, 29. XII. 1917.)

⁶⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Podaci iz prvog svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 24, 1991., 41-45.; NIKIAS, "Hrvatsko slavonska zemaljska centrala za promet stokom", *Hrvatska njiva*, 1917, 33, 17. X. str. 590.

⁶⁵ NIKIAS, "Socijalna politika hrvatske vlade", *Hrvatska njiva*, 1917, 33, 17. X., str. 587.

⁶⁶ Na čelo odjela je došao zagorski veleposjednik Rauer.

⁶⁷ HDA, zbirka YYI, 1/40 - prijava da se i polovicom 1917. Ernest Delbes slobodno kreće gradom i da se često vidi u društvu ljekarnika Derančina koji je volio govoriti francuski.

⁶⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, E. WAGNER, Logor za internirce u Žlebiću, 170-176.

⁶⁹ Gojković, poslan od Zemaljske vlade u kontrolu rada taborišta ustanovio je više nepravilnosti u Koprivnici, te je to imalo za posljedicu da je Labaš na zahtjev Svetozara Pribičevića uklonjen s položaja, ali su nakon deset godina Bjelovarčani ipak dali povjerenje Labašu i izabrali ga za svog gradonačelnika. Labaš je rođen u Ludbregu 1857. godine. (HDA, Personalni dosjei Banovine Hrvatske, 9264.).

7.

1918. Iako se mislio da će rat završiti 1917. nakon što je u Rusiji došlo do revolucije i sklopljen Brest-Litovski mir početkom 1918. nakon dugog odlaganja, to kao da je nahranilo rat novim snagama i 1918. pozicioni dugotrajni ratovi na zapadu i jugu i dalje svakodnevno uzimaju goleme žrtve u ljudima i materijalnim dobrima. Ipak ratišta se drže do rujna kada je došlo do potpunog sloma zapadne fronte i do probijanja solunskog fronta, do raspada vojnog sustava i do brzih političko-socijalnih promjena.⁷⁰ Uzrok ovog raspada nije uglavnom vojni već što pozadina više nije mogla opskrbljivati front.

Prehrana u Hrvatskoj 1918. bila je slaba, osobito za one koji su živjeli od državne službe ili fizičkog rada. Propisima vlast je pokušavala zadržati kontrolu kretanja cijena u svojim rukama, pa je Zemaljska vlada načelno propisivala cijene, koje su onda gradovi mogli ponešto korigirati, čime je priznata raznolikost situacije u pojedinim dijelovima zemlje.

1918. označava kraj organiziranog zbrinjavanja prehrane stanovništva u gradovima. Sve postaje stihijski. Svaki se brine za sebe. Počinje zapinjati i željeznički promet zbog nestašice vagona. Zeleni kadar pljačka trgovce i župnike po manjim mjestima, a sve je brojniji jer je popunjava dezerterima s ratišta koji se, nakon što su dobili nekoliko dana dopusta, više ne vraćaju natrag u svoje vojne jedinice koje pate od nestašice hrane, odjeće i obuće još i više nego stanovništvo u selima koja nisu bila zahvaćena ratom. Oružane pljačke zelenog kadra koji ima i dezerterske, ali i boljševičke i jugoslavenske tendencije, činile su trgovinu i promet toliko nesigurnima da pojedini dijelovi ispadaju iz sistema opskrbe. To se osobito odnosi na područje oko Ludbrega, dok je u Koprivnici bilo nešto više reda, zahvaljujući gradskoj policiji i žandarmeriji, te su se u nju sklanjali i ugroženi trgovci iz okolnog područja.

Zemaljska vlada polovicom 1918. nije više bila u stanju kontrolirati opskrbu. U rujnu 1918. održan je sastanak gradonačelnika hrvatskih gradova, te je zaključeno da se gradovi moraju sami pobrinuti za sve svoje potrebe.⁷¹ To je bio signal za uzbunu. U Koprivnici Gradsko poglavarstvo preuzima evidenciju, ali ne i kontrolu cijena, jer po kontroliranim cijenama se ništa više nije moglo kupiti te je jedino slobodno raspolagane hranom izvlačilo na tržnicu nešto hrane. Kruna i dalje svakodnevno gubi na važnosti a cijene svemu silno rastu.

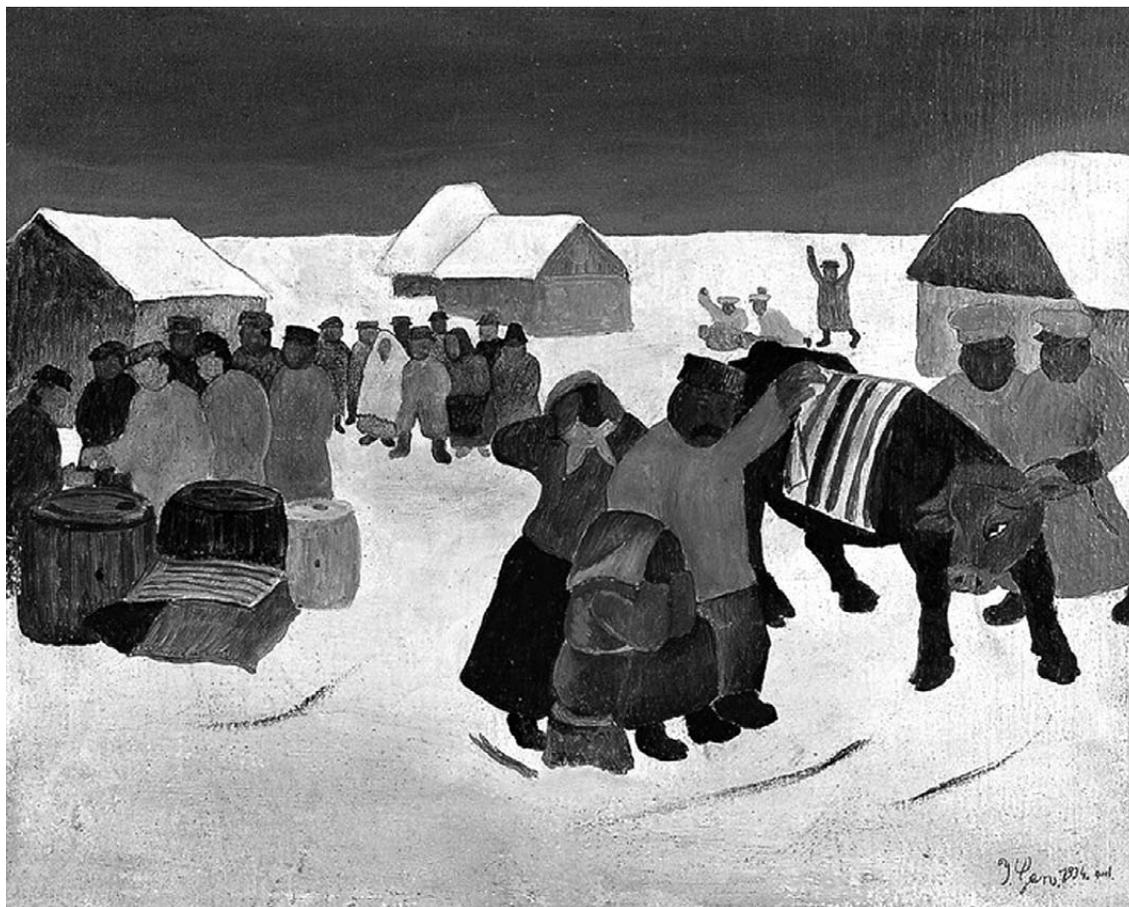
Neovisna država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 19. listopada 1918., i vlast u Hrvatskoj i Slavoniji je polako prešla, zbog suradnje bana Antuna Mihalovicha, na bivše članove Hrvatsko-srpske koalicije, te su o tome obaviještene od Predsjedništva Narodnog vijeća SHS već 3. studenog 1918. i vlade u Washingtonu, Londonu, Parizu i Rimu kao i Jugoslavenski odbor u Ženevi.⁷² Ova obavijest je očito stigla do nadležnih i već 4. studenog 1918. diplomatski predstavnici neutralnih država u Beču zamolili su pomoć Narodnog vijeća SHS u Zagrebu moleći hranu za gladno stanovništvo Beča.⁷³ Podravina je dobrim dijelom hranila i Zagreb i Primorje, dok je funkcionirao željeznički promet, ali je bilo nekoliko trgovaca koji su se zainteresirali za nove mogućnosti zarade. No krajem 1918. prometne veze su se počele lomiti, a 9. studenog 1918. raspao se je čitav željeznički sustav, jer su Mađari počeli povlačiti i svoje vagona i svoje osoblje u Mađarsku, koji su se u Hrvatskoj osjećali ugroženi.

⁷⁰ M. KOLAR, Prehrana u Hrvatskoj u 1918. godini, Zbornik Matice Hrvatske 1918. u hrvatskoj povijesti, Zagreb, 2008.

⁷¹ "Sastanak načelnika hrvatskih gradova", *Hrv. Lloyd*, 30, VIII. 1918.

⁷² *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 180.

⁷³ HDA, Narodno vijeće, (dalje NV), kut. 2, br. 131 od 7. XI. 1918.

"Rekvizicija", Ivan Generalić, ulje na platnu

Neprilike s prehranom se i dalje nastavljaju i u Koprivnici. Koprivnički profesor Luka Golub predložio je osnivanje Povjerenstva za ispitivanje porijekla imovine ratnih bogataša, tražeći i istragu protiv predstavnika vlasti za loše postupanje s narodom.⁷⁴ Tako je i Pero Magdić na varaždinskom gradskom posjedu Hrašćica osnovao D.d. za tovljenje svinja i promet suhomesnate robe, koje je držalo i 60 krava muzara. Međutim umjesto da olakšaju prehranu svojeg stanovništva društvo se bavilo izvozom hrane u Austriju. Društvo je raspušteno 26. prosinca 1920. te nikada nije provedena istraga o malverzacijama, iako se navodi da je upravo poslovanje ovog društva krivo za pobunu puka u Varaždinu u kojem je sudjelovala i Gizela Blažaić.⁷⁵ Ubrzo su zaredala premještanja i otpuštanja nepoćudnih činovnika. To je kasnije poprimilo za vrijeme demokrate Svetozara Pribičevića ogromne razmjere. Umirovljen je i veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije Ladislav Labaš na zahtjev Povjerenika za unutrašnje poslove Svetozara Pribičevića, iako je on kao županijski povjerenik tijekom rata bio vrlo kvalitetan.⁷⁶ Naredbu Narodnog vijeća Države SHS da se cijene živežnih namirnica moraju vratiti na predratnu razinu uz primjerenu povišicu nitko nije poštivao.⁷⁷ Šećer nitko nije vidio već više mjeseci, a onda su počele stizati

⁷⁴ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 131 od 7. XI. 1918.

⁷⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva Varaždina" *Varaždinski zbornik. 1181.-1981.*, Varaždin, 1983., 565.

⁷⁶ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 329, 20. XI. 1918.

⁷⁷ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 308, 19. XI. 1918.

male količine iz Masarykove Čehoslovačke države koja nije gubila vrijeme već se bacila na proizvodnju.

Kronična pothranjenost i nebriga za zdravstvenu zaštitu puka u cijeloj Europi izazvala je nebranjeni nalet španjolskoj gripi.⁷⁸ Nitko ne želi održavanje postojećeg stanja ali ni uspostavu prijeratnog te se traže radikalne promjene. Nesigurnost su povećavale i kolone vojnika koji su se vraćali iz Rusije i drugih frontova i koji su bili boljševizirani, unezvereni, emocionalno poremećeni i osjetljivi.⁷⁹ U borbi za preživljavanje svatko se svakoga boji da mu ne ugrozi život. I vojnici koji su se vraćali s juga na sjever u svoje matične zemlje često su i sami bili izloženi pljački.⁸⁰ To je i bio razlog da su se s radošću dočekao u Koprivnici odred srpskih vojnika koje je pozvalo u Hrvatsku Narodno vijeće SHS. Zaustavljen je željeznički promet prema Mađarskoj, što je još više otežalo odlazak mađarskih hönveda i austrijskih i čeških vojnika na sjever. Ni naš feldmaršal Svetozar Borojević ne može svoje vojnike iz talijanskog ratišta povući u Hrvatsku radi središnja prilika, jer je to Predsjedništvo Narodnog vijeća odbilo, pa je morao krenuti prema Štajerskoj nakon što mu se vojska osula na sve strane, a on sam sklonio u Klagenfurt gdje je bijedno živio do smrti. Prijeki sud, formiran još ranije, nastavlja s radom. No pljačke ne prestaju pa je ratno stanje u sjevernoj Hrvatskoj produženo sve do jeseni 1920. godine i pod novom državom. Kronično gladovanje i vojnika i stanovnika otežavaju smirivanje socijalnih prilika. Svatko misli samo na sebe. Vojnici pri prolazu pljačkaju trgovce, župnike a i bogatije zemljoposjednike. Činovnici bježe iz općina, jer gladni vojnici, a i zeleni kadar, ruše sve staro, okrivljujući Austro-ugarsku monarhiju za sve nevolje koje su zadesile njih i njihove obitelji.

Narodno vijeće posvećuje dosta veliku pažnju koprivničkom području i već 7. studenog 1918. Povjerenik za prehranu Narodnog vijeća SHS dr. Edo Marković u Zagrebu dostavlja Predsjedništvu Narodnog vijeća zapisnike sa sjednice održane 2. studenog u Odjelu za prehranu Zemaljske vlade u Zagrebu u predmetu manipulacije živežnih namirnica, prehrane vojske i meljave žita.⁸¹ Marković je otvoreno pozvao 5. studenog 1918. mađarsko narodno vijeće da pošalje hranu u mjesta koja leže na putu povlačenja vojnika kako bi se pljačka smanjila na minimum te da u tu opskrbu trebaju biti uključeni svi mjesni odbori Narodnog vijeća, napose u onim mjestima gdje je prestala funkcionirati politička uprava. Određeno je da se u graničnim mjestima, među kojima se našla i Koprivnica, postavi povjerenik upravne vlasti koji će kontrolirati otpremu roba preko granice. Zaključeno je da svaki domaći vojnik ima pravo na 500 grama kruha i 250 grama mesa i 10 grama masti te da će trošak te hrane nabavljene preko Centrala plaćati banke ili Zemaljska blagajna Hrvatske.⁸² S obzirom na malo područje koje je Narodno vijeće imalo pod svojom kontrolom najveća pažnja posvećena je Podravini, koja nije bila izložena takvim potresima kao u drugim krajevima, i odakle se nastojala hrana prošvercati prema Austriji i Beču, koji je molio

⁷⁸ Goran HUSINEC, "Odjeci epidemije "španjolske gripe" 1918. godine u hrvatskoj javnosti", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 38, Zagreb 2006. str. 227-242

⁷⁹ Dr. Nikola NIKOLIĆ, "Poriv gladi", *Sestrinska Riječ*, VI(1938), br. 9-12, 31. XII. 1938., 1-3.

⁸⁰ Tako je 11. studenog 1918. Ugarsko ratno ministarstvo u Budimpešti brzojavilo Predsjedništvu Narodnog vijeća u Zagrebu da su u Gyekeneyesu opljačkani vojnici. (HDA; NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 198, od 11. XI. 1918.)

⁸¹ *Narodno vijeće SHS*, . 389-391.; HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 358 od 7. studenog 1918.

⁸² *Narodno vijeće SHS*, 391. Problem meljave žita trebalo je obraditi u točki 8. zapisnika od 3. studenog 1918. ali to nije učinjeno u *ovom dokumentu*, a predviđena je i distribucija ugljena do kojeg je također došlo pa ni mnogi mlinovi nisu mogli raditi što je opet aktiviralo rad vodenica na vodenim tokovima.

pomoć za prehranu svog stanovništva.⁸³ No budući da se pripremalo "ujedinjenje" velik dio akcije Narodnog vijeća usmjeren je na potpuno prekidanje svih veza s Mađarskom. To je išlo postepeno i na temelju dogovora o primirju, ali ne uvijek mirno i bez ekscesa.⁸⁴ U gotovo svim mjestima mijenjaju se narodni odbori i to tako da u njima vodstvo preuzimaju Napredni demokrati, dakle Pribičevićevi ljudi koji su bili skloni uklapanju Hrvatske u Kraljevstvo SHS pod vodstvom dinastije Karađorđevića. Tako je bilo i u Koprivnici gdje na čelo Narodnog vijeća dolazi dr. Devčić.⁸⁵ Određeno je formiranje novih prijekih sudova, ali je koprivnički prijeki sud još prije zvaničnog osnivanja osudio i 4. studenog 1918. smaknuo jednog čovjeka radi špekulacije, te se povjerenik za pravosuđe Zemaljske vlade Aleksandar Badaj požalio Narodnom vijeću.⁸⁶ Stjepan Radić je izoliran od Narodnog vijeća u Zagrebu, jer je njegovo mišljenje o osnivanju republike i upozorenje da ne treba ulaziti kao guske u maglu, već da treba dobro promisliti o ujedinjenju, bilo je protivno mišljenjima drugih članova koji su se zalagali za što brže ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Ovu izolaciju Radića zapazili su neki seljaci i Lav Krnić iz Gore kod Petrinje postavlja već 11. studenog 1918. upit zašto se Radić ne uključuje u Narodno vijeće, odnosno zašto Radiću nije dodijeljen određeni resor u vladi po mogućnosti onaj seljačkog gospodarstva.⁸⁷

8.

Zaključak. Koprivnica i Podravina bila je zahvaćena poteškoćama prehrane, kao i čitava Monarhija tijekom Prvog svjetskog rata. Ratni uvjeti i velik broj muškaraca poslan je na bojišnice, pa je domaća proizvodnja znatno smanjena. Ipak se u Podravini lakše preživljavalo uslijed rodnosti kraja i neprekinutih veza Koprivnice sa selima. Postojala je interesna i rodbinska povezanost Koprivnice i Đurđevca s okolnim selima i te su veze bile izražene i kroz dnevnu migraciju radne snage, ali još više kroz sajmove. Hrana se javno ili potajno dopremala u Koprivnicu i tu koristila za ishranu obitelji, rodbine ili se potajno prodavala.

Međutim paralelno s ovim u poslove s hranom uključuju se i upravni činovnici, većinom s obiteljima u Zagrebu, koji nastoje na ilegalan način osigurati prehranu svojih obitelji, a u takvoj situaciji vežu se uz njih i razni špekulanti- trgovci i agenti koji su iskoristili ove prilike te se počeli bogatili na račun naroda. Prisilna rekvizicija stoke i žita izaziva kod stanovništva silnu netrpeljivost, jer se rekvirirano slabo plaća ili se gotovo uopće ne plaća, a onda se s time špekulira, šalje potajno u Zagreb ili još i dalje prema Primorju. Nejednaka raspodjela postojećih resursa hrane

⁸³ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 327 od 4. studenog 1918. Narodno vijeće u supotpisu Pribičević - Pavelić je odgovorilo na molbu diplomatskih predstavnika neutralnih država u Beču i papinskom nunciju Valfréu di Bonze da se tražena pomoć ne može pružiti jer ni stanovništvo nove države nema najnužnije. No trgovci Slovenije i Hrvatske vidjeli su tu velike mogućnosti za zaradu, pa dok nisu srpske vlasti preuzele potpunu kontrolu nad željezničkim prometom vezujući izvoz uz izvoznice, hrana se ipak pomalo otpremala na sjever. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925. godine," *Historijski zbornik*, 45, 1992., 57-88.)

⁸⁴ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 450, 25. XI, 1918. Podjela željezničkog materijala između Hrvatske i Ugarske počela je već 19. studenog 1918. (HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća, 252 od 19. XI. 1918.). Koprivnicu su počeli napuštati mađarski željezničari a s njihovim odlaskom prekidaju se i prometne veze s Mađarskom. Ovaj proces je ušao u akutnu fazu kada su mađarski željezničari u Budimpešti napali direktora t.zv. jugoslavenskih željeznica Maširevića odbijajući da se novoj državi posude mađarski željeznički vagoni. (HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća, 457, 3+24. XI. 1918.)

⁸⁵ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice. 25-28.

⁸⁶ *Narodno vijeće SHS*, 482.

⁸⁷ *Narodno vijeće SHS*, 485. Govorilo se da će Stjepan Radić biti povjerenik za prehranu ili gospodarstvo, ali to nikada nije provedeno već je Radić nakon kritike odluke o odlasku u Beograd morao pobjeći u Čehoslovačku, a po povratku je bio uhapšen.

stvara socijalnu napetost, i kada su sva četiri junaka apokalipse rat, glad, kuga, smrt počeli kositi iscrpljeno stanovništvo u zadnjoj godini rata bilo je očito da je glad nekoć tako mirno stanovništvo Podravine revolucionirala i narod je počeo priželjkivati promjenu režima nadajući se republici i boljem životu. Samo mali broj je priželjkivao kraljevinu pod dinastijom Karađorđevića.

Već od 1914. počinje znatna redukcija hrane, osobito u gradovima i kontrola prometa prehrambenim namirnicama uvećava se iz mjeseca u mjesec. Briga za ratište postaje prioritetna i čitav promet roba odvija se preko centrala koje su se nalazile umrežene u vojni sustav. Na kraju rata 1918. uz vezanu trgovinu pojavljuje se špekulacija i krijumčarenje hranom te bogaćenje pojedinaca dok je istovremeno znatan dio stanovništva gladan, pa čak i obrtnici koji nisu mogli doći do sirovina ili su bili poslani na frontu, a članovi njihovih obitelji nisu zbrinuti, jer je vlast smatrala da imaju minimum za preživljavanje. Prehrana postaje tijekom rata predmet saborskih diskusija ali i zadaća mnogih političara, pa se prehranom bavi i Stjepan Radić, dr. Đuro Šurmin, i dr. Vinko Krišković i Josip Šilović i mnoga društva od kojih posebno mjesto ima "Prehrana" iza koje stoji inventivna organizacija Šandora Aleksandera, koji kao sirovinu za svoju kuhinju koristi kupus i krumpir koji nisu bili pod kontrolom centrala, a koji tu hranu nabavlja dobrim dijelom u Podravini jer je u Koprivnici otvorio veliku uljaru. Za građansko stanovništvo osniva se i u Koprivnici aprovizacija, ali ona gotovo da i nema robe za prodaju, te se čitav aprovizacioni postupak Gradskog poglavarstva svodi na utvrđivanje cijena najvažnije hrane.

Podravina je dakle postala cjelovit pojam u okviru Hrvatske, odijeljen od Slavonije upravo tijekom Prvog svjetskog rata. Još jednom se pokazalo da hrana igra odlučujuću ulogu u izbijanju ali i završavanju ratova, i da je život ne samo na područjima zahvaćenima ratom već i u pozadini bio vrlo težak, jer se traži od sela više nego što narod može dati. To je znao i Stjepan Radić koji je često i rado dolazio u Podravinu, i gdje je narod, iako Radić nije bio Podravec, masovno pristajao uz njega, jer je ponudio opciju sloge i sretnijeg doma.

SUMMARY

During WWI, Koprivnica and Podravina were among the most important producers of food in Croatia. Through immense pressure, the government exploited all the resources of Podravina, from live military force and the work of its hardworking people, right up to the position of Koprivnica outside of wartime events which enabled the placement of children in this region. Podravina gave even more than it should have, and assisted in feeding Zagreb, but also Rijeka where flour from Podravina mills was sent, and in this time strengthened the link between Koprivnica and Rijeka. However the changes that engulfed Podravina during WWI were great. Many tradespeople closed down while many traders became rich from speculations with food. It was very difficult to live in villages because work on the land and with livestock was left to the women, the elderly and children, and then the villages were also devastated by the Spanish flu, and by the end of 1918 the people were tired of war, hunger and disease. This work deals with the problem of nutrition and the great contribution of Podravina which in this period begins to be treated as an economic entity. Of course, the problem was connected with many other aspects of war, but in everything we can conclude that Podravina gave a significant contribution to the survival of the non-agrarian population in WWI, mostly to the detriment of the village populations which came out of the war, impoverished, without livestock and without many of its sons.

LADA - "LEPI IVO" - IVANJDAN - S POSEBNIM OSVRTOM NA POPIJEVKE I OBIČAJE PODRAVSKIH HRVATA U MAĐARSKOJ¹

LADA - "LEPI IVO" (BEAUTIFUL IVO) - IVANJDAN (FEAST DAY OF ST. JOHN) - WITH A SPECIAL OVERVIEW OF THE SONGS AND CUSTOMS OF PODRAVINA CROATIANS IN HUNGARY

Duro Franković

Pečuh

Primljeno: 10. 1. 2011.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 504.6(497.5)

SAŽETAK

Na samom početku valja zaključiti kako sv. Ivan poznat iz Novog zavjeta sasvim odudara od "lepog Ive", Ivana, poznatog iz hrvatskih obrednih pjesama. Ovaj drugi naoružan je sabljom, javlja se, dakle, kao ratno božanstvo koje je kasnije poprimalo osobine ratarskog božanstva, naime on "orje duge rali". Lik sveca i poganskog mladog božastva Ive dovodi se u vezu sa sinkretizmom i kontaminacijom predožbi, arhaičnog poganskog sloja i kršćaskih učenja.

S druge pak strane u ivanjdanskim pjesama iz koprivničkog kraja u Hrvatskoj jednosmisleno i nepobitno je očuvan trag božice Lade, kao mlade i lijepe djevojke, božice ljubavi, koja sprema svatove i udaje se za svoga brata Ivana, što bi značilo da je posrijedi incest.

Opstojnost slavenske, u našem slučaju slavenske Venere, Lade, u etnološkoj znanosti za neke je znanstvenike bilo prihvatljivo, dok za neke sporno, dok je posljednjih godina B. A. Ribakov, ruski arheolog, ponovo obnovio mit o Ladi i Lelji,² jednako tako i u srpskoj znanosti je skoro jednoglasno prihvaćeno da su Lada i Ljelja slavenske boginje.³ U narečenim zapisanim hrvatskim pjesmama etno-glazbenika Vinka Žganca iz okoline Koprivnice Lada ima svoje stanovito mjesto, a pri čemu ne smijemo posumnjati da je riječ o krivotvorenim popijevkama!

No u pučkoj tradiciji mađarskih Hrvata sv. Ivan sasvim odudara od sv. Ivana poznatog iz Novog zavjeta, naime, ovaj prvi se i sam smatra poganom, uz kojeg se vezuju razne djelatnosti: umrlim dušama otvara nebeska vrata, vodi Bogorodicu u raj, ore duge "rali" (seksualna simbolika), šće se po zlatnom mostu (povezuje nebo i zemlju), donosi plodnost i rodnost njivama.

¹ Autor je skraćenu verziju ovog teksta objavio pod naslovom *Ivanje* u *Etnografiji Hrvata u Mađarskoj* 1998. br. 5., 27-38.

² SM ER natuknica *Lada* 327.

³ Isto, 328.

Ivanjdanske su pjesme zorno svjedočanstvo kontaminacije arhaičnih poganskih slojeva i kršćanskih učenja o svecima: Marija, Ivan, krštenje Isusa obogaćuje s i drugim osobinama koje ne sadrži Novi zavjet.

Ivanjdanski običaji izvodili su se u mađarskih Hrvata, kao i drugdje po svijetu, uoči ljetnje ravnodnevice, dakle, prehodne noći, uz vatru i preskakanje vatre, radi zdravlja i sretne ljubavi, uz obvezatno darivanje zemljinih biljnih plodova vatri, uz "lilanje" i izvođenje arhaičnih ivanjdanskih ljubavnih pjesma koje su bile popraćene neobuzdanim veseljem pa čak nerijetko i snošajem. Uz sv. Ivana vezuje se i kumstvo, kao njegov prepoznatljiv atribut.

Duge ivanjdanske pjesme izvodile su se skupno, pjevala ih mladež i mlade snaše i njihovi muževi, dakako, u nekim krajevima čak i stariji, ugledniji građani, dok su djeca potrcala sa zapaljenim "lilama" i oko sebe u noći vrtjeli s njima, tj. "lilala su", opisujući magične krugove, odnosno, vjerojatno oponašajući i podsrekakvši tako sunčanu putanju na nebeskom svodu, čija je vrućina bila iole potrebna za zriobu jačma, raži i žita.

Ključne riječi: Lada, "lepi" Ivo, ljubav, svatovi, vijenac, Marija, Magna Mater, ladarice, metenje neba, oblaci, vatra, lilanje, kumstvo, rođenje, šare krave, oblaci, klas, kita, rodnost, žetva, hambari, spavanje, jagoda, zlatni most, oranje, seksualna simbolika

Key words: Lada, "lepi" Ivo (beautiful Ivo), love, wedding, wreath, clouds, fire, god-parenthood, birth, sheath, fertility, harvest, strawberry, golden bridge, sexual symbolism.

SVETI IVAN KRSTITELJ, (na grčkom Ioannész d Baptisztész, na hebrejskom jehohanán, "milosrdiv Jahve") bio je zadnji u redu proroka koji su prorokovali o dolasku Mesije, istovremeno on je i neposredni preteča Isusa Krista.⁴

Blagdan rođenja svetog Ivana Krstitelja (24. lipnja) u gradišćanskih Hrvata zove se *sveti Ivan Ljetni*, a razlikuje se od blagdana Svetog Ivana Apostola i Evandeliste (27. prosinca) što se naziva *sveti Ivan Zimski*.

U Undi blagdan se zove *Ivanaova*.⁵ Blagdan rođenja sveca poznat je pod nazivom *Ivan dan, Ivanje*.⁶

Mađarski Hrvati drugi blagdan svetog Ivana Krstitelja (24. kolovoza) nazivaju *Sikovanje* (Mo-hač). U Pečuhu su Hrvati nekoć slavili *Usikovanje svetog Ivana Krstitelja*. Biblijski opis smrti svetog Ivana Krstitelja, kojemu je po naredbi kralja Heroda odsječena glava, sadržan je u blagdanskim imenima i u Gradišću: *sveti Ivan Usikovac, sveti Ivan Glavosik, Glavosečenje te Jivina smrt*.⁷

U Podravini poznato je ime *Ivan, Ivo, Januš, Janči, Jančija, Jankula*.⁸ U santovačkih Šokaca: *Ivan, Iva, Ivo, Ivko, Iviš, Ivanić, Iša*,⁹ u Dalmatina u Senandriji (Szentendre) *Ivo, Janko*.¹⁰

Bunjevačka prezimena vezana za Ivana su: *Ifković, Ivanac, Ivanković, Ivić*, u Santovu: *Ifković, Ivošev*.¹¹ U Baćinu kod rackih Hrvata javljaju se prezimena: *Jančikini, Janklikoavi, Jankoavi, Jankulini, Janoševi, Janošić*.¹²

⁴ Pribilješke Sándora BÁLINTA.

⁵ VULIĆ, S. 2000, 460.

⁶ Osobne pribilješke.

⁷ Pribilješke Sanje VULIĆ.

⁸ Osobne pribilješke.

⁹ Pribilježio Živko MANDIĆ.

¹⁰ MANDIĆ, Ž. 2003, 79, 82.

¹¹ Pribilježio Živko MANDIĆ.

¹² FEHÉR, Z. (rukopis).

U podravskom Lukovišću (Lakócsa) postoji nadimak: *Ifkini*.¹³

Ivanjdan, *Ivanje* (24. lipnja) je jedan od najvažnijih datuma u slavenskom narodnom kalendaru, koji se poklapa s crkvenim blagdanom Rođenja svetog Ivana Krstitelja. U pučkoj tradiciji, vezan je za ljetnjeg solsticija, koji je u godišnjem krugu simetričan Božiću (kao vremenu zimskog solsticija), s kojim Ivanjdan objednjivaju zajedničke motive i obredne radnje.¹⁴

Hrvati su crkvu sv. Ivanu podigli u bačvanskom Gornjem Svetom Ivanu (Fels szentiván) (1780.), u gradišćanskom Hrvatskom Židanu (Horvátzsidány) (1875.), u šomođskom Taranju (1754.), Gadanju (1747.) i Gestiju te u baranjskom Velikom Kozaru (Nagykozár).¹⁵

I u dvjema crkvama u Mohaču i Taranju (o mještanima ovog drugog naselja u Županiji Šomođ neki autori navode da su kajkavski Hrvati, dok drugi ističu da su Slovenci) uvijekovječen je lik svetog Ivana Krstitelja, djelo likovnjaka Istvána Dorffmeistera, starijeg.¹⁶

O. Marijan Jaić u svom *Vincu bogoljubnih pjesama* objavljuje *pjesmu o Svetom Ivanu Krstitelju*:

1. *Svetog Ive dan rodjenja, dan je mnogog proslavljenja:
Na sviet ovi još nerodjen, od Isusa bi pohodjen.*
2. *Majka premda stara biše, nit od ploda misli više,
U velikoj pak starosti, dobi čedo od svetosti.*
3. *Kad se Sveti Ivo rodi, otac mu njem progovori:
Izrajela blagi Bože, tvoja kriepest svaka može.*
4. *Hvalte Boga svi narodi, jer se velik prorok rodi.
Velik prorok diete ovo, put gospodnji bude snovo.*
5. *Još ne jako Ivan diete, bi pustinjak brez prilike,
Tielo svoje postom mori, u jedejskoj pustoj gori.*
6. *Tielo mori, jer skakavci bješe hrana, a pojasci
Oštre kože, da nemilo s tim pokori večma tielo.*
7. *Pokoru svim preporuči, oštru činit sam nauči;
Spasitelja svoga krsti u Jordanu, pun milosti.*
8. *Opomenu tad Iruda, da s' ostavi on zabluda,
Al himbene radi žene, osta glave odijeljene,*
9. *O svetinjo ti velika! budi nama svim prilika,
Budi nam zaštićenje, budi vodja na spasenje.¹⁷*

Pjesma posvećena svetom Ivanu Krstitelju jezgrovito i slikovito opisuje život sveca koji se je rodio od starih roditelja a živio u pustinji kao prorok i krstitelj. U vodi Jordana on je krstio Isusa Krista. Prorok Ivan kazuje teške riječi, proklinja Antipata Heroda, tetraha Galije, koji je od svog brata oteo njegovu ženu Herodiju, te unatoč da njoj je bio živ muž, Herod je živio s njom, te je tako grubo kršio judejske običaje. Antipat Herod baca sv. Ivana Krstitelja u zatvor ali ga ne smije pogubiti jer prorok bješe vrlo popularan. Jednom, na jednoj gozbi, Herodu se je jako dopao ples svoje pastorke Salome kojoj dade obećanje da ma što zatraži od njega on će joj želju ispuniti. Herodija svojoj kćeri Salomi savjetuje da zatraži odrubljenu glavu Ivana Krstitelja. Krvnik je na

¹³ Osobne pribilješke.

¹⁴ SM ER natuknica *Ivanjdan*.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Iz molitvenika Marijana JAIĆA.

jednoj tacni pružio Salomi odrubljenu glavu Ivanovu a koja nju preda svojoj majci. Učenici Ivanovi pokopaju tijelo svog učitelja.

IVAN KRSTITELJ U PUČKIM MOLITVICAMA

Ivan Krstitelj u pučkim molitvicama pojavljuje se kao kum a imao je osobito visok rang.

Nebeska zlamenja

*Vozila se po moru galija.
U njojzi je Isus i Marija
I š njima je Krstitelj Ivane.
Crna jim se zemlja zanijala
I visoka ponavila gora,
A i vedro nebo otvorilo.
Al besedi Krstitelj Ivane:
"O kumice, Marijo Divice!
Što se crna zemlja zanijala
I visoka ponavila gora,
A i vedro nebo otvorilo?"
"Kad me pitaš, moj kume Ivane,
Kad me pitaš, pravo ću ti kazat:
Kad se crna zemlja zanijala;
Onda sam se Bogu pomolila;
A visoka ponavila gora,
Onda sam se Bogu poklonila;
Kad se vedro nebo otvorilo,
Onda me je Bog u nebo zvao."*

Kazivala Kata PALIĆ, Čonoplja
Skupio Ive PRČIĆ

*O Ivane, Krstitelju!
Dragom Bogu prijatelju!
Molimo te, moli za nas!
U potrebi pomози nas!
Dok stanemo umirati,
Ovu gorku čašu piti,
Pomози nam ti popiti,
Rajska vrata otvoriti,
Duši misto zadobiti.¹⁸*

Kazivala Teza CRNKOVIĆ, Subotica
Pribilježio Ive PRČIĆ

¹⁸ PRČIĆ, I. 1939, 10.

Ivan Krstitelj je kum Gospe i Isusa, a nalaze se u galiji na moru. More je u isti mah sklika života i slika smrti, što se nazire i u stihovima molitvice, naime Ivan vodi Mariju na drugi svijet, iz ovog u onaj, koji razdvaja more (voda). Stihovi nam kazuju da se je *crna zemlja zanjala, visoka ponavila gora* te se i *nebo otvorilo*, što su neobične pojave koje se javljaju prilikom smrti Marije ali i Isusa. No kada je nebo otvoreno onda duše mogu ući u raj (o čemo smo već pisali kod Velikog petka).

U noći Ivanjdana, kako je smatrano u narodu, mogle su se vidjeti neobične pojave, kao što je otvaranje "nebesa", zvijede s neba se spuštaju na zemlju i dr.¹⁹

U narednoj molitvici ponovno se potvrđuje da je sv. Ivan Krstitelj božanski zaštitnik kumstva i bratimstva, on je *prijatelj dragog Boga*, te smatra se najvećim svecem. Kumstvo predstavlja uvođenje, inicijaciju djeteta u obiteljski i domaći kult i davanje imena, a sv. Ivan se pri tome pojavljuje kao mitski rodonačelnik cijeloga roda. Kumstvo i bratimstvo, po narodnom shvaćanju, imaju vrijednost krvnog srodstva, pa je, prema tome, sv. Ivan božanstvo krvnoga srodstva.²⁰

Sveti Ivan Krstitelj za obične duše otvara vrata raja na nebu kuda ide duša na svoje određeno mjesto, on daje *milost od nebesa*.

Zvonce sveći, Gospa kleči

*Zvonce sveći,
Gospa kleči,
Misu reče.
Nit se mož iskantati,
Nit se mož prid popom,
Nit prid fratrom,
Već prid Svetim Sakramentom.
Sveti Ivo, oj čudesa,
Daj mi milost od nebesa
Da činim dobra dila,
Da znam šta je vira.
Sveti Ivo Krstitelju,
Dragog Boga prijatelju,
Pomozi mi otkriti,
Rajska vrata otvoriti,
Duši misto pridobiti.*

Kazivala Katica MIHALOVIĆ-KREKIĆ, Vancaga

Zapisao Josip KRIČKOVIĆ

U pučkim molitvicama Hrvati zvani Raci u bačvanskom Dušnoku ovako se obraćaju sv. Ivanu Krstitelju:

*Sveti Ivan Krstitelju,
Dragog Boga prijatel'e,
Molim te, moli za nas,
U potrebi pomozi nas!
U 'nu gorku čašu,*

¹⁹ SM ER natuknica *Ivanjdan*.

²⁰ SMR natuknica sv. *Jovan*.

*Na čas smrti pol popiti,
Rajska vrata otvoriti,
Duša mesta zadobiti.*

Kazivala Estera BALA-ŠIPOS
Skupio Đuro FRANKOVIĆ

Neosporno, sveti Ivan Krstitelj je posrednik između Boga i umrlih ljudi, njihov je zaštitnik, istovremeno on je čuvar i rajskih vrata, kao sv. Petar, odnosno sv. Nikola.

Na njegov imendan oni koji pate od glavobolje obraćaju se k njemu. Na njegov blagdan ne valja sijeći ni krojiti.

SVETI IVAN U IVANJDANSKIM OBIČAJIMA

Ivanje, 24. lipnja, je dan koji je usko povezan s ljetnim solsticijem, 21. lipnja.

Ivanje pada, kao što je dobro poznato, 24. lipnja, točno šest mjeseci odnosno pola godine prije Badnjaka (a tri dana nakon ljetnog suncostaja). Treba istaći da se većina običaja i vjerovanja zabilježenih uz Ivanje odvija ili nadovezuje na dan uoči, ili točnije, na večer 23. lipnja po našem suvremenom shvaćanju (na *Ivanjsko navečerje*, kako to kažu kajkavci). Ovdje se, kao i kod još nekih folklorno značajnih dana, jasno nazire stari način računanja vremena po kome je dan započinjao navečer, početkom noći, a završavao idućeg dana u svoj smiraj, pa su stoga i drevni obredi započinjali navečer, na početku blagdana.²¹

U stara vremena ivanjdanski običaji bili su snažno prisutni u životu Hrvata u Mađarskoj. Izvodili su se uz pjesmu i ples, uz ivanjdanske krijesove u Podravini, u Baji i u Senandriji. Ovi potonji kazuju:

Ivandan u juniušu bude, to je sam' dalmatinski svetak biv. Predveče i uveče velike ognjove činimo pa skačemo preko. Najprvo stari pa mladi. Donesemo ako (akov) vina, zavijače, pogačke. Svi pijedu, jedu. Šta ti drugo treba? Janotko zafurula (zasvira u frulu), Kožugar i Martin zagajdadu, sviradu, pa se tanca, veselimo se. Pa se peva: "Napimo se vina, vina rumenog, brati Dalmatini". Tako bilo i kad moj dedo bio mlad, a ostalo tako do Drugog boja, ondak mlogi trebali it na front, i siroti mlogi bili pogubljeni. I tako ta krasna navada zaboravila se. Bole da kažem tu ona živi u našoj pameti, al se već ne sustrimo na Velikoj ledini, sve ode u zanemar.²²

No svega je jedna ivanjdanska obredna popijevka sačuvana od Dalmatina u Senandriji, nešto više u podravskim Martincima (Felsőszentmárton) i Križevcima (Drávakeresztúr), a ponajviše u kajkavskih Hrvata pored Drave u Boljevu (Bolhó) i Brežnici (Berzence).

KRIJES, LILANJE

U Boljevu i Brežnici mladež te mlade supruge i njihovi supruzi popijevke su izvodili za vrijeme ljetnjeg solsticija, uoči Ivanja 23. lipnja na raskrsnici putova.

²¹ BELAJ, V. 1998, 214.

²² MANDIĆ, Ž. 2003, 85.

U Martincima i Lukovišću pored žitnih polja, odnosno pored Drave uz vatru (*kres, krijes*) i *lilanje*.

Zajednički krijes, dok je gorio plamenom, u Senandriji uz ceremonijal je najprije preskočio knez sela iz redova Dalmatina (Hrvata), koji se o svom trošku postarao o vinu nazočnima u ovoj proslavi. Vatru su najprije preskočili ugledni gosti te mladež. Ovdje se uz ples izvodila pjesma:

*Baš na Ivan dan
Sejala sam lan.
"Ivanova mila majka,
Jer doma Ivan?"
"Nije on doma,
Išav školama.
Nije, nije, nije doma,
Išav školama!"*

U bačvanskom Čavolju u bunjevačkoj ulici otprilike ispred svake kuće je gorjela vatra od slame i kukuruzovine. Vjerovalo se da ona djevojka koja je uspjela preskočiti vatru udat će se narednih poklada te da će pjegave djevojke izgubiti svoje pjege. Jedan veći dječak je čuvao vatru i dao je znak za preskakanje vatre uz poviku: *Skočite!* Djevojka je obično sa svojim momkom skupa preskočila vatru radi dobrog poroda. Na kraju je mladež oko vatre plesala kolo.²³

Od žari ivanjske vatre stavljalno se i u hranu svinja, radi zaštite od bolesti stoke.²⁴

Običaj pravljenja *lila* i izvedba *lilanja* bio je poznat i kod druge skupine podravske kajkavske Hrvata u Izvaru (Vízvár), Rasinji (Heresznye), Belovaru (Bélavár), Boljevu i Bobovcu (Babócsa).²⁵

Lila se pravila na ovaj način: na motku pričvrstila se oguljena i osušena kora trešnje pa se u nju stavila slama s *krovenice* (kuće pokrivene slamom). Noću su dečki s lilama opisivali svjetle krugove u zraku.²⁶

U podravskom Lukovišću za neradna čovjeka se i danas kazuje: *Tem sam da lilat*, tj. nije mu stalo do posla. Značilo bi to ujedno da se na Ivanje nije radilo.²⁷

U Rasinji su dječaci skupljali kore od višanja koju su osušene uoči Ivanja pričvrstili na motku te zapalili i bacali iznad djevojačkih glava, a djevojke su vijenac načinjen od divlje koprive bacale iznad glava momaka.²⁸

U Izvaru i Boljevu u hataru naselja zapaljen je ivandanjski krijes oko kojega se izvelo kolo. Dječaci su i ovdje zapalili *lile* s kojima su vrtjeli iznad svojih glava. Vraćajući se u selo mještane su zapaljenim *lilama* predvodili dječaci. Na kraju sela sudionici obreda dočekali su dok izgore *lile* pa su se vratili svojim domovima.²⁹

²³ MANDIĆ, M. 1984, 132.

²⁴ Isto.

²⁵ Osobne pribilježbe.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ KIRÁLY, L. 1995, 72.

SIMBOLIKA IVANJDANSKIH PJESAMA - ŠARE KRAVE

U jutarnjim satima Ivanjdana djevojčice odjevene u bijelu haljinu i velom i vijencem na glavi ophodile su seoske domove u Boljevu te su izvodile obredne pjesme.

*Faljen budi, Jezuš Kristuš,
Jezuš Kristuš i Marija!
Al moj venčec od mateka,
Od mateka zelenega,
Od bažuljka vijenoga,
Od gratora, granatora.
"Dignite se, mlada gospa,
Mlada gospa iz gosponom!
Podojite šare krave,
Šare krave i šarice!
Pometite bele dvore,
Bele dvore i komore!"³⁰*

U pjesmi javljaju se akteri: *ladarice*, *mlada gospa* i *mladi gospon*, koji se nalaze u *bijelim dvorima*, u bijelom gradu, odnosno na nebu.

U ivanjdanskoj pjesmi vjerojatno ima navoda o svetoj svadbi našto nas upućuju riječi o vijencu koji se vije od zimzelenog cvijeća: *mateka* (neteka), *bažuljka* i *granatora*.

Ladarice božje mladence, tj. *mladu gospu* i *mladog gospona* bude iz sna. Vjerojatno riječ je o svjetlim božanstvima koja bi istovremeno mogla biti i božanstva vegetacije. Naročito božicu vegetacije podsjećaju na njezine obveze. Iste analogije se javljaju i u kraljičkim obrednim pjesmama Hrvata u Mađarskoj, naime u njima *car* i *carica* spavaju.

Daljnja analiza obredne pjesme nam otkriva i druge mogućnosti interpretacije jer *šare krave* mogu se poistovjetiti s oblacima. Ustvari, dojenje krava se poistovjećuje s padanjem kiše koja je prijeko potrebna usjevima.

Plodna je krava kod drevnih mezopotanskih naroda Velika Majka; Velika krava je bila božica plodnosti. Ona je simbol plodnosti i u naših mađarskih Hrvata. Krava je neraskidiva od periodičnog ratarskog ciklusa. U raznim je kulturama simbol oblaka i nebeskih voda.

U prezentiranoj popijevki doznajemo da *mlada gospa* valja pomesti bijele dvore i komore. Nije izniman slučaj da žensko božanstvo mete nebo, naime u jednoj rumunjskoj koledi Marija treba pribaviti metlu s kojom će pomesti nebo i zemlju, znači, očistit će nebo od oblaka, a zemlju od magle i tada će Isus, koji se rađa iz stijene, poput sunčanog božanstva Mitre, poletjeti na nebo, kao Mithras saxigenus.³¹

U ivanjdanskoj pjesmi *mlada gospa* neosporno obavlja isti posao, naime, mete nebo od oblaka koji su u obliku dojnih krava kišom već natopili i osvježili polja, te više nisu potrebni, jer počinje zrijati žito. Svakako, poželjno bi bilo sunce koje će, prema motivima ivanjdanskih pjesama Hrvata u Boljevu, iz tame izorati Ivo, u obliku zlatne jabuke.

³⁰ Osobne pribilješke.

³¹ Pribilješke Tekle DÖMÖTÖR.

SVETE TAJNE ZEMLJORADNJE

Ivanjdanske popijevke vode nas na žita polja:

*Čiji žnjači u tom polju?
Ivanovi gosponovi.
Jeste puno naženjali?
Jednu malu rukavičku
I rumenu jagodičku.
Staro majko, kaj imate,
Kaj imate to nam dajte!
Mi moramo dalje iti,
Dalje iti i obiti,
Staru majku ostaviti.
Faljen budi, Jezuš Kristuš!³²*

(Boljevo)

Objašnjenje novih simbola: *rukavička* te *rumena jagodička* donosi nam dosada nepoznate pojedinosti. Nekoć se je želo zupčanim srpom kojim se udarala stabljika žita, ustvari žito u duh žita je na taj način usmrćen. Rukoveti čine snop te simbolika bi im bila ista. Rukovet, snop je simbol žetve, izobilja i blagostanja. Prva rukovet (snop) odnosno posljednja rukovet kada padne pod udarcima srpa (kose) ona je ispunjena svetom snagom. U toj rukoveti (snopu) počiva sva energija rastenja. Rukovet (snop), kao i kite cvijeća (i ivanjaskog), mlazovi vode na zdencima i slapovima (samo da podsjetimo ivanjanski običaji izvode se pored Drave u Martincima), te snopovi iskara (ivanjdanska vatra) pri vatrometu simboliziraju radosno prosipanje života, njegovo prštanje u tisuću i tisuću klica, raskoš njegovih prolaznih darova i neku vrstu neprekidnog darivanja.³³

Analogije o simbolima *jagode* dovode nas do kušanja jagoda. U homeričkoj himni o Demetri, prema vjerovanju, Perzefona je okusila jezgru mogranja, pa je osuđena na podzemni svijet.³⁴

U priopćenoj ivanjanskoj obrednoj pjesmi branje (žetva) jagoda znači i njezino kušanje od strane božice. Ona naime nakon što obavi svoju zadaću na zemlji, kojoj donosi plodnost i rodnost, ciklično se vraća u podzemni svijet, a početkom proljeća ponovno dolazi među ljude. Jagode simboliziraju i dobro godišnje doba.

U susjednoj Brežnici također su bile poznate pjesme *ladarica*. One su ustvari djevojčice obučene u bijelu haljinu vijencom na glavi te obilazile su seoske kuće i skupljale dobrovoljne priloge (jaja, brašno).

*Dejte, dejte kaj imate
Vinograde i hombare!
Hoj, lepo, lado, hoj, lepo, lado!
Pune kuće i hombare,
Pune škrinje i hombare!
Hoj, lepo, lado, hoj, lepo, lado!*

³² Osobne pribilješke.

³³ RS natuknica *snop*.

³⁴ Isto, *jagoda*.

Čij' to žnjači v ravnom polju?
 To su žnjači Pintarovi!
 Hoj, lepo, lado, hoj, lepo, lado!
 Što im nosi obed rani?
 Mlada sneha Katarina!
 Hoj, lepo, lado, hoj, lepo, lado!³⁵
 (Brežnica)

NOVI PRISTUP I OČITI DOKAZI O BOŽICI LADI

Zanimljiv je i pripjev: *Hoj, lepo, lado, hoj, lepo, lado!* U pučkim pjesmama gotovo svih slavenskih naroda, posebice u onima koje pjevaju ophodnici u proljeće i ljeto ili se pjevaju na svadbi, može se naići na pripjeve u kojima se javljaju nerazumljive riječi poput *lado, lada* i sl. Te pjesme većinom pjevaju o ljubavi, ili, uže, o sklapanju veze između mladića i djevojke. Ne treba stoga čuditi da su u tim riječima neki istraživači vidjeli skriveno ime poganskog boga ljubavi.³⁶ Pripjev *lado* sreće se i u mnogim obrednim pjesmama istočnih Slavena (svadbenim, koledarskim), često u obliku *did lado* i sl.³⁷

Kao pripjev u kraljičkim pjesmama također se javlja pripjev: *lado i ljeljo*. Kršćanski kroničari kasnog srednjeg vijeka u njima su vidjeli slavenska božanstava. Njihove stavove nekritički su prihvatili pojedini pisci slavenske mitologije predznanstvenog perioda i tog se stereotipa mnogi i danas teško oslobađaju.³⁸

Gornje konstatacije stoje u tom pogledu da na osnovu pripjeva ne može sa sigurnošću dokazati postojanje nekih skrivenih poganskih božanstava. No sasvim je druga situacija kada se uzmu u obzir prije blizu četrdeset godina objavljene obredne pjesme iz koprivničkog kraja u Hrvatskoj. Ne smijamo posumnjati u njihovu originalnost tj. smatrati ih falsifikacijama!

*Ladalo se mlado Lado*³⁹
po tem polju širokome,
*de poljanke*⁴⁰ *kolo vode,*
med se zvale mlado Lado.
"Nemojte me, poljančice,
sinoć mi je glas dolazil,
da mi majka umirala!"
- Ne budali, bjela Lado,
tvoja majka svilo prede

³⁵ BALOG, V. 1998, 21.

³⁶ BELAJ, V. 1998, 246.,

³⁷ SM ER natuknica *Lada*, 325.

³⁸ Isto, 327..

³⁹ Kod pjevanja se polovica stiha uvijek ponavlja. ŽGANEC, V. 1962, 21-22. Žganec navodi: Obredna pjesma iz "vuzmenog kola." Melodija br. 369 zapisana je po sluhu 1947. godine, a melodija br. 370 snimljena je na magnetofonskoj vrpici 1953. godine. Pjevačica Agata Dolenc je iza svakoga stiha načinila dvije četvrtinske pauze. Vjerojatno zbog toga, što iza svakog stiha, koji u kolu pjevaju žene, muškarci odmah nastave pjevati ponavljajući taj isti stih, a žene čekaju, dok muškarci otpjevaju, pa kad oni svrše, žene opet nastavljaju s pjevanjem daljeg stiha. Sjećanje na takav način pjevanja potaklo je vjerojatno pjevačicu da je neko vrijeme zastala s pjevanjem između dva stiha.

⁴⁰ seljanke

*na preslici trešnjikovoju,
na vretence brušpanovo. -⁴¹
"Da bi znala i spoznala,
da mi majka svilo prede,
dala bi ju čizme šivat
na peticam i crlene."*

*Ladalo se mlado Lado,
po tem polju širokome,
de poljanke kolo vode,
med se zvale mlado Lado.
"Nemojte me, poljančice,
sinoć mi je glas dolazil,
da bi bratec vojsku pode."
- Ne budali, bjelo Lado,
tvoj ti bratec konja jaši. -
"Da b' ja znala, spoznavala,
da mi bratec konja jaši,
ja bi njemu vinca splela
z ružmarina zelenoga."*

Lada se, dakle, ne javljaju samo u pripjevima u hrvatskoj pučkoj poeziji, naime, o njoj kajkavske popijevke govore kao o mladoj, lijepoj, bijele puti djevojci, koja ima vjerojatno plave oči, a voljela bi da su joj crne, čija mati svilo prede za njezinu svatovsku haljinu, koja se nadopunjuje čizmicama s crvenim potpeticama. O udaji Lade dovodi se u vezu i bugarski obred kolektivnog djevojačkog gatanja o udaji - "*laduvanje*", "*dajlada*", a poznat je i predsvadbeni običaj *lada*.⁴² Smatram kako te analogije u vezi s udajom, svatovim i brakom nisu slučajne, toliko istovjetnosti ne može biti!

U obrednoj pjesmi iz okoline Koprivnice skriveno se govori i o incestu, tj. udaji Lade za svog brata, naime ona priprema svatovski vijenac od ružmarina. U slavenskoj i u svjetskoj mitologiji ne čine iznimnu pojavu a dovode se u vezu s rodnošću polja.

Lada, dakle, ima brata vojnika koji se sprema u vojsku, o kome možemo govoriti kao o nekom ratnom božanstvu te u nadoležećim pučkim pjesmama podravskih Hrvata u Mađarskoj preuzima i osobine ratarskog božanstva.

Zanimljivi su i naredni stihovi o Ladi, hrvatskoj Veneri, koja u potaji koketira i sa sinom nekog turskog dostojanstvenika. Samo u kraćim naznakama navodim kako predodžbe o Turcima u pučkoj tradiciji Hrvata postoje, oni se najčešće izjednačuju sa podzemnim božanstvima, uz koje se vezuje seksualnost.

*Šetala se mlada Lada
gori doli kraj Dunaja,
v Dunaj se je nagledala:
"Alaj bože, al' sam lepa!
Da bi mela crne oči,*

⁴¹ šimšir

⁴² SM ER natuknica *Lada* 325.

*išće bi si lepša bila,
sve bi Turke prekanila
i turskoga harambašu
i njegovoga mlada sina,
koj si nosi tri cimera.
Prvoga mu majka dala,
papir ga je omotala.
Drugoga mu sestra dala,
zlatom ga je pozlatila.
Tretjega mu luba dala,
šipkom ga je ošikala.”⁴³*

Lepi Ivo je ratno božanstvo s oružjem u ruci, a koji ima svoju ljubiu. Ivanjdanske pjesme sličnog sadržaja zapisane su i u podravskim hrvatskim selima u Mađarskoj, o kojim će još biti riječu u nastavku ovoga uratka.

*Lepi Ivo kres nalaže,⁴⁴
na ivanjsko navečerje,⁴⁵
z desnom rukom kres nalaže,
z levom rukom sabljo paše,
sabljo paše, lubo pita:
"Gde si, luba, sinoć spala?"
- Ja sam spala starom majkom! -
"Da bi spala starom majkom,
ne bi bila tak rumena!”⁴⁶*

PODNOSE SE ŽRTVA IVANJDANSKOJ VATRI - VATRA DONOSI RODNOST

Ako je ivanjdanska noć bila vedra, iz zagorskih i međimurskih sela vidle su se po 20-30 vatri koje su plamtile na Legradskim brdima (Légrád-hegy). Poslije pjesme jedan od poštovanih starijaca ovako se obraćao mladima:

*Drago dekle i dečke! Na ivanskoga navečerje, preskočite ognja, po starom običaju,
da bude više rodilo vina, pšenice, kukuruze i da se dekle prvlje udajo a dečki oženijo.*

Djevojke zatim od dobijenih poklona bacaju u vatru jedan dio dobivenih priloga: žito, jaja, voća, da prema običajima svojih predaka osiguraju tako dobar urod. I ovdje se veselje nastavlja

⁴³ ŽGANEC, V. 1962, 26.

⁴⁴ ŽGANEC, V. 1962, 33-34.

⁴⁵ To je pripjev iza svakog stiha.

⁴⁶ Žganec navodi: Krijesna pjesma. Ta se pjesma pjevala uz krijes, koji se u Koprivničkim Bregima ložio na "pol vulice" na ivanjsko navečerje. Pjevačica Bara Šćrbak opisuje to ovako: "Dečki, dekle, žene i ljudi donesli su sakoju snop lozja pak su kurili. Stare žene su begenešile pak su donesle ogorka (ugarke od vatre, ostatke izgorjelog pruča) v zelje, kaj bi bolje raslo." Preko krijesne vatre su skakali, ali ona ne zna zašto, i što je to značilo. Kom bi se spavalo "namočili" su drač u vodu i poškopili mu oči, da ne zaspi. Kod krijesa se plesalo i pjevala se pjesme "Lepi Ivo kres nalaže".

do duboku u noć, a u međuvremenu svaki dečko i djevojka moraju preskočiti vatru da ne bi bili nesretni u izboru svog budućeg bračnog druga.⁴⁷

Uočljivo je da se vatri podnosi žrtva u obliku biljnog roda tj. zemnih plodova! No daleko bi nas odvelo razmišljanje i obrada problematike da je tu posrijedi vjerojatno neko sunčano božanstvo, odnosno božanstvo zemnih plodova.

Međutim, gornji autentični zapisi na kajkavskom idiomu mogli bi se dovoditi u vezu sa paralelama na koje nailazimo kod istočnih Slavena, naime kronika "Povijest Poljske" Jana Długosza iz XV. stoljeća bila je jedna od izvora za pisanje tzv. "Gustinskog ljetopisa", ruskog spomenika XVII. stoljeća, koji potječe iz Ukrajine. Ovaj drugi bio je pridodat starijem "Ipatijevskom ljetopisu". U spomenutom ljetopisu u poglavlju "O idolima Rusa", nabrajaju se mnogi poganski ruski bogovi, a među njima je, četvrti po redu, i *Lado*. Za njega se kaže da je bio bog ženidbe, radosti, spokojsva i svakog blagostanja. I da su mu prinosili žrtvu oni koji su se hjetli ženiti, da bi im brak bio dobar i da bi protekao u ljubavi.⁴⁸ Bez ikakve dvojbe, isto se može ustanoviti i u tekstu zapisanom u Legradskoj Gori u Mađarskoj koji lijepo nadopunjuju i nadolezeći riječi. U poučnom slovu nepoznatog kijevskog propovjednika iz XVII. stoljeća, osuđuju se priprosti ljudi koji se ponašaju kao stari Grci. Slaveći boga zemnih plodova Dida i boga početka svakog posla - Lada, oni, paleći vatre i plješćući rukama, "pojahu dido lado".⁴⁹ Ovdje navodim kako i druge istovjetnosti su očite: "dido" - "poštovani starac"; žrtva Ladu - žrtva vatri; blagostanje - rod vina, pšenice i kukuruza; ženidba - udadba djevojaka i momaka: Lado - Lado se navodi se kao refren u pjesmama podravske Hrvata u Mađarskoj; počatak poslova - početak žetve.

SVECI DONOSE BOGAT ROD

Nedvojbeno je da su vremenom u hrvatskoj pučkoj tradiciji osobine poganskih božanstava vezanih za plodnost preuzeli sveci, npr. Gospa, sv. Vid, sv. Ivan, sv. Petar. Zamijenjuju ih, tako do današnjih dana postoji jedna dvojnja kulturna praksa, što bi značilo da nije u potpunosti potisnuta stara vjera, samo su imena poganskih protagonista zamijenjena s imenima kršćanskih svetaca. Stoga pod nazivom Ivana, Vida, Petra krije se neko pogansko božanstvo. Pripazimo samo na sljedeće stihove u kojima se poručuje *Petrovoj majci* da je stigla rodnost.

*Oj, Ivovo, Vidovo,
Na ivansko navečer.
Da nam dojde lepi glas
Na ivansko navečer.
I jačmenu rodan klas
Na ivansko navečer.
Da nam dojde lepi glas
Na ivansko navečer.
I šenici rodan klas
Na ivansko navečer.
Da nam dojde lepi glas
Na ivansko navečer.*

⁴⁷ EPERJESSY, E. 1968, 49.

⁴⁸ SM ER natuknica Lada, 326-327.

⁴⁹ Isto, 327.

*Kukuruzu rodna lat
Na ivansko navečer.⁵⁰*
(Boljevo)

U ivanjanskim pjesmama iz krajeva u Hrvatskoj često se pojavljuje motiv: *Na vidovsko navečerje*, u naših podravnih Hrvata u Boljevu: *Oj, Ivovo, Vidovo, / Na ivansko navečer*. Vidovo je u folklornom kalendaru usko povezano s Ivanjem. Posljedica je to činjenice da je pred Gregorijansku reformu kalendara 1582. godine Vidovo bilo dan ljetnjeg solsticija. Tako je, primjerice 1557. godine objavio Primož Trubar u *Ta slovenskom kalendaru* slovensku uzrečicu u stihovima (ovdje dajemo u prijevodu): *Sveti Vid ima dan najdulji, / A Lucija najkraći, / Opet Vid ima noć najmanju, / A Sveta Lucija najdulju.*⁵¹

Lepi glas (čitaj: rodnost) donose *ladarice*, koje su (i) glasnice bogova. Glasnice su mlade djevojčice, čudesno lijepe i nevine.

Iz obredne pjesme se vidi da je sve osigurano za žetvu: krave-oblaci su *podojene*, tj. bilo je dovoljno kiše, dvori su nebeski pometeni, znači, čisto je i svjetlo postalo nebo, hambari su za doček obilnog berićeta pripremljeni. Skladišta su postala dupko puna, jer je žetva bila bogata: ima u izobilju pšenice, ječma, pa se čak i kukuruz, uvezen iz Amerike, lijepo uklopa u sliku rodnosti.

DIVA MARIJA, KRALJICA SVEMIRA I SVJETLOSTI

Ivanjanske pjesme sadrže i niz arhaičnih motiva koji će nam poslužiti za daljnju analizu.

*Ivo se šeće po zlatnom mostu
Oj, lado, lado, oj, lepo, lado.*
(Poslije svakog stiha potonji stih se opetuje.)
*Za njim se šeće Diva Marija,
Na rukaj nosi dete maleno,
"Krsti mi, Ivo, dete maleno."
"Kak bi ga krstil kad kršćenik nisem!"
"Krsti ga, krsti, svaj svet kršćen bude!"
"Ja ga krstil budem, kaj mu ime bude --
Ime mu bude ove svetle Zvezde!"
"I to je lepo, i to je v nebu!"
"Ime mu bude ovaj svetel Mesec!"
"I to je lepo, i to je v nebu!"
"Ime mu bude ovo žarko Sunce!"
"I to je lepo, i to je v nebu!"
"Ime mu bude Jezuš Nazarenski,
Jezuš Nazarenski, Otac Bog nebeski!"⁵²*
(Boljevo)

⁵⁰ Osobne pribilješke.

⁵¹ BELAJ, V. 1998, 257-258.

⁵² Osobne pribilješke.

U pjesmi javlja se simbolizam *mosta*, kao sredstvo što omogućuje prelazak s jedne obale na drugu te je most jedan od najraširenijih simbolizama. To je prijelaz sa zemlje na nebo, iz ljudskog stanja u nadljudska stanja, iz prolaznosti u besmrtnost, iz osjetilnog svijeta u nadosjetilni.⁵³

U obrednim pjesmama slavenskih naroda, dakako, i Hrvata često se pojavljuje most, koji može biti *srebrni most*, *most od suha zlata*, *most kameni*, *most kovani*, itd. Da je mitska veza između pojmova *put* i *most* veoma stara, govori prelaz značenja iz "put" u "most" koji se dogodio u latinske. Etimološka figura "mostove mostiti" može se protumačiti kao ulomak praslavenskoga svetog pjesništva. Riječ je o mitskom mostu. Imamo mnoštvo primjera o takvom mostu, tako i iz Gradišća: *Hoja dunda, hoja, / A ča vi to delate? / - Hoja dunda, hoja, / Mi si moste gradimo. / - Iz česa si je gradite? / - Iz dragoga kamika.*⁵⁴ Motiv kamenog mosta se javlja i u đurđevdanskim popijevkama Hrvata u Pomurju, o čemu smo već pisali u ranijem podglavlju.

U ivanjdanskoj pjesmi *zlatni most* povezuje nebo i zemlju, na kojemu se ide na drugi svijet, ili obratno, s neba na zemlju.

Ovdje imamo pred sobom tvorbu čvrsto povezanu s praslavenskim mitologemom o dolasku božjeg sina na zlatnom mostu na svadbu.⁵⁵

Vrativše se na ovdje priopćenu pučku pjesmu, u njoj *Ivo* ni iz bliza nije nama poznati sveti Ivan iz *Novog zavjeta*. Naime, on o sebi kaže da je *nekršten*, tj. da je poganin.

Zanimljiva je i sama pučka teologija, naime *Marija nosi dete maleno* na rukama, onako kako to nalaže simboličan sadržaj sintagme *diva Marija* (Blažena Djevica Marija prikazuje se, a napose zamišlja, pretežno s malim Isusom na rukama: pred oči nam dolaze slike i kipovi iz Bistrice, Đuda/Juda i sl.) i traži od Ivana (Krstitelja) da joj *krsti... dete maleno*, bez obzira na to što svaki kršćanin točno zna da je Ivan na Jordanu krstio već odrasla Isusa.⁵⁶

Međutim, pored toga ima jasnih indicija da je sveta Marija naslijedila osobine božice tipa *Magne Mater*, *Velike Boginje* plodnosti. Ona rađa svemir, najprije *Zvijezde*, *Mjeseca*, *Sunce* i na poslijetku *Isusa*, odnosno, u ovdje interpretiranoj popijevki ovi se motivi očituju veoma jasno. *Gospa* će i u simbolici latinskih himni i u njihovim varijantama raznih naroda biti roditelja svjetlosti - svjetlosti svijeta. Ona se poistovjećuje s nebom, odnosno, noćno nebo s Marijom. U ivanjdanskoj pjesmi ovo se isto zapaža. *Gospa* odjevena u odjeću s zvijezdama slična je boginji *Nut* u starom Egiptu, u antičkoj Grčkoj također ima takve boginje, čak i na drevnim mitskim predstavama *Inka* u Meksiku nailazimo na paralele datih božanstava. *Majka bogova* uvijek iznova rađa svjetlo (*zvijezde*), *jutro* (*Mjesec*) i *Sunce*. *Marijin sin Isus* se poistovjećuje u kršćanskoj tradiciji sa *Suncem*, koji je u popijevki *Otac Bog* nebeski.

U matrijarhatu smatralo se je da je dan i *Sunce* neko dijete *Žene*, a aspekt rođenja pak bi bio: iz tamne noći mati rađa svjetlost, zoru. U mađarskim pjesmama *Gospa* se poistovjećuje sa zorom. U molitvicama Hrvata u Mađarskoj ona čuva poglavito djecu, no tko se njoj obraća, od polnoći, znači, u samu zoru, bit će zaštićen.

S druge strane pak *Mara* naših folklornih tekstova je, dakle, djevičanska kći visokoga boga gromova, *Peruna* i *Sunca*. *Njezina* očekivana svadba s bratom (blizancem) preduvjet je plodnosti na zemlji, svakidašnjoj obnovi života. Ona je osvetoljubiva, opasna. Uslijed sličnosti *Mara* i *Marija* došlo je, usprkos njihovu nastanku u različitim vjerskim sustavima, kod raznih slavenskih naroda do preplitanja značajki tih dviju božanskih osoba.

⁵³ RS natuknica *most*.

⁵⁴ BELAJ, V. 1998, 221-222.

⁵⁵ Isto, 223.

⁵⁶ Isto, 226.

Pokazalo se da *Marijin* kršćanski lik i *Marin* folklorni imaju ne samo veoma slično ime, nego i neke druge dodirne točke koje su omogućile njihovo preplitanje u pučkoj predaji. Pritom ne treba *Maru* zamišljati kao *Marijinu* hipostazu, nego kao jednu od komponenti sinkretičnih predodžbi koje si je puk oblikovao da bi lakše razumio svijet oko sebe.⁵⁷

MITSKO ORANJE TE SEKSUALNA SIMBOLIKA

Naredni stihovi nas vraćaju u mitično doba oranja božanstava koja obične ljude podučavaju na vještinu i svete tajne zemljoradnje, pored toga ovi stihovi neosporno imaju i seksualnu simboliku (oranje, kopanje je, ustvari, snošaj).

*Ivo orje duge ralji,
Odoral je zlat' jabuku.
Išla majka da ju najde,
Išla manjka, ni ju našla.
Išal otac da ju najde...*

I tako zaredom se ponavljaju stihovi, poslije oca ide sestra, pa bratac, ali nisu našli zlanu jabuku, dok će ju naći Ivanova ljuba.

Oranje je svagde sveti čin, osobito kao čin oplodnje zemlje. Prva brazda se slavi kao čin desakralizacije tla. Možda bi trebalo reći defloracije? Jer transcendentno Božanstvo (ili Čovjek), posrednik između neba i zemlje, uzima i oploduje dotad neobrađenu zemlju. Značajno je da je kineski vladar morao najprije zatražiti kišu, sjeme iz neba; da su prvo oranje vjerojatno morali izvoditi parovi te da je ono katkad bilo praćeno i spolnim činom. Raonik ili lemeš pluga falički su simboli, a brazda se povezuje sa ženom.⁵⁸

U svetom činu sudjeluje Ivan koji ciklično oploduje neobrađenu zemlju.

Simbol oranja pojavljuje se kasno, kada društva koja su bila prvenstveno ratnička postupno postaju ratarska.⁵⁹

Zlatna jabuka je voće besmrtnosti. Jabuka je plod koji odražava mladost, simbol je obnove i trajne svježine. U skandinavskoj mitologiji jabuka ima ulogu ploda koji obnavlja i pomlađuje. Bogovi jedu jabuke i ostaju mladi sve do ragna röka, to jest do kraja sadašnjega kozmičkoga ciklusa.⁶⁰

DOBER BOG

Ljubav, udadba djevojaka, kopanje te nove kršćanske osobine Ivanove, tj. da je on *naš krstitel*, te da je Bog dobar što, dakako, dolazi do izražaja u narednim stihovima.

*Na Ivansko, na večerje
Na Ivansko, na večerje*

⁵⁷ Isto, 236-237.

⁵⁸ RS natuknica *oranje*.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, natuknica *jabuka*.

*Da su dekle na perjanu.
Tiho je leto, dober je Bog,
Tiho je leto, dober je Bog.*

*Baba ide bilje kopat
Iz hrđavom motičicom.
Tiho je leto, dober je Bog,
Tiho je leto, dober je Bog.*

*Na Ivansko, na večerje
I o praznom torbičicom.
Tiho je leto, dober je Bog,
Tiho je leto, dober je Bog.*

*Sveti Ivan kresu loži
Na Ivansko, na večerje.
Tiho je leto, dober je Bog,
Tiho je leto, dober je Bog.*

*Sveti Ivan naš krstitel
Na Ivansko, na večerje.
Tiho je leto, dober je Bog,
Tiho je leto, dober je Bog.⁶¹*

PTICA VODIĆ SVATOVA, PRELAZAK PREKO VODE

Božanstva se u raznim mitologijama reinkarniraju u ptice.

Obredne ivanjdanske pjesme sadrže i motiv prelaska preko vode, a koju treba *prebroditi*, ustvari, pregaziti. Prelazak preko vode bi bio prelazak na drugi svijet, u raj, odnosno iz raja na zemlju.

*Letele su 'tičice
Letele su 'tičice,
Jesu dal'ko letele,
Dal'ko, dal'ko, predal'ko.
Uzel Ivo puškicu
Pak da strelji 'tičicu.
Tičica mu se moljila:
"Nemoj, Ivo, nemoj me,
Ja ti budem u pomoć,
Kad se budeš ženio.
Sve ti svate prebrodim
Na Ivansko navečer!"⁶²*

⁶¹ BALOG, V. 1998, 21-22.

⁶² Osobne pribilješke.

Letenje predodređuju ptice, simboli veza između neba i zemlje. U grčkom je sama riječ mogla biti sinonim nebeskog znaka i poruke. Najstariji vedski tekstovi pokazuju da je ptica (općenito, a ne određena vrsta) bila simbol naklonosti bogova spram ljudi.⁶³

Simbolička značenja vode mogu se svesti na tri dominantne teme: izvor života, sredstvo očišćenja i središte obnavljanja. Te se tri teme susreću u najdrevnijim predajama tvoreći najrazličitije zamišljene, a istodobno i najsmislenije kombinacije.⁶⁴

Vjerojatno čitav ciklus ivanjdanskih pjesama započinje upravo s ovom pjesmom kada Ivo (lovac s *puškicom*) na neki nebeski znak, posredovanjem nebeske ptice polazi u potragu za mladenkom.

IVANJDANSKE PJESME I OD DRUGE SKUPINE HRVATA U MAĐARSKOJ PODRAVINI

Ivanjdanske popijevke druge skupine podravske Hrvata prema istoku od Barče (Barcs) i na jugu od Sigetvara u Martincima i Križevcima (Drávakeresztúr) također su prabilježene, a najčešća tema im je ljubav. Običaj i pjesme izvedene su također uoči *Ivanja* na Dravi, dok u susjednim selima pored žitnih polja, gdje se je *lilalo*.

Oko vatre skupljale su se djevojke i dečki, mlade supruge sa supruzima. Tom prigodom izvedeni bečarac iz Martinaca iznosi:

*Na Ivanje ne radim u ranje,
Na Ivanje ljubim lice tvoje.*

No sadržaji ivanjdanskih pjesama slični su uskrsnim (*vuzmenim*) pjesmama iz susjednih naselja Lukovišća, Potonje (Potony), gdje nisu sačuvane pjesme vezane uz Ivanje. Tematika niže priopćenih obrednih pjesama je ljubav.

*Lepi Ivo kresa kreše
Na ivanjsko, ej, navečer.
(Ovaj se stih skroz opetuje.)
Z jednom rukom kresa kreše,
Z drugom rukom švaltu svira.
Švaltu svira, ljubu pita,
"S kem si, ljubo, sinoć spala?"
"Svojom majkom pod ponjavkom."
"Da si, ljubo, z menom spala,
Ti bi bila poljubljena,
A tako si potamnjena."
Ženite je, ne drž'te je,
Dok nje brki ne prevare
I divojke ne zabave.
Udajte nje, ne drž'te nje,*

⁶³ Isto, natuknica *ptica*.

⁶⁴ Isto, natuknica *voda*.

*Dok nje prsa ne prevare
I junaki ne zabave.
Prsten zvekne, gora jekne,
Al u gori Ivo stoji,
Tamo stoji ljubi govori:
"Ako ćeš ti pojći za me,
Sa mnom ćeš it na venčanje.
Al ako Bog da takve sreće
Da nas nitko rastaviti neće,
Na ivanjsko, ej, navečer,
Na Ivanjsko, ej, navečer.*

(Križevci)

Pribilježio Đuro FRANKOVIĆ

Inačica iz Martinaca:

*Lepi Ivo kresa kreše,
Na ivanjsko navečer.
Kresa kreše, ljubu zove,
Na ivanjsko navečer.
"Ajde, ljubo, večerati
Na ivanjsko navečer.
Krke pr'ke pogačice,
Na ivanjsko navečer."
"Ja sam, ljubo, večerala,
Na ivanjsko navečer."
"S kim si, ljubo, s noćkom spala,
Na ivanjsko navečer?"
"S milo majkom pod ponjavkom,
Na ivanjsko navečer."
"Da si, ljubo, z menom spala,
Na ivanjsko navečer,
Kupil bi ti struku zlata,
Na ivanjsko navečer,
Struku zlata oko vrata,
Na ivanjsko navečer.*

Uoči Ivanjdana na obali Drave u Martincima naložila se velika vatra. Nekada je oko vatre stajalo cijelo selo u divnim živopisnom narodnim nošnjama. Dugačku pjesmu o kojoj se pjevalo o ljubavi i vjerovalo da ima magičnu moć pjevali su svi u jedan glas. Dječaci su naticali na prut krpe natopljene uljem i sa tako zapaljenim bakljama trčali su praveći oko sebe plamene krugove. Uz zvuke gajdi veselilo se dugo, vilo se kolo uz pjesmu.⁶⁵

⁶⁵ EPERJESSY, E. 1968a, 48.

IVANJDANSKE SVETKOVINE I U DRUGIM KRAJEVIMA NAŠIH HRVATA

O Ivanju pale se *ivanjski krijesovi* kod bunjevačkih Hrvata. Na salašima tri dana za redom palili su se redovito krijesovi. Za oganj su služile suhe grančice i *kukuružna* (kukuruzovina), a kad se vatra rasplamsa, skakalo se preko plamena. Oganj se palio sva tri predvečerja i trebalo ga je po tri puta preskočiti, jer *ne vridi početi, ako ne mož' svršit*.⁶⁶

IVANJDANSKI VIJENAC

U Mohaču (Mohács) na Ivanje ujutro se je na livadima bralo žuto, sitno cvijeće, zvano *ivanjišće*, uz kazivanje stihova:

*Sveti Petar barču gradi
A Marija cviće sadi,
Ko ga bro, zdrav bio.*

* *barča* - vrt, bašta

Od naberenog cvijeća načinila se je *kita* pa se je objesila pred kuću ili pri ulaznih vratu. Cviće se je osušilo i redovito, kada je netko u obitelji obolio, uzimalo se od njega te se s njim *parilo čeljade*. Uz cvijet *ivanjišće* dodavala se je ispod sijena skupljena *crina* te se skupa kuhalo i parom se je liječilo.⁶⁷

U Semartinu (Alsószentmárton) su Cigančice udavače te njihovi momci prije podne na polju nabrali ivanjdansko cvijeće i ispleli vijence. Poslije podne dva momka su na prutu nanizane vijence nosili po selu uz pratnju tamburaša i pjesme. Ulazeći u kuće pozdravljali su domaćine:

*Ivanjsko cvijeće petrovsko,
Našega polja veselo.*

Domaćin se smatrao počašćenim ovom posjetom. Za vijenac se davao rod zemlje: krumpir, jabuke, žito a i jaje, kasnije pak po 10-20 forinti (1968.). Nakon toga je vijenac bacao na krov kuće da ju zaštiti od udara groma. Mladi Cigani su zatim zaigrali u dvorištu kolo, a kolovođa je pjevao ovu poskočicu.

*Korpu šljiva i rešetu žira,
I rešetu žira, i rešetu žira.
I to mislu domu podilili,
Domu podilili, domu podilili.
Jedno drugom oči povadili,
Oči povadili, oči podvadili.*

Dobiveni novac poslužio je za održavanje velikog ciganskog bala.⁶⁸

⁶⁶ Pribilježio Ante SEKULIĆ.

⁶⁷ Osobne pribilješke.

⁶⁸ EPERJESSY, E. 1968, 47.

U Baji su bunjevačke djevojke od cvijeća *ivanjca* isplele vijenac te su ga metnile na glavu. Ako ih je bilo i više u grupi tada je samo najstarija smjela staviti vijenac na glavu, dok su njezine sestre svoj vijenac nosile u ruci. Vatru svetog Ivana su u parovima preskakali - momak i djevojka skupa, zato da se očiste i da postanu plodni, da imaju djecu. Stigavši kući djevojke su vijenac bacile na krov kuće. Ako je pao na zemlju smatrale su to lošim predznakom.⁶⁹

Bajski je ivanjdanski običaj bio i kićenje rogova krava s vijencem te su tako tjerane na ispašu.

U Gornjem Svetom Ivanu (Fels szentiván) u Bačkoj stavljali su na pročelje kuće ivanjdanski vijenac svrhom ne da u nju udari grom, odnosno ne da izbije požar.⁷⁰

ZABRANE I PREPORUČANE RADNJE

U zaladskim hrvatskim selima se je postilo. Ženama je bilo zabranjeno presti i prati. Preporuča se sijanje prosa.⁷¹

U Senpalu (Somogyszentpál, ispod Balatona) je tog dana bilo zabranjeno raditi. Ako je bilo magle, mještani su držali da neće uroditi voćke, ni vinograd.⁷²

U bačvanskom Dušnoku se kazuje:

*Do Ivana dana, jabukara koja mati ima u groblju zakopano dete, ni slobod majki jest jabuku, jel na onom svetu sakoje detešce jabuku ima, i ako majka do Ivana dana poje' jabuku, onda detetu uzme na ovu svetu iz ručice, pa onda nema!*⁷³

U susjednom Baćinu (Bátya) isto se kazuje: onoj majci kojoj umre dijete do deset-dvanaest godina nije slobodno jesti voće do Ivanja. Naime na drugom svijetu Isusak dijeli voće, a ona majka koja je jela voće, njezino dijete neće dobiti.⁷⁴

Žetva ječma može početi na Ivanovo, kazuje se u Baćinu.⁷⁵

U baranjskom Semelju majka kojoj je dijete umrlo prije imendana Svetog Ivana ne smije jesti trešanja, naime Bog u raj u umrloj djeci tog dan dijeli trešnje, a onom djetetu čija je majka prekršila zabranu kazuje: *Tvoja mat bila krmača, tvoje je pojila!*⁷⁶

U Pečuhu i u okolnim hrvatskim naseljima u drugoj četvrti 19. stoljeća nije se palila vatra. "Uoči Ivanja pa i na sam dan iza jutra skupljale bi se žene pa bi iz košara bacale djeci jabuka. One vjeruju da na taj dan Isus na nebu dijeli djeci jabuka, zato ako kojoj ženi umre dijete ta neće pojesti jabuka do Ivanja, jer kad stane Isus dijeliti jabuka ne dopane njenom djetetu - ta ona ju pojela. Danas razrežu jabuku i dijele a ne bacaju."⁷⁷

U Legradskoj Gori drže da zakopano blago cvjeta u noći Ivanjdana, onda njoj bukne plamen.⁷⁸

⁶⁹ Pribilježio Mišo MANDIĆ.

⁷⁰ VIDAKOVIĆ, A. (rukopis).

⁷¹ BALAŽIN, E. 1998, 61.

⁷² KIRÁLY, L. 1995, 76.

⁷³ Osobne pribilješke.

⁷⁴ FEHÉR, Z. 1975, 63.

⁷⁵ Isto, 26.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ TORDINAC, N. 1986, 51.

⁷⁸ EPERJESSY, E. 2009. 54.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Božica *Lada* javlja se u autentičnim zapisima čuvenog etno-muzikologa, Vinka Žganca, u popijevkama hrvatskog življa u okolini Koprivnice. Pjesme opisuju njezinu ljepotu i udaju, daka-ko na ovakve i slične istovjetnosti nailazimo i kod drugih slavenskih naroda.

Hrvatskog utora iz Mađarske prosto začuđe da se hrvatska etnološka znanost sve dosada nije osvrnula na ove tri pjesme koje su same po sebi dostatne da bi se ustvrdio lik *Lade*. Sada već pouzdano možemo reći da su Hrvati zasigurno imali svoju božicu ljepote Veneru, zvana *Lada*.

S druge strane pak neosporno je da su Hrvati u Mađarskoj, na rubu hrvatskog jezičnog područja, srazmjerno dobro očuvali svoje običaje i uz njih obredne pjesme, tako i o Ivanju, koje su se mogle skupljati prije tridesetak godina, dokle u naše dane više ne, naime izumrli su stariji kazivači i s njima je pučka tradicija pala u zaborav.

Na nama je da bogati svijet Ivanjdana i ivanjdanskih običaja otkrijemo i upoznamo sa znanošću te da ih one u svojoj ljepoti kulturni djelatnici uprizore i postave na pozornicu, odnosno, da kao običaji ponovno budu vraćeni u naša hrvatska naselja i u Mađarskoj.

LITERATURA

BÁLINT, Sándor,

1998. *Ünnepi Kalendárium*, 3 toma, Mandala Kiadó, Budapest.

BALAŽIN, Erika

1998. *Preporučane i zabranjene radnje u tradicionalnoj kulturi zaladskih Hrvata*, Etnografija Hrvata u Mađarskoj (EHuM), broj 5.

BALOG, Vid

1998. *Vox clamantis illiti kak se ne Brežnice prestalo po horvacki meniti*, EHuM 1998, broj 5.

BELAJ, Vitomir

1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Golden marketing, Zagreb.

CHEVALIER, J. - GHEERBRANT, A.

Rječnik simbola (RS). Nakladni zavod MH, Zagreb.

DÖMÖTÖR, Tekla

Naptári ünnepek - népi színjátzás, Budapest.

EPERJESSY, Ernest

1998. *Ivanjska vatra - ivanjsko cvijeće*, Narodni kalendar 1968., Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, Budimpešta.

2009. *Artilos hiedelmek és mondák*, Folklor Archívum 21, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

FEHÉR, Zoltán

Bátya néphite, Folklor archívum 3. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

FRANKOVIĆ, Đuro

1988. *Ivanje*, Etnografija Hrvata u Mađarskoj, br. 5.

JAIĆ, Marijan

1830. *Vinac bogoljubnih pisama*, Budim (doživio je dvedesetak izdanja).

KATIČIĆ, Radoslav

2008. *Božanski boj Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb / Mošćenička Draga.

KIRÁLY Lajos

1995. *A kalendárium jeles napok népszokásai Somogyban*, Kaposvár.

KULIŠIĆ, Š. - PETROVIĆ, P. Ž. - PANTELIĆ, N.

1970. *Srpski mitološki rečnik* (SMR), Nolit, Beograd.

MANDIĆ, Mišo

1984. *Iz osamstoljetne kronike Čavolja*, Budapest.

MANDIĆ, Živko

2003. "*Dalmatinci Sentandrije grada*", Pogledi, Časopis za kulturu i dušvena pitanja Hrvata u Mađarskoj 2003/2.

Mitológiai enciklopédia (ME)

svezak I-II., Gondolat, Budapest.

NODILO, Natko

1981. *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split.

PRČIĆ, Ive

Bunjevačke narodne pisme, Subotica.

SEKULIĆ, Ante

1986. *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, Zagreb.

TOLSTOJ M, Svetlana - RADENKOVIĆ, Ljubinko

2001. *Slavenska mitologija Enciklopedijski rečnik* (SM ER), Zepter Book World, Beograd.

TORDINAC, Nikola

1986. *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Tankönyvkiadó, Budimpešta.

VIDAKOVIĆ, Antun

b. g. *Narodni običaji bunjevačkog stanovništva sela Gornji Sentivan*, (Diplomski rad na Odsjeku za slavistiku Sveučilišta u Pečuhu), Pečuh.

ŽGANEC, Vinko

1962. *Hrvatske narodne popijevke iz Koprivnice i okoline*. Zbornik jugoslavenskih popijevaka, knjiga 7. Zagreb.

SUMMARY

At the very beginning it should be pointed out that St. John from the New Testament is the complete opposite of "lepi Ivo", Ivan, known from Croatian ceremonial songs. The latter is armed with a sword; he appears therefore as a warring deity who later attained the traits of a farming deity, namely he "ploughs long acres". The image of a saint and pagan young deity Ivo, lead to a connection with syncretism and contamination of images, the archaic pagan layer and Christian teachings.

On the other hand however preserved in Ivanjdan songs from the Koprivnica region in Croatia, singularly and undoubtedly remain traces of the goddess Lada, as a young and beautiful girl, goddess of love, preparing the wedding and marrying her brother Ivan, which would mean incest.

The Slavic, in our case the Slavic Venus, Lada, in ethnological sciences was acceptable for some scientists, while for others it was disputed, while in recent years B.A. Ribakov, a Russian archaeologist, again renewed the myth about Lada and Lelja, equally so in Serbian sciences, it is almost unanimously accepted that Lada and Ljelja are Slavic goddesses. In the aforementioned noted Croatian songs of the ethno musician Vinko Žganec from the Koprivnica countryside, Lada has a particular place, whereby we must not bring into question that it is a case of counterfeit songs! However in the popular tradition of Hungarian Croats, St. John is the complete opposite of the St. John from the New Testament, namely the first considered himself a pagan, with whom

various activities are linked: opens to doors of heaven to deceased souls, leads the Mother of God to heaven, ploughs long "acres" (sexual symbolism), walks across the golden bridge (links heaven and earth), brings fertility and abundance to fields.

St. John's Day songs are a clear portrayal of the contamination of the archaic pagan layers and the Christian teachings about saints: Mary, John, the christening of Jesus are also supplemented with other characteristics not contained within the New Testament.

St. John's Day customs were carried out by Hungarian Croats, like elsewhere in the world, on the eve of the equinox, therefore the night before, with fire and jumping over the fire for health and happy love, with mandatory giving of gifts of fruits of the earth, with "lilanje" (tradition of jumping over the fire) and performing of archaic St. John's Day love songs which were followed by unrestrained merriment, not rarely ending in intercourse.

God-parenthood is often linked to St. John's Day, as its recognisable attribute.

Long St. John's Day songs were performed together, the youth and young brides together with their husbands sang, of course in regions even older, prominent citizens, while children would run around with lighted "lilama" (torches), spinning around with these in the night time, describing magic circles, that is, probably copying and exhibiting the sun's path in the heavens, whose warmth was required for the ripening of the barley, rye and wheat.

"BUDI ODAN CARU" I "ŠTO BOG DADE I SREĆA JUNAČKA" WARASDINER 1538. - 1913.

"BE LOYAL TO THE EMPEROR" AND "IN GOD'S HANDS AND COURAGEOUS LUCK"

WARASDINER 1538 - 1913

Željko Karaula

Alsa d.o.o., Bjelovar

Poslijediplomski studij povijesti

Hrvatski studiji

Zagreb

Primljeno: 28. 11. 2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94.515-41(497.5) Vojna krajina

SAŽETAK

Uz kratak uvod u ovom radu daje se prijevod knjige Adama Perné "Warasdiner 1538.-1913." na hrvatski jezik. Knjiga je izašla u Beču 1913. godine kao mala spomen knjiga na četrdesetgodišnjicu ukidanja Varaždinskog generalata i Vojne krajine uopće. U knjizi se ukratko donosi ratni put dviju krajiških pukovnija V. Križevačke i VI. Đurđevačke koje su bile stacionirane u istoimenim naseljima, da bi im od 1758. novo sjedište postalo novopodignuto vojno središte Varaždinskog generalata Bjelovar. Djelo uglavnom prati njihov ratni put na svim europskim bojištima na kojima je carska Monarhija širila ili branila svoje imperijalne interese. Dakle od bojeva sa Turcima, u ratovima za austrijsko nasljeđe, Sedmogodišnjem ratu, s Napoleonom, u revoluciji 1848.-1849. krajišnici Varaždinskog generalata su prema autoru postali "bedemom prema vanjskim i unutarnjim neprijateljima o koji se razbijao svaki prkos, zavedenost ili krivokletstvo kao staklo na tvrdoj hridi."

Ključne riječi: Austrijsko carstvo, Varaždinski generalat, europski sukobi, krajiške pukovnije

Key words: Austrian Empire, Varaždin generalcy, European conflicts, frontier regiments

UVOD

Knjiga *Varaždinci 1538.-1913.* Adama Perné,¹ izvorno naslovljena "Warasdiner 1538.-1913. Ein Gedenblatt zur vierzigjährigen Erinnerung an die Aufhebung der Militärgrenze" zadnja je tiskana knjiga u Austro-Ugarskoj o jednoj hrvatsko-slavonskoj vojnokrajiškoj regimenti (pukovnji). Osim te

¹ Adam Perné, (Rujevac, Hrvatska Kostajnica, 24. V. 1878.- Šabac 20. VIII. 1914.). U vrijeme pisanja knjige Perné je kapetan pri 16. Varaždinskoj pješачkoj pukovnji. Poginuo pri invaziji austrougarskih trupa u kolovozu 1914. na Srbiju u mjestu Šabac. Kratku biografiju A. Perné donosi i Peter Broucek u svom djelu o generalu Edmundu Glaises von Horstenau: "Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau", svezak. 3., Böhlau, Wien, Köln, Graz, 294.

knjige prema Verzeichnis Österreichischer Regimentsgeschichten² (Katalogu ili imeniku austrijskih pukovnija) postoje još dvije povijesti vojnokrajških pukovnija koje su nastale do kraja Monarhije odnosno do njezina sloma 1918. godine. To su: Bach Franz: "Otocaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale." Karlstadt: 1851.-55. i Kussan, Paul: "Kurzgefaßte Geschichte der Oquliner dritten National-Grenz-Infanterie-Regiments," Wien: 1852.³ Prema Roksandiću na prostoru Hrvatsko-slavonske vojna krajine do pisanja pukovnijskih povijesti došlo je nalogom s vojnog vrha izgleda "tek u petom desetljeću 19. stoljeća."⁴ iako je rad na njima iniciran još u jozefinsko doba i za vrijeme vojnih reformi nadvojvode Karla.

Osim tiskanih knjiga o povijesti i ratnim pohodima spomenutih postrojbi u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) i Ratnom arhivu u Beču (*Kriegsarchiv*) postoji niz rukopisa u kojima se obrađuje povijest krajških pukovnija, a koje su nastale u spomenutom razdoblju.⁵ Za povijest Varaždinskog generalata nesumnjivo je važan iscrpan i detaljan rukopis o povijesti Varaždinske pješačke pukovnije br. 16.⁶ koji se nalazi u HDA, a djelo je Petra Matića,⁷ koje je nastalo po nalogu zapovjednika Varaždinsko-đurđevačke 6. graničarske pukovnije Ignaza Čivića pl. Rohrskog 1852., koji je zapovjedio Matiću da počne sakupljati građu za knjigu.⁸

To djelo zbog nepoznatih razloga nije bilo objavljeno. Početkom 20. stoljeća zapovjedništvo 16. varaždinske pješačke pukovnije koja je bila slijednik varaždinskih graničarskih pukovnija uspostavilo je 1910. godine Povjerenstvo za izradu povijesti pukovnija (*Komitee zur Verfassung der Regimentsgeschichte*) koja je posao povjerila natporučniku Rudolfu Künzlu koji je povijest pukovnija (Križevačke i Đurđevačke) i napisao. Međutim, ni to djelo nije ugledalo svjetlo dana, već je rukopis čuvan u Hrvatskom arhivu u Bjelovaru. Tek je prije dvije godine (2008.) izašla

² <http://www.kuk-wehrmacht.de/regtgesch.html>, preuzeto 1. X. 2010.

³ Knjiga Paula Kussana (Kushana) nedavno je prevedena na hrvatski jezik, a predgovor knjizi je napisao dr. Drago Roksandić sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Paul, KUSSAN, *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010. U svojem predgovoru Roksandić se osvrnuo na djelo A. Perné spominjući Božidara Gerića i njegov rad "Izvori za povijest bjelovarskog kraja: "Bellowar und warasdiner Grenze", (*Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, god. 17., 1994., br. 17. 87.-91.) misleći da se odnosi na spomenutu knjigu, a koji nije stigao pogledati. No, Gerić je pisao o lokalnom povjesničaru Antunu Margetincu i njegovoj kronici "Bjelovar i varaždinska krajina", rukopis, 1908., a ne o "Varaždincima 1538.-1913."

⁴ Paul, KUSSAN, *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*, n. dj., (Predgovor: Drago Roksandić, Paul Kussan: Pitanja povodom izlaska iz anonimnosti, 9.-10.)

⁵ Poznato je da se Franz Vaniček pisac poznate knjige o povijesti Vojne krajine ("*Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschoepft*", Aus der Kaiserlich-koeniglichen Hof- und Staatsdruckerei, I.-IV., Wien, 1875.) u pisanju svoga djela koristio tim rukopisima koje i navodi u svojim bilješkama. Ti rukopisi su još neobjavljeno blago naše skrivene povijesti

⁶ Treba napomenuti da su sve pukovnije austrijske/austro-ugarske vojske kao sastavni dio naziva/naslava imale redni broj. Izvorno 16. pukovnja je ugarska pukovnja osnovana 1703. tako da se od 1872. godine u pregledu povijesti Pukovnije navodi da je nastala objedinjavanjem 16. ugarske, 5. i 6. graničarske pukovnije, iako je ova prva dala Pukovnji samo broj.

⁷ Prema nekim nepotpunim podacima vrlo je zanimljiva biografija kapetana Petra Matića koji je kao zastupnik ogulinske regimente "pun ushićenja" krenuo na otvaranje prvog demokratskog Hrvatskog sabora 1848. godine tražeći ukidanje vojnokrajškog sistema, povlačenje krajške vojske iz Italije i "Ustav za svu trojednu kraljevinu". No, ubrzo je doživio razočaranja. Jedno njegovo pismo Ljudevitu Gaju u kojem se jasno oslikuje njegovo raspoloženje objavljeno je u: Iz uredničke ostavštine Ljudevita Gaja (ur. Jakša Ravlić), *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knjiga 31. JAZU, Zagreb, 1974., 132.-135. Podaci uzeti iz spomenutog predgovora Drage Roksandića u knjizi Paula Kussana, "*Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*", 16.-18.

⁸ HDA, Fond br. 1190, Varaždinska pješačka pukovnja br. 16., Kutija br. 2., Povijest pukovnije. Rukopis je pisan na njemačkom jeziku, djelomično goticom, osim jednog kratkog dijela na hrvatskom jeziku. Rukopis sadrži dva svežnja gusto ispisano rukopisa. Ta povijest pukovnije vjerojatno je djelo spomenutog Petra Matića. Prema Damjanoviću od toga rukopisa je jedino upotrebljen širi izvadak koji se odnosi na osobnu povijest samog Čivića, a koji je publiciran kroz nekrolog u feljtonu "Agramer Zeitung" 1865. godine. Dragan, DAMJANOVIĆ, Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovnji (1851.-1859.), *Prostor*, 1.[37]., 17.[2009.], 68.

knjiga Rudolfa Künzla pod naslovom "Povijest Križevačke i Đurđevačke graničarske pješačke pukovnije".⁹ Važno je napomenuti da se je Adam Perné u pisanju svoga djela, između ostalog, služio i rukopisom Rudolfa Künzla.

Ova mala knjižica je kao što sam naslov govori nastala u prigodi četrdesetgodišnjice od ukiđanja Varaždinskog generalata, te je sam sadržaj knjige prilagođen toj obljetnici. U njoj se ukratko daju obavijesti gdje su sve od svoga osnivanja "Varaždinci" ratovali i s kim.

Vojnici Varaždinskog generalata sudjelovali kao pripadnici vojnokrajiskih postrojbi u mnogim ratovima s Turcima, ratu protiv Kuruca (1703.-1710.),¹⁰ u ratu za austrijsko naslijeđe (1740.-1748.), Sedmogodišnjem ratu (1756.-1763.), austro-turskom ratu (1788.-1791.), ratovima protiv Francuza (revolucionarne Francuske) (1792.-1801.), ratovima protiv Napoleona (1805.-1815.), protiv mađarske revolucije i borbama u Italiji (1848.-1849.), protiv Francuza i Pijemonta (1859.), protiv Italije i Pruske (1866.), u ratu okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) i sukobu oko odbijanja vojne obveze u Hercegovini (1882.). Osim opisa bitaka i hrabrosti pojedinih krajiskih vojnika i časnika donose se i brojevi poginulih te navode i provedene reforme u Vojnoj krajini. Osim toga u njoj dominira "habsburški duh" te je sama knjižica i pisana u cilju uzdizanja dinastije Habsburgovaca i njegovih vjernih krajiskih koji su "u crno-žutom do kosti bili fanatično odani tronu."

Kao prigodna povjesnica u njoj nema kritičkog vrednovanja vojnokrajiske baštine, niti je autoru to bio cilj, očito je radio prema naredbi i sklonosti autora prema pisanju. Već prije Perné je objavio zanimljivu knjigu "*Zeitgemässe Betrachtungen über Politik und Armee*" (Suvremeni pogledi na politiku i vojsku).¹¹ No, usprkos tome u knjižici se nalaze vrijedni podaci. Autor je uvod prilično pojednostavio. Prema njemu 1538. godine kada se vlaško/srpsko stanovništvo naseljava na područje Žumberka, "taj dan nije postao samo rođendanom Varaždinske pukovnije, nego cijele Vojne krajine."

Međutim, jasno je da je proces nastajanja Vojne krajine bio težak, spor i dugotrajan. Naseljavanje Žumberka i privilegije kralja Ferdinanda naseljenom vlaškom stanovništvu (1535. i 1538.) bili su samo jedna stepenica pri ustrojavanju glomazne vojne organizacije. Najvažniji zadatak osim organizacije obrane u Vojnoj krajini bilo je pitanje financiranja. Tek kada je car i ugarsko-hrvatski kralj Rudolf II. prepustio 1578. godine upravu Slavonske i Hrvatske krajine svom stricu nadvojvodi Karlu, zemaljskom knezu unutrašnjoaustrijskih pokrajina, stvari su krenula na bolje. Na međuzemaljskom saboru u štajerskom gradiću Brucku na Muri (siječanj-ožujak 1578.) predstavnici staleža Štajerske, Kranjske, Koruške i Gorice su nakon dugotrajnih pregovora prihvatili potrebu da se za obranu od Turaka izdvoje znatna financijska sredstva za održavanje krajiske vojske i utvrda, ali su ujedno tražili i efikasniju organizaciju Vojne krajine. Već slijedeće godine počela je izgradnja Karlovca, kao sjedišta zapovjednika Hrvatske krajine, koje je u prvom redu trebalo štititi upravo najbližu austrijsku pokrajinu Kranjsku. Jasno je da je cijela Vojna krajina zapravo bila svojevrsna "tampon zona" za zaštitu austrijskih nasljednih zemalja. Zbog toga je po nekim autorima godina 1578. najprikladnija kao početak ili rođendan Vojna krajine kao cjelovi-

⁹ *Povijest Križevačke i Đurđevačke graničarske pješačke pukovnije*, Hrvatski državni arhiv Bjelovar, (ur. Željko Pleskalt), Bjelovar, 2008.

¹⁰ Radi se i o ratu protiv mađarskih pobunjenika. Iako se prvobitno mislilo da riječ kuruc (kurus, kuroc ili kurudsch) dolazi iz latinske riječi "Cruciatum" (križari), ili "crux" (križ), danas je prevladalo mišljenje da riječ zapravo označava pobunjenika, gerilca. Detaljnije o dugotrajnim ratovima protiv Kuruca vidi: http://www.angelfire.com/sk3/quality/Part_of_Hungary_II.html ili László, KONTLER, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2008.

¹¹ Adam, PERNÉ, *Zeitgemässe Betrachtungen über Politik und Armee*, Wien, 1907.

tog organiziranog bedema protiv Osmanlijske opasnosti.¹² No, isto tako autor je jasno naglasio pitanje problema koje je dugo bilo prisutno u hrvatskoj povijesti i opterećivalo odnose između Hrvatskog sabora i Beča, pitanje nadležnosti nad Krajinom, jer na području osakaćene Kraljevine Hrvatske i Slavonije "nastala je država u državi, zemlja vojnika kakve na tom tlu nikad bilo nije."

Kratkotrajnu vojnu karijeru Adama Perné (poginuo je u 36. godini) možemo pratiti po zbirci vojnih šematizama Habsburške monarhije (*Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*) koji su po istom obrazcu bili objavljivani od kraja 18. stoljeća do sloma Austro-Ugarske 1918. godine. Ovi podaci su vrlo oskudni, ali ipak pružaju osnovni putokaz u profesionalnoj karijeri svake osobe s (pod)časničkim položajem u austro-ugarskoj vojsci. Prema tim šematizmima Adam Perné vojnu karijeru započeo je 1897. u Galiciji u 89. regimenti kao kadet-časnik, (*aus IKSch Kamenitz als kadett-Offiziersstellvertreter zu IR. 89.*) da bi napredovao do čina lajtnanta (1. 11. 1898. Lt.). Godine 1908. prebačen je u Petrovaradinsku pješачku pukovnicu br. 70. (*Ungarisches/slavisches/Infanterie Regiment*) - (1. 5. 1908., zu IR. 70.). Uskoro se slijedeće godine nalazi u sastavu 98. regimente u sjedištem u Bohemian (Češka) (1.4. 1909. zu IR. 98.) da bi 1912. godine bio prebačen u 16. Varaždinsku pješачku pukovnicu, gdje je stekao čin satnika. - (1.11 1912 Hptm. IR. 16.).¹³ U sklopu te pukovnije satnik Perné se istakao u prvim napadima austro-ugarske vojske na Srbiju tokom Prvog svjetskog rata, na mačvanskom frontu. Za odlikovanje je bio predložen već nakon borbi 14. kolovoza. No, 20. kolovoza kod Šabca u Srbiji dakle samo nekoliko dana kasnije je poginuo.¹⁴

Naslovnica knjige Warasdinier 1578.-1913.

Adam Perné (1878.-1914.)¹⁵

¹² Vidi: Nataša, ŠTEFANEC, Diet in Bruck an der Mur (1578) and the Estates on the Croatian, Slavonian and Kanisian Military Border (Sabor u Bruku na Muri i staleži na Hrvatskoj, Slavonskoj i Kaniškoj Vojnoj krajini). Budimpešta, 2004. (doktorska disertacija), Milan, KRUHEK, Bečko savjetovanje 1577. i sabor u Brucku na Muri 1578. godine, Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, (ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić), Školska knjiga, Zagreb 2005., 26.-51. (Poglavlje: Izgradnja Vojne krajine), Anna Maria, GRÜNFELDER, Vojna krajina i reformski procesi u ranom novom vijeku, s posebnim osvrtom na Primorsku krajinu i grad Senj, *Senjski zbornik*, 36., 2009., 91.-122 .

¹³ Vidi i: Milan, POJIĆ, Ustroj austrougarske vojske za ozemlju Hrvatske 1868.-1918., *Arhivski vjesnik*, 43., 2000., 147.-169., www.austro-hungarian-army.co.uk, preuzeto 3. X. 2010.

¹⁴ *Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješачke pukovnije br. 16. (1914.-1918.)*, svezak 1.-2., Državni arhiv Bjelovar, Croatiagraf, 2004. Radi se o osobnom dnevniku Rudolfa Fingerhuta čiji rukopis se je čuvao u Državnom arhivu u Bjelovaru. Navod iz dnevnika za 19. kolovoz 1914.: "Satnik Perné sa 7. satnijom krenuo je u izviđanje neprijateljskih položaja. Otprilike 1000 m južnije od k. 310. primjećene su neprijateljske pješачke postrojbe koje su zajedno sa topništvom satniji nanijele teške gubitke. Satnik Perné nije imao izbora, morao ja napasti. Zaposjeo je glavno neprijateljsko uporište uz zaštitu bočnih postrojbi. Neprijatelj je pretrpio veće gubitke, ali i satnija se morala povući kada je ostala bez podrške bočnih postrojbi. Tijekom borbe poginulo je 2 ljudi, a 15 ih je ranjeno. Napad je nesumnjivo bio opravdan i uspješan, jer je neprijatelju nanesen moralni gubitak. Satnik Perné poginuo je u borbama 20. kolovoza.", 21.

¹⁵ Slika preuzeta sa stranice: http://www.weltkriegsopfer.de/Drucker-Ausgabe-Print_1_571438.html, preuzeto 1. X. 2010.

Adam Perné, Warasdiner 1538.- 1913.

**Ein Gedenkblatt zur vierzigjährigen Erinnerung an die Aufhebung der Militärgrenze,
Verlag von "Danzer's Armee-Zeitung", Wien, 1913.**

Adam Perné, Varaždinci 1538.-1913.

**Spomenica četrdesetogodišnjeg sjećanja na ukidanje Vojne krajine,
Nakladnik "Danzer's Armee-Zeitung", Beč, 1913.**

"Što Bog dade i sreća junačka!"

Kolijevka Vojne krajine nalazi se u popunidbenom okružju 16. pješakačke pukovnije,¹⁶ na obalama rijeka Lonje i Čazme, na sjeveru graniči s čarobnom Dravom, a na zapadu s divljinama romantičnog Kalnika, te na jugoistoku s Moslavačkim gorjem obavijenim vinovom lozom. To područje, koje je tada bilo pokriveno sjenovitim smrekovim šumama, car Franjo I. dodijelio je Srbima doseljenima iz Makedonije i Bosne radi stalnog nastanjivanja. To su bili momci otporni na vremenske uvjete i isprobani u borbi, koje je Car primio u svoje carstvo. Ratnici koji su nakon dvjestogodišnjeg ratovanja s Turcima pobjegli pred nadmoći i koji su pod krilima habsburškog orla potražili zaštitu. To se dogodilo 1538. godine, kada je Car od ovih doseljenika dao napraviti vojne formacije - satnije po 200 ljudi, a za njihovog zapovjednika imenovao je hrabroga branitelja Kisega, hrvatskog junaka general pukovnika Nikolu baruna Jurišića.¹⁷

Satnije su nazvane prema tri stalna garnizonska mjesta, dakle, Koprivničani, Križevčani i Ivaničani.¹⁸

Na vjernost Caru i Carstvu i krvavoj osveti do smrti zakletom neprijatelju kršćanstva na grutaciji su se zakleli ti prvi graničari. S druge strane, Car im je 2. rujna 1538. g. zajamčio određene stalne privilegije. Taj dan nije postao samo rođendanom Varaždinske pukovnije, nego cijele

¹⁶ Kao što je već spomenuto 16. Varaždinska pješakačka pukovnija koja je nastala u siječnju 1872. nakon ukidanja Varaždinskog generalata bila je slijednik varaždinskih graničarskih pukovnija (Križevačke i Đurđevačke).

¹⁷ Zapravo se radi o naseljavanju vlaškog/srpskog stanovništva (Serviani seu (ili) Rasciani) izbjeglog pred Turcima na područje Žumberka pri čemu im kralj Ferdinand u svojoj povelji dodjeljuje određene privilegije. Karl von CZOERNIG, "Ethnographie der österreichischen Monarchie", Vol. II., Wien, 1857. 360.-361., Jaroslav, ŠIDAK, "Historijska čitanka za hrvatsku povijest", I., Školska knjiga, Zagreb, 1952., 111.-114. Vidi početak povelje: "Ferdinand, po milosti božjoj uvijek uzvišeni kralj rimski i kralj Njemačke, Ugarske, Česke, Dalmacije, Hrvatske, i Slavonije, i.t.d. kralj i.t.d. Ovom ispravom dajemo na znanje i saopćavamo svima, kojima se upućuje, da nam je naš voljeni plemić Nikola Jurišić, baron Kiseka, nas generalni kapetan, javio, kako su neki srpski ili raški kapetani i vojvode odlučili da dođu zajedno s ljudima i licima, koja se nalaze pod njihovom vojvodskom časti, da nam služe i da stalno, odano i nepokolebljivo, vjernošću ostanu i ustraju u našoj službi. Stoga mi želimo, da te srpske ili raške kapetane i vojvode, njihove ljude i lica ili spomenute njihove pripadnike izdašno nagradimo nekim milostivim poklonom kraljevske naklonosti i darežljivosti." Vidi i: Mirko, VALENTIĆ, Stara Slavonska krajina. Skica za monografiju, Zbornik Mira Kolar - Dimitrijević, Zagreb, 2004., 523.-548.

¹⁸ Slavonska vojna krajina se jače počela razvijati poslije 1554. godine i u vrijeme njene reorganizacije 1578. uspostavljene su tri kapetanije: Ivanička, Križevačka i Koprivnička. U te tri kapetanije bilo je 3.000 krajiških vojnika. Zapravo se radilo o tome da u nemogućnosti da brane svoje posjede i utvrđene gradove od Turaka hrvatski feudalci pod takvim uvjetima ih jednostavno predaju kralju neka se o njima brine. Da bih osigurao kakvu-takvu obranu tijekom 16. stoljeća kralj u Slavoniji organizira Koprivničku, Križevačku i Ivaničku kapetaniju. Fedor, MOAČANIN, Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787., *Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave*, (ur. D. Pavličević), Liber - Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1984., 25.-31., Željko, KARAUULA, Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca, *Podravina*, vol. VII., br. 13., lipanj 2008., 112.-114. Vidi i: Milan, KRUHEK, *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva - 16. stoljeće*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1995., Luka, ILIĆ, Postanak c. kr. vojničke Granice, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, (ur. Ivan Kukuljević Sakcinski), Izdan troškom društva za jugoslavensku povjestnicu i starine, Zagreb, knj. 5., 1859., 101.-119.

Vojne krajine. Prema uzoru na one tri osnovane "kapetanije" stvorene su i druge, dok se nakon nekoliko desetljeća, s izuzetkom malog dijela zemlje, cijela Hrvatska i Slavonija nisu vojno organizirale. Nastala je država u državi, zemlja vojnika kakve na tom tlu nikad bilo nije. Postala je bedemom prema vanjskim i unutarnjim neprijateljima o koji se razbijao svaki prkos, zavedenost ili krivokletstvo kao staklo na tvrdoj hridi.

Tijekom svojega trisottridesetipetogodišnjeg postojanja Vojna Krajina je Caru dala stotine tisuća ratnika i bezbroj savjesnih i izvrsnih časnika koji su u crno-žutom do kosti bili fanatično odani tronu. Značajan je broj Terezijinih vitezova i generala potjecao iz Vojne krajine, tako da ju je vrhovni vojskovođa slobodno mogao zvati svojim "uzgajalištem vojskovođa".

Točka kristalizacija te zemlje bio je Varaždinski generalat zbog svojeg centralnog zemljopisnog položaja. Taj generalat postao je bastion vjernosti dinastiji i tinjajućoj ljubavi prema domovini. Povećavajući se novim doseljavanjima postao gotovo neiscrpiv ljudski rezervoar za različite ratne pohode. U svim tim ratnim pohodima Varaždinci nisu nikad nedostajali, uvijek su bili na čelu vojske, kao njezine "burnice".

Varaždinci su od svojega osnutka sudjelovali u 123 vojna pohoda. Bili su svjedoci važnih bitaka i ratnih događaja. Borili su se kod Gradca, Klisa, Banja Luke, Lüssena, Đenove, Münchena, Kolina, Praga, Hochkircha, Domstadtla, Breslaua, Marena, Meerwindena, Lobia, Ercole, Rivolia, Mantove, Ostracaha, Stockacha, Marenga, Calbiera, Asperna, Wagrama, Bobubnie, Dresdena, Leipziga, Parisa, Rietia, Vicenze, Petrovaradina, Budima, Solferina, Doboja. Borili su se pod vrhovnim zapovjedništvom Nikole Jurišića, Nikole Šubića Zrinskog, Ludwiga od Badena, Wallensteina,¹⁹ Princa Eugena,²⁰ Laudona,²¹ Dauna,²² nadvojvode Karla, Schwarzenbergera, Radetzkog, Jelačića, Filipovića i Jovanovića. Prošli su cijelu Srednju Europu od Napulja do Sjevernog mora, od Atlantskog oceana do močvara Pripjat. Vjerno i odano služili su petnaest vladara habsburško-lotarinske dinastije. I kako su se stalno popunjavali iz istoga okruženja od 1538. godine, nikad iz nekoga drugog kraja ili druge zemlje nisu dobivali regrute, tako s punim opravdanjem Šesnaestu možemo nazvati najstarijom pukovnijom naše vojske. Prve satnije osnovane 1538. godine tvorile su okosnicu za daljnji razvoj današnje pukovnije.

Do 1746. godine Varaždinski graničari bili su organizirani po uzoru na miliciju u Švicarskoj, samo s razlikom da su i u mirnim vremenima tvorili kompletni aktivni časnički zbor pod komandom pukovnika. Bataljuni su se tek na terenu spajali u pukovniju.

1747. godine, povećavanjem bataljuna iz nje su utemeljene dvije Varaždinske granične pukovnije i to pod brojevima 5. i 6. s nazivom Križevčani i Đurđevčani. Njihova organizacija bila je usklađena s onom linijskih pukovnija. Razlikovali su se samo po boji remenja. Križevčani br. 5 su imali crno, a Đurđevčani br. 6 bijelo remenje. Gamaši obaju pukovnija bili su jarkocrveni.²³ 1871. godine, povodom ukidanja Vojne krajine, obje su pukovnije ujedinjene u jednu i ta je pukovnija dobila broj i gamaše 16. linijske pukovnije ukinute 1868. godine.

Iako današnja Varaždinska pješačka pukovnija br. 16. ima povijest dugu 375 godina, nedostaje još uvijek pisana povijest pukovnije. Stari hrabri graničari imali su razumijevanja za njegu tradicije i njenu usmenu predaju potomcima, no za pisanje nisu imali vremena. Danas je taj posao još teži jer se ne treba samo skupiti i pregledati materijal obaju pukovnija, nego je pukovnija na sebe

¹⁹ Albrecht von Wallenstein (1583.- 1634.)

²⁰ Eugen Savojski (1663.-1736.)

²¹ Gideon Ernst Laudon (1717.-1790.)

²² Leopold Josef Graf Daun (1669. - 1741.)

²³ Vidi: Ksenija, CECIĆ-JERIĆEVIĆ, Uniforme i nošnje na teritoriju Vojne krajine, 1962., (magistarski rad)

preuzela moralnu dužnost zapisivanja povijesti 16. linijske pukovnije ukinute 1868. godine, koja također ima veliku i slavnu prošlost.

Također, i okolnost da Varaždinska pukovnija od svojeg osnivanja nikad nije imala Beč za stalni garnizon otežala je obradu povijesti pukovnije. Iskorištavanje carskog arhiva, carsko-kraljevskog ratnog arhiva i vojnog muzeja se odužilo.

Vojna krajina na Savi, Uni i Dunavu u 18. stoljeću

Tekuće godine međutim, pada četrdesetogodišnja obljetnica konačnog ukidanja Vojne krajine. Potomci starih graničara ne mogu tu priliku samo pustiti, bez da se spomenu njihova djela te da se predoče današnjim generacijama. Uz korištenje najnovijih publikacija carsko-kraljevskog ratnog arhiva u grubim će se crtama skicirati povijest Varaždinaca, u određenoj mjeri kostur za buduću povijest pukovnije.

* * *

Prvi protivnici s kojima su se Varaždinci morali odmjeriti bili su Turci.

RATOWI PROTIV TURAKA 1575. - 1596.

Borbe su započele 1575. godine i s kratkim prekidima trajale su do 1596. Od najznačajnijih događaja u kojima su Varaždinci sudjelovali morali bi se navesti: 1575. kod Budačkog, 1584. kod Slunja, 1587. kod Ivanića, 1591. kod Gradca (u ovoj bitci u ruke im je palo 5 topova, 22 stijega i 72 niža časnika), 1592. kod Klisa, 1593. na Kupi borili su se pod zapovjedništvom njihovog natporučnika Graßbana, 1594. i 1595. jurišali su na utvrdu Petrinja.

Za vrijeme ovih ratnih epoha nadvojvoda Karlo je reorganizirao granicu, pri čemu ju je podijelio na Karlovački i Varaždinski generalat i Bansku krajinu. Izgradio je utvrdu koja je kasnije po njemu nazvana Karlovac te je dao utvrditi mjesta Ivanić, Koprivnicu i Križevce. Pod njegovim vrhovnim zapovjedništvom, već 1580. godine, Varaždinaca je bilo 1200., od toga 27 vojvoda, 12 poručnika, 54 vođa skupina i 5 frulaša.

Godine 1590. nadvojvoda Karlo je umro, a u njemu su Varaždinci izgubili svojega velikog dobročinitelja i zagovornika na najvišem položaju.

U uskočkim ratovima od 1615. do 1617. borili su se protiv Mlečana pod generalnim pukovnikom Trauttmansdorffom u Istri, Gorici i Gradiški.²⁴

U Tridesetogodišnjem ratu od 1618. do 1648. godine podijelili su se u četiri različita dragovoljačka odreda, dijelom pješništvo, dijelom konjica, no prije svega pod vrhovnim zapovjedništvom Isolanisa. Njihov je pukovnik tada bio Schwarzenberg.

Graničari su sudjelovali u gotovo svim operacijama. Izvrsne uspjehe postigli su 1626. godine kod Deffaua, 1631. godine kod Breitenfelda i 1632. kod Lüssena pod zapovjedništvom Bappenheima. Za vrijeme tih ratova Varaždinska je krajina 1630. godine dobila prvi statut od cara Ferdinanda II., koji se uglavnom odnosio na građansko administrativni život.²⁵

U dvogodišnjem ratu s Turcima od 1663. do 1664. borili su se pod zapovjedništvom oba brata, Nikole i Petra Zrinskog, u borbama kod Zrinjevca, na Čazmi i Muri, pred Osijekom i Pečuhom, a Turci su potpuni potučeni.

U nizozemsko-francuskim ratovima od 1672. do 1678. borili su se kao unovačena trupa, no u kojoj snazi i pod čijim neposrednim zapovjedništvom, nije nigdje vidljivo iz spisa.

1683. godine izbio je veliki rat s Turcima, koji je bez prekida trajao do 1698. godine. Varaždinci su časno sudjelovali u tom ratu, djelomično pod vrhovnim zapovjedništvom Ludovika Baudenskog. 1684. godine kod Slatine i Virovitice i 1685. pred Osijekom zapovijedao im je general pukovnik grof Leslie. Kod osvajanja Pečuha na juriš, 1686. godine, zapovijedao im je natporučnik Makari. U borbama 1687. kod Harkanja, 1688. kod Kostajnice i Dervente, 1689. kod Zrinja, 1691. kod Rovija i Kraljeve Velike, 1695. kod Kladaše i 1696. pred Bihaćem ponovno su se iskazali.

RATOV I PROTIV KURUCA 1703.-1710.

U ratovima protiv pobunjenika Rakotzya od 1703. do 1710. godine sudjelovali su pod zapovjedništvom grofa Hanibala Heistera. Dokazali su se u borbama 1703. godine kod Csakathurna, Željezna i Raaba, 1704. kod Thyrnaua. 1705. godine kod pacifikacije Transilvanije borilo se 3000 Varaždinaca i na Szibopašu su osvojili utvrđenja. Budući da nisu imali milosti, svi su zarobljenici poubijani.

U bitci kod Trenčina 1708. godine Rakotzy je potpuno potučen i opet su Varaždinci bili ti koji su doveli do odluke.

U ovaj vremenski odsječak ulazi regulacija primanja i hrane graničnih časnika i njihovih sastava. Tako je godišnje pripadalo na primjer:

satniku 100 guldena i 156 rali njive kao i 34 rala livada
stjegonoši 32 guldena i 49 rali njive kao i 22 rala livade
pješacima 16 guldena i 18 rali njive kao 4 rala livade.

Odora jednog krajišnika

²⁴ Sigismund Fridrich Trauttmansdorf bio je zapovjednik Varaždinskog generalata 1603.-1631.

²⁵ Kralj Ferdinand II. je 1630. godine izdao Vlaški zakon (*Statuta Valachorum*) u kojem Vlasi naseljeni u Križevačkoj, Koprivničkoj i Ivaničkoj kapetaniji zadržavaju svoje povlastice, koje su imali u Osmanskom Carstvu. Tim činom počeo je i proces teritorijalizacija Varaždinskog generalata.

Godine 1705. Varaždinska krajina podređena je Bečkom dvorskom vojnom savjetu. Do tog je trenutka bila podređena ratnom uredu u Grazu.

RATOWI PROTIV TURAKA

U ratu s Turcima od 1716. do 1717. godine borili su se pod general bojnikom grofom Draško-vićem kod Rovija i Sv. Katarine, u posljednjem boju s velikim gubicima.

Godine 1718. car Karlo VI. je u Varaždinski generalat uveo novi austrijski zakon o mjenici i apelacijski statut. Osobito apelacijsko pravo, koje se odnosilo na sudsku kontrolu graničari su najradosnije pozdravili, budući da im se stalno događala nepravda i da su se kršila njihova zajamčena prava. U potpunosti propale financije Carstva imale su za posljedicu da se graničarima godinama uskraćivalo zasluženno zlato. Ta, kao i druge loše prilike, ponukale su graničare na to da im žalbe vode s najviših mjesta. Nalog za uklanjanje loših prilika Car je dao vojvodi Hildburghaufenu. Nakon jednogodišnjeg boravka u Varaždinskom generalatu vojvoda je Caru predočio nove statute koji su se odnosili na reorganizaciju generalata i uklanjanje loših prilika.

26. siječnja 1737. Varaždinski graničari su se radi publikacija statuta i prisezanja na iste koncentrirali u Križevcima. Došli su uz nošenje stjegova na čelu kolone i u punoj opremi. Tada se organizacija Varaždinskog generalata sastojala od četiri kapetanije - Križevci, Ivanić, Koprivnica i Đurđevac - s dodatnom podjelom na 30 vojvodstava (satnija) sa sveukupnim brojem od 8000 ljudi. Duboko dirnuti naklonosti i milošću Njegovog Veličanstva, nisu se libili nakon publikacija statuta vojvodu staviti na ramena i nositi ga oko.

Prema tim statutima Varaždinci su bili podijeljeni u dvije pukovnije, svaka s četiri bataljuna po pet satnija. Stanje svake pukovnije: 4000 strijelaca, 5. satnija husara po 100 jahača i 34 topnika.

Do trenutne provedbe ove organizacije nije došlo budući da je izbio rat s Turcima te rat za austrijsko nasljedstvo.

U ratu s Turcima od 1737. do 1739. godine Varaždinci su se borili, formirani u tri bataljuna, pod pukovnikom Minskyem. U bitci kod Banja Luke 4. kolovoza 1737. godine svojim su odlučnim ponašanjem pred prijetećim porazom sačuvali zbor Hildburghausen. U odlučujućem trenutku kad je već sve nadiralo natrag, napadnuti naprijed i straga, preokrenuli su redove i vatrom su odbili bijesne napade Turaka. Bitka kod Banja Luke jest spomendan u povijesti Varaždinaca. Vojvoda im je izdao potvrdu o njihovom junačkom držanju.

Krajišnici u svojim odorama

Tek što su se Varaždinci vratili iz ovih borbi svojem ognjištu, morali su se spremati na novi pokret. Ovog su se puta morali boriti daleko od domovine protiv koalicije neprijatelja.

RAT ZA AUSTRIJSKO NASLJEĐE I SEDMOGODIŠNJI RAT

U ratu za austrijsko nasljedstvo od 1740. do 1748. godine Varaždinci su se borili na svih pet glavnih ratišta - Šleskoj, Donjoj Austriji, Lužicama, Bavarskoj i Lombardiji. Izmarširalo je svih osam bataljuna. U svim svojim borbama iskazali su se svojim silovitim napadima. Od svih važnih borbi i bitaka u kojima su sudjelovali trebalo bi spomenuti: 1741. kod osvajanja Linza, 1742. bitka kod Oustupa, 17. svibnja 1742. kod Časlava. Kod osvajanja grada Kaadena dali su odlučujući obol pod zapovjedništvom pukovnika Macquirea.

Godine 1743. osvojili su Landau i Ingolstadt. 9. srpnja iste godine pod zapovjedništvom pukovnika Minskya ušli su u München.

1744. godine osvojili su bitke kod Lauterburga, Berana, Tabora, Moldautheina. Dana 23. rujna pod zapovjedništvom Trenka Budweisa su uz velike gubitke osvojili bitke kod Bilshofena, Pffafenhofena i Münchena. Iste godine bataljun se borio u Lombardiji.

1746. godine četiri bataljuna Varaždinaca, pod pukovnikom Macquireom, vrlo su se smiono borila u krvavoj bitci kod Piacenze 16. lipnja. Zbog smionog ponašanja Varaždinaca i njihovog opreznog vođenja njihov je pukovnik napredovao do generala.

Iste godine bataljun je sudjelovao u upadima u Provansi.

Za njihovu požrtvovnost i žilavu ustrajnost tako daleko od domovine u ono vrijeme, kritično za Carstvo i dinastiju, ponovno su zasuti različitim dokazima milosti i odličjima od same carice Marije Terezije.

Teritorijalno razdvajanje obiju pukovnija provedeno je tek nakon rata iz 1749. godine. Nazive *Durđevčani* i *Križevčani* dobili su tek 1756. godine; za oba korpusa ostao je naziv "Varaždinci". Obje pukovnije stalno su se osjećale kao jedno tijelo, a i povezivala ih je dvjestogodišnja povijest.

Glavna odora u ovom vremenskom odsječku sastojala se od zelene dolame (husarske surke), crne gornje halje i mađarskih crvenih hlača. Kao pokrivalo za glavu nosili su kacige umjesto ranijih klobuka.

SEDMOGODIŠNJI RAT OD 1756. DO 1763. GODINE

Prvi su na ratište stupili graničari i zadnji su ga napustili. Varaždinci su sudjelovali u 38 velikih bitaka i u borbi pod vodstvom Loudona, Becka i Žiškovića. U bitci kod Kolina borili su se kod mjesta Krechova, na mjestu prodora pruske vojske. Za vrijeme dugotrajne opsade Olmütza pod pukovnikom Mikašinovićem isticali su se velikom sposobnošću i smionošću. Prilikom prepada kod Domstadtla, gdje je zaplijenjena čitava vojna pratnja Prusa, koja se sastojala od 400 kola, od toga 3 oklopna vozila, Varaždinci su bili pod direktnim zapovjedništvom Loudona. Kod Maxena, gdje je general Fink uhvaćen s 400. časnika i 15000. ljudi, zakoder su se istaknuli. Za zapovjedništvo nad pukovnijom kod Maxena i Meissena baron Riese je dobio Terezijin križ. Kod osvajanja grada Švidnice kao prvi su prodrli u utvrdu.

Za svoje hrabro ponašanje u ovoj sedmogodišnjoj borbi ponovno su pohvaljeni. Tablice stanja iz 1759. godine ukazuju na 24.009 službujućih graničara na terenu, od toga 6000 Varaždinaca. Pri

tome stanovništvo Varaždinskog generalata 1767. godine nije brojalo više od 55533 osoba muškoga spola.

1769. godine u svakoj je graničnoj pukovniji obrazovano 279 strijelaca te topnici za posluživanje 3 topa i 1 haubice. Uniforma: bijelo odijelo s jarko crvenim egaliziranjem i bijelim hlačama. 1777. godine u graničnu pukovniju uveden je doprinos za opremu, tri mjesečne plaće za preminulog koje su se isplaćivale njegovoj obitelji te polog za vjenčanje.

Bavarski rat za nasljedstvo od 1778. do 1779. U ovom ratu su istovremeno marširale obje Varaždinske pukovnije i borile se isključivo na stražnjim poveznicama Prusa i to s tako održivim uspjehom da se neprijatelj morao povući u Šlesku. Za bitke kod Ober-Schwedeldorf i Rūchesta natporučnik v. Klebeck je dobio Terezijin križ.

Pokret u Nizozemsku 1784. godine. Radi slobodne plovidbe rijekom Schelde morala su krenuti dva bataljuna, no još prije nego su došli do cilja, do utvrde Luxemburg, konflikt je riješen mirnim putem i Varaždinci su opet krenuli doma. Dionica Varaždin - Luxemburg dugačka je 1200. km.

Rat protiv Turaka od 1788. do 1790. godine. U ovoj trogodišnjoj borbi, koju su obilježili veliki napori i gubici časnika i ljudstva, opet su sudjelovale obje pukovnije. Ponovno se osvajala brvnara za brvnaom nakon višetjedne opsade. Utvrda Dubica održala se četiri, a Rovi čak osam mjeseci. Za vrijeme juriša na Dubicu, koji je osobno vodio Loudon, narednik Jakopović se osobito istaknuo svojom ludom smionošću, zbog čega mu je maršal osim 100 dukata odobrio i kandidaturu za časničko mjesto.

Natporučnik Hiller i bojnič Wiese dobili su Terezijin križ.

Još za vrijeme primirja koje je nastupilo nakon pada Cetina dva su bataljuna silovitim maršom krenula u Sjevernu Češku. Kako, međutim, u Češkoj nije bilo neprijateljstava, nakon tromjesečnog boravka oba su se bataljuna vratila u domovinu.

RATOV I PROTIV FRANCUZA

Ratovi protiv Francuza od 1792. do 1801. u Nizozemskoj, Njemačkoj, Švicarskoj, Tirolu i Lombardiji. Samo kratko vrijeme graničari su se mogli veseliti odmoru u domovini. Naime, započela je nova borba koja je bez prekida trajala jedanaest godina. Na svih pet ratnih poprišta tih krvavih ratova sudjelovali su Varaždinci. Od varaždinskih, banatskih i karlovačkih graničara oformljeno je šest kombiniranih bataljuna te još dva koja su sačinjavali samo Varaždinci. Varaždinci su činili jezgru kombiniranih bataljuna .

Svim bataljunima, osim dva, zapovijedali su viši stožerni varaždinski časnici. U cijelosti Varaždinski je generalat imao na raspolaganju 7000 ljudi. Oni su sudjelovali u vojnim pohodima u Nizozemskoj, u sedam velikih bitaka, opsadama, te u nekoliko manjih okršaja. U bitci za Neerwinden 1793. istaknuli su se svojom hrabrošću.

U Njemačkoj su se za vladavine nadvojvode Karla borili u 22 velike bitke. U Lombardiji su se protiv Bonaparteu borili kod Lodia, Lonato Castiglionea, Rivolia, Arcole, Mantue i kod svih pokušaja oslobođenja prilikom opsade te tvrđave.

Bubnjar na fronti

Kod Rivolia se također borila varaždinska poručnica Franziska Scanagetta, 1797. godine odabrana da se pridruži Varaždincima iz Vojne akademije Neustadta. Ta je amazonka sudjelovala u svim bitkama u koalicijskom ratu. Ranjena je u bitci pred Đenovom 1794. godine, a 1801. je umirovljena.

1798. godine graničari su dobili tamnosmeđe uniforme i plave hlače.

1799. godine Varaždinci su se pod nadvojvodom Karlom borili u Njemačkoj i Švicarskoj u deset većih afera, a osobito su se istaknuli kod Stockacha i Ostracha. U posljednjoj bitci, 25. ožujka, samo je jedan bataljun zabilježio gubitak od šest časnika. Sredinom svibnja u ratnoj godini borili su se na Sv. Gotthardu u najdubljem snijegu. 1799., 1800. i 1801. sudjelovali su u devetnaest okršaja i bitaka u Lombardiji.

U bitci za Marengo, 14. lipnja 1800., jedan je bataljun usrdnom hrabrošću branio utvrdu mosta na Bormidi i potjerao Francuze. Bataljun je izgubio jednog časnika, a 222. vojnika su poginuli ili ranjeni. Kapetan Pasthorn je u tom bojnom pohodu stekao već odavno zasluženi vojni orden Marije Terezije. Kapetan Pasthorn je, baš kao i major Wiesy, bio pravo graničarsko dijete, rođen i odgojen u Vojnoj krajini. U tim ratovima protiv Francuza 76. vojnika zaradilo je medalje za hrabrost, neki su graničari unaprijeđeni u časnike na bojišnici. Narednik Ištvanović i kaplar Stephan Turčić istaknuli su se u deset borbi. Mnogi od tih junaka podlegli su zadobivenim ozljedama prije nego što je bilo moguće uručiti im zaslužene medalje za hrabrost. Razvodnik Nikola Sanić napadnut je 1793. godine u Bruxelleskoj ulici koja je bila blokirana vojnom stražom francuske konjaničke jedinice. Iako pogođen sa šesnaest udaraca sabljom, hrabri junak nije ustuknuo dok nije došlo pojačanje. Potom se razvodnik Sanić stropoštao na tlo. Prestalo je kucati junačko srce.

Od 101.692 graničara koji su izmarširali njih 38.583 nije više nikada vidjelo svoju domovinu.

Vojni pohod u Italiju 1805. godine. U tom vojnom pohodu sudjelovalo je pet bataljuna u vojsci nadvojvode Karla i istaknuto su se borili u pobjedonosnoj bitci za Caldiero. Prilikom povlačenja kod San Pietra in Gu 4. studenoga jedan je bataljun nadmoćno opkoljen i uništen nakon hrabrog otpora. Od 1000 ljudi samo ih je 70. ostalo neozlijeđeno.

Bio je to isti bataljun koji se pod zapovjedništvom majora Mihaljevića u bitci za Caldiero bajunetama branio od protunapada francuske divizije Pernier dok nisu pristigla pojačanja, i na taj je način pripomogao sjajnoj pobjedi nadvojvode Karla.

Kao državni i ratni ministar, nadvojvoda Karlo je dao izraditi nove osnovne zakone Vojne krajine koji su ostali na snazi sve do 1850. godine.

Vojni pohod 1809. godine. U svim okršajima i bitkama ovoga rata u Njemačkoj, Donjoj Austriji, Tirolu i Mađarskoj sudjelovali su Varaždinci. Podijeljeni na izvidnicu i zaštitnicu, pretrpjeli su velike gubitke. Od četiri bataljuna koji su izmarširali na kraju rata moglo se formirati osam vojnih jedinica. Varaždinci su se istaknuli u bitci za Aspern i Wagram.

Vojni pohod u Rusiju 1812. godine. Prvi i posljednji put Varaždinci su se borili u velikoj Napoleonovoj vojsci. Dodijeljeni korpusu Schwarzenberg, dva su bataljuna sudjelovala u dvadeset većih bitaka. U bitci za Podubnij i Gorodečno hrabro su se borili. U tom vojnom pohodu valjalo

Turski ratnik na konju

je savladati snažne marševe. Natporučnik Glavnog štaba, Kerchnawe, izračunao je u svojem djelu da je ukupna duljina marševa od 15. srpnja do 3. siječnja iznosila 2800 km. O strašnim naporima koje su trupe morale pretrpjeti u tim vrućim ljetnim mjesecima izvješćuje nas jedan suborac kako slijedi: "Nedostatku hrane pridružila se još i najezda kukaca u šumama i močvarama. Milijuni insekata napali su one koji su spavali vani na straži i unakazili ih do neprepoznatljivosti."

O strahotama zimskih mjeseci piše Welden: "Temperatura je pala ispod 24⁰ R. Jedino je kretanje moglo zaštititi od smrzavanja, ako je neki vojnik sjeo na auto jer je bio preumoran i bez snage, bio je s tog mjesta podignut kao leš."

Korpus Schwarzenberg u svojoj je pobjedonosnoj bitci izgubio 22 % svojih vojnika.

Oslobodilački ratovi - 1813.-1815. - U oslobodilačkim ratovima koji su sada uslijedili, a koji su inicirali konačan pad Napoleona, Varaždinci nisu nedostajali. Usprkos prethodnim gubitničkim vojnim pohodima, oformili su šest bataljuna i sudjelovali u borbama u Njemačkoj, Istri, Kranjskoj, Italiji i Francuskoj.

Na glavnom ratnom poprištu u Njemačkoj dva su se bataljuna podijelila na diviziju Creneville. U bitci kod Dresdena jurišali su na zaposjednutu ovčarsku farmu i prodrli sve do pod zidine Dresdena. Dva bataljuna ostavila su u povodu tih borbi na bojišnici sedam časnika i 314 vojnika, što mrtvih što ranjenih. Generalbojnik, grof Creneville, referirao se na Varaždince, izvješćujući da su "posjedovali čudotvornu hrabrost."

U narodnoj bitci za Leipzig, 18. listopada, borili su se kod mjesta Lindenau i Leutsch te su izgubili dva časnika i 174 vojnika. Za vrijeme protjerivanja Napoleona ta su dva bataljuna sudjelovala u vojnoj izvidnici i izgubila u bitci kod Kösenau još dva časnika i 74 vojnika.

Tri mjeseca kasnije borili su se kod Bar-Sur-Aubea u Francuskoj. Za hrabro držanje u toj bitci nagrađeni su vojnom prekomandom, osim toga su dobili 13 medalja za hrabrost. Narednik Sović dobio je zlatnu medalju jer je s jednom polujedinicom, čiji su časnici pali, jurišajući osvojio uzvisinu koju je zaposjela artiljerija. Toga je dana zabilježen gubitak trojice časnika i 55 vojnika, što mrtvih, što ranjenih. U Pariz su ušli 31. ožujka 1814. godine.

Istodobno s oslobođenjem Njemačke odvijalo se i oslobođenje Istre, Dalmacije, Kranjske i Italije i to pomoću korpusa Nugent i Radivojević. Kapetan (satnik) Lazarić je pomoću 40 Varaždinaca i stanovništva koje je ostalo vjerno caru oslobodio cijelu Istru za svega deset dana. Tu jedinstvenu oslobodilačku borbu i borbu s Francuzima Lazarić je započeo predvođeci samo 40 Varaždinaca.)²⁶ Kapetan Lazarić dobio je za taj pothvat orden Marije Terezije. U borbama u Kranjskoj i Lombardiji sudjelovala su tri bataljuna.

1815. godine. izmarširala su dva bataljuna u Francusku i dospjeli su do Auxonnea i Troyesa.

U ustanku 1821. godine. u Napulju sudjelovao je samo jedan bataljun. Sudjelovao je u bitci kod Rietia u kojoj su ustanici bili potpuno potučeni.

RATNA GODINA 1848./49.

U toj ratnoj godini uspjesi Varaždinaca dosegli su kulminaciju. U vojnim pohodima pod zapovjednikom Radetzkim u Lombardiji i pod Jelačićem u Donjoj Austriji i Mađarskoj stekli su neizmjerne zasluge za krunu i Carstvo. U tim vojnim pohodima oformili su deset bataljuna. Četiri

²⁶ Autor: Poručnik Matolčić je ove godine, povodom stogodišnjice oslobođenja Istre, napisao studiju koja će uskoro biti objavljena u priopćenjima ratnoga arhiva.

su bila raspodijeljena u talijansku vojsku maršala Radetzskog, četiri kod bana Jelačića, dva su bila duž Drave.

Vojni pohodi 1848. i 1849. pod zapovjednikom Radetzkim. Od 1847. godine. u Lombardiji su se nalazila dva varaždinska bataljuna. Jedan je bio lociran u Comu, drugi u Padovi, kasnije u Ferrari. 18. ožujka u cijeloj je Lombardiji izbio ustanak. U trenutku izbijanja ustanka bataljun koji se nalazio u Comu bio je raspodijeljen u tri vojarne. Okružen švicarskim dobrovoljcima i domaćim bandama, bataljun se branio vrlo hrabro. Nakon četverodnevnih borbi bez gubitaka u kojima su oba viša stožerna časnika pala kao žrtve prodora iz obruča, bez municije, pri nedostatku hrane i potpuno oslabio, bataljun je bio prisiljen slobodno odstupiti prema Tirolu i kapitulirati. Zastavu bataljuna spasili su kadet Gergić i vođa Pottak tako što su je raskomadali i ušili u kapute i jakne.

Bataljun koji se nalazio u citadeli Ferrara, dobro opskrbljen streljivom, izdržao je opsadu tijekom tri i pol mjeseca, dok nije došlo do oslobođenja. Za vrijeme opsade umrlo je 300 vojnika bataljuna od tifusa i skorbuta. Za dokazanu "ustrajnost i izdržljivost uz mnogostruka odricanja" maršal je bataljuna dao izraditi svjedodžbu za hrabrost.

Kasnije, za vrijeme opsade Venecije, isti je bataljun izgubio još 200 vojnika zbog tifusa, malarije ili pogibije. Do kraja vojnoga pohoda 1849. godine bataljun je bio gotovo potpuno uništen.

Drugi bataljuni obiju pukovnija bili su raspodijeljeni u rezervnom korpusu Nugent koji je pristizao kao pojačanje Radetzkom iz unutrašnjosti Carstva preko Udina i Treviza. Put do maršala taj si je korpus prethodno morao prokrciti bajunetama. Nakon pripajanja Varaždinci su u svim operacijama sudjelovali pod neposrednom vrhovnom zapovijedi maršala. Borili su se kod sljedećih mjesta: Vičenca, Sona, Sommacampagna, Vallegio, Mestre, Cremona, Lodi, Nosedo i ispred Milana. U trodnevnoj bitci za Custozu borili su se kod Sone, Sommacampagne i Vallegioa. Kod Sone, angažirani kao posljednja rezerva, na juriš su osvojili glavno uporište mjesta kapelicu opasanu zidovima, te time odlučili bitku. Rame uz rame s Varaždincima borili su se pripadnici pukovnije 11. - lovaca i 48. jedinice. Jedan suborac 48. pukovnije ispričao je da su "prije nego što su se popeli na uzdigle terasaste uzvisine" morali osvojiti svaki predio, svaku kuću i svaki vrt. "Prvi koji je prodro u kapelu bio je razvodnik Serdić iz 9. satnije. Mnogi Pijemontljani i dva topa pali su u ruke Varaždinaca.

Kod Sommacampagne, dva dana kasnije- 25. lipnja, udruženi s pukovnijom 11 lovaca i 48. jedinice, prodrli su u neprijateljsko desno krilo. O toj borbi ispričavao je jedan drugi suborac: "Sunce je nemilice pržilo, tropska vrućina paralizirala je i duh i tijelo, no hrabrost trupe i njezin borbeni duh ostali su neuzdrmani. Obuzeti borbenim duhom, navalili su bajunetama na Pijemontljane, uz povike *hura* koji su odzvanjali nadaleko. Nezadrživo protjerivani od strane 11 lovaca i varaždinskih graničara, uhvaćeni s boka i s leđa, Pijemontljani se bacaju s položaja na položaj."

Gubitak koji se sastojao od samo dvojice mrtvih i 59. ranjenih u tim borbama može se objasniti jedino time da su u tučnjavi, u kojoj su radili jedino kundaci i bajuneti, graničari bili daleko nadmoćniji.

Kao sjećanje na tu borbu i uopće na to slavno doba, budući da su Varaždinci bili pod zapovjedništvom maršala Radetzskog, njegovo je veličanstvo odredilo da borbe za Sonui Sommacampagnu budu proglašene počasnim danom pukovnije.

Vojni pohodi 1848. i 1849. pod banom Jelačićem. 11. studenog 1848. ban je sa svojim snažnim korpusom od 40000 vojnika, u kojem su bila raspodijeljena četiri bataljuna Varaždinaca, prešao Dravu kod Legrada. Prvi operacijski cilj ovoga korpusa bila je Budimpešta, no izbijanje revolucije u Beču i pozivi u pomoć koji su od tamo doprli do banapokrenuli su ga da skrene prema carskom gradu i uguši revoluciju u Beču.

Sredinom listopada Jelačić je dospio do Beča, Združen s korpusom Windischgrätz. Grad je okružen, a 25. listopada započeli su napadi. Pod stalnim borbama Varaždinci su 28. listopada na juriš osvojili Južni kolodvor i predgrađe Marxer.

Nakon oslobođenja Beča ban Jelačić se udaljio u vojnoj postrojbi preko Budimpešte. U tijeku operacija koje su uslijedile Varaždinci su se borili kod Schweshata, Petrovarošu, Petrovaradina, Naaba, Moora, Verpeleta, Isaszaka, Nákosya, Oseno, Essega, Földvara, Turonyja, Pečuha, Legrada i Hegyesa. Kolika je hrabrost živjela u tim starim graničarima pokazalo se prilikom obrane Oseno pod generalom Henzyjem koji je također prilikom jednog prodora poginuo junačkom smrću boreći se na čelu Varaždinaca.

Hrabrost i požrtvovnost vjernog graničara u vojnim pohodima Radetzskog i Jelačića više nitko nije znao cijeniti kao sam vrhovni ratni zapovjednik. Pored najdublje zahvalnosti koju im je iskazao preko svojega bana, odlikovao je mnoge najhrabrije među hrabrima: dodijeljena su tri Leopoldova odličja i četiri ordena željezne krune, 25 križeva za zasluge, sedam zlatnih i 101 srebrna medalja za hrabrost. Od medalja za hrabrost samo je pet zlatnih i 35 srebrnih otpalo na hrabru obranu Osensa i Hensya.

Stjegonoša, dočasnik Blaž Kovačević iz 8. satnije iz Virja, spasio je zastavu 4. bataljuna tako što ju je sakrio pod kaput. Nakon jednogodišnjeg zarobljeništva predao ju je svom zapovjedniku satnije. Za taj častan čin Kovačević je odlikovan medaljom za hrabrost.

Vojni pokreti u godinama 1850., 1853. i 1854. I tom prigodom Varaždinci su istupili, no kako sukobi s Pruskom, tako i sukobi s Turskom i Rusijom okončani su mirno. Za vrijeme pohoda na Rusiju jedan je bataljun dospio u Jassy u Rumunjskoj, a jedan drugi u Nižniov u Galiciji. Svi ti marševi odvijali su se pješice.

Rat protiv Francuza i Piemontljana 1859. godine. Samo si je jedan bataljun mogao priuštiti aktivno sudjelovanje u tom ratu. Taj se bataljun odlično borio u bitci kod Solferina. Kod Guidizola, formiran u Klumpenu, obranio je tri napada daleko nadmoćne francuske konjice. Bataljun si je ovdje priskrbio orden željezne krune, križ za zasluge i 8 medalja za hrabrost. Preostali bataljuni raspodijeljeni su u rezervni korpus i kod obalne vojske.

Bataljun je 20. travnja dospio u Graz. Kada je nadvojvoda Johann, ležeći na samrtnoj postelji, dobio vijest o dolasku Varaždinaca, izrazio je onima koji su ga okruživali želju:

"S varaždinskim graničarima dobio sam svoj orden Marije Terezije, nasljednici istih graničara iskazat će mi i posljednju počast."

Prema toj želji bataljun je ispratio pokojnika 4. svibnja.

Iz Graza je bataljun došao u Beč i smjestio se u zakladnoj vojarni.

Četiri tjedna kasnije nalazio se na maršu u Lombardiju.

U ratu protiv Talijana 1866. godine Varaždinci su raspodijeljeni kao okupacijske postrojbe u talijanskim tvrđavama; samo je jedan bataljun 24. lipnja neizravno sudjelovao u bitci za Custožu.

Pri sklapanju mirovnog ugovora u Pragu provincija Venecija ustupljena je Italiji. Kao posljednja carska pukovnija Varaždinci su zvučno napustili tvrđavu Veronu 12. listopada 1866. godine.

Krajišnik na konju i njegov pomoćnik

UKIDANJE GRANICE 1871.-1873.

Nagodbom sklopljenom s Mađarskom 1867. godine, kao i kroz opću vojnu obvezu uvedenu 1868., bilo je uvjetovano ukidanje Vojne krajine. Na temelju carskog manifesta u kojemu Njegovo Veličanstvo graničarima zahvaljuje na dokazanoj "nepokolebljivoj vjernosti i odanosti za krunu i domovinu", prvo se započelo s razoružanjem varaždinske Vojne krajine.

Očevici pripovijedaju da su se u povodu razoružanja odvijale scene koje razdiru srce. Kada su vojnici odložili graničarsku uniformu i morali predati pušku i naoružanje, povikali su svojim časnicima sa suzama u očima: "Učinit ćete nas prosjacima!" Nisu mogli shvatiti da su i nadalje ostali carski vojnici, kada više neće kao do sada smjeti nositi uniformu i oružje.

Objekte pukovnije stopile su se u jednu, s dodatnom podjelom u tri linijska i dva rezervna bataljuna. Pukovnija je zadržala dopunski okrug Varaždin, samo su se promijenili brojevi i manšete. No, naziv "Varaždinska pukovnija" ostao je zauvijek.

Zastave pocrnjele od dima baruta, nekadašnji svjedoci slavni borbi varaždinskih graničara, privremeno su najvišom zapovijedi sačuvane u crkvama Bjelovara, da bi kasnije bile predane u vojni muzej. To su zastave koje su predvodile obje graničarske pukovnije u Sedmogodišnjem ratu, u Napoleonovim ratovima i u vojnim pohodima pod Radetzkim i Jelačićem.

Okupacija Bosne 1878. godine. U okupaciji su sudjelovala samo oba rezervna bataljuna. Varaždinci su se borili u bitkama kod Banjaluke, Doboja, Potočana i Senković-Bandina i pokazali su se i u borbi i u podnošenju neobičnih napora hrabrim, discipliniranim i izdržljivim vojnicima.

U te četiri borbe oba su bataljuna zaslužila jedan orden željezne krune, tri vojna križa za zasluge, šest najviših priznanja i 23 medalje za hrabrost.

Svladavanje ustanka u južnoj Dalmaciji i Hercegovini 1881./82. U svladavanju ustanka sudjelovala su tri linijska bataljuna. Borili su se u 12 bitaka i manjih okršaja. Pukovnija je zaslužila dva križa za zasluge, 13 najviših priznanja i 22 medalje za hrabrost.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Prije 375 godina Varaždinci su bili prvi graničari koji su se pod carskom zastavom usprotivili divljoj najezdi Turaka, a u godinama 1878. i 1882. nalazimo ih iznova među onim postrojbama koje su istom neprijatelju dale posljednji smrtonosni udarac unutar današnjih granica našega carstva. Varaždince nalazimo, nakon što su prvo branili plodonosne predjele svoje domovine, na svim ratnim poprištima Srednje Europe gdje se borilo i krvarilo za položaj Austrije kao velesile. U Njemačkoj, Nizozemskoj, Luksemburgu, Francuskoj, Italiji i Švicarskoj borili su se protiv najboljih i borbeno najiskusnijih postrojbi naših neprijatelja, protiv vojnih jedinica kojima su zapovijedali Frederik Veliki i Napoleon Veliki. Ti hrabri borci nikada nisu zakazali, na njihovim zastavama nema ni tračka mrlje nevjere ili kukavičluka. U najgore vrijeme koje je naš Rajh proživio, kada je sve bilo na klimavim nogama i ni u koga se nije moglo pouzdati, Vojna krajina stajala je poput stijene na olujnom moru. Dok su se njezini borbeni bataljuni suprotstavljali neprijatelju pod feldmaršalom Radetzkim, izdana je i posljednja zapovijed na oružje. Varaždinci su se odazvali s deset bataljuna, svi su se oni okupili oko svojega obožavanog bana, grofa i generala Jelačića. U toj mobilizaciji bilo je i mladića koji su jedva prerasli dječjačku dob, a pored njih je bilo i sjedobradih staraca. Svi su oni krenuli prema Beču kako bi zaštitili cara.

Danas, četrdeset godina nakon što je ukinuta granica, dopustite da mi kao potomci starih Varaždinaca iznova osnažimo dragocjenu ostavštinu tih odanih i hrabrih postrojbi. Nema više

stare Vojne krajine, nestale su smeđe uniforme i njihove proslavljene zastave miruju u pobjedonosnoj dvorani, ali u nama živi mladenački svjež i kao nekada jednako neslomljiv duh Varaždina. Zlatnim slovima blista na zastavama ponosne Varaždinske pukovnije i vruće plamti u srcima časnika, podčasnika i junaka, danas kao i nekad:

"Budi odan caru"
i
"Što Bog dađe i sreća junačka!"

Beč, 23. srpnja 1913.

Preveli: Željko Karaula i Maja Prelčec

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori:

Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond br. 1190, Varaždinska pješačka pukovnja br. 16., Kutija br. 2., Povijest pukovnije.
Hrvatski državni arhiv u Bjelovaru (HRDABJ), Antun Margetinac: „Bjelovar i varaždinska krajina“, rukopis, 1908.

Literatura:

- BROUCEK, Peter (1980), Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenu, svezak 3., Böhlau, Wien, Köln, Graz.
- CECIĆ-JERIČEVIĆ, Ksenija (1962), Uniforme i nošnje na teritoriju Vojne krajine, (magistarski rad).
- CZOERNIG, von Karl (1857), Ethnographie der österreichischen Monarchie, Vol. II., Wien.
- GERIĆ, Božidar, (1994), Izvori za povijest bjelovarskog kraja: „Bellower und warasdiner Grenze“, Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, god. 17., br. 17., 87.-91.
- GRÜNFELDER, Anna Maria (2009), Vojna krajina i reformski procesi u ranom novom vijeku, s posebnim osvrtom na Primorsku krajinu i grad Senj, Senjski zbornik, br. 36., 91.-122.
- DAMJANOVIĆ, Dragan (2009), Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovnji (1851.-1859.), Prostor, 1., (37.), 17., 64.-77.
- ILIĆ, Luka (1859), Postanak c. kr. vojničke Granice, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, (ur. Ivan Kukuljević Sakcinski), Izdan troškom društva za jugoslavensku povjestnicu i starine, Zagreb, knj. 5., 1859., 101.-119.
- KARAUULA, Željko (2008), Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca, Podravina, vol. VII., br. 13., 112.-123.
- KONTLER, László (2008), Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi, Srednja Europa, Zagreb.
- KRUHEK, Milan (1995), Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva - 16. stoljeće, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.
- KRUHEK, Milan (2005), Bečko savjetovanje 1577. i sabor u Brucku na Muri 1578. godine, Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, (ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić), Školska knjiga, Zagreb, 26.-51.
- KUSSAN, Paul (2010), Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente, SKD Prosvjeta, Zagreb.
- MOAČANIN, Fedor (1984), Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787., Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave, (ur. D. Pavličević), Liber Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 25.-31.
- PERNÉ, Adam (1907), Zeitgemässe Betrachtungen über Politik und Armee, Wien.
- POJIĆ, Milan (2000), Ustroj austrougarske vojske za ozemlje Hrvatske 1868.-1918., Arhivski vjesnik, 43., 147.-169.
- Povijest Križevačke i Đurđevačke graničarske pješačke pukovnije (2008), (ur. Željko Pleskalt), Hrvatski državni arhiv Bjelovar, Bjelovar.
- Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16. (1914.-1918.) (2004), svezak 1.-2., (ur. Željko Pleskalt), Državni arhiv Bjelovar, Croatiagraf, Bjelovar.

RAVLIĆ, Jakša (ur.) (1974), Iz uredničke ostavštine Ljudevita Gaja, Građa za povijest knjiŹevnosti Hrvatske, knjiga 31. JAZU, Zagreb.

ŠIDAK, Jaroslav (1952), Historijska čitanka za hrvatsku povijest, I., Školska knjiga, Zagreb.

ŠTEFANEC, Nataša (2004), Diet in Bruck an der Mur (1578) and the Estates on the Croatian, Slavonian and Kanisian Military Border (Sabor u Bruku na Muri i staleŹi na Hrvatskoj, Slavonskoj i Kaniškoj Vojnoj krajini). Budimpešta, (doktorska disertacija).

VALENTIĆ, Mirko (2004), Stara Slavonska krajina. Skica za monografiju, Zbornik Mira Kolar - Dimitrijević, Zagreb, 523.-548.

VANIĆEK, Franz (1875), Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschoept, Aus der Kaiserlich-koeniglichen Hof- und Staatsdruckerei, I.-IV., Wien.

World Wide Web:

<http://www.kuk-wehrmacht.de/regtgesch.html>

http://www.weltkriegsopfer.de/Drucker-Ausgabe-_Print_1_571438.html

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk>

http://www.angelfire.com/sk3/quality/Part_of_Hungary_II.html

SUMMARY

With a brief introduction, this work provides a translation of the book by Perne "Warasdiner 1538 - 1913" in the Croatian language. The book was published in Vienna in 1913 as a small memorial book for the forty year anniversary of the termination of the VaraŹdin generalcy and the Military frontier in general. The book in short depicts the military path of two frontier regiments, the V KriŹevac and the VI Đurđevac regiments which were stationed in the settlements of the same name, however in 1758 their new headquarters became the newly erected military headquarters of the VaraŹdin generalcy in Bjelovar. The work in general follows their military path on all the European battlefields on which the imperial monarchy expanded or defended its imperial interests. Therefore, from the battles with the Turks, in battles for Austrian heritage, in the Seven Year's War with Napoleon, in the revolution in 1848 - 1849, the frontier soldiers of the VaraŹdin generalcy became, in the words of the author, "the wall towards external and internal enemies against which all defiance, allurement or perjury shattered like glass on a hard rock".

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

360 GODINA ORGANIZIRANOG ČITANJA I KNJIŽNIČARENJA U KOPRIVNICI (KNJIŽNICE I ČITAONICE GRADA KOPRIVNICE 1650. - 2010. : SPOMENICA KNJIŽNICE I ČITAONICE "FRAN GALOVIĆ" KOPRIVNICA. IZDAVAČ: KNJIŽNICA I ČITAONICA "FRAN GALOVIĆ", KOPRIVNICA, 2010., 301 STR.)

Prvi podatak o nekoj knjižnici u Koprivnici datira iz 1650. godine - radilo se o knjižnici Župe sv. Nikole koja je imala 59 knjiga. Otada je, do danas kada samo gradska koprivnička knjižnica ima preko 100.000 knjiga, prošlo 360 godina. Kako navodi glavna urednica knjige *Knjižnice i čitaonice grada Koprivnice 1650. - 2010.* Dijana Sabolović-Krajina, ravnateljica Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica, koja je i izdavač knjige, taj broj asocira na puni krug, odnosno određenu zaokruženost, cjelinu, te je upravo sada bilo pravo vrijeme da se povijest organiziranog čitanja i knjižničarenja u Koprivnici pokuša rekonstruirati i usustaviti. Tog vrlo zahtjevnog posla još 2005. godine prihvatila se skupina stručnjaka, na čelu sa spomenutom urednicom, te su ga kroz pet godina odradili i više nego korektno podarivši nam ovu vrlo kvalitetnu knjigu.

Knjigu bismo mogli dvojako podijeliti na dva dijela. Prema prvom kriteriju, ovu bismo knjigu mogli podijeliti na njezin stručno-znanstveni i popularni dio, a prema drugom na dio koji govori o Knjižnici i čitaonici "Fran Galović" i dio koji govori o ostalim knjižnicama i čitaonicama u Koprivnici. S obzirom na takvu podjelu u ovoj bi knjizi vrlo široka paleta čitatelja mogla pronaći svoj interes.

Što se tiče stručno-znanstvenog dijela knjige, u njemu je ponajviše obrađena povijest kako koprivničkih čitaonica i knjižnica tako i današnje spominjane gradske knjižnice. Hrvoje Petrić s Filozofskog fakulteta iz Zagreba u svojem je članku *Prve knjižnice i čitaonice u Koprivnici (1650. - 1869.)* obradio najstarije poznate koprivničke knjižnice i čitaonice, i to od one prve spominjane iz 1650., do Trgovačko-obrtničke knjižnice iz 1869. Daljnju povijest brojnih koprivničkih knjižnica i čitaonica do 1945. godine u svojem je članku *Čitaonice i knjižnice u Koprivnici (1871. - 1945.)* obradila Josipa Strmečki iz Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Širi društveni kontekst osnivanja, djelovanja i nestajanja koprivničkih knjižnica i čitaonica u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća u svojem prilogu *Čitaonice, knjižnice i koprivnička društva u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća* zatim daje Božica Anić iz Muzeja grada Koprivnice.

Nakon ovih priloga, slijedi dio knjige koji je posvećen samo današnjoj gradskoj koprivničkoj knjižnici - Knjižnici i čitaonici "Fran Galović". Njezinu povijest od osnivanja 1945. do 1994. godine u opsežnijem prilogu *Gradska knjižnica i čitaonica u Koprivnici 1945. - 1994.* obradila je Dijana Sabolović-Krajina. U tom su razdoblju stvoreni temelji za suvremenu gradsku knjižnicu kakvu poznajemo danas. Knjižnica je kroz to vrijeme promijenila nekoliko sjedišta te je djelovala kao sastavnica nekoliko društava i ustanova, no prvo se 1981. uselila u današnju vlastitu zgradu na glavnom koprivničkom trgu, a zatim se 1991. i institucionalno osamostalila kao posebna ustanova te dobila svoje današnje ime po istaknutom hrvatskom književniku Franu Galoviću iz Podravine. Razdoblje velikih i brzih društvenih i posebno tehnoloških promjena od 1995. do 2009. godine u djelovanju koprivničke knjižnice u svojem je članku *Moderna knjižnica: Knjižnica i*

čitaonica "Fran Galović" Koprivnica 1995. - 2009. obradio Kristijan Ujlaki iz Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". U tom je razdoblju knjižnica obnovila i modernizirala zgradu u kojoj se danas nalazi, ali je modernizirala i definirala i svoju današnju ulogu i funkciju kulturno-informacijskog i multimedijalnog središta Koprivnice otvorenog svima. Ujlaki u svojem prilogu predstavlja najznačajnije projekte i aktivnosti te ostale činjenice po kojima je koprivnička knjižnica do danas postala jedna od najboljih narodnih knjižnica u Hrvatskoj. Na prošla dva priloga nadovezuje se prilog *Lokacije i adaptacije Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica od 1945. do danas* Ljiljane Vugrinec iz Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" u kojem se detaljnije govori o lokacijama na kojima je djelovala koprivnička gradska knjižnica od 1945. do danas, te o brojnim adaptacijama njezine današnje zgrade.

Tim prilogom je na neki način zatvoren dio knjige koji se bavi ukupnom poviješću koprivničke gradske knjižnice, te je istovremeno otvoren dio knjige koji predstavlja njezine pojedine veće odjele. Tako je ista autorica u narednom svojem prilogu *Bibliobusna služba Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica* obradila bibliobusnu službu koprivničke knjižnice koja djeluje od 1979. do danas, a u drugom, *Matičnost Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica i mreža knjižnica - povijest i suvremenost*, njezinu funkciju matične knjižnice prvo za općinu Koprivnica, a od 1992. i za cijelu Koprivničko-križevačku županiju. U tom prilogu autorica daje i popis mreže knjižnica u spomenutoj županiji. U taj krug priloga spadao bi još i prilog Kristijana Ujlakija *Posebne zbirke Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica* u kojem opisuje pojedine zasebne zbirke koje danas ima koprivnička gradska knjižnica.

Posljednji dio knjige čine esejistički, memoaristički i slični tekstovi više autora. Tako prvo Dijana Sabolović-Krajina u svojem članku *Knjižnica danas, knjižnica ubuduće* donosi svoja promišljanja o težištima koprivničke knjižnice budućnosti, odnosno budućnosti koprivničke knjižnice. Zatim slijedi poglavlje knjige naslovljeno *Sjećam se...* u kojem dvanaestak istaknutih kulturnih, znanstvenih i društvenih djelatnika iz Koprivnice i okolice, odreda prijatelja i suradnika koprivničke gradske knjižnice, iznosi svoja sjećanja i razmišljanja o koprivničkoj gradskoj knjižnici ili općenito o čitanju i knjigama. Našli su se u toj rubrici povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević, teoretičar i povjesničar književnosti Milivoj Solar, književnici Pajo Kanižaj, Božidar Prosenjak, Damir Mađarić, Zvonko Todorovski i Maja Gjerek, novinari Ivo Čičin-Mašansker i Željko Krušelj, akademska slikarica Sunčanica Tuk, lingvistica i teoretičarka fenimizma Rada Borić, likovni kritičari Marijan Špoljar i Nada Beroš, urednik i izdavač Krunoslav Jajetić, dizajner Antonio Grgić i dr. Poseban nešto duži esej o čitanju i knjigama pod naslovom *Tragač za stranicama knjige* napisao je koprivnički književnik Vjekoslav Prvčić, a to poglavlje, ali i cijeli primarni dio knjige zatvara esej *Pismo knjižničara korisnicima ili razmišljanje o onome što bi knjižničari željeli reći korisnicima, ali možda (još) nisu imali priliku*, potpisan s "Vaši knjižničari".

Knjiga je popraćena pogovorom koji je napisao Ilija Peić iz Narodne knjižnice "Petar Preradović" iz Bjelovara, te prigodnim slovom koprivničkog gradonačelnika Zvonimir Mršića i koprivničko-križevačkog župana Darka Korena. Prilog knjizi čine i izvatici iz recenzija koje su napisali istaknuti bibliolog i knjižničar Aleksandar Stipčević i povjesničar i geograf Dragutin Feletar. Na kraju knjige nalaze se i biografske bilješke o autorima stručnih tekstova te kazalo imena osoba spominjanih u knjizi.

Kao što je vidljivo iz ovako kratko predstavljenog sadržaja, knjiga dakle nudi pregled povijesti i suvremenosti, ali i pogled u budućnost koprivničkog knjižničarstva. Važnija poglavlja u knjizi prevedena su na engleski jezik, kao i naslovi svih radova te sažetci stručnih radova što će pripomoći promoviranju knjige i u međunarodnom kontekstu. Za one čitatelje sklonije lakšem štivu, u knjizi se nalaze i esejistički i prigodni članci iz kojih se također može mnogo toga saznati o koprivničkim knjižnicama u prošlosti i sadašnjosti. Na sve pobrojano na najbolji se način nadovezuje i moderno i

pregledno grafičko oblikovanje knjige, u kojem dominiraju kružnica, koja krasi i naslovnu stranicu, i narančasta boja po kojoj je koprivnička gradska knjižnica danas prepoznatljiva, te odlična tehnička izvedba knjige (tvrde korice i dr.) čime dobivamo kroz više kriterija vrlo kvalitetnu knjigu kakvu bogata i raznolika prošlost i suvremenost knjižničarenja i čitanja u Koprivnici i zaslužuje.

Mario Kolar

EKONOMSKA I EKOISTORIJA: ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, VOLUMEN VI, BR. 6, 2010., 271 STR.

Nakon što su pojedini brojevi znanstvenog časopisa za ekonomsku povijest i povijest okoliša *Ekonomska i ekohistorija* (ur. Hrvoje Petrić i Drago Rosandić) do sada bili posvećeni odnosima ljudi i rijeka (br. 3), ljudi i šuma (br. 4) te ljudi i lova (br. 5), najnoviji 6. broj tog časopisa, objavljen krajem 2010. godine, tematski je posvećen istraživanju odnosa ljudi i planina/gora iz ekohistorijske perspektive. Također kao i u prijašnjim brojevima i u ovom je broju zastupljeno nekoliko tema iz Podravine.

Glavni tematski blok časopisa koji govori o odnosu ljudi i planina/gora otvara izvorni znanstveni rad Drage Rosandića s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu *Zrinska gora u ranome novom vijeku* u kojem autor na temelju prije svega kartografskih izvora propituje nastanak i razloge trajanja oronima Zrinska gora u ranome novom vijeku. Marin Knezović iz Zagreba u svojem izvornom znanstvenom radu *Planine, brda i brežuljci u ranosrednjovjekovnim hrvatskim ispravama* pokušava procijeniti koliko su obilježja planinskog i gorskog okoliša bila važna za stanovnike hrvatskog priobalja u ranom srednjem vijeku s obzirom na to koliko ih se spominje u tadašnjim ispravama. Hrvoje Petrić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svojem izvornom znanstvenom radu *Kalničko gorje u ranome novom vijeku*, pisanom u cijelosti engleskim jezikom, prvo daje prirodnogeografske osobitosti Kalničkog gorja u ranome novom vijeku, pokušavajući pritom rekonstruirati i njihovo stanje u tom vremenu, a nakon toga prati ranonovovjekovne procese njihove antropizacije. Marko Šarić sa Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svojem izvornom znanstvenom radu *Planine i morlački svijet u Dalmaciji* na primjeru triju najvažnijih planina u Dalmaciji (Velebit, Dinara i Biokovo) analizira interakciju njihovih prirodnih obilježja i moralčkog povijesnog fenomena, tj. daje analizu složenih odnosa unutar uzročno-posljedičnog lanca prirodni okoliš - društveni odnosi - gospodarski sustavi - kulturni obrasci. Slaven Bertoša s Odsjeka za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli u svojem izvornom znanstvenom radu *Planina Učka i mozaici iz njezine novovjekovne prošlosti* govori o najznačajnijim epizodama iz prošlosti te najviše planine u Istri te daje opis topografske skice ceste preko Učke iz 1878. godine. Viktorija Košak iz Katoličkog školskog centra "Ivan Pavao II" iz Bihaća u svojem izvornom znanstvenom radu *Glad u planinama i nizinama u drugoj polovici 18. stoljeća* istražuje utjecaj prirodnogeografskog položaja naseljenih područja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini na pospješivanje ili ublažavanje gladi u 18. stoljeću, odnosno uspoređuje kako su se s krizom i gladi u 18. stoljeću nosili s jedne strane nizinsko međimursko područje, a kako s druge strane brdsko-planinsko područje potkozarja. Tematski blok o odnosu ljudi i planina/gora zatvara izvorni znanstveni rad Boruta Batagelja iz Povijesnog arhiva iz Celja *Odkritje gora* pisan u cijelosti na slovenskom jeziku. Batagelj u svojem članku govori o strukturalnim promjenama shvaćanja i doživljavanja planina i gora u Sloveniji do početka 20. stoljeća - prije prosvjetiteljstva gore su smatrane i doživljavane kao prostori straha i općenito neugodnih iskustava, no nakon prosvjetiteljstva, i pogotovo do početka 20. stoljeća do kada su obavljena mnoga

detaljna istraživanja slovenskih planinskih i gorskih prostora, na njih se počinje gledati kao na nešto ugodno i zanimljivo, a iskorištavalo ih se i kao nacionalne mitologeme.

Kao što je to bio običaj i do sada, i ovaj broj časopisa nakon glavnog tematskog bloka donosi još nekoliko znanstvenih i stručnih radova koji se ne uklapaju u glavnu temu broja, te na kraju prikaze novih knjiga i časopisa te izvještaje sa znanstvenih skupova.

Taj drugi blok znanstvenih radova čini pet priloga. Mira Kolar-Dimitrijević iz Zagreba u svojem izvornom znanstvenom radu *Prve kreditne ustanove za pomoć seljaštvu u Hrvatskoj* govori o predujmionama iz Brdovca (1873.) i Drnja (1883.) koje predstavljaju prve kreditne ustanove u Hrvatskoj koje su na isti način pokušavale sanirati i plemićke i seljačke posjede na osnovi samopomoći, odnosno međusobnog pomaganja. Andrej Studen iz Instituta za noviju povijest iz Ljubljane u svojem izvornom znanstvenom radu ironijskog naslova *Ko zaboliju nosnice*, pisanom u cijelosti na slovenskom jeziku, govori o katastrofalnim higijenskim uvjetima, ponajviše onima koji su povezani s neadekvatnim postupanjem s ljudskim izmetom i smradovima povezanim s tim, koji su vladali u nekim slovenskim gradovima u 19. stoljeću. Alfred J. Rieber sa Central European University iz Budimpešte u svojem izvornom znanstvenom radu *Borbe za euroazijske pogranične zemlje i korijeni Hladnoga rata*, pisanom u cijelosti na engleskom jeziku, daje nov geokulturni pogled na međuodnose pet multikulturnih carstava (Habsburškog, Ruskog, Otomanskog, Itanskog i Kineskog) od 16. stoljeća do ranog 20. stoljeća i njihove imperijalne vlasti u 20. stoljeću, a zatim analizira razloge za Hladni rat kao osnovu borbi za formiranje granica euroazijskih pograničnih zemalja. Taj drugi blok znanstvenih i stručnih radova zatvara, zbog iznenadne smrti autora, nercenzirani, ali u svakom slučaju, znanstveni rad *Velika prekretnica: peak energy i dezintegracija industrijskih društava* Tomislava Markusa, u kojem se analizira problematika vrhunca ekstrakcije nafte i njezino značenje za suvremenu ekonomsku krizu i budućnost industrijskih društava. Nakon Markusova priloga Gordan Ravančić donosi kratku Markusovu bio-bibliografiju kao oproštaj od tog prerano umrlog iznimno perspektivnog povjesničara. Konačno, taj blok časopisa zatvara *Izbor iz bibliografije radova o gospodarstvu Samobora* koji je pripremio Danijel Vojak iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba.

Posljednji blok časopisa donosi brojne prikaze novih knjiga, časopisa i znanstvenih skupova. Marko Šarić donosi opsežan prikaz knjige *Vatra: sažeta povijest* (Zagreb, 2010.) Stephena J. Pynea, Sanja Lončar donosi prikaz zbornika *Zrinska gora* (Petrinja-Sisak-Zagreb, 2010.), Lóránt Bali prikazuje knjigu Norberta Papa *Hungary in the attraction of the Balkan and the Mediterranean* (Pečuh, 2010.), Ivan Zupanc donosi prikaz knjige Ružice Vuk *Ludbreška Podravina* (Ludbreg-Samobor, 2009.), Suzana Pešorda prikaz zbornika *Album predaka: zbornik zavičajne povijesti* (Zagreb, 2009.), Nenad Vajzović prikaz knjige Ivana T. Berenda *Ekonomska historija Evrope u XX veku* (Beograd, 2009.), Dragan Markovina donosi prikaz knjige Luje Matutinovića *Ogled o ilirskim provincijama i Crnoj Gori* (Zagreb, 2009.), dok nekoliko autora donosi prikaze novih brojeva nekoliko časopisa: Antonio Gotovac donosi opsežan prikaz časopisa *Global environment* (br. 3, 2009.), Dragutin Feletar prikaz časopisa *Geoadria* (br. 1, 2010.), a Mira Kolar-Dimitrijević prikaz 15. broja te Petar Feletar prikaz 16. broja (oba iz 2010.) časopisa *Podravina*. Ovaj vrlo opsežni i zanimljivi broj *Ekonomske i ekohistorije* završava izvještaj Željka Holjevca s 40. međunarodnog kulturno-povijesnog simpozija *Mogersdorf* koji se 2010. održao u Celju.

Na kraju valja napomenuti kako se cjelokupni sadržaj kako starijih brojeva, tako i ovog novog broja *Ekonomske i ekohistorije* može, osim u tiskanom obliku, pronaći i u elektroničkom obliku, točnije u pdf-inačici, na internetskom portalu hrvatskih znanstvenih časopisa *Hrčak* (<http://hrcak.srce.hr/ekonomska-i-ekohistorija>), dok se stariji brojevi mogu pronaći i u *flash* verziji na internet-skim stranicama Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju (http://eko-eko.digitalna-humanistika.org/?page_id=49).

IVAN PEKLIĆ: KRIŽEVAČKA TRAGETKINJA NINA VAVRA U HRAMU HRVATSKE TALIJE, KRIŽEVCI 2010., 260 STR.

U izdanju Gradske knjižnice "Franjo Marković" Križevci objavljena je knjiga *Križevačka tragedkinja Nina Vavra u hramu hrvatske Talije*, povjesničara Ivana Peklića. Kako sam autor navodi, postoje dva razloga za pisanje ove monografije: sto trideseta godišnjica rođenja Nine Vavre (1879.-1942.) i Vavrina ljubav prema kazališnoj umjetnosti na koju profesor Peklić želi skrenuti pozornost. Monografija je nastala s namjerom da prikaže lik i djelo Križevčanke, prvakinje hrvatskoga glumišta s početka 20. stoljeća, znamenite filmske glumice, spisateljice i prevoditeljice. Građa koju je autor prikupio sastavljajući ovu monografiju, prvi je puta na vidjelo iznijela Vavrino aktivno sudjelovanje u kulturnom životu Hrvatske između dva svjetska rata. Recenzenti knjige su dr.sc. Snježana Banović, kazališna redateljica i dr.sc. Darko Lukić, dramaturg. U knjizi su i opsežni sažeci na engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku.

U prvom dijelu monografije prikazan je život ove svestrane umjetnice na temelju istražene arhivske građe i iskaza drugih autora o Vavri. Iz Matične knjige rođenih Župe sv. Ane saznajemo da je Nina Vavra rođena 5. siječnja 1879. godine u Križevcima. Školovanje je započela u Križevcima, a nastavila u Zagrebu gdje je završila glasovitu Miletićevu glumačku školu i tako započela svoj kazališni rad. Godine 1908. Nina Vavra udaje se za kolegu i umjetničkog prijatelja, redatelja Josipa Bacha. Dugo godina njihov umjetnički rad teče zajedno. On je ravnatelj drame, a ona mu je pomagačica i glumica.

Drugi dio monografije opsegom je najveći, a posvećen je Vavrinom kazališnom djelovanju. U njemu autor posebno naglašava njezin uspjeh u ulogama tragičnih majki, te ističe ulogu u Ogrižovićevoj *Hasanaginici*. Ova predstava održala se na programu punih 26 godina, a ulogom Hasanaginice Vavra je doživjela svoj najveći uspjeh i ostala nenadmašena do današnjih dana. Mnogobrojne kritke iz svih tadašnjih novina, iznesene u ovom poglavlju, svjedoče koliko se zaista cijenio Vavrino kazališni rad. Opisi pojedinih poglavlja bogato su popraćeni fotografijama iz života Nine Vavre i plakatima brojnih predstava u kojima je sudjelovala. Plakati predstava tijekom više od 40 godina njezine kazališne karijere sačuvani su u Muzejskoj kazališnoj zbirci Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazalište i glazbu HAZU.

Treći dio monografije posvećen je gostovanjima Nine Vavre izvan matičnog kazališta. Iz brojnih osvrta na predstave, novinskih članaka i časopisa saznajemo da je Vavra gostovala u Pragu, Beogradu, Nišu, Osijeku, Daruvaru, Bjelovaru, Splitu, Karlovcu, ali i u rodnim Križevcima gdje je nastupila s predstavom *Mača Petra Petrovića Pecije*.

Za života Nine Vavre filmska je umjetnost tek započela svoj razvoj, no ova se umjetnica okušala i kao filmska glumica. Vavra je sudjelovala u dva filma: *Matija Gubec* i *Vragoljanka*.

Uz glumu, Vavra se bavila i spisateljskim radom. U petom dijelu monografije autor donosi Vavrino književno ostvarenje, brojne osvrte o poznatim umjetnicima i suvremenicima, njezinu novelu *Probudjenje - Iz "Ispovijesti jedne starije gospojice"* i najznačajnije Vavrino djelo *Dolazak Hrvata*, povijesnu dramu u pet činova. Prikaz i kritike kazališnog izvođenja ove drame opisani su u šestom dijelu monografije. Nina Vavra bavila se i prevoditeljskim radom, uglavnom s češkog i njemačkog jezika. U sedmom poglavlju ove monografije pobrojani su Vavrini prijevodi dramskih djela koja su izvođena u hrvatskim kazalištima.

Posljednje poglavlje opisuje Vavrino odnoš s poznatim hrvatskim književnicima dokazujući tako vrlo angažiranu ulogu Nine Vavre u društvenom i kulturnom životu Hrvatske u prvoj polovici 20. stoljeća. Milan Begović redovito objavljuje članke i kazališne kritike o Nini Vavri, ističući njezinu veličinu i izvrsnost. Branko Gavella, Miroslav Krleža i Antun Gustav Matoš u svojim zapisima o kazalištu nerijetko se osvrću na uloge koje je Vavra igrala tijekom svog kazališnog

rada. Monografija je posebno vrijedna jer nam po prvi puta donosi i Vavrinu korespondenciju s istaknutim književnicima onoga vremena, Milanom Ogrizovićem i Ivom Vojnovićem.

U ovoj monografiji posvećenoj križevačkoj tragetkinji Nini Vavri, Ivan Peklić prikazavši s povijesnog gledišta život i djelo prve naše moderne glumice, otkriva još jedan kutak zaista bogate povijesti Križevaca i njegovih znamenitih ličnosti.

Jelena Prugović

DAMIR DEMONJA, PAVLO RUŽIĆ: RURALNI TURIZAM U HRVATSKOJ, S HRVATSKIM PRIMJERIMA DOBRE PRAKSE I EUROPSKIM ISKUSTVIMA, MERIDIJANI, SAMOBOR 2010./2011., 320 STR.

Konačno je i u Hrvatskoj izašla knjiga koja na obuhvatni i stručno-znanstveni način tretira pojavu ruralnog turizma. Dr. sc. Damir Demonja je, doduše, povjesničar umjetnosti, ali je od 2003. zaposlen u Ministarstvu turizma kao viši stručni savjetnik za međunarodnu suradnju, a posebno ga zanima kulturni i ruralni turizam. Ta svoja istraživanja nastavio je od 2006. na zagrebačkom Institutu za međunarodne odnose. Član je Znanstvenog vijeća za turizam HAZU. Drugi autor, dr. sc. Pavlo Ružić, završio je ekonomiju i živi u Poreču, gdje je zaposlen na Institutu za poljoprivredu i turizam. Na riječkom Veleučilištu predaje i kolegij "Ruralni oblici turizma". Dakle, ovaj dvojac stručno relevantnih ljudi osmislio je znanstvenu analizu novoga turističkog smjera u Hrvatskoj, ruralnog turizma. Svoj znatan prilog dale su i suradnice Lidija Mišćin i Dijana Katica, kao i recenzenti dr. sc. Sanja Tišma, dr. sc. Sanja Maleković i mr. sc. Robert Baćac. Grafički je knjigu vrlo uspješno osmislila urednica Petra Somek, uz izuzetne fotografije Josipa Grđana. Uz potporu Ministarstva turizma (predgovor je napisao ministar Damir Bajs), nakladnik knjige je samoborska Izdavačka kuća Meridijani.

Ministar Damir Bajs, među ostalim, naglašava da u suvremenim analizama turističkih tržišta danas valja osobito naglasiti važnost prisustva ruralnog turizma i njegovih brojnih oblika: kulturnog turizma, ekoturizma, lječilišnog, avanturističkog, robinzonskog i drugih. Naime, današnji turisti sve više traže upravo takvu turističku ponudu, a ruralni prostor Hrvatske u tom pogledu još nije niti približno iskorišten. Glavni aduti hrvatskoga turizma bili su i ostali Jadranska obala i more, te donekle urbana turistička ponuda. Golem potencijal ruralnoga turizma tek se pomalo otkriva i razvija turistička ponuda na selu i u prirodi.

U tom kontekstu, ova knjiga ima posebnu važnost i mnogi su je željno očekivali. Ona ne samo da daje analizu postojećeg stanja i donosi dosadašnja hrvatska i europska iskustva, već daje i stručne temelje za poticanje razvoja ruralnoga turizma u nas. Dakako, ruralni turizam ima naglašene razvojne mogućnosti i u porječju Drave, posebice u prirodnim posebnostima holocenih ravni (poloja) Mure, Drave i pritoka.

Knjiga donosi stručno-znanstvenu analizu ruralnoga turizma. U prvom poglavlju razrađene su osnove ruralnog turizma. Govori se o pojmu, terminima i poduzetničkim oblicima ruralnog turizma, zatim o ruralnim turističkim destinacijama, te o oblicima agroturističkog ruralnog turizma i ostalih vrsta turizma u ruralnom prostoru. Drugo poglavlje analizira i predočuje aktualno stanje ruralnog turizma u Hrvatskoj. To se prvenstveno odnosi na hrvatski agroturizam, ali i na ostale oblike turizma u našim ruralnim područjima. Zatim su predočeni naši objekti i drugi kapaciteti ruralnog turizma, pa obujam turističkog prometa u njima, o tržištu ruralnog turizma, te na kraju podaci i poruke dvaju dosad održanih hrvatskih kongresa o ruralnom turizmu (2007. i 2010.).

U trećem poglavlju razrađen je razvoj ruralnog turizma u Hrvatskoj, odnosno glavne pretpostavke da bi taj oblik turizma mogao u ukupnoj ponudi biti važniji i uspješniji. Predstavljene su pretpostavke razvoja ruralnog turizma, a to se prvenstveno odnosi na normativne pretpostavke (zakonodavstvo), organizacijske, edukacijske, razvojne, financijske i promidžbene pretpostavke. Tu su i neke druge pretpostavke, poput uređenosti seljačkih turističkih gospodarstava i objekata, atraktivnosti ponude seljačkih i ostalih oblika ruralnoga turizma i slično. Ovo poglavlje razrađuje i glavne činitelje razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj. Tu su činitelji potražnje - objektivni i subjektivni, te činitelji ponude. U njih se ubrajaju prirodne atrakcije i posebnosti, socijalne vrijednosti, prometna povezanost, turističko posredovanje itd.

Četvrto poglavlje razrađuje marketing u ruralnom turizmu u Hrvatskoj, koji se dosad osobito slabo razvijao. U početku je vrlo važno istraživanje tržišta, a nakon toga slijedi razrada i primjena modernih oblika promidžbe. Važno je organizirati i valjane oblike prodaje, uz odgovarajuću politiku cijena (mислеći na ponudu konkurentnih područja i zemalja).

U petom poglavlju razrađuju se sadašnji i mogući učinci ruralnog turizma u Hrvatskoj. Učinci i u ruralnom turizmu mogu biti ekonomski i neekonomski. Zapravo, ruralni turizam mogao bi ekonomski, društveno i ekološki preobraziti mnoge seoske prostore u nas. Posebna vrijednost ove knjige je navođenje primjera dobre prakse poduzetničkih projekata u ruralnom turizmu Hrvatske. Spomenuta su turistička seljačka obiteljska gospodarstva (TSOG), vinotočja i vinske ceste, kušanonice, izletišta sa starinskim vrstama jela, etno i eko-sela, eko-gospodarstva i organsko-biološka (ekološka) poljoprivreda, etnografske zbirke i tradicijski obrti, kreativne starinske radionice, tematske ceste i putovi, staze i itinerari, starinski i moderniji oblici smještaja itd.

U tom smjeru je koncipirano i šesto poglavlje, koje donosi iskustva i primjere ruralnog turizma u nekim zemljama Europe. Razrađene su najvažnije međunarodne organizacije ruralnog turizma i njihova uloga koju mogu imati u Hrvatskoj. S prikazom organizacije predočeno je nekoliko primjera novih proizvoda ruralnog turizma iz Europe, a prvenstveno neke didaktičke farme iz Italije, te muzeji na otvorenom (starinska sela i gospodarstva). Autori donose i pregled, te razradu načina suradnje u osiguranju sufinanciranja iz strukovnih fondova Europske unije. Možemo na kraju zaključiti da su sudionici hrvatskog ruralnog turizma, a pogotovo njegovi nositelji, dobili potrebitu, odgovarajuću i vrlo korisnu knjigu.

Petar Feletar

ÉVA GYULAI, ZITA HORVÁTH, ÉVA TURBULY: GOSPODARSTVO I DRUŠTVO MEĐIMURSKOG VLASTELINSTVA U 17. I 18. STOLJEĆU, ŽUPANIJSKI ARHIV, ZALAEGERSZEG 2010., 510 STR.

U upravnom središtu Zaladske županije Zalaegerszegu, a u izdanju tamošnjeg agilnog Županijskog arhiva, tiskana je knjiga građe koja govori o povijesti Međimurja u 17. i 18. stoljeću, a čuva se u tom arhivu. Tri mađarske povjesničarke i arhivistice donose izuzetno vrijedne i dosad uglavnom nepoznate dokumente o vrlo važnom razdoblju povijesti kraja između Mure i Drave, koji je tada upravno bio u sastavu Zaladske županije. Uvodni tekstovi i objašnjenja pisani su na tri jezika: mađarski, hrvatski i njemački, što olakšava korištenje ove knjige. Prijepisi dokumenata donijeti su vjerno i u jeziku na kojem su pisani, a to je uglavnom latinski. Naslovi dokumenata (vrlo kratka regesta) pisani su također na tri jezika.

O ovoj knjizi, autorice su napisale i slijedeće: "Ovaj zbornik povijesnih izvora, oslanjajući se na povijesne dokumente, prikazuje povijest Međimurskog vlastelinstva u razdoblju između 1638. i 1770. godine. U svome izdanju nastojale smo predstaviti vrste povijesnih izvora, koji su do danas

manje proučeni iz područja administrativne uprave, te o povijesti imanja, odnosno o gospodarenju na vlastelinstvu. Dokumenti se odnose i na život pučanstva, te omogućuju praćenje promjena u sudbinama stanovništva, životnih okolnosti i odnosa prema vlastelinima".

U opsežnom uvodnom dijelu, autorice objašnjavaju važnost i izdašnost građe, te daju pregled prilika i povijesti Međimurskog vlastelinstva u to doba. Već samo ta uvodna studija, hrvatskim istraživačima povijesti Međimurja proširuje dosadašnja saznanja. Tim više, jer se koristi i dio mađarske literature koja je hrvatskim historiografima dosad bila manje poznata. U uvodnoj studiji razmatraju se slijedeće teme: uvod u stručnu literaturu i izvore za povijest vlastelinstva i Međimurja, geografski i opći upravni položaj vlastelinstva, povijest posjedovanja vlastelinstva (s naglaskom na razdoblje Zrinskih), društveni ustroj i gospodarstvo vlastelinstva, kmetski odnosi na vlastelinstvu, a daje se i popis usluga i kmetskih nameta u Međimurju po svim tadašnjim naseljima, a u doba grofa Mihalja Althana.

Najveći dio knjige odnosi se na uvrštene prijepise originalnih dokumenata iz toga razdoblja, a koji se odnose na Međimurje. Objavljena su 24 dokumenta, sa svim tablicama i imenima (često vrlo opsežnim). S obzirom da će hrvatske povjesničare ova knjiga vrlo zanimati, ovdje ćemo navesti naslove dokumenata (odnosno najkraći opis sadržaja):

1. Dioba vlastelinstva i čakovečke utvrde između Petra i Nikole Zrinskog, 19. 6. 1638., 2. Popis nakita i gotovine udovice Petra Zrinskog, grofice Marije Sofije, 18. 7. 1670., 3. Inventari kraljevskih povjerenika o konfisciranim pokretninama pokojnog Petra Zrinskog, 30. 10. 1671., 4. Inventari istog sadržaja, novi dokument, 5. Popis konfisciranih dobara Petra Zrinskog, 1671., 6. Popis kraljevskih povjerenika i procjena kmetskih zemljišta, vlastelinskih daća i selišta, 1672., 7. Dokument o istim elementima, nastavak, 1672., 8. Urbar Komore o Međimurskom vlastelinstvu, 1. 4. 1679., 9. Popis Komore i procjena međimurskih posjeda: Gornji i Donji Kraljevec, 3. 6. 1686., 10. Urbar i popis o imanju pokojnog Adama Zrinskog, 28. 2. 1692., 11. Procjena Međimurskog vlastelinstva Petra Zrinskog od strane kraljevskih povjerenika, 31. 5. 1692., 12. Procjena konfisciranog veleposjeda grofa Adama Zrinskog, 1672., 13. Procjena Rackaniže i Pribislavca, oko 1692., 14. Izvješće Komore o prodaji Međimurskog vlastelinstva markizu de Pryeu, 1. 3. 1694., 15. Ugovor između Leopolda I. i markiza de Pryea o davanju u zakup Međimurskog vlastelinstva, 1. 3. 1694., 16. Popis posjeda Međimurskog vlastelinstva, 1647./1648., 17. Izvješće Komore o djelovanju odbora za prodaju Međimurskog vlastelinstva, te o mogućem povlačenju vojske stacionirane u Međimurju, 1. 9. 1686., 18. Pismo Gašpara Balogha vicekancelaru Austrije, barunu Mansburgu, kojim prosvjeduje protiv djelovanja izaslanog odbora u Međimurju, 19. 8. 1686., 19. Godišnji prihodi Međimurskog vlastelinstva, oko 1684., 20. Izvješće Komore o zamjeni Međimurskog vlastelinstva i posjeda Mitterburschke grofovije, oko 1694., 21. Izvješće baruna Walsegga o darovanju Međimurskog vlastelinstva, 18. 4. 1719., 22. Državni popis o porezima ubranim od poreznika ratarskoga grada Čakovca naređen dekretom Karla III., 1720., 23. Čakovečka kmetška izjava, 1768., 24. Darovnica Karla III., kojom cijelo Međimursko vlastelinstvo zajedno s dijelovima daruje Ivanu Mihalju Althanu, 25. 5. 1739.

Osim zanimljivih, pa i dosad neobjavljenih podataka, ovi dokumenti donose opsežne popise imena i prezimena kućedomaćina, a više se puta navodi praktički cijela topografija Međimurja. To otvara nove mogućnosti proučavanja povijesti i drugih značajki Međimurja u to doba. Radi lakšeg korištenja knjige, na kraju je tiskano i abecedno kazalo zemljopisnih imena, te popis literature.

Dragutin Feletar

KRŠĆANSKA BAŠTINA I PLEMSTVO U HRVATSKO-MAĐARSKOJ POGRANIČNOJ REGIJI, ZNANSTVENI SKUP, KALNIK 16-17. LISTOPADA 2010.

Na Kalniku je od 16. do 17. listopada 2010. održan međunarodni znanstveni skup pod nazivom Kršćanska baština i plemstvo u hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji. Ovaj skup je održan u sklopu projekata koji su u tijeku u IPA programu (Instrument for Pre-Accession): "P2P Heritage 'Ljudi ljudima - Zajednička kulturna i povijesna baština granične regije Križevci - Pečuh'". Inače, nositelj i glavni korisnik ovoga Projekta je Grad Križevci, a što znači da je zadužen za usklađivanje suradnje svih projektnih partnera. Uz Grad Križevce, u spomenutom Projektu sudjeluju: hrvatska općina iz regije Baranya Megye, kao partner iz Mađarske, zatim Općina Kalnik, kao drugi partner iz Hrvatske, i Pučko otvoreno učilište Križevci, kao Projektu pridruženi partner. Cilj ovog međunarodnog znanstvenog skupa bio je upotpuniti obrazovanje mladih, zatim doprinijeti još boljem poznavanju hrvatsko-mađarske prošlosti i još boljoj povezanosti pograničnih dijelova Hrvatske i Mađarske. U sklopu skupa održana su slijedeća izlaganja:

Tako je ĐURO FRANKOVIĆ održao izlaganje pod naslovom Sv. Stjepan i sv. Ladislav u pučkoj tradiciji mađarskih Hrvata. Kolega Franković je istaknuo kult ili štovanje mađarskog kralja sv. Stjepana I. i mađarsko-hrvatskog kralja sv. Ladislava I. veoma je dobro očuvan u pučkoj tradiciji Hrvata u Mađarskoj. Stanoviti kult ovih mađarskih svetaca podjednako je bio zastupljen i u Hrvatskoj. Naime, brojne statue te zidne i oltarne slike u Međimurju i Varaždinu, a prije toga i oltari koji su im bili posvećeni u zagrebačkoj Katedrali te drugim mjestima u Hrvatskoj, dokazuju da su Stjepan I. i Ladislav I. bili omiljeni sveci.

GÁBOR SZEBERÉNYI u svojem se izlaganju Primjedbe o "šest rodova Gorske županije" i ranoj povijesti Babonića očitovao o stajalištu hrvatskih historiografa o povelji kralja Andrije II. Uz to je, a oslanjajući se na povelje u kojima se spominje "šest rodova Gorske županije", osvjetlio i neke karakteristične crte plemićkog društva na područjima južno od Save. Tako je obradio povelju koju su u veljači 1243. godine sklopili primorski ban Stjepan (Babonić) i građani Senja. SZABOLC VARGA podnio je izlaganje pod naslovom Položaj Hrvatskoga Kraljevstva i Slavonije u Mađarskom Kraljevstvu krajem srednjega vijeka. U svojem izlaganju ukazao je na promjene odnosa Hrvatske i Slavonije s Mađarskim Kraljevstvom u vrijeme Mohačke bitke (1526.). Upozorio je na različita polazišta koja su Hrvatska i Slavonija tijekom povijesti imale s Mađarskim Kraljevstvom. Naime, Hrvatska je s Mađarskim Kraljevstvom bila u personalnoj uniji (Pacta conventa), dok je Slavonija bila jedna od njezinih pokrajina.

TAMÁS FEDELES u svojem je pak izlaganju pod naslovom Obitelj Újlaki i redovnički redovi: doprinosi pobožnosti velikaša u kasnom srednjovjekovlju predstavio pobožnost obitelji Újlaki koja je u mađarskoj povijesti odigrala važnu ulogu. Premda su o prošlosti ove obitelji pisali brojni mađarski istraživači (primjerice Wertner Mór, Reiszig Ede, Kubinyi András), kao i hrvatski (primjerice Stanko Andrić), sveobuhvatna studija koja bi prikazala odnos Újlakijevih s crkvenim ustanovama i pobožnost pojedinih članova njihove obitelji do sada još nije napisana.

DAVOR BALIĆ je dao svoj doprinos skupu izlaganjem naslovljenim Aleksandar Tomiković i Grgur Peštalić: profesori filozofije na učilištu u Baji. Balić je istaknuo da jedno od franjevačkih filozofskih učilišta koje je djelovalo veći dio 18. stoljeća bilo je i filozofsko učilište u Baji (južna Ugarska). Budući da je osnovano 1725. godine, isprva je potpadalo pod franjevačku Provinciju Bosne Srebrne. No, 1757. godine učilište je postalo sastavnim dijelom nove franjevačke provincije koja je nazvana Provincijom sv. Ivana Kapistranskoga. Ova provincija obuhvaćala je čitavu Slavoniju sa Srijemom te veliki dio Ugarske. Nastava filozofije na učilištu u Baji održavana je sve do 1783. godine. Tada je, naime, odlukom Ugarskoga kraljevskog namjesničkog vijeća zabranjeno djelovanje crkvenih visokih škola. Time su ukinuta i franjevačka filozofska učilišta, pa tako i ono u Baji.

ZDENKO BALOG nas je u svojem radu Ikonografski program ciklusa fresaka u crkvi Svetoga Brcka na Kalniku upoznao s freskama u župnoj crkvi Svetog Brcka na Kalniku. Tu se nalaze dva ciklusa fresaka: 1. Stariji ciklus iz 14. stoljeća. Ovaj ciklus se pripisuje talijanskom majstoru iz Toskane, a potječe iz druge polovice 14. stoljeća i prikazuje mučeništvo svetog Petra Mučenika. Freske su očuvane u manjoj mjeri u crkvenoj lađi. 2. Noviji ciklus iz početka 16. stoljeća. Opsežniji je od starijeg ciklusa i zauzima cijelo novoizgrađeno svetište iz početka 16. stoljeća. Freske su vjerojatno nastale ubrzo nakon izvedbe novog svetišta, a pripisane su domaćem majstoru.

Da nema dokaza koji bi bili pouzdani o boravku Bele IV. na velikokalničkoj ili malokalničkoj utvrdi izvjestio nas je OZREN BLAGEC u izlaganju pod naslovom Bela IV. i kalničko plemstvo. Bela se u Zagrebu zadržao desetak mjeseci, nakon čega je svoj bijeg nastavio prema Splitu, odnosno Trogiru. U drugom dijelu izlaganja Blagec je naveo biografije nekoliko istaknutih kalničkih plemića.

TOMISLAV BOGDANOVIĆ u izlaganju Povijest pavlina s osvrtom na njihovo djelovanje u Križevcima prikazao je povijest, djelovanje i kulturni značaj pavlina. Prvi dio bio je posvećen općoj povijesti pavlinskoga reda. Naglasio je prve promicatelje reda (pustinjaci), kao i na njihovo organiziranje do osnutka, a onda i priznanja od Crkve te rimskoga pape. Iz burne pavlinske povijesti izdvojio je tek njihov progon od Osmanlija te borbu protiv protestantizma i crkvenih reformi Josipa II. Pri završetku ovoga dijela izlaganja usredotočio se i na obnovu pavlinskoga reda nakon njegova ukinuća 1786. godine.

Pregled istraživanja doprinosa pavlina hrvatskoj glazbenoj umjetnosti dala nam je LUCIJA KONFIC. U izlaganju prikazane su teme kojima su se na području povezanosti pavlina i glazbe bavili hrvatski istraživači. Izdvojila je tri skupine tema: 1. Istraživanja vezana uz Pavlinski zbornik, jedan od najvažnijih izvora nabožne crkvene popijevke u Hrvatskoj; 2. Istraživanja o orguljama u pavlinskim samostanima, jedinog instrumenta kojim su pavlini, bilo da se radi o koralnom pjevu ili crkvenoj pučkoj popijevci, pratili crkveno pjevanje; 3. Istraživanja koja se odnose na život i rad pavlina Amanda Ivančića (1727-1790?), skladatelja skladbi duhovnog (mise, oratoriji, antifone, litanije) i svjetovnog karaktera (simfonija, divertimenta, sonate).

Učenice križavačke Gimnazije DORA KOVAČ i RAHELA-MARIJA PULJEVIĆ u svojoj prezentaciji Templari na području Glogovnice usmjerle su se na njihov život i rad u Glogovnici. No, o ovom tajnovitom i važnom crkvenom redu, najprije su prikazale njegovo osnivanje i djelovanje u Europi. Tek potom su predstavile djelovanje templara čiji su posjedi bili na području Glogovnice. U tom dijelu prezentacije posebnu pozornost posvetile su 1240. godini, kada je, upravo u Glogovnici, održana glavna skupština templarskoga reda. Taj podatak omogućio im je da ustvrde da su templari s područja Glogovnice unutar svojega reda imali veliku važnost i bili vrlo cijenjeni.

Prosvjetnu i znanstvenu djelatnost križevačkih i mađarskih pavlina u Hrvatskoj pavlinskoj provinciji izložio je IVAN PEKLIĆ. Prvi dio izlaganja odnosio se na pavline koji potječu iz Križevaca i okolice. Osim prikazima njihovih životopisa, posebna pozornost posvećena je onim pavlinima iz Križevaca ili njegove okolice koji su djelovali na pavlinskom sveučilištu u Lepoglavi. Drugi dio izlaganja odnosio se na pavline koji su također pripadali Hrvatskoj pavlinskoj provinciji, a podrijetlom su bili Mađari

O Studentima iz hrvatskih zemalja na Sveučilištu u Olomoucu u ranome novom vijeku (s posebnim osvrtom na Ivana Zakmardija i ostale studente iz križevačkog kraja) izvjestio nas je HRVOJE PETRIĆ. U izlaganju se usredotočio na studente koji su podrijetlom bili iz hrvatskih zemalja, a u ranome su novovjekovlju studirali na Sveučilištu Olomouc u Moravskoj. Posebnu pozornost pritom je posvetio obrazovanju Ivana Zakmardija Dijankovečkoga. Naime, njegovo

obrazovanje je započelo na isusovačkoj gimnaziji u Zagrebu, a završilo je u Olomoucu, gdje se školovao između 1615. i 1617. godine.

TAJANA PLEŠE je predstavila rad pod naslovom Arheološki kontekst pavlinskih samostana kasnosrednjovjekovne Slavonije U izlaganju su bili obuhvaćeni rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja pavlinskih samostana od vremena osnutka Reda do bitke na Mohaču 1526. godine. Samostani na Moslavačkoj gori (sredina 13. stoljeća), u Remetama (druga polovica 13. stoljeća), Bakvi (1301) te sv. Petra na Zlatu (1303-1304) osnovani su u prvom stoljeću postojanja Reda. Drugoj, kasnijoj grupi (od sredine 14. stoljeća do 1526. godine) pripadali su samostani u Strezi (1374), Šenkovcu (1376), Lepoglavi (1400), Kamenskom (1404) te Donjoj Vrijeski (1412).

KRUNOSLAV PUŠKAR je imao izlaganje pod naslovom Tragom njemačko-mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira. On je istaknuo da službena povijest mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira započinje 1102. godine personalnom unijom (Pacta conventa) između hrvatskog plemstva i ugarskoga kralja Kolomana, a završava 1918. godine raspadom Austro-Ugarske Monarhije. Jezični dodiri su, dakle, bili neizbježni zbog izrazitih prostornih i političkih dodira. O njima svjedoče postojeće predmetne skupine hungarizama u onim područjima iz kojih se najviše i posuđivalo.

DOMAGOJ SREMIĆ obavijestio nas je u izlaganju Uzroci izbijanja Prve posavske bune (1653-1659) i uloga Ivana Zakmardija u njezinu dokumentiranju o jednoj od najvećih i najznačajnijih seljačkih buna u Banskoj Hrvatskoj, a to je bila Prva posavska buna. Izbila je na vlastelinstvu Novigradu Posavskom i trajala je od 1653. do 1659. U vrijeme trajanja Prve posavske bune jedan od najznačajnijih bilježnika bio je Ivan Zakmardi Dijankovečki (oko 1600-1667). Zahvaljujući njemu, jer je kao aktivan sudionik Kraljevske komisije za smirivanje posavskih buna i ondašnji protonotar Kraljevine Hrvatske i Slavonije, bilježeni su svi saborski zaključci.

Ivan Peklić

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES CONTRIBUTORS

Časopis Podravina objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis Podravina objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis Podravina moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis Podravina):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa Podravina te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih

autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka piše se običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godinu izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

